

سَوَو لَه نَحْمَا

ВСЕЕВІТ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ СМЕРТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

- Світоч** 2
- І. ПОПОВ. Твори великого поета за ру-
бежем** 4
- ПЕТРО КРАВЧУК. Великий Кобзар з на-
ми** 6
- Б. ГАВРИШКІВ. Шевченкознавство в кра-
їнах німецької мови** 10

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ

- ФРАНЧІСК МУНТЯНУ. Статуї ніколи не
сміються.** Роман. 13

Перу молодого румунського письменника Франчіска Мунтяну належать книги «В місті на Муреші» (перекладена українською мовою), «Готель «Трістеце», збірник оповідань «Небо починається з третього поверху» та інші.

«Статуї ніколи не сміються» — новий роман письменника.

- Моза Алі — поетеса Занзібару** 97

- З «Антології французької поезії»** 110

Протягом цього року ми подамо ряд перекладів з антології французької поезії, здійсненої внаслідок багаторічної праці відомим українським поетом Миколою Івановичем Терещенком. В цьому номері друкуються вірші французьких поетів XII—XVII ст.

- БЕЛА ІЛЛЕШ. Випадки з життя** 99

Короткі новели, спогади про знаменитих письменників і діячів.

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,

«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

- ДЖОН СТЕЙНБЕК. Колись була війна
(Закінчення).** 130

- ГЮНТЕР ПРОДЕЛЬ. Вершки суспільства** 137

СТАТТІ, НАРИСИ

- ЗЕПП БРАНДНЕР, ГЕОРГ АУЕР. ...Якщо
ви приїдете в Голландію.** 55

- Листи Теодора Драйзера.** 62

- М. МЕЩЕРЯК, Я. КУЦЕНКО. Рим — жор-
стоке місто.** 84

- Фернан Леже.** 91

- В. ЯСНИЙ. Сьогоднішній день іспанської
поезії.** 151

- М. МИХАЙЛОВ. Бела Барток.** 159

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ Д. Ангелов.

- Сміливий чунг; **М. Гресько.** «Твори Гі де Мо-
пассана на Україні»; Збірник «Публій Овідій
Назон». 155

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ,

РІЗНЕ

- Щира і вірна дружба.** 65

- МАРЕК КОНОПКА. «Битва прапорів»** 68

- С. ВЕЧОРЕК. Троянський кінь не вивезе.** 70

- Ол. ПОЛТОРАЦЬКИЙ. Стара і невесела.** 72

- Під дахами Парижа.** 74

- В лабетах португальських колонізаторів.** 76

- Кров і пісок.** 79

- З любов'ю до життя.** 80

- Торговці душами.** 82

- Я. ВОЛЬНЕВИЧ. Змії в пробірці.** 89

- М. ЧЕСНІНОВА. Бізнес просто з води.** 94

- Сатира і гумор** 123

- Життя мистецтв.** 143

- В гостях у наших друзів.** 73

- Хроніка культурних зв'язків.** 108

- Звідусіль потроху.** 96

- Калейдоскоп «Всесвіту»** 61, 69, 89, 94, 98, 107

С В І Т О Ч

Сто років тому на високій кручі край Дніпра було поховано Тараса Григоровича Шевченка, одного з найбільших поетичних геніїв, якого знала історія, не лише українського народу, а й — це сміло можна сказати — цілого людства. Сьогодні Всесвітня Рада Миру шанобливо відзначає в усіх країнах світу Шевченкові роковини. Творчість поета пережила його смерть, час не тільки не наклав свого мертвлячого відбитку на його твори — навпаки, рік у рік, десятиліття від десятиліття вони перекладаються на нові й нові мови.

Приклад Шевченкового життя — разючий і майже безпрецедентний. Від самих низин, від становища раба піднятися на верховини людської культури, стати академіком, одним із найосвіченіших розумів свого часу, вирости в Шевченка, світового поета і великого митця пензля, — це факт, який сповнює наші серця гордістю за рід людський, що зміг породити такого сина!

Дивовижне, геніальне поєднання найглибшої народності з найвищою інтелектуальною культурою того часу, широчезна ерудиція — і найтонше розуміння всіх думок і мрій простого люду; усвідомлення всього історичного шляху, пройденого українським народом — і водночас здатність до широких узагальнень, розуміння історичної перспективи (досить згадати хоча б знамените пророцтво про роль машини для розвитку суспільства) — чи багато можемо ми назвати подібних прикладів в історії людства, поза Тарасом Григоровичем Шевченком?!

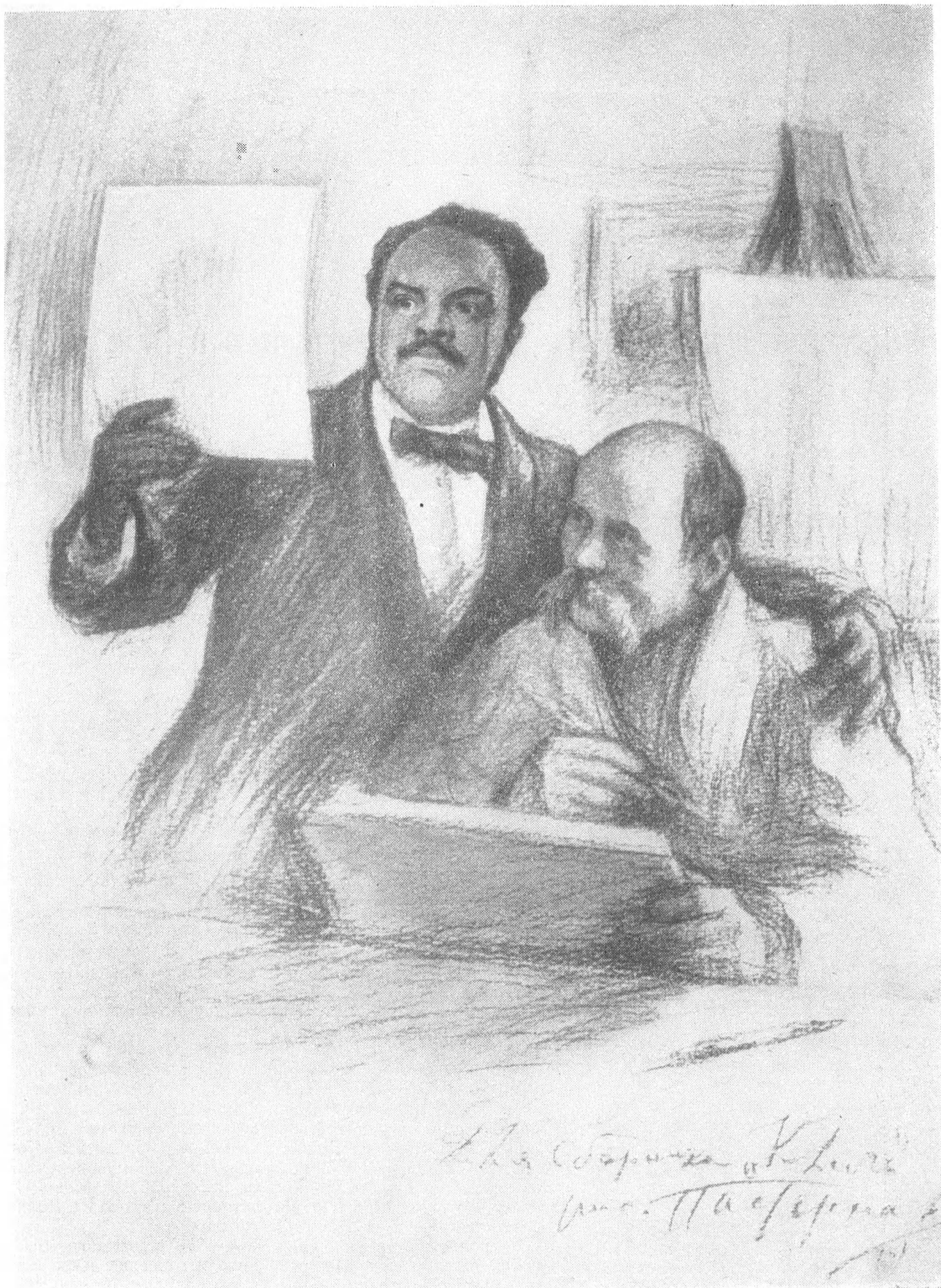
Тема Шевченка — невичерпна. Ми хотіли б сказати тут про одне — про найглибший Шевченків інтернаціоналізм. Якою безсмертною і не-в'янучою є любов Шевченка до декабристів, до польських революціонерів, до представника африканських народів Айри Олдріджа! Згадаймо повчання Шевченкове з знаменитого «Дружнього послання» мертвим, живим і **НЕНАРОДЖЕНИМ** (тобто нам з вами, його нащадкам) землякам:

«Учіться, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь».

Як повинні ми бути вдячні Шевченкові за це точне й вичерпне визначення, заповідане нам на віки й віки вперед! *Не цуратися свого, але й знати чуже*. Всім прикладом свого особистого життя Тарас Григорович potwierджував цей свій заповіт. Прогляньте його вірші, або хоча б і «Журнал», щоденник, який він вів протягом трохи більше року — і ви переконаєтесь, що Шевченко був дійсно в курсі розвитку світової науки і мистецтва минулого і свого часу. Все найзначущіше, що створило людство в галузі літератури й живопису, музики й архітектури, суспільних наук і математики, філософії і теорії естетики, і т. д., і т. п. — було знайоме Шевченкові, і він сприйняв у свою творчість інтелектуальні досягнення цілого людства. Сприймав, щоб, творчо переробивши, віддати назад цілому людству, переломлені через кристал свого невмирущого генія.

Ми починаємо друкувати з цього номера «Всесвіту» цикл статей, які розповідають про світове розповсюдження Шевченкової поезії.

Як Дніпро при Шевченковій могилі несе свої хвилі в один всесвітній океан, так і Шевченкова творчість новими й новими потоками вливатиметься у всесвітній океан людського духу, переповідаючи про життєвий шлях народу з в'язниць царської Росії до тих, у мріях бачених поетом, світлих часів, коли стає син, і стає мати, і стають люди на землі.

Шевченко і Олдрідж.

Худ. Л. Й. Пастернак. Олівець. 1915 р.

ТВОРИ ВЕЛИКОГО ПОЕТА ЗА РУБЕЖЕМ

Тарас Григорович Шевченко належить до числа тих великих поетів, імена яких відомі у всьому світі. Ще за життя поета твори його стали надбанням багатьох народів далеко за межами нашої Батьківщини.

Польських читачів вперше познайомив з творами Шевченка Леонард Совинський 1860 року.

В 1861 р. в Києві окремою книжкою вийшла «Гамалія», в перекладі на польську мову А. Чаєцького.

«Кобзар» польською мовою, перекладений Владиславом Сирокомлем (псевдонім Л. Кондратовича), вперше вийшов друком у 1863 р., а пізніше був перевиданий в 1872, 1883 роках.

«Збірка вибраних поезій» (1921) вийшла у Варшаві, а в 1930 р. була надрукована невеличка збірка «Три поеми» в перекладі Е. Вилімовського.

До 75-річчя з дня смерті Шевченка у Варшаві видали збірку «Поезії» (1936) і «Твори» в 5 томах.

1955 року видаються «Вибрані твори» великого Кобзаря в перекладах польських поетів, у Варшаві в 1960 році виходить повість «Проголосив с удовольствием и не без морали».

У польській періодичній пресі, починаючи з 60-х років минулого сторіччя і до наших днів, друкуються твори Тараса Шевченка в пе-

рекладах Л. Совинського, В. Сирокомлі, А. Сиви, А. Гожалчинського, С. Войнаровської, Є. Ейсмонта, Л. Пастернака і багатьох інших.

Приблизно в той же час з творами Шевченка почали знайомитися чехи. Спочатку в періодичній пресі, а згодом і окремими виданнями виходять такі його твори: збірка перекладів А. Дурдлика «Поезії» (1876 рік, Прага), «Уривки з поезій» в перекладі Ружени Єсенської (1900); «Уривки з поезій» в перекладі Петра Кржічка (1920).

1946 року празьке видавництво видає велику збірку поезій Тараса Шевченка «Було колись на Україні» з передмовою З. Неєдлого. У 1950 р. видавництво «Свобода» випустило повість «Художник», яку переклала Божена Пашкова.

Окремим виданням виходить поема «Гайдаки» (1951). Однотомник «Вибрані твори найбільшого поета і відроджувача України» був виданий в Празі до 90-річчя з дня смерті поета.

1953 року видається «Кобзар» у новому перекладі З. Бергрової-Вовсової з вступною статтю Ю. Доланського.

У 1960 р. чеською мовою виходить вперше п'єса «Назар Стодола».

Плідно працюють і чеські літературознавці та критики,

висвітлюючи життєвий та творчий шлях славетного поета: понад сорок п'ять робіт надруковано окремими виданнями в періодичній пресі та збірниках.

Перші переклади творів Шевченка на болгарську мову належать Райко Жинзіфову. В 1863 р. у «Ново-болгарській збірці» він надрукував розділ з «Кобзаря», а в 1871 р. — поему «Наймичка» в журналі «Читалище».

В книзі «Спогади про Шевченка» надруковано «Заповіт» (1914) у перекладі С. Чилінгірова.

У 1949 р. «Союз Болгаро-Радянської дружби» видав невеличку збірку «Вибраних віршів».

В перекладах Д. Методієва виходять «Вибрані твори» у 1956 році, а 1960 року надруковані «Вибрані твори» в 2-х томах, куди ввійшли майже всі вірші і поеми Шевченка.

Багато віршів і прозових творів перекладено на болгарську мову майстрами болгарської літератури — К. Зідаровим, Л. Стояновим, П. Славейковим, а в останні роки Д. Методієвим і К. Кулявковим.

Ще у 1868 році з'являються перші твори Шевченка сербською мовою в Югославії — «Заповіт», «Хустина», «Неофіти» в перекладі А. Ніколича та С. Новаковича, а 1887 року — хорватською мовою — «Причинна», «Тополя», «Катерина», «Наймичка», «Сліпий», «Петрусь», «Неофіти», «Гайдамаки» в перекладі А. Гарамбашича.

А. Гарамбашич також перекладає на сербську мову поезії «Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний!..», «Тяжко, важко в світі жити...», «Гоголю», «Чого мені тяжко, чого мені чудно...», «Минають дні, минають ночі...» та інші.

Перша згадка про Шевченка в Угорщині припадає

на 1865 рік в одному з номерів журналу «Сучасні нариси». 1916 року в Будапешті було надруковано «Заповіт», «Минають дні, минають ночі...», «До Основ'яненка», «Наймичка», «Думи мої, думи мої...», «Кавказ», «Садок вишневий коло хати...» в перекладі В. Варги та А. Земплєні.

У 1951 році в Будапешті виходять вірші Шевченка в перекладі Кепеш Геза — «А. О. Козачковському», «Кавказ», «Думи мої, думи мої...», «Єретик», «Заповіт», «Якби ви знали, паничі...», «Мені тринадцятий минало» та інші.

У 1951 році на Україні (Ужгород) вийшов «Кобзар. Вибрані вірші», перекладений на угорську мову поетом Анталом Гідашем, котрий живе в СРСР.

Румунський читач завдячує своїм знайомством з творчістю Тараса Шевченка письменнику К. Доброджану-Геря, якому також належить і перша стаття про великого співця України. Це сталося ще 1894 року. Втім, лише після приходу народної влади почалося широке ознайомлення з творчістю Шевченка.

Починаючи з 1945 року в періодичній пресі друкуються — «Іван Підкова» (1945), «Н. Костомарову» (1946), «Якось-то йдучи уночі...», «Заповіт», «Не нарікаю я на бога...», «Я не нездужаю нівроку...» (1951), «Хоча лежачого й не б'ють...» (1952).

У 1952 році було надруковано три тиражі «Кобзаря» з ілюстраціями автора в перекладі В. Тульбура та В. Кордуна з передмовою М. Садовяну. Тут же було розміщено коротку біографію поета, автопортрет та 10 репродукцій з картин Т. Г. Шевченка.

Виданий в 1957 році «Кобзар» був значно доповнений (сюди було включено «Гайдамаки» та інші поеми),

1960 року вийшли «Вибрані поезії».

На румунську мову перекладено монографію про Шевченка Євгена Кирилюка, а також біографічну повість Лідії Бать та Олександра Дейча «Тарас Шевченко».

В США про Шевченка згадується ще в 1868 році, але тільки в XX ст. з'являються перші переклади віршів поета.

1911 року в Лондоні було видано маленьку книжечку, де вміщено шість ліричних поезій Тараса Шевченка в перекладі Е. Войніч.

В Італії з поезією Шевченка ознайомились лише в 1926 році. Тоді там вийшла збірка «Лірика», перекладена М. Липовецькою та Ч. Меано. 1932 року в збірнику «Україна» було надруковано чотири вірші поета.

На німецьку мову твори Шевченка перекладали Г. Обріст, І. Франко, Ю. Віргінія, Е. Вайнерт, А. Курелла та інші.

У Франції творчість Шевченка також користувалась і користується великою пошаною.

Уривки з «Гамалії», «Тарасової ночі» та вірш «Садок вишневий коло хати» друкувалися ще 1876 року.

У 1922 р. в Парижі виходить «Антологія української літератури», де були надруковані «Наймичка» та «Кавказ». В березневому номері журналу «Le monde Slave» (1930) друкувалася поема «Єретик».

Ш. Тіллак у 1933 р. переклав вірш «Мені однаково, чи буду...».

В антифашистському журналі «Коммюн» (1939) у перекладі Шарля Стебера вийшла поема «Сон».

Мужню і ніжну поезію Тараса Григоровича Шевченка перекладено також на китайську, монгольську, шведську, японську та інші мови світу.

ВЕЛИКИЙ КОБЗАР З НАМИ

Коли друг Тараса Шевченка художник Василь Штернберг в 1840 році їхав за кордон до Італії, поет подарував йому на спомин свій «Кобзар», на якому написав:

Поїдеш далеко,
Побачиши багато,
Задивнися, зажуришся,—
Згадай мене, брате.

Ці рядки великого Кобзаря можна сміливо віднести й до тих його земляків, які, через п'ятдесят років після написання цих слів, їхали «далеко за океан», до Канади, Сполучених Штатів Америки, Бразилії, Аргентини. Закинені злою долею за тридев'ять земель, українські іммігранти часто згадували Тараса Шевченка, вчитувались в його безсмертний «Кобзар», широко шанували його пам'ять і зберегли глибоку любов до нього і по сьогодні.

Серед перших українських іммігрантів, які прибули наприкінці XIX століття до Канади, були вже й такі, які ще вдома читали твори Шевченка, брали участь у шевченківських святкуваннях, слухали розповіді про поета в Снятині, Тернополі, Чернівцях з уст Івана Франка, Марка Черемшини, Василя Стефаника, Антона Крушельницького.

Коли тільки зароджувалось громадське життя серед українських поселенців, у різних місцевостях країни виникали товариства-читальні, що носили імена видатних українських письменників.

Нам недавно вдалось встановити, що перша читальня ім. Т. Г. Шевченка була організована в Стратконі (нинішньому Едмонтоні) 1901 року. Ще й досі зберігається по вулиці Джеспер в Едмонтоні невеличка дерев'яна халупа, в якій містилася ця читальня. 1904 року у Вінніпегу (центрі української імміграції) сформувалось Товариство ім. Т. Г. Шевченка. Воно нараховувало у своїх лавах 400 членів. На ті часи це була досить велика організація. В залі Товариства влаштовувались лекції, відбувались театральні вистави та концерти, тут функціонувала й бібліотека з чималим книжковим фондом. Кожної весни Товариство відзначало Шевченківські роковини.

Приклад Вінніпега наслідували українські громади і в інших містах — вони влаштовували читальні імені великого Кобзаря. В 1919 році таких читалень налічувалось вже 23. В деяких місцевостях вони існують і по сьогодні.

Починаючи з 1903 року, в країні одна за одною з'являються українські газети, які на своїх сторінках друкують поезії Шевченка та статті про його життя і творчість.

В 1914 році минало 100-річчя з дня народження Тараса Григоровича. Незважаючи на заборону царського уряду, український народ готувався велично відзначити цей ювілей революціонера-демократа, який все своє життя присвятив боротьбі

за визволення поневоленого народу. Незважаючи на перешкоди католицької церкви та австро-угорської реакційної адміністрації, українці Східної Галичини, Буковини і Закарпаття готувались приєднатися до цієї всенародної маніфестації. Не залишилися позаду і заокеанські українці. 100-ті роковини з дня народження Т. Г. Шевченка відзначалися в Канаді протягом усього 1914 року.

8 березня у Ванкувері відбулося вшанування пам'яті поета. Шевченківські святкування, організовані українськими соціал-демократами, відбулись і в інших містах.

Українські драматичні гуртки влаштовували театральні вистави. Кошти, одержані за них, призначалися на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку у Києві.

До цієї ж дати канадські українці видали ряд творів великого поета, портрет, жетон, біографію та нарис про його життя і творчість. «Руська книгарня» у Вінніпегу надрукувала масовим тиражем «Кобзар» та «Ілюстровану шевченківську бібліотеку» з 24 книжечок.

Відтоді кожного року Шевченківські дні в Канаді відзначаються урочистими зборами та концертами. В багатьох українських хатах світлиці прикрашає портрет поета, а «Кобзар» став для багатьох людей настільною книгою. При українських товариствах існують дитячі школи, в яких учні знайомляться з поезіями Шевченка, читають їх на концертах та ювілейних зібраннях.

Протягом останніх п'ятидесяти років на сторінках українських робітничо-фермерських газет і журналів було опубліковано кілька сот творів поета і присвячених йому статей.

Багато зробив для популяризації творчості великого

Кобзаря письменник Мирослав Ірчан. В журналах «Робітниця» і «Світ молоді», де Ірчан був редактором, друкувалися твори поета, статті про нього, які належали перу самого редактора та інших відомих літераторів.

В березні 1927 року щомісячний журнал «Світ молоді», відзначаючи 113-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, писав:

«Ім'я Шевченка вимовляють з любов'ю та пошаною не тільки на Україні, але всюди, куди лиш нужда й злидні загнали по широкому світі українського робітника та селянина. І тут, в Канаді, куди, шукаючи кращої долі, заїхали наші батьки, вони не забули свого славного поета і своїх дітей навчили знати та любити його. Немає, здається, хати українського робітника чи фермера, в якій не було б портрета Шевченка, в якій не було б його «Кобзаря». Ми, що родились і виростили в цій країні, далеко від тої України, де зріс великий поет і про яку він писав, ми також шануємо і любимо його, нам також його твори рідні і близькі».

В 1939 році до 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка у Канаді також був створений Шевченківський комітет, який мав керувати ювілейними святами по всій країні.

«Народна газета» в ті дні писала:

«125-річчя з дня народження Тараса Шевченка хай стане для нас в Канаді початком вивчення життя і боротьби українського народу, описаних в творах Шевченка, бо, вивчаючи історію, боротьбу українського народу за волю,— ми зможемо краще розібратися в сучасності й краще використовувати творчість Шевченка в боротьбі українського народу з теперішніми фашистськими агресорами та

їхніми українськими посіпаками».

В кожній місцевості, де існували культурно-освітні товариства, в березні та квітні 1939 року відбулися Шевченківські концерти і зібрання, в яких брало участь багато тисяч канадських українців.

В 1951 році українці відзначали 60-річчя свого перебування в Канаді. Товариство об'єднаних українських канадців з приводу цієї історичної дати постановило спорудити на канадській землі пам'ятник Т. Г. Шевченку, творчість якого надихала українців в Канаді на боротьбу за національну гідність, за зміцнення тісного зв'язку з рідним народом.

На прохання Товариства об'єднаних українських канадців відгукнувся український радянський народ — він надіслав своїм синам і дочкам у Канаді пам'ятник Великого Кобзаря. 1 липня 1951 року між Торонто і Гамільтоном, на очах 45 000 людей, які прибули з різних частин Канади і Сполучених Штатів Америки, був відкритий перший на американському континенті пам'ятник Т. Г. Шевченку. Присутні надіслали подяку українському радянському народові за цей подарунок. Там же, біля пам'ятника, було організовано музей Т. Г. Шевченка, експонати для якого, в основному, подаровані Київським Державним музеєм Т. Г. Шевченка. Біля пам'ятника та музею посадили новий парк. Так в далекій Канаді утворився Шевченківський заповідник, який щорічно відвідують тисячі людей з різних країн — з США, Європи, Латинської Америки. На гранітному п'єдесталі пам'ятника викарбовані слова: «Від українського радянського народу українцям Канади».

Прогресивні українські організації багато зробили для того, щоб популяризу-

вати ім'я видатного поета серед широких кіл канадських українців.

Але з ім'ям і творчістю Кобзаря знайомі сьогодні в Канаді люди різних національностей. Ще в 1915 році канадська письменниця Флоренс Ранделл Лайвсей влаштувала лекції, присвячені Т. Г. Шевченку, читала його поезії, які вона сама перекладала на англійську мову. Через рік вийшла книга «Пісні України», в якій зібрані твори Тараса Шевченка, Степана Руданського, Юрія Федьковича та інших, також перекладені на англійську мову Флоренс Ранделл Лайвсей. В книзі вміщені такі твори Шевченка: «Хустина», «Чого ти ходиш на могилу?», «Тополя», «Сонце заходить, гори чорніють».

В 1922 році у Вінніпегу вийшла книга «Кобзар України». Це збірка перекладів творів Т. Г. Шевченка на англійську мову, що їх здійснив проф. А. Дж. Гантер. На 144 сторінках книги вміщено 22 твори, серед них «Чернець», «Гамалія», «Тарасова ніч», «Наймичка», «Кавказ», «Заповіт».

Переклади Шевченка на англійську мову доносять творчість поета до широких кіл канадського народу.

Товариство об'єднаних українських канадців випустило книгу Джона Віра про Т. Г. Шевченка «Співець України». Тут вміщені також переклади творів поета, здійснені Джоном Віром, які одержали високу оцінку шевченкознавців Радянської України.

Зараз, коли весь світ відзначає 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка, Товариство об'єднаних українських канадців планує видати книгу нових перекладів творів Кобзаря, над якими працює Джон Вір. Останнім часом цим займається і журналістка Марія Скрипник.

Одним із завдань прогресивних українців у Ка-

наді є донесення творчості Т. Г. Шевченка в її найбільшій повноті до широких кіл канадського народу. Це буде цінний і великий вклад у справу миру і дружби народів.

В Канаді немає «великої української літератури». Але не можна сказати, що в Канаді нема українських робітничо-фермерських письменників — прозаїків і поетів. На сторінках української прогресивної преси за останні п'ятдесят років були опубліковані вірші робітничо-фермерських поетів—Михайла Гарасимчука, Дмитра Рараговського, Якова Манчурака, Марії Вакалюк, Івана Шимчишина, Андрія Понура, Дмитра Захарчука, Михайла Срібняка, Олексі Петришина і ін. Всі вони виховувались на творчості Тараса Шевченка й Івана Франка. Читаючи твори цих поетів, відчуваєш в багатьох рядках дух поезії великого Кобзаря і великого Каме-няра.

Чимало їх віршів присвячено пам'яті Тараса Шевченка. Дмитро Рараговський у 1949 році написав «Пісню про великого українського поета», у якій, відгукуючись на Шевченків «Заповіт», говорять:

...Наші брати й сестри
Кайдани порвали
І усіх панів вельможних
Навіки прогнали.

І усі слов'янські землі
Докупи злучили...
Про що мріяв Тарас —
Це тепер зробили.

Андрій Понур у вірші «Пам'яті Тараса Шевченка» також говорить, що здійснилась мрія Кобзаря, Україна сьогодні —

...радянською стала,
Червона, як рожа, як маковий
цвіт!

Коли канадські українці спорудили пам'ятник Т. Г. Шевченку, Іван Шимчишин і Яків Манчурак присвятили цій події свої вірші. У вірші «Добрі діти-україн-

ці шанують Шевченка» Іван Шимчишин розповідає:

Між Торонто — Гамілтоном
Є площа гарненька,
На ній постать височіє
Тараса Шевченка.

Будем туди приїжджати,
Квіти приносити,
Будем пам'ять про поета
Світу голосити.

Яків Манчурак також поклав свій поетичний вінок біля пам'ятника Т. Г. Шевченку — він написав вірш «Не забудем», в якому, звертаючись до великого Кобзаря, говорить:

Ми, Тарасе, споминаєм тебе
гучним словом...
І майбутні покоління у віках
майбутніх
Не забудуть заповіту, клич
в словах могутніх.

Василь Гуцуляк у своєму вірші «Тарасові Шевченку», написаному з нагоди 145-річчя з дня народження поета, такими словами висловлює ту пошану, яку виявляють канадські українці до великого сина українського народу:

Повій, вітре, через море,
На Україну мою милу,
Та й понеси мої думи
Тарасові на могилу.

Там солов'ї защебечуть,
Піде луна гаєм,
Ми в Канаді «Думи мої»
Нинішком заспіваєм.

Українські поети в Канаді у своїх віршах про рідну землю-Україну, про свою тугу на чужині, про боротьбу трудящих за визволення, за дружбу народів і мир користувались і користуються революційним словом і благородними ідеями свого вчителя-натхненника — Тараса Григоровича Шевченка. Вони виховувались на його творах, вчилися в нього взяття в боротьбі, йшли його вірним шляхом до світлої мети, до кращого майбутнього.

Українським трудящим за океаном довелось (і зараз доводиться) вести бій за Тараса Шевченка з націоналістами, які намагалися перекручувати його творчість,

зображувати його «музицьким поетом», «ненависником усього російського», «покірною релігійною людиною».

Найбільше «потрудився» у цьому відношенні колишній «міністр» в «уряді» царського генерала Павла Скоропадського, махровий націоналіст Дмитро Дорошенко. 1936 року він випустив у США англійською мовою книжечку «Тарас Шевченко», в якій намагається в кривому дзеркалі зобразити великого Кобзаря.

Багато нашкодили українські буржуазні націоналісти в питанні шевченкознавства протягом останніх років.

У 1952—54-х роках «Українська вільна академія наук» у Вінніпегу видала чотири томи «Кобзаря». Лише одну третину цих товстезних книг становить поезія Шевченка, решта ж — це статті, коментарі, пояснення українського буржуазного націоналіста Леоніда Білецького, який не гребує ніякими брудними засобами, щоб звести наклеп на великого Кобзаря.

Але не лише Л. Білецький приклав свою брудну руку до творчості Тараса Шевченка. Націоналістичний «вчений» Ярослав Рудницький пропонує, наприклад, зробити «критичний перегляд всіх дотеперішніх інтерпретацій національного і соціального в Шевченка».

Навіть Степан Волинець, один з організаторів горезвісної есесівської дивізії «Галичина», теж тепер у імміграції перетворився на «шевченкознавця».

Українські буржуазні націоналісти за океаном докладають великих зусиль, щоб вихолостити весь революційний пафос з творчості Шевченка. Для цього вони не гребують ніякими засобами, вдаються до перекручень, фальшувань та грубих підривок.

Втім, ніякі перекручення творчості Шевченка неспроможні затушувати справж-

нього змісту революційної спадщини письменника — борця за соціальне і національне визволення трудящих з-під гніту експлуататорів, передового мислителя, що боровся з реакційним релігійним мракобіссям, глашатая дружби і братерства між українським і російським народами.

Згідно з постановою IX з'їзду Товариства об'єднаних українських канадців у березні цього року в усіх місцевостях країни, де є організовані громади, відбуваються мітинги на честь великого Кобзаря. У Ванкувері, Едмонтоні, Вінніпегу, Монреалі та інших містах відбудуться фестивалі української пісні та музики. 1 липня 1961 року у Торонто буде проведений Всеукраїнський фестиваль української пісні, музики й танцю, приурочений до 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка. Програму фестивалю, побудовану головним чином на шевченківській тематиці, викона-

ють 1200 митців — музикантів, танцюристів, співаків. Поет-академік Павло Тичина та композитор Аркадій Філіпенко пишуть для фестивалю кантату.

Шевченківський ювілейний комітет випустить нову книгу перекладів творів Т. Г. Шевченка на англійську мову. Вийдуть книги «Шевченко в Канаді» (українською і англійською мовами) автора цих рядків. Ганна Польова готує для дітей книгу про Шевченка. Надійдуть у продаж пластинки з записами творів Шевченка та його пісень. Вже вийшов на екрани документальний кольоровий фільм «Відвідання музею Т. Г. Шевченка» за сценарієм Мича Сейго. У ряді місцевостей буде влаштована виставка творів Т. Г. Шевченка і репродукцій його картин. Вживаються заходи для влаштування ряду концертів по радіо і телебаченню. Газети «Українське життя», «Українське слово» і

«Юкрейнієн кенейдієн» вже почали друкувати статті про життя і творчість поета. Випущено стінний Шевченківський календар на 1961 рік.

За весь період перебування українців у Канаді Тарас Шевченко завжди залишався з ними. І як в минулому великий Кобзар був для канадських українців провідною зорею в їх житті, таким він залишився для них і тепер — вказує їм шлях у світле майбутнє.

Велика любов і пошана до Шевченка зберігаються в серцях усіх чесних канадських українців — як тих, що поселились тут багато років тому, так і тих, що вже народилися і виросли в Канаді.

Творчість Шевченка давала натхнення канадським українцям у їх боротьбі за краще життя і людську гідність. Вона надихає їх і сьогодні у боротьбі за мир і дружбу народів.

м. Торонто, Канада

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

В КРАЇНАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Творчість великого українського поета-революціонера Тараса Григоровича Шевченка давно привернула увагу західно-європейських письменників і літературознавців, критиків та перекладачів.

Першою друкованою згадкою про Шевченка німецькою мовою є, за нашим припущенням, анонімна рецензія на поему «Гайдамаки», надрукована 1843 року в другому номері журналу «Літописи слов'янської літератури, мистецтва й науки».

Досі не вдалося точно встановити, хто саме був автором згаданої рецензії. Можна припустити, що її написав відомий у той час німецький поет і перекладач Фрідріх Боденштедт (1819—1892), який багато років прожив у Росії, досконало вивчив українську та російську мови, перекладав українські народні та історичні пісні, а також твори Пушкіна, Державіна, Лермонтова, Фета.

Перу Ф. Боденштедта, напевне, належить й інша анонімна стаття про Шевченка, надрукована 1862 року з нагоди першої річниці смерті поета в 28 номері лейпцигського ілюстрованого журналу «Gartenlaube» під заголовком «Життя руського поета». В цьому ж році Боденштедт видає в Лейпцигу і свій новий двотомний твір «Російські фрагменти».

В 1870 році у Чернівцях виходить книга тірольського

письменника Йогана Георга Обріста (1843—1901) «Тарас Григорович Шевченко, малоруський поет», в основу якої була покладена стаття цього ж автора, опублікована на початку 1870 року в «Шостому річному звіті грецько-орієнтальної вищої реальної школи в Чернівцях».

Робота Обріста — це, по суті, перша спроба монографічного дослідження творчості Шевченка і як кожна спроба, тим більше перша, не вільна від серйозних хиб, що виявилися як у трактуванні соціально-політичних відносин на Україні того часу, так і у висвітленні творчості самого Шевченка.

Однак, було б цілком несправедливо недооцінювати заслуги Обріста в історії німецького шевченкознавства. Своєю книгою він заклав перші основи дослідження творчості великого Кобзаря у Німеччині, заохотив сучасних йому літераторів і перекладачів до дальшої праці над перекладами поезії Шевченка.

Крім критико-біографічного нарису про Шевченка, в книзі Обріста знаходимо ще цілий ряд «вільних перекладів», зокрема «Гамалії», «Івана Підкови», «Русалки», «Лілеї», «Тарасової ночі», «Утопленої», кількох уривків з поеми «Гайдамаки» та багатьох маленьких поезій. В художньому відношенні переклади Обріста ще дуже недосконалі, за винятком перекладу вірша «Ой чого ж

ти почорніло, зеленее поле».

Не зупиняючись на деяких дрібних статтях, як наприклад нотатка про арешт Шевченка, що з'явилася в 1874 році в аугсбурзькій газеті, розглянемо діяльність іншого відомого шевченкознавця Карла Еміля Францо́за.

Творча спадщина К. Е. Францо́за, австрійського письменника й публіциста, велика й різноманітна. Крім численних літературознавчих і публіцистичних статей, йому належить чимало оповідань, нарисів, романів та повістей, які користувалися у свій час широкою популярністю і були перекладені на інші мови, в тім числі й на російську.

Дія переважної більшості творів Францо́за відбувається у Галичині та на Буковині, де письменник провів багато років свого життя. На матеріалі західноукраїнського села написаний один з кращих художніх творів Францо́за — роман «Боротьба за право» (1881), перевиданий нещодавно в Німецькій Демократичній Республіці.

Інтерес Францо́за до України проявився і в інших його творах. Ми маємо на увазі передусім побутово-етнографічні нариси, що виникли в результаті частих і тривалих подорожей письменника по Україні, Польщі, Румунії та Росії. Ці нариси видавалися під назвами «З

великої рівнини» (Штутгарт, 1876) і «Від Дону до Дунаю» (Лейпціг, 1877—1878).

Багато уваги приділив Француз вивченню і дослідженню українського фольклору й творчості Шевченка, якому присвячує один із розділів своєї збірки нарисів «Від Дону до Дунаю» — «Малороси та їх поети». Робота Францоza про Шевченка свідчить не тільки про ґрунтовну обізнаність австрійського літератора з життям і творчим шляхом українського поета-революціонера, але і про знання історії України, її культурних і національних традицій.

Характеризуючи Шевченка, Француз вказує на яскраво виражений національний і бунтарський елемент його поезії, на органічний зв'язок творчості поета з творчістю народу. Він захоплюється універсальністю генія Шевченка, якому з однаковим успіхом вдавалися ліричні, епічні, історичні і соціально-політичні твори. Поему «Гайдамаки» Француз називає одним з найвидатніших досягнень слов'янської літератури, а її автора — одним з найталановитіших поетів світу.

Працею Францоza зацікавилися російські літератори, і вже в 1879 році вона була перекладена на російську мову (див. А. Т-ий, Шевченко в отзывах о нем иностранной печати, Одесса).

Француз займався також перекладами з Шевченка на німецьку мову, домігшись у цій справі більших успіхів, ніж його попередники.

У 80—90 роках виступають з своїми роботами про Шевченка В. Каверау¹, автор біографічної статті, надрукованої в 12 номері ні-

мецького «Журналу зарубіжної літератури» за 1878 рік, Цеглінський — з роботою «Шевченко і сучасна йому критика», опублікованою на німецькій мові в 1881 році у Львові, та інші.

До ґрунтовніших шевченкознавчих праць того часу належить стаття В. Фішера «Тарас Григорович Шевченко. Критико-біографічний нарис життя малоросійського поета», надрукована у 8 і 9 номерах «Балтійського місячника» за 1887 рік. Стаття складається з двох частин. У вступі дається короткий огляд літератури про Шевченка і загальна характеристика творчості поета як «виразника настроїв своєї епохи і свого народу». Тут розповідається про дитинство Шевченка, про період формування його поетичного таланту й період найбільш інтенсивної творчості, а також про перебування на засланні і останні роки життя. Другий розділ майже повністю присвячений аналізу літературної діяльності Шевченка.

Після виходу в світ дослідження В. Фішера в шевченкознавстві німецькою мовою настає кількарітня перерва, що триває аж до 1900 року, тобто майже цілих 13 років! За цей період не з'явилося жодної значної роботи, за винятком двох трьох невеличких статей, переважно біографічного характеру.

Ширшого розмаху набирає діяльність німецьких шевченкознавців на початку ХХ сторіччя. На сторінках журналів і газет починають з'являтися дослідження творчості і переклади поезій співця українського народу.

Важливу роль у розгортанні німецького шевченкознавства відіграють віденські періодичні видання, а також газети й журнали, що виходили у Франкфурті, Дрездені, Ганновері, Брюсселі та багато інших, що ви-

давалися в Австрії, Швейцарії, Німеччині.

Особливо часто виступають німецькі шевченкознавці на сторінках берлінських газет і журналів.

Роботи і статті про Шевченка, а також переклади його творів друкуються і на сторінках німецьких журналів, що виходили в Чехословаччині та Галичині.

Зрозуміло, що далеко не всі матеріали заслуговують однакової уваги і мають наукову цінність. В багатьох випадках — це лише короткі біографічні відомості про поета без будь-якого аналізу чи критичної оцінки його творів, або повідомлення про вихід у світ якогось німецького перекладу з Шевченка і загальна рецензія на цей переклад. Та незважаючи на поверховий і суто інформаційний характер цих статей і нотаток, вони мали певне значення для розвитку шевченкознавства німецькою мовою.

В цей час з'явилися роботи В. Кушніра і О. Поповича «Тарас Шевченко, найбільший поет України», Відень, 1914; К. Г. Мейєра «Тарас Шевченко, український національний поет», Берлін, 1937 (написана у співавторстві з Г. Шпехтом і З. Кузелею на базі читаних ними лекцій про Шевченка), робота шведського ученого Альфреда Єнсена «Тарас Шевченко. Життя українського поета», Відень, 1916.

Рамки статті не дозволяють нам вдаватися до детального аналізу названих вище робіт. Зауважимо тільки, що далеко не всі твердження і думки їх авторів можуть бути прийняті нині без серйозних застережень. Особливо гострого критичного підходу з огляду на ідеологічні позиції автора вимагає робота К. Г. Мейєра.

Одне з перших місць серед німецьких шевченкознавців зайняла франкфуртська скульпторка і поетеса

¹ У статті «Шевченко в німецькому одязі» Іван Франко називає переклад «Кавказу», здійснений В. Каверау «прегарним». (І. Франко. Твори в двадцяти томах. Київ, 1955, т. XVII, стор. 133).

Шоерман, що писала під псевдонімом Юлія Віргінія. Вона працювала разом з відомим шевченкознавцем Артуром Зельбом, автором першого німецького перекладу повісті Шевченка «Художник» (Лейпціг, 1912).

В 1911 році Юлія Віргінія випускає у світ збірку своїх перекладів з Шевченка, що починається короткою передмовою і невеличким біографічним нарисом (10 сторінок). У передмові говориться, що Шевченко є «великим, оригінальним талантом і повинен зайняти визначне місце у світовій літературі», що він «глибоко відчував і змальовував у своїх невмирущих піснях не тільки горе рідного народу, а усього людства, що знемагало у ярмі важких соціальних відносин». Німецька поетеса вказує на нерозривний зв'язок творчості Шевченка з фольклором, на величезні заслуги поета перед українською літературною мовою, а також на те, що, пробудивши національну самосвідомість, Шевченко врятував свій народ від занепаду, заклавав основи його дальшого культурного розвитку. Невмируще значення Шевченка полягає, на думку авторки, в тім, що він був поетом не тільки поневоленої України, а усього стражденного людства.

Німецька критика тепло зустріла збірку перекладів Віргінії «Вибрані вірші Тараса Шевченка». В багатьох газетах з'явилися статті-рецензії, автори яких висловлюють своє захоплення Шевченком і його творами, наводять найважливіші факти з його біографії. Тут можна назвати статті Ансельми Гейне у «Берлінській щоденній газеті», Л. Ріпке-Кюна у «Франкфуртській газеті», Й. Ландау у «Берлінському біржевому кур'єрі», Т. Герольда в «Кельнській

газеті», Е. фон Беттіхера в «Новій прусській газеті» та багато інших. Віддаючи данину поетичному генієві Шевченка, автори цих статей, відомі у свій час журналісти, літератори й учені, з великим співчуттям говорять про багатостраждальне життя письменника-революціонера, про народ і країну, що породили поета. А скільки теплих слів було сказано на адресу вміщеного у збірці автопортрету Шевченка!

Дещо стриманіше поставився до збірки перекладів Ю. Віргінії Іван Франко. Називаючи її переклади «взагалі вдатними»¹ він вказує одночасно на цілий ряд помилок і неточностей, допущених у біографічному нарисі про Шевченка, однак приписує їх не стільки Віргінії, скільки її консультантові — професорові стрийської гімназії А. Микитякові.

Крім статті «Шевченко по-німецьки», написаної з приводу виходу в світ перекладів Віргінії і надрукованої у львівському тижневику «Неділя» за 14 жовтня 1911 року, і статті «Шевченко в німецькому одязі» з гострою, але цілком справедливою критикою німецьких перекладів з Шевченка, здійснених С. Шпойнаровським (1859—1909), перу Івана Франка належать ще й статті про Шевченка на німецькій мові, опубліковані в першому номері віденського журналу «Рутенський огляд» за 1903 рік і віденській газеті «Час» за 3 квітня 1914 року. І. Франко також перекладав твори Шевченка на німецьку мову.

До поклонників поетичної музи Шевченка належав і Герман Блюменталь, автор роману «Шлях до багатства», в якому розповідається про виникнення борислав-

ських нафтових промислів і жахливі умови життя і праці робітників на цих промислах.

В серпні 1912 року Г. Блюменталь виступає у «Берлінській щоденній газеті» з статтею, в якій високо оцінює творчість українського поета, захоплюється його генієм. Стаття Блюментала написана з нагоди 50-річчя з дня смерті Шевченка.

Серед шевченкознавчих матеріалів, зокрема 20—40 рр., знаходимо, на жаль, і такі, в яких невірно висвітлюються твори й погляди поета. Ми маємо на увазі статті О. Урбаха, надруковані 1939 року в «Німецькій загальній газеті» та у «Кельнській народній газеті». Читаючи цю базгранину, не важко догадатися, що вона зумовлена злобою і ворожістю до Радянської України.

Літературна громадськість Німецької Демократичної республіки нині робить свій внесок у «шевченкіану» німецькою мовою.

Значних успіхів домоглися літератори НДР у перекладанні творів Шевченка. Про це свідчить велика збірка перекладів, здійснених видатним німецьким поетом Еріхом Вайнертом і виданих в 1951 берлінським видавництвом «Фольк унд Вельт». Збірка відкривається ґрунтовним нарисом про Шевченка, автором якого є відомий радянський літературознавець Олександр Дейч.

Будемо сподіватися, що найближчим часом у зв'язку з 100-річчям з дня смерті і 150-річчям з дня народження Т. Шевченка німецьке шевченкознавство збагатиться новими дослідженнями, статтями і перекладами, а ім'я великого українського поета-борця за свободу і щастя народів стане ще відомішим серед німецької громадськості.

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах. Київ, 1955, т. XVII, стор. 144—148.

ТАТУЇ НІКОЛИ НЕ СМІЮТЬСЯ

РОМАН

Розділ 1

Тімішоара, 1944 рік.

1 Серпнева ніч. Блискуче, як лезо шаблі, місячне проміння розцвічує примхливими барвами сонне місто. На вулицях безлюдно, тільки перед громадськими будівлями в бетонаних укріпленнях куняють змучені частими тривогами поліцейські. Закриті вікна не відбивають місячного проміння; воно поблискує тільки на металевій бані православного собору, і то лише там, де дощі оббили зелену фарбу.

Тиша. Де-не-де ліниво погойдуються під стомленим вітром вивіски крамниць. Їхні тіні на тротуарах то ширшають, то вужчають, як міхи гармонії в невмілих руках. Зрідка, коли вітер дужчає, чути скрегіт латунних вивісок на цирульнях. Той скрегіт, схожий на дитячий плач, зринає і губиться між будинками.

Поміж вербами тихо звивається річка Бега.

Останнім часом всі ночі й світанки були однакові. Тисячі будинків зубчасто вимальовувались на безнадійно сірому тлі неба. Рідко траплялися такі дні, щоб глухе завивання сирен не сповіщало про новий наліт бомбардувальників. Люди звикли до істеричних зловісних зойків сирен і збайдужіли до них, особливо ті, що побували на фронті. Але всі, бо так уже велося, кидали роботу і поспішали у сховища. Тільки подекуди

військові в попелясто-зелених мундирах зухвало поглядали на фейерверк відблисків, прислухались до приглушених вибухів бомб. Вони тепер переселились із своїх казарм у центр міста — в квартири мирних жителів і в громадські будівлі.

Ресторан «Палас» був реквізований для вермахту. Там, працюючи в дві зміни, кельнери обслуговували тільки німецьких військових. День і ніч звідти чулось надривне, дике завивання джаз-банди, що грав «Еріку», «Лілі Марлен», «Wir fahren gegen England»¹.

Дим у ресторані такий густий, що від стола до стола нічого не видно, та люди в сіро-зелених мундирах не зважають на це, навпаки, так вони себе почувають певніше — кожен ніби сидить на самоті.

Знадвору долинає дзвін дзигарів. Четверта година ранку, та відвідувачі і не думають розходитись.

Ось огрядний капітан скидає кітель; брудна, забризкана томатним соком майка обтягує його, як корсет. Перед капітаном на столі — все його майно: безпечна бритва, пістолет, зубна щітка, шкіряний гаманець, з якого випали краєвиди Севастополя. Поруч сидить ще один капітан. У нього руде волосся і булькати, як цибулини, очі. Він тасує колоду старих заялжених карт, на яких важко щось розпізнати.

¹ «Ми йдемо на Англію» — солдатська пісня.(нім.).

— Жолудь¹, Ульріху... В мене сорок,— каже рудий і дурнувато посміхається: певно, має добрі карти.

Його партнер розглядає свої волохаті руки з дамським перстнем, що ніби вріс у жирний мізинець.

— Ходжу,— каже він і чухає собі ліве плече, на якому витатуйована гола жінка. В неї на спині дві літери — А. Д.

За сусіднім столом сидить з жінкою білявий веснянкуватий льотчик. Він роздирає кортиком і без того широкий виріз на платті своєї подруги. Під гострим лезом з тріском рветься шовк. Та на цю пару ніхто не звертає уваги, навіть хирлявий помічник кельнера, що куняє, прихилившись до стінки. Жінка в розрізаному платті сміється. Вона зовсім п'яна і нічого не розуміє. Висмикує навіть білизну і дає розрізати її. Ось уже й тонка прозора сорочка розпанахана. Гола, рожевотіла, дрябла, вона вилазить на стіл — хоче, щоб її бачили всі. Починає якийсь танок, але спотикається й падає.

Молодий офіцер з чотирма нагородами плаче. Він простягає руки, щоб обняти стіл і перекидає склянку червоного вина, яке повільно тече йому на коліна. Спочатку офіцер не помічає цього — він падає навколішки; потім, побачивши, що забруднив штани, зривається на ноги і хапає автомат. Кельнер, що саме проходить мимо, ховається за колону. Один за одним лунають чотири постріли. Товстий гіпсовий ангелик на стелі тріскається і за п'ятим пострілом звальюється посередині ресторану.

Барабанщик жонглює паличками; він уже стукотить без усякого ритму, як божевільний. Кожен музикант грає щось своє; піаніст б'є по клавішах порожніми пляшками від шампанського. Він у захопленні від своєї гри і часто обертається, вдаряючи клавіші задом. Скрипаль, наймолодший в оркестрі, терликає смичком з тильної сторони скрипки — струни хтось перепалив цигаркою. Товстий п'яний саксофоніст сумує: він уже неспроможний випити вино, налите у розтруб саксофона...

На світанку, коли стають до роботи прибиральники вулиць, двері великих ресторанів відчиняються. Стомлені кельнери виходять через службовий хід, а німецькі офіцери, ведучи під руку п'яних жінок, через парадний. Так заведено.

Над головним входом у «Палас» почеплено два прапори — один з покарлюченим хрестом, другий — румунський. Білява повія, по самі вуха вимазана губною помадою, істерично регоче. Офіцер, що стоїть поруч, затуляє їй рота долонею. Обоє ледве три-

маються на ногах. Нарешті офіцер, широко ступаючи, підходить до стіни і спирається на неї, здається, він трохи протверезився. Офіцер простягає руку до румунського триколірного прапора, що майорить у нього перед очима. Невже хоче поцілувати? Ні... Він сякається і витирає прапором ніс. Повія знову пронизливо регоче, і цей регіт котиться луною і губиться десь між будинками.

На березі Беги, в робітничому кварталі, де розкинулись металургійні заводи, — телеграфні стовпи, стіни будинків, паркани розмальовані написами. Примарія¹ спорядила чималі загони, озброєні щітками, щоб їх замазувати. Це антивоєнні лозунги.

Вранішнє місто оживає. Відчиняються ворота і двері, піднімаються залізні штори на вікнах крамниць, рушають трамваї.

Перші звуки ще ріжуть слух, але потім звичний міський гомін заповнює вулиці, будинки. Чути викрики продавців газет, молочарів. У відчинених вікнах біліють постелі, чарбять кольорові ковдри.

Тільки в одному будинку нічого не змінюється. Він стоїть на околиці і нагадує казарму. Якщо підійти ближче, ця схожість помітна ще більше. Сірий, похмурий, з напівзамазаним від частих побілок орнаментом. Посередині, ніби велетенська паша, бовваніє висока, до другого поверху, завжди замкнена кована брама. Ліворуч від брами абияк збита сторожова будка псує симетрію всього фасаду. Біля неї, спершись на ствол гвинтівки з іржавим багнетом, стоїть вартовий. За ґратами брами глибоким тунелем темніє коридор. Від нього праворуч чотири вищерблені східці ведуть до іншого коридора — вужчого і темнішого. Там по обидва боки безліч залізних дверей з круглими отворами для підглядування. Біля останніх дверей на стільці, обладнаному з ящика з-під зброї, шморгає носом наглядач. У нього червоні від сонця очі, зім'ятий мундир. За спиною наглядача ще один невеличкий, помазаний сірою глиною коридор, з якого залізні спіральні сходи ведуть на другий поверх. Там уже є віконця з ґратами, крізь які можна бачити подвір'я. На подвір'ї лежить бляшана вивіска з назвою цього будинку: «Виправна військова тюрма». Більше в дворі немає нічого.

Скрізь на стінах висять таблички з написами: «Додержуйте тиші!» «Будьте дисципліновані!», і через кожних п'ять метрів прибито чорні хрести, що закликають мешканців цього будинку до покорі.

У всій тюрмі-казармі тільки одні дерев'яні двері. Вони ніби втиснуті між двома пофарбованими олійною фарбою колонами.

¹ Жолудь — масть в німецьких картах.

¹ Примарія — міське управління в Румунії, муніципалітет.

Над дубовими дверима — бляшана табличка, а на ній — виведене невправним художником слово «Комендант».

У кімнаті коменданта панує безладдя. На письмовому столі розкидані папери та папки, ніби там порався хтось чужий. Сам комендант в'язниці — високий чоловік у мундирі полковника — дрімає за столом. Його голова час від часу схиляється на груди і рвучко підводиться, та згодом втома знову бере своє.

Перед столом на стіні жевріє лампадка під срібним розп'яттям. Те розп'яття ніби хоче обняти розміщені обабіч портрети короля Міхая I у формі лейтенанта і маршала Іона Антонеску. В Антонеску обличчя зморщене, як висушена слива. Біля вікна шафа з тюремними документами, — оце й усі меблі.

Задзвонив телефон — глухий тріск заповнив приміщення. Полковник труснув головою, розплющив очі і взяв трубку:

— Алло, так... Так, так... Зрозумів, пане генерал!.. — Він мимоволі став струнко. — Так, так... Зрозумів, пане генерал!

Поклавши трубку, підійшов до вікна і підняв штору — в кабінеті стало світліше. Яскравий промінь заграє у кришталевій склянці на столі. У смугах світла прудко затанцювали ледь помітні пилинки. Полковник пригломшено оглянувся. В сутінку йому було затишніше, бо при світлі меблі здавались ширшими, між ними важче було рухатись. Це безглуздо — сидіти тут. О, якби зараз кудись у гори, під густу тінь ялин! Куди-небудь подалі від людей, від міста, від гамору. Полковник гірко усміхнувся куточками губ. То був усміх людини, яка поставила на карту все і — програла. «Зрозумів, пане генерал!». Так він говорив, коли вилазив на танк, щоб переправитись через Прут. Так він говорив, коли, стомлений війною, просив спокійнішої служби. «Зрозумів, пане генерал!»

Насправді полковник не розумів нічого, його все лякало. Мимохіть згадав стару жінку, що колись співала над його колискою. Потім, щоб відігнати спогади, підвівся, поправив мундир, підійшов до столика і натиснув кнопку. У довгому, пронизливому дзвоні, що сколошків тишу, чулась тривога. Незабаром у коридорі залунали карбовані кроки. Полковник ще раз поправив мундир і поспіхом глянув на стіну, де висіли портрети, ніби там хотів знайти підтримку.

На порозі став молодий стрункий лейтенант з ледь помітними руськими вусиками. Стукнув каблуками:

— Здравія бажаю, пане полковнику!

Полковник зміряв його поглядом. Таким був і він, коли починав свою кар'єру: худенький, з синцями під очима, але завжди поголений, напомаджений. А в цього бракує гудзика на манжеті. Полковник міг би

зауважити йому, але навіщо? Аж дивно — ця давня військова звичка щезла. Вдав, що не помітив.

— Усіх політичних в'язнів... — Ці слова полковник вимовляв повільно, майже скандував: хотів побачити, яке враження вони справлять на підлеглого, — звільнити!

Лейтенант не повірив своїм вухам. Якусь мить йому здавалось, що комендант помилився, і він винувато посміхнувся.

— Я вас не зовсім зрозумів, пане полковнику.

— То ж слухай уважно, пане лейтенант! Звільнити всіх політичних в'язнів. Зрозумів?

— Зрозумів... Єсть, звільнити! — відповів лейтенант, круто повернувся і вийшов.

Ясно, що він і зараз нічого не зрозумів. Ніхто нічого не розуміє і ніхто не наважується спитати — чому? Полковник хотів було щось гукнути вслід лейтенантові, але ніби заляк. Руки опустились, як переобтяжені плодами гілки.

Тривога.

Через хвилину рота охорони зібралася унизу перед лейтенантом. Всі здивовано дивились на нього. Видно, трапилося щось дуже важливе. А що, як росіяни...

— Виконуйте наказ!

Ніколи ще в коридорі не було стільки людей. Відчинялися залізні двері, черевики стукотіли по цементу.

— Ти вільний, — лунає голос наглядача.

В'язень тупо дивиться, йому здається, що це сон. Широко розплющує очі, роззявляє рота, а потім поволі повертається до тюремника спиною. Наглядач хапає в'язня за плечі і термосить. Він занадто ввічливий, щоб йому не вірити.

В одній камері до того, що робиться в коридорі, прислухався огрядний в'язень. Його не лякав гамір — навпаки — веселив. Висмикнутим з черевика цвяшком він вишкрябав на дверях: «23 серпня 1944». Під написом невміло намалював серп і молот. Ось почулись кроки перед його камерою. Злегка торкнувся дверей. Хто зна, що там робиться, — треба бути обережним. Зарипіли важкі двері. У тому рипінні було щось невимовно сумне. Наглядач, старий селянин, мабуть, із Західних гір, стомлено сказав басом:

— Ти вільний, товстуне.

В'язень вхопив його за лацкан кітеля і смикнув до себе. Дихнули один одному в обличчя.

— Що трапилось? — спитав в'язень.

Наглядач злякано відсахнувся і промимирив:

— Кажуть, що ми перейшли на бік росіян.

На обличчі в'язня з'явилась посмішка, потім він розсміявся. Блиснули його великі, як

лопати, зуби. Він стис кулак і вдарив тюремника прямо в зморщене обличчя. Вдарив і одразу ж пожалів цього чолов'ягу, але було пізно... Наглядач безсило, як порожній лантух, звалився додолу.

Один крок — і товстун вийшов з камери. Біля тюремної брами протер очі — надто яскраво світило сонце. Він ще не звик до світла. Від сторожової будки на нього з досадою дивився вартовий. Йому наказали стояти тихо, ні в що не втручатися.

Товстун привітав його, по-військовому піднісши до скроні два пальці.

2 Місто теж хвилювалось. Машини, переповнені солдатами в сіро-зеленій формі, заповнили центральні вулиці. По бруківці скреготіли гусеницями танки.

Товстун стояв у натовпі глядачів на краю тротуару, дивився і посміхався. Повз нього швидко рухався караван німецьких машин. Приклавши два пальці до скроні, в'язень вітав їхню втечу. Тільки на байдужих перехожих, заклопотаних своїми буденними справами, він не міг спокійно дивитись. Хапав би по одному за комір і давав би стусанів. Зупинився на мить біля крамниці з дитячими іграшками. Він ніколи не повертався з в'язниці без подарунка. Його донька думає, що тато поїхав кудись у справах, а тепер хай дізнається, що він сидів у в'язниці. А втім, це не має значення. Хотів було далі, але помітив у вітрині кілька олов'яних солдатиків у німецьких мундирах. Увійти б і сказати продавцеві, щоб викинув їх на смітник. Не ввійшов, тільки цмокнув губами і рушив далі. В нього ще багато справ. Між чотирьох тюремних стін товстун ніколи не думав про іграшки. Він багато про що не думав...

Неподалік вокзалу побачив робітника, що стояв коло підніжжя залізничного мосту і грав на губній гармошці. Мелодія знайома — «Вперед, вперед, товариші!» «Знайшов собі заняття», — подумав товстун і пішов далі.

На вулицях усі незвично поспішали, майже бігли. Якесь жінка розсипала на тротуарі овочі й зелені. Їй гукнули, та вона навіть не оглянулася.

Десь «Ілзе П»¹ передавала останні вісті з фронту: «В районі Ясс німецькі війська героїчно обороняються. Четвертий день...» Проте, всі знали, що Ясси визволені.

На вокзалі було повно людей. Ступити ніде, а особливо товстунів. Все ж він про-

брався на перон. Там побачив, що залізничник чіпляє на даху товарного складу червоний прапор. Побачив і усміхнувся. В нього дивна усмішка: обличчя ширшає, круглішає, очі майже зникають в орбітах. Таке враження, що товстун регоче, а не посміхається. Коли б він не поспішав, неодмінно пішов би до прапора, скликав би до нього людей з усього вокзалу. Йшов і дивувався, що в цю урочисту мить хтось може стояти за прилавком і продавати м'ятні цукерки. Кортіло стусонувати ногою чолов'ягу, що, лежачи долілиць на цементі, грає в очко із своїм одиноким приятелем у подертому військовому мундирі. Та повчати людей було ніколи. Товстун, захекавшись, уже біг поміж колій. Давно так не бігав. Передихнув тільки біля товарняка, на вагонах якого крейдою було написано «Тімішоара — Арад». Побачивши біля паровоза пасажирський вагон, товстун пішов туди. Пронизливий свисток сповістив, що поїзд відходить. Товстун ледве встиг вилізти на приступку. Всередину не пішов — чи тому, що дуже стомився, чи, може, йому хотілося побути на свіжому повітрі.

Частіше стукіт коліс на стиках; рідше будівлі, а потім — куди не кинеш оком — широке поле. Телеграфні дроти, що нагадують собою рухливі нотні лінії, наганяють сон. Пташки на дротах здаються нотними знаками. Товстун починає співати тихо-тихо, тільки для себе — ту пісню, що чув біля мосту. В такт пісні вистукують колеса.

Раптом хтось злегка вдарив товстуну по плечу. «Хто б це міг бути?» — подумав товстун і оглянувся. Позаду стояв вусатий чоловік у мундирі залізничника. Догадавшись, що то контролер, товстун запитав:

— Що, хазяїне?

Обличчя вусатого посерйознішало. Він показав щипці, якими пробивають квитки:

— Ваш квиток...

— Нема, — здивовано сказав товстун і винувато знизав плечима.

— Злазь! — гримнув вусатий, штовхнувши його ногою.

Колеса відстукують так часто, ніби стики рейок один біля одного. Під приступками все злилося. Товстун узявся за поручні і сердито підвівся. Побачивши його огрядну поstatь, контролер злякався і став чемнішим.

— Тоді я мушу скласти акта.

Не чекаючи відповіді, він витяг із шкіряної сумки кілька аркушів паперу, вийняв з-за вуха огризок хімічного олівця, поплював на кінчик і офіційно запитав:

— Прізвище?

— Хорват.

— Професія?

¹ Німецька радіостанція.

Ця безглузда формальність здалася Хорвату смішною. Лише кілька годин тому перемінявся світ, а цей залізничник понуро, тупо, ніби нічого не сталося, робить свою справу. Що йому сказати? Прядильник? А може, він і не чув про таку спеціальність?.. Спало на думку інше. Всміхнувся і випалив: — Політичний в'язень.

Кілька пасажирів, що стояли в тамбурі, засміялись. Спонтелечений контролер за- кашлявся, а потім почав сердито вимагати в них квитки.

Хорват знову сів на приступку. Поїзд мчав, як і раніше, телеграфні стовпи миготіли так само швидко, тільки думки в Хорватовій голові снувались повільно. Ледь вимальовувалися в уяві обличчя товаришів по в'язниці, перед очима, як у тумані, пропливали поля.

Поїзд сповільнив хід, в далечині вимальовуються будівлі станції Арад, видно перон. Хорват спритно зіскакує з приступки і, помітивши контролера, віддає йому честь, приклавши два пальці до скроні.

3 Хорватова мати Маргіта не була обвінчана з своїм чоловіком, тому Хорват і носив її прізвище. Батько його походив з бідних горців, працював на будівництві у місті і не хотів витратити грошей на такі дурниці, як вінчання. Він був розумний поважний чоловік, тільки за чаркою не знав міри. Тієї весни, коли почалася перша світова війна, він посковзнувся на риштуванні, впав і розбився. Спілка взаємодопомоги поховала його безплатно. Страхова контора разом з об'єднанням власників-будівельників заплатила пані Хорват чотири з половиною тисячі леїв.

На ті гроші вдова жила шість місяців, а потім влаштувалася пралею в хімічній чистці. Пропрацювала десять років, потім її звідти вигнали. Після того вона багато років щосереді і щосуботи мила вікна вокзалу. Навіть не помітила, як виріс син. Тільки тоді оглянувшись на минуле, як сина забрали в армію. Не стямилась, як повернувся і оженився. Коли проминули роки? Хто міг їй відповісти? Пізніше, коли невістка народила онуку, стара мати питала себе, чи була вона коли-небудь нещасною. Таки була... Андрій потоваришував з людьми, що майже не виходили з в'язниць. Вона ніяк не могла зрозуміти, навіщо арештовують тих, що не крадуть, не вбивають, а тільки бажають добра бідним трудівникам. Мабуть, так хоче бог. Спробувала кілька разів наставляти сина на добру путь, але Андрій не піддавався.

Померла Маргіта два роки тому, в суботу після полудня, з ганчірками в руці, що ними обмивала вікна. Андрій тоді сидів у тюрмі.

А тепер повернувся.

Жаль, що вона померла передчасно, не зрозумівши, за що син так довго сидів за ґратами.

Хорватові здалося, що місто майже не змінилось, хіба стало ще запущеніше, брудніше, але навіть таке, з сумними сірими будинками, воно було йому рідне. Тут Хорват уже не відчував утоми — швидко йшов до Бужаку, де здійсмалися у небо димарі текстильної фабрики.

Підійшов до фабричних воріт. Сторож Маріан, як завжди, стояв, прихилившись до своєї дерев'яної будки. Його восьмигодинний робочий день закінчувався тоді, коли приходила зміна. Маріану було байдуже, чи та зміна прийде на годину раніше, чи на чотири години пізніше.

— Спізнився, товстуне.

— Трішки,— сказав Хорват і посміхнувся. Хіба Маріану розтлумачиш, що запізнився він майже на три роки?

Фабричний двір теж не змінився, тільки асфальтовані тротуари навколо будівель трохи покоцюрбилися від часу і спеки. Все інше залишилось таким, як і три роки тому.

Крізь великі вікна цеху остаточної обробки тканини донісся важкий дух кислот. Прядильний цех, фарбувальний, чесальний і аж ген на протилежному боці — котельна. Туди й поспішав Хорват.

Хорват відчинив залізні двері котельної.

— Тріфане...

Впустивши лом, кочегар радісно кинувся назустріч.

— Повернувся, друже...

Обнялися.

Відступившись, Тріфан побачив, що забруднив приятеля сажею, і засміявся:

— Ти став чорний, як чорт...

— Нічого... Не забув?..

— Ні, ні, що ти! Вдома був?

— Зараз піду.

Хорватові сорок п'ять років і важить він понад сто кілограмів. Коли він народився, старенька глуха баба-повитуха сказала, що дитина не житиме і двох тижнів, бо не має на голові жодної волосинки і червона, як варений рак. Батько з матір'ю не дуже й журилися: вони бідували, і дітей їм не хотілося. Коли б у них були гроші, малий Андрій взагалі не з'явився б на світ божий. Проте, незважаючи на бабине пророцтво, він так горлав, що сусіди кляли його на чім світ.

На десятому місяці хлопець почав ходити і відтоді, наївшись, завжди спав у собачій будці. Собака, покруч хорта й вівчарки, любив його і взяв до себе в прийоми. В п'ять

років Хорват уже крав фрукти на базарі і тоді вперше зіткнувся з поліцією. Якось поліцай дав йому такого ляпаса, що хлопчика довелося відвезти до лікарні. Черговий лікар — німець в двох парах окулярів — запевнив Маргіту, що малюк хворітиме недовго, але слух втратить; та через півтора місяці малий Хорват уже міг розпізнати гудок кожної фабрики у місті.

На диво всім, Хорват у школі навчався добре, хоч мати ніколи не купувала йому книжок. У п'ятнадцять років, коли почалася світова війна, хлопець став учнем на текстильну фабрику, а в 1919 році, після того як румунські війська вступили в Арад, він уже був ткачем першого розряду. Працював на двох верстатах, заробляв добре.

Через десять років, під час кризи, його звільнили з роботи, як представника національної меншості. Ходив півтора роки безробітним, потім влаштувався помічником ткача на половину платні. Тоді він і познайомився з Суру, який працював монтажником на вагонобудівному заводі й керував місцевим підпільним комітетом партії. Їх заарештували разом 1932 року. Через те, що Суру був більше потрібен партії, Хорват узяв усю вину на себе. Його засадили на два роки, а Суру на чотири місяці. Потім Хорвата судили ще тричі. Востаннє тоді, коли йому вдалося організувати партійний осередок на текстильній фабриці.

В поліції його знали так добре, що перестали бити: давно переконалися, що не виб'ють жодного слова. Якось шеф місцевого відділення сигуранци¹ Матеєску, сподіваючись на підвищення в чині, побив Хорвата так, що його вже не варто було тримати в тюрмі — відвезли додому вмирати; та через два тижні Хорват підвівся з ліжка. Поліція про те довідалася, судила його і відправила в Аюд.

В Аюді він при звичаївся до самотності — звик дивитись у порожнечу, розрізняти найменші шуми, тренувати пам'ять. Терпеливо міг відтворювати в уяві колись бачені сцени. Вдивившись в білу стіну і, ніби на екрані, бачить постать Матеєску, його стомлене зморшкувате обличчя, чує голос:

— То ти не хочеш признаватися, Хорвате?

— Я хотів би вам зробити приємність, пане комісарє, їй-богу, хотів би, та не маю про що з вами говорити...

Матеєску завжди дратувався, коли перед ним арештанти не тремтіли. Його обличчя наливалось кров'ю, мішки під очима дрижали, як холодець, він часто і гидко кліпав, ніби хтось його притиснув дверима.

— Гей, Хорвате, признавайся, бо шкуру з тебе здеру...

¹ Сигуранца — політичний відділ жандармерії в колишній болгарській Румунії.

Спочатку, коли Хорвата місяцями тримали в одиночній камері, він весь час лежав горілиць і відтворював у пам'яті події з свого життя, особливо раннього дитинства. Потім пригадував героїв прочитаних книг або пробував усно множити й ділити. Минувало багато тижнів, поки він створив у пам'яті цілі системи цифр. Кінець кінцем все стало виходити просто, як добре вивчений вірш.

Повернувшись з Аюда, Хорват у перший же день познайомився з Флорікою. Ніс накладну квитанцію з чесального цеху і зіткнувся з сивою жінкою. Особливо ввічливо попросив пробачення:

— Вибачте, матусю.

— Чорт тобі матуся, а не я... Протри очі як слід!..

Тільки тоді Хорват збагнув, що та жінка посивіла від злигоднів, насправді їй було не більше двадцяти п'яти років.

— Гостра на язик.

— Гостра.

— Це мені подобається. Як тебе звати?

— А ти що, з поліції?..

— Ні.

— То навіщо питаєш?

— Так. Ти мені подобаєшся.

— А ти мені ані трохи! Товстий, ще й до того нахаба! До побачення.

Наступного дня Хорват знову пройшов біля чесального цеху, потім знову. На четвертий день наздогнав її після роботи.

— Кажеш, що тебе звати Флорікою?..

— Ага.

— Гарне ім'я.

— Так і люди кажуть.

— Багато людей так тобі казали?

— Не лічила.

— Умгу... Зрозумів...

— Не розумієш ти нічого.

— Ти думаєш, що я дурний?

— Думаю, що хочу.

— Правильно...

Через три тижні вони вже йшли з фабрики разом. Якось затримались пізно, Хорват провів її додому. Йдучи напівтемною вулицею, набрався сміливості поговорити відверто:

— Знаєш, Флоріко, я не раз уже думав, що непогано було б одружитись.

— Навіщо ти мені про це говориш?

— Бо хочу женитися.

— За тебе ніхто не піде.

— Чому?

— Бо ти товстий і несерйозний.

— Хіба несерйозний?

— Так. Я читала книжку про двох законаних. Вони не говорили так, як ми...

— А як?

— Я не можу тобі переказати, але говорили красиво... Про квіти, про зорі, про...

— Ти хочеш, щоб я теж говорив про зорі?

— Хіба ти вмієш?

— Звичайно. Бачиш оту зірочку?.. Дивись туди, он над дзвіницею...

— Ота ясна?

— Ага! Коли вона мерхне, то має бути дощ, коли сяє — буде мороз.

— Як мороз? Тепер, у липні?

— Ні, взимку... Хочеш бути моєю дружиною?

Флоріка здригнулась.

— Кажи: хочеш чи ні?..

— Дай мені подумати.

— Гаразд, думай, поки дійдемо додому. А ота велика зірка — місяць, оці побілені вапном дерева — каштани. Коли я був малим, збирав каштани на паливо. Добре горять. Палахкотять. А зберігають жар, як вугілля.

Андрієві здалося, що він занадто багато говорить. І він замовк.

— Чому ти мовчиш? — спитала Флоріка.

— Бо говорю дурниці.

— Ні.

Хорват її обняв:

— Правда?

— Правда.

Для Хорвата кожне повернення додому не схоже на попереднє. Коли минулого разу його заарештували, доньки ще не було, а повернувся додому — вже вчилася ходити. З'явилися нові, незнайомі сусіди, та Хорват вітався з ними, щоб не докоряли дружині, наче він погано вихований.

Тепер Софіка вже велика. Коли ж подумав, що донька, може, й не впізнає його — до горла підкотилась гаряча хвиля. На розі вулиці його спинив перукар:

— Давно ти не заходив до мене, пане Хорват... Може, чого сердишся? В мене тепер усі бритви нові. Маю одну золінгенівську, широку, в два пальці... Спробувати не хочеш?

Хорват похитав головою:

— Дуже поспішаю, пане Бребан.

Що ближче підходив, то більше хвилювався. Коли побачив свій дім — серце забилося так, що, здавалось, вискочить з грудей. «Штори не опущені — значить вдома...» Хвіртку відчиняв тихо, щоб не рипіла. На мить зупинився і глянув довкола: все було, як і три роки тому. Ступив на східці, але роздумав і вирішив зайти через кухню. Уявив здивоване обличчя Флоріки й усмінувся. За три роки вона приходила до нього на побачення тільки один раз. Розділяло їх тоді п'ять метрів, двоє ґрат. Стояли одне перед одним і не знали, що говорити. Стільки несласаного палало в серцях, та всі п'ять хвилин мовчали, мов чужі, наче вперше зустрілись. Під кінець Флоріка зважила-

ся була щось сказати, та Хорват владним рухом зупинив її:

— Не треба, Флоріко... Знаю. Дуже важко... Прости мені...

Прощаючись, Флоріка вхопилася за ґрати. Наглядачі ледве одірвали. Хорват безсило похилив голову і скам'янів.

В кухні не було нікого. Навшпильках підійшов до дверей кімнати і рвучко їх відчинив.

— Софіко!..

— Татку!

Донька справді підросла. Вже йому по пояс, тільки тоненька, наче коноплиночка.

— А мама де?

— Пішла в місто.

— Тоді давай заховаємось. Хочеш?

— Ні, татку.

— Добре, Софіко. Не будемо ховатись. Сідай коло мене і розказуй.

— Що розказувати, татку?

— Що хочеш... Що-небудь...

— Про Червону Шапочку?

Хорват засміявся:

— Ні, щось інше... Про себе, про маму.

Озирнувся довкола. Ось ця кімната, про яку він думав роками. Все тут знайоме, дороге: фіранки, килимки, картини, настільна лампа під тим самим абажуром. Зовсім порвався. Це добре, що Флоріка не купила нового! Отже, в квартирі нічого не змінилося. Але ні! Ковдри. Нові, ніби щойно із скрині. Скільки, мабуть, бідна Флоріка працювала, щоб заробити на них! Старі — всі латані. Не раз, бувало, Хорват вранці прокинеться, а по кімнаті літає пух — ніби сніжинки. Помацав нову ковдру. Шовкова.

— Це дядя Руді приніс, — похвалилася Софіка.

— Дядя Руді? — здригнувся Хорват. — А хто такий дядя Руді?

— Він дуже добрий. Завжди мені щось приносить. А ти нічого не приніс, татку?

— Нічого, Софіко.

І враз квартира стала йому чужою; і фіранки, і килимки, і картини, і навіть старий порваний абажур на нічному столику. Схилився й схопив руками голову.

Софіка погладила його по щоці й спитала:

— Що тобі розказати, татку?

Хорват відштовхнув од себе дівчинку, і вона відлетіла аж до канапи. З переляку навіть не застогнала, тільки дивилася на страшного батька. Хорват хотів підійти до неї, але його погляд прикипів до портрета дружини у заскленій рамі. Ступив до стіни, вдарив кулаком — і від брязкоту скалок йому стало легше. Хотів ударити ще... «О, коли б тут був той Руді!». Хорват дивився на закривавлений кулак, а Софіка тихо

плакала. Підійшов до неї, взяв на руки й пригорнув:

— Не плач, Софіко. Чуєш... Не плач! Тато любить тебе.

Він голубив дитину, тис до грудей, а вона плакала ще голосніше.

— Не плач, дівчинко моя! Не треба!..

4

Флоріка зовсім не змінилась. Повернення чоловіка її не схвилювало: поводитись так, ніби його не було вдома всього кілька днів. Лише як глянула на розбитий портрет, затремтіла і сперлась об стіну. Хорват дивився на неї, ніби не на справжню, а на ту, що не раз уявлялася в тюрмі. Те видіння було таким ясним, що, здавалось, простягни руки і зможеш обняти... А довгими зимовими вечорами, коли за вікнами затихали кроки безробітних і в камері наставала важка тиша, вчувався її голос. В ті безсонні години він ладен був оддати десять років життя, щоб хоч одну мить побути біля неї, відчутти її руки, почути мову. А тепер вона поряд, тільки якась чужа. Палко задивився на її стан, та як згадав, що його обнімав інший,— спохмурнів і стис кулаки. Софіка затремтіла. Флоріка пройшла повз нього в кухню і повернулася з мискою:

— Вмийся.

Хорват хотів зазирнути їй у вічі, але вона дивилась кудись убік. «Отже, винна»,— подумав він.

Після вечері Флоріка стелила доньці. Хорват стежив за кожним її рухом: спокійно гладила руками шовкову ковдру, ніби нічого й не сталося. Тільки тоді здригнулась, як надворі заскрипіла хвіртка.

— Хтось іде,— сказав Хорват і рушив до дверей.

Флоріка сперлась на спинку стільця й опустила голову.

Почувся стук у двері.

Хорват швидко відчинив, і на порозі з'явився високий чоловік років п'ятдесяти. По обличчю було видно, що він втомлений. Широко криси капелюха ховали в тінь глибоко посажені очі.

— Дядя Руді! — скрикнула Софіка і побігла йому назустріч, та біля самих дверей заплуталась в поділку нічної сорочки і впала. Хорват підняв доньку і посадив на стілець. Потім мовчки зібрав шовкові ковдри, згорнув їх і віддав гостю.

— Будь ласка, пане Руді.

Спантилений гість часто закліпав очима. Його ostrішкуюваті брови тремтіли. Він якусь мить кусав нижню губу, потім буркнув «до побачення» і зник. Хорват спокійно

зачинив за ним двері і, уникаючи погляду Флоріки, сів до столу. Посидів непорушно, тоді підвів голову:

— Годі, Флоріко. Ми у своєму домі і без чужих ковдр багаті.

Софіка заплакала.

5

Хорват не міг заснути всю ніч, крутився, як і першої ночі після арешту. Тоді теж хотів заснути, щоб ні про що не думати.

Заплющить очі — бачить невиразну постать пана Руді, що тупо розглядає ковдри в своїх руках. Хорват подумав, що прокурор, який обвинувачував його, і Руді чимось схожі. Прокурор теж дивився тупо, навіть якось сонно. Потім Хорват пригадав сивого літнього суддю, втомлені обличчя свідків, товариша по лаві підсудних Барду, того самого, що за день до суду прокусив собі вену на лівій руці. Все ж його врятували від смерті, але через це оголосили вирок на два тижні пізніше. Барду кинули до камери поряд з Хорватою. Він теж не спав першу ніч. Через товсту немазану стіну було чути, як він міряв кроками камеру: чотири — до вікна, чотири — назад. Хорват навмисне згадав Барду, щоб не думати про Руді. Звечора не міг говорити про нього, бо почував себе погано; але дуже хотів знати, що тут діється, хто такий Руді, як Флоріка з ним познайомилась. Все це його змучило більше, ніж місяць тюрми. Адже там, за ґратами, йому й не спадало на думку, що Флоріка може сказати: «Я, Андрію, знайшла собі іншого чоловіка, він виховає Софіку...» Тепер він бачив усе і почував себе страшенно приниженим. Коли б не чув рівного дихання дочки, засвітив би лампу і почав розмову з Флорікою.

Крізь фіранку на край ліжка впала смужка місячного світла. Вона освітила килимок перед шафою з іграшками. «Зараз місяць повний,— подумав Хорват,— як тієї ночі, коли повісився Барда». Він тоді все зробив тихо, навіть обмотав ноги ковдрою, щоб не почули кроків. Не чув нічого ні Хорват, ні черговий коридорний наглядач. Дізнались тільки вранці. Хорват тоді й довідався, що Барда покінчив з собою через дружину, яка зразу ж після його арешту втекла з якимсь фельдфебелем.

Тільки тепер Хорват вперше пожалів Барду.

В кімнаті було жарко. На сусідньому ліжку, під простирадлом крутилась дружина. «Значить, і вона не спить...» Хорват глянув крадькома з-під брів, і при місячному

світлі їхні погляди зустрілись. Флоріка спитала:

— Спиш?

Не відповів. Прикинувся, що не чує. Затамувавши подих, чекав, щоб вона повторила запитання, але Флоріка одвернулася до стіни. Та й відповідати після мовчанки було незручно.

Перед будинком кілька п'яних почали співати й викрикувати: «Хай живе велика Румунія!» Десь пролунали постріли, потім знову вигуки «Геть мадьярів!» Хорватові хотілося встати, вийти на вулицю, насваритись на п'яниць, але подумав, що не варто з ними зв'язуватись, не варто ризикувати життям, бо завтра треба йти до Тріфана і разом з товаришами вирішувати важливіші справи.

Аж на світанку він задрімав, і саме тоді завили сирени, сповіщаючи про повітряну тривогу. Навіть не поворухнувся, бо знав, що в цей час радянські літаки возили харчі та зброю югославським партизанам. Цю тривогу Хорват чув щоранку і в Тімішоарі.

Коли Андрій прокинувся, Флоріка вже поралася у кімнаті. На столі — готовий сніданок, а на стільчику в мисці — вода для вмивання. Софіка стояла біля відчиненого вікна і віталася до перехожих. Хорват узяв доньку на руки. Вона поцілувала його і спитала:

— Що тобі снилося, татку?

Не хотів її розчаровувати і вигадав сон з ведмедами і мисливцем, що загубив рушницю.

— А потім що? — вимагала Софіка.

— Потім нічого. Я прокинувся.

— А ти знаєш, що це означає, татку?

— Ні, Софіко, не знаю.

— Ми питаємо тітку Маріору. Це наша сусідка. Вона завжди мені розкажує, що означають сни.

В кімнату ввійшла Флоріка. Вона суворо глянула на дитину і шарпнула її за руку:

— Не в'язни до тата. Він стомився і не має часу теревенити з тобою.

— Чого ти її забираєш від мене? — спитав Хорват. — Хоча...

Не доказав.

Флоріка глянула йому у вічі. Опустив погляд додолу, потім звернувся до Софіки:

— А тітка Маріора знає всі сни?

— Так. Всі знає. У неї книжка є про всі сни. Тітка завжди мені каже, коли я матиму торт, а коли мама мене лаятиме. Тільки мама не пускає до неї, каже, що вона...

Хорват усміхнувся. Скільки він мріяв про такі звичайні ранки, про такі розмови, про спокій. І от це все здійснилось. Лишилось тільки Флоріці спитати, що приготувати на вечерю, а йому відповісти: «Локшину з капустою». Потім Флоріці поскаржитись:

«Капуста подорожчала на дві леї, а в нас завжди не вистачає грошей».

Вулицею проторохтіла підвода і здійняла куряву. Хорват потер долонею лоба і оглянувся, щоб пересвідчитись, що спав не на брудному тюремному матраці і що повернувся до життя.

— Про що ти думаєш, татку?

— Ні про що, Софіко.

— Ні про що не можна думати. Як воно ніщо, то як же ти про нього думаєш?

Після сніданку Хорват послав Софіку гратися. Флоріка, прибравши зі столу, сіла навпроти нього. Саме в цю мить знову страшно завили сирени. Задихана Софіка вбігла у кімнату і злякано притислась до матері. Всі разом хотіли бігти до сховища, що було викопане на горі. Не встигли... Неподалік гримнув вибух. Попадали на дерев'яну лаву і втупились у потріскану глиняну стіну. «Як безглуздо було б померти саме тепер, у перший день визволення», — подумав Хорват. Загриміло ближче, і він притис до себе дружину і доньку. «У Флоріки такі міцні плечі...» Притиснувся ще міцніше. Хотів глянути їй в очі. Та раптом встряла Софіка:

— Татку, а навіщо американці кидають бомби?

Розділ II

1

Георге Тріфану, головному кочегарові текстильної фабрики, років п'ятдесят. Він низенький на зріст, але кремезний.

Завжди розвихрені вуса надають йому похмурого вигляду — він ніби ось-ось почне лаятись. Тріфан дуже рідко залишає котельню, тільки у виключних випадках він може піти в цехи. Сьогодні він зайшов у прядильний цех, де давно не був. Жінки запитально презирнулись, та він, і не глянувши на них, попростував до монтажників, де працює Герасім. Застав юнака за ремонтом якоїсь деталі. Підійшов і зашепотів на вухо:

— У мене був Хорват.

— Він що, уже вийшов з тюрми?

— Так. Уже два дні. О п'ятій вечора зустрінемось на квартирі Суру. Відновимо партійну організацію.

— Добре, але чому ти говориш пошепки?

— Звик, — засміявся Тріфан, — не забудь, о п'ятій.

Так само спокійно, повагом, як ішов сюди, повернувся в котельню. Герасім довго дивився йому вслід і думав: «Правду колись Хорват казав: мало таких людей, як Гіца Тріфан».

На фабриці дехто з робітників погано знав його, говорили, що старий продався баронові. Ці розмови ходили ще з 1936 року, після великого страйку. Тоді лише Тріфан не приєднався до страйкарів. Він двадцять чотири години сам працював біля котлів. А коли вийшов з фабрики і спробував щось пояснити командирові робітничого пікету, той плюнув йому в обличчя. Тріфан витяг хусточку й обтерся. Кочегар не образився, і тому всі присутні вирішили, що він зрадник. Ткалі, яким він сам напередодні доводив, що необхідно страйкувати, чотири дні шукали його, — хотіли побити. Хорват тоді був у тюрмі. Повернувшись через рік, він зразу ж поговорив з Тріфаном. Тільки тоді виявилось, що коли б Тріфан не залишився на своєму посту, щоб загасити вогонь, усі котли злетіли б у повітря. Це не входило в плани страйкарів — вони вимагали тільки підвищення платні. Важко було Тріфану, поки люди знову стали довіряти йому, але тримався він мужньо.

Все місто вирувало. На кількох будинках в центрі вже майоріли червоні прапори. Про це люди говорили пошепки. Хтось казав, що в аеропорту ще точиться бій з німецькими льотчиками, які відстали від своєї частини, інші твердили, що німці й угорці не пустять в Арад радянські війська і займуть лінію оборони від Муреша аж до гір.

Після того як стало відомо, що румунська армія перейшла на бік радянських військ, селяни два дні не виносили на базар продуктів. Не знаючи, що може трапитись найближчим часом, жителі міста купували в крамницях усе підряд. Жінки несли різний непотріб — віники, банки гірчиці, липкий папір для мух, сковороди. Дехто скуповував у дезертирів консерви.

У дворі префектури чиновники зібрали всі портрети Гітлера й Антонеску, щоб спалити. Хтось запалив сарай. Один чиновник, злякавшись полум'я, закричав, що йдуть німці, і всі, хто був у префектурі, кинулись до виходу. Якійсь жінці порвали плаття, і увечері міська радіостанція передала (звичайно, з цікавими подробицями), що жінку-румунку топтали ногами угорські комуністи.

Перед приміщенням націонал-цараністської¹ партії люди зібрались глянути на триколірний прапор, якого в той день востаннє перед втечею на чужину цілував пан Юліу Маніу. Якийсь поліцай в цивільному капелюсі на весь голос співав «Вставай, вставай, румуне!» Він замовк тільки тоді, коли поряд з ним примостився на кухонному столику Мога, власник німецької книгарні, і почав читати прокламацію. Вона складалася з чотирьох пунктів:

1. Арад мусить належати арадцам.

¹ Реакційна буржуазно-націоналістична партія у монархістській Румунії. Керував нею Юліу Маніу.

2. Арадський край повинен бути незалежною демократичною республікою, суверенітет якої гарантуватимуть Сполучені Штати Америки, Бразилія і Англія.

3. Запровадити мову есперанто, як національну для Араду.

4. Конституція мусить гарантувати вільне кохання.

Прослухавши цю, так звану Арадську програму, поліцай заспівав знову. Учень з книгарні, що стояв поблизу, голосно звеличував свого господаря:

— Хай живе Мога — перший король Араду!

Тимчасом Мога начепив собі бляшаний знак, на якому була вигравірувана літера «А», облямована лавровим віночком. Мога сподівався, що знак стане гербом майбутньої республіки, хоч старі жителі міста пам'ятали, що це значок колишнього спортивного товариства.

Ніхто нічого не знав, і всі знали все. Комісар поліції, щоб довести свої демократичні переконання, звільнив з підвалів усіх злодюжок, і тепер увечері було небезпечно ходити по вулицях. Перехожих зупиняли, хто не корився — стріляли. Матері, позамикавшись з дітьми в квартирах, розповідали казки про страшних різників, які вбивають дітей і роблять з них ковбаси. Примар міста доктор Єремія Іон намагався утекти в Пинкоту, але за два кілометри до села його пограбувала банда дезертирів, яка нагонила страх на всі довколишні хутори. Втративши все майно, примар повернувся в Арад і замкнувся в примарії, у залі засідань. До себе не пускав нікого, навіть знайомих. Розв'язував усі питання і давав вказівки крізь шпарку замка.

Божевільні зламали ворота лікарні і порозбігались. Поліція і медики гасали по вулицях, розшукуючи хворих. У міському театрі, де йшла репетиція «Річарда III», актори вийшли просвіжитись і стояли біля службового ходу. Вони були одягнені в старовинні костюми, і їх прийняли за божевільних. 91 піхотна рота взяла штурмом театр і арештувала всю трупку. Протопоп з Шеги Боніфачій Чьонту надрукував і розповсюдив по місту листівку про те, що настав кінець світу... Він запевняв, ніби так говориться в Апокаліпсисі.

2

У квартирі Суру зібрався весь партійний актив: Фаркаш, Хорват, Тріфан, Герасім і Суру. Не було тільки Бербуца.

— Чому не прийшов Бербуц? — питав Суру. — Без нього ми не зможемо зв'язатися з робітниками електростанції. Ти його повідомив, Тріфане?

Для Трифана це засідання було великим святом, і він одягся по-святковому — в чорний піджак, перешитий з купленого на базарі сюртука, і в сорочку з білим твердим комірцем. На ньому видно було сліди гумки, якою Трифан підчищав комірець. Беручи слово, Трифан вставав.

— Я Бербуца не застав удома. Сусіди сказали, що він утік до Радни.

— Утік? — перепитав Суру. — Дивно... Може, з ним щось трапилось? Я чув, що вчора розгромили редакцію газети «Кредінца». Сторожа зарубали сокирою. Нам треба бути пильними, діяти енергійно. Ти, Фаркаше, візьми сорок чоловік з фабрики і займи приміщення колишнього німецького земляцтва. Всі папери збереш в одну кімнату і замкнеш. Ти, Хорвате, організуєш охорону. Біля воріт можна поставити поліцейського в уніформі, щоб усе було офіційно. Зрозумів?.. А ти, — звернувся Суру до Герасіма, — якщо не помиляюсь, працював з молоддю. Фаркаш дасть тобі приміщення, де можна буде зібратись.

Суру звелів мобілізувати всіх людей, що мали зв'язки з партією, коли вона була в підпіллі.

— Що ти робив у військовому комісаріаті? — спитав Суру у Фаркаша.

— Майже нічого... Комендант не схотів мене прийняти. Я говорив з його ад'ютантом, але той поводився теж дуже стримано. З розмови я зрозумів, що на фронті до чогось готуються.

— Може, німці почнуть контрнаступ?

— Не знаю... Я зустрів на вулиці нашого зв'язківця Віку. Він казав, що мобілізовано військову школу в Радні... Як тільки дізнається про щось нове, він повідомить нас. Оце поки що все.

— А про взаємодію ти не говорив з ад'ютантом?

— Говорив. Він каже, що немає ніякого наказу про взаємодію армії і цивільних. Вимагав від мене документи.

— Дещо зробимо... Дістанемо печатку.

— Тут справа не в документах. У мене таке враження, що пан комендант не хоче ні у що втручатися...

Того дня, після обіду, кілька робітників на чолі з Фаркашем піднімали на фасад будинку німецького земляцтва нову вивіску, на якій було написано: «Комуністична партія Румунії». Здивовані перехожі зупинялись і перешіптувались. Кілька монашок, побачивши вивіску, почали хреститись і кинулись навтьоки. Як тільки на порозі з'явилися два робітники з гвинтівками за плечима, люди розійшлися. Кравець, що жив навпроти, зачинив віконниці і, кинувши роботу, подався за візниками, благаяючи негайно перевезти в інше місце його майно. На нього ніхто не звертав уваги. Коли ж кравцеві набридло

просити і він переконався, що комітет його не чіпає, — відчинив майстерню і знову почав працювати. Суру був задоволений з того. Він залишив чергувати в повіткомі Герасіма, доручивши йому записувати все, що відбуватиметься перед будинком. Пізно увечері, читаючи Герасімові замітки, він радів. Там було записано таке:

«4-а година. Проїхав катафалк, навантажений капустою. Коні накриті похоронними покривалами.

4 година 30 хвилин. Два чоловіки, не помітивши вартових, хотіли кинути у вікно комітету камінням. Після пострілу з гвинтівки втекли.

5 годин 20 хвилин. Зайшли до комітету чотири чоловіки. В них під цивільними пальтами виднілися німецькі мундири. Всіх арештовано і замкнено в підвал.

7-а година. Від робітників текстильної фабрики прийшов товариш Албу. Сидить в кімнаті вартових».

— Добре, Герасіме, — сказав Суру, — підемо говорити з товаришем Албу.

3

Албу — високий, лисуватий, у позолочених окулярах.

Вранці він ще не знав, що увечері йому доведеться йти від робітників текстильної фабрики до повітового комітету комуністичної партії. Відправившись з паперами до хазяїна фабрики, барона Вольмана, він зустрів його дорогого.

— Ви кликали мене, пане бароне?

— Так, дорогий Албу. Я чув, що створюється комуністична партія, а ви тут носитеся з паперами.

Албу злякано сховав реєстри за спину.

Вольман усміхнувся:

— Погано, Албу... Треба бути активнішим... Треба мене трохи полаяти.

Албу витріщив очі, зняв запітнілі окуляри і почав їх протирати кінчиком хусточки, що звисала з верхньої кишені піджака.

— Так, так, дорогий Албу, треба бути активнішим.

Приголомшений Албу повернувся до канцелярії, не знаючи, що робити. Як можна лаяти пана барона? Кілька разів у думці вимовляв його ім'я і злегка вклонявся, ніби стояв перед самим бароном. Повненька нарум'янена канцеляристка спитала:

— Тебе лаяв шеф?

Вона знала, що Албу не любить, коли Вольмана називають шефом. Спитала і здивувалась, що Албу не розсердився. Знову перепитала:

— Щось трапилось?

— Так. Мені остогидли вже нахабні баронові вказівки. Вони вже мені ось поки! —

сердито сказав Албу і показав на вузол галстука.— Я гну спину за вісім тисяч леїв, а він тільки прибутки загрібає. Дивуюсь, як робітники таке терплять.

Жінка злякано оглянулась, чи ніхто не почув цих слів.

— Пане Албу, я вас не розумію...

— Досі і я цього не розумів! — гукнув Албу і вдарив кулаком по столу.— І зараз не розумію, як міг досі так мучитися. Вольман — типовий капіталіст!

Через дві години він уже стояв на прядильному верстаті і розмахував руками:

— Доки ми терпітимемо експлуататора-барона? Доки будемо віддавати йому свої сили? Товариші! Ми, робітники, розуміємо своє класове завдання і мусимо боротися проти всіх експлуаторів!

Під вечір Албу вже сидів у комітеті. Побачивши, що йдуть Суру і Герасім, він підвівся.

— Це ви будете товариш Суру?

— Я,— сказав Суру і простяг йому руку.

— Кажуть, ти прийшов від робітників текстильної фабрики. Тріфана знаєш?

— Аякже. Він працює кочегаром. Я сьогодні провів збори в прядильному цеху, на яких прийнято резолюцію...

Албу витяг з кишені зім'ятий папірець.

— Перше питання — встановлення порядку і законності в місті. Треба охороняти народне добро, а також власність чесних людей.

Суру не глянув на папірець і, видно, був не дуже задоволений. Поплескав Албу по плечі й спитав, чи вміє він гарно писати.

Албу вирішив, що Суру його недочув.

— Так, так, я питаю тебе, товаришу, чи можеш ти гарно писати або малювати. Нам треба написати об'яву. Увечері перед примарією скликаємо мітинг.

Кілька об'яв, написаних кольоровими олівцями, розвісили на вокзалі, на вагонобудівному заводі та на інших великих підприємствах міста. Наслідки були несподівані. На мітинг, що його скликала комуністична партія, людей зібралось, як ніколи. За півгодини до початку з'явився вкрай стомлений Бербуц. Коротко попросив прощення.

— Я возив дружину до лікарні в Радну. Важко захворіла...

— Годі про це. Добре, що прийшов,— сказав Суру.— Тебе знає майже все місто — відкриєш мітинг.

Бербуц говорив через відчинене вікно примарії. Він мав красивий баритон, вмів говорити запально, де треба робити наголос, паузи. Свої виступи він закінчував урочисто і піднесено. Фаркаш виступав угорською мовою. Албу — німецькою. Усім дружно аплодували. На закінчення мітингу співали «Інтернаціонал». Побачивши, що люди не розходяться, Суру доручив Албу

вийти на площу і оголосити, що Радянська армія-визволителька має вступити у місто наступного дня.

Коли Тріфан відімкнув зал засідань примарії, доктор Єремія Іон побіг до повіткому і почав скаржитись Хорвату, що його вигнали з власного кабінету.

— З якого права? — кричав він. Але не встиг він закрити рота, як Хорват узяв його за лацкан піджака і спитав:

— Скажи мені, пане, скільки часу тобі треба, щоб звести тріумфальну арку на честь передових радянських частин біля в'їзду в Мікалаку?

— Що? — глухо перепитав примар.

— Нічого прикидатися. Ти зрозумів мене. Мусиш звести тріумфальну арку на честь передових радянських частин. Даю тобі термін — завтра до обіду!

— Термін мені?.. Ви?.. Я... Що...

Хорват узяв його за плечі і струснув.

— Я сказав: завтра до обіду!

Аж тоді примар зрозумів, що з Хорватом жарти погані. Звільнив плечі і, заїкаючись, промовив:

— Як же це, пане... Нема ні дерева, ні людей... Неможливо.

Хорват кивнув Тріфану, щоб той став на дверях, бо примар може втекти. Єремія поглядом шукав виходу. Коли він збагнув, що оточений, що він тут усім чужий, став повільно посуватися до вікна, щоб покликати когось на підмогу.

Хорват стежив за кожним його рухом.

Як тільки примар дістався до вікна, Хорват ступив два кроки і, схопивши його під руки, посадив на підвіконня. Єремія, хвицяючи ногами, вдарив Хорвата під ребра гостроносою жовтою тупфлею, які носили ще в 20-ті роки. Кілька чоловік, що стояли надворі, засміялись. Паску, робітник із скуйовдженою чуприною, що був у групі охорони, попросив:

— Викинь його надвір! Прошу тебе, Хорвате, викинь його надвір!..

Примар пополотнів. Навіть говорити уже не міг. Хорват вихилив його з вікна, щоб було видно, з якої висоти він може упасти і промовив:

— Для фашистів ти мав дерево, пане примарю, а для Радянської Армії не маєш?!

— Маю... Маю... Дві тріумфальні арки зведу... Дві арки. Тільки не чіпайте мене... В мене двоє дітей... Не чіпайте мене...

— От бачиш, ми можемо порозумітися.

Робітники, що були в залі, реготали. Тільки Паску не міг заспокоїтись:

— І чого ти не викинув його надвір?.. Бреше, як собака. Нема в нього дітей. Він у примарії людей бив. Моєму батькові теж ляпасів надавав, карай його боже! Прошу тебе: викинь його надвір!..

Бачучи, що Хорват не збирається нікого викидати, Паску сам побіг, щоб помститися примареві, та Хорват вийшов назустріч.

— Заспокойся, чоловіче... Не спіши поперед батька! Прийде ще час розплати!

Коли Паску вгомонився, Хорват звернувся до примаря:

— Сподіваюсь, ми домовились... Завтра вранці ти зводиш тріумфальну арку.

Ідучи додому Тріфан докоряв Хорвату:

— І нащо було глумитися над примарем? Може, він нам ще знадобиться...

— Буде потрібен примар — оберемо когось з наших.

Тріфан із сумнівом похитав головою. Йому здавалось, що це все не так просто. Спитав знову:

— А може, краще було б почекати вказівок зверху?

— Аякже,— з іронією промовив Хорват,— може, завтра чи післязавтра нам напишуть: «Відновити місцеву партійну організацію»? Які ж ще вказівки можуть бути? Зараз люди потрібні для важливіших справ. А ми для того й комуністи, щоб не плентатись у хвості подій. Звичайно, через день-два, коли прийдуть радянські війська і встановиться порядок, працювати буде легше. Але ж хто має право сидіти, склавши руки? Ти не забувай, що і радянські війська ждуть нашої допомоги. Німці зруйнували аеродром. Ми повинні його відбудувати.

Вони зупинились біля жінки, одягненої в мішковину. Вона стояла на тротуарі і продавала варену кукурудзу. Товар її лежав у новісінькій дитячій колясці.

— Коли б ти не повернувся,— замислено сказав Тріфан,— ми чекали б, поки з неба мавна впаде.

Біля префектури розійшлись. Хорват пішов у повітком, а Тріфан додому.

4

Вже в приміщенні повітового комітету Хорват пожалкував, що не зайшов додому. Треба ж все таки попередити Флоріку, що він удома не ночуватиме, бо йому доручили перевіряти пости. Та скоро він забув про дружину. Сорок поліцаїв, що їх викликали супроводити цивільні патрулі, вишикувались і чекали команди. Залізничники й слюсарі з вагонобудівного заводу теж були озброєні. Одні мали німецькі гвинтівки, другим Віку надіслав зброю з міського гарнізону.

Ружі — низенькому, крутолобому, білявому викладачеві хімії з ліцею «Чиба Бирта» — було доручено здійснити чистку поліції. Тепер він рапортував Хорватові, що в поліції виникло заворушення і довелося стріляти.

— Вбито двох,— збентежено доповідав викладач,— трупи одвезено до моргу. Томеску ми ще не арештували, але нам стало відомо, що увечері він має бути в ресторані «Сірий пацюк». Я прийшов попросити чотирьох чоловік, щоб узяти його там.

Хорват виділив людей і порадив більше не стріляти.

Патрулі вирушили на перехрестя головних вулиць та до установ. У пікеті № 2, що стояв біля примарії, Хорват побачив Герасіма і почав його лаяти:

— Ти що тут робиш? Хіба забув, що тобі на зміну о другій годині... Чому не спиш?

— Мене сон не бере,— усміхнувся Герасім,— та й надокучило вже удома.

Але Хорват наказав йому йти спати.

Герасім неохоче пішов, та коли на іншій вулиці зустрів групу своїх, що йшла до «Сірого пацюка» арештовувати Томеску,— зрадів і, забувши про все, приєднався до товаришів. Все одно він не збирався йти додому до другої години ночі, коли починалася його зміна.

Ресторан «Сірий пацюк» — один з «румунських». На його дверях напередодні був напис: «Євреям вхід заборонено!» Тут відбувалися збори різних партій. Ресторан тримав багатий родом з Цара Моцілор¹ — «справжній румун».

Зразу ж після втечі німців він найняв співачку-єврейку на прізвище Розенцвейг і почав прославляти її на всіх стінах міста.

На місце старих кольорових табличок «Розмовляйте тільки румунською мовою!» тепер було почеплено нові: «Алкоголь затемнює розум!», «П'яних клієнтів не обслуговуємо!»

Ввійшовши до ресторану, Герасім не помітив ні табличок, ні жовтих афішок, на яких було написано: «Сьогодні співає Нутці Розенцвейг».

Стискаючи в кишені старий пістолет системи «Кольт», що раніше був схований у погребі, він пройшов між зайнятими столами. Посередині залу, біля металевої колони, що підтримувала стелю, він знайшов вільний столик і сів. Неподалік сиділи два баришники і говорили про якісь кінські хвороби. Після кожного ковтка рому вони цілувались. Молоді кельнерші в румунських блузах з прозорої тканини спритно снували поміж столами. Герасім, спершись ліктями на стіл, вдивлявся в людей, що заповнювали ресторан, і тільки згодом побачив прихилену до склянки друковану картку «Зайнято». Оглянувся, чи ніхто не бачить, і заховав її в кишеньку. Потім розстебнув комір сорочки, запалив цигарку. Замовляючи вино, обвів поглядом зал, намагаючись по зовнішньому

¹ Цара Моцілор — гірський район у Румунії.

вигляду здогадатися, хто тут комісар поліції Томеску. Підозра падала лише на високого чоловіка з шрамом під лівим оком, але офіціантка сказала Герасіму, що то власник бойні.

Інші відвідувачі у ресторані більше були схожі на перекупників, випадкових політиканів та студентів ветеринарного інституту.

Вино вже трохи розігріло Герасіма, коли до його столу підійшов низенький крутолобий чоловік з високою дівчиною. Її великі очі були схожі на мигдалини.

— Вибачте,— сказав чоловік,— цей стіл замовляли ми.

— Не знаю,— промовив Герасім і кинув удавано байдужий погляд на підмостки, де з'явилася одягнена в лазурове плаття Нутці Розенцвейг.

Чоловік таки відстояв своє право на стіл, і Герасім змушений був пообіцяти, що він довго не сидітиме.

Незабаром підійшов і сам власник ресторану. На ньому був темний костюм, з-під якого виднілась румунська домотканна сорочка.

Герасім дивився на співачку, але в гаморі чув тільки уривки фраз: «Так, пане професоре...», «Швидко, пане професоре...», «Саме зараз, пане професоре...»

Коли хазяїн ресторану пішов, Герасім почав придивлятися до свого сусіда, хоч його більше цікавила дівчина. В профіль вона була гарна, тільки по випнутих вилицях було видно, що вона голодувала.

Відчувалось, що присутність Герасіма неприємна його сусідам. Вони говорили про погоду, про різні дрібниці. Коли оркестр зазвучав, Герасім почув цілу фразу, сказану чоловіком:

— Думаю, що завтра буде хороша погода... Небо рясно всіяне зорями.

Щоб показати свою ввічливість та вихованість, Герасім також вступив у розмову.

— Так, панночко, бо я теж розуміюсь на зорях. Завтра буде чудова погода.

Ні дівчина, ні чоловік не звернули на нього уваги. Герасім відпив вина, підпер ліктями голову і вступився у своїх сусідів настирливо, навіть трохи нахабно.

— Якщо випогодиться надовго, треба буде зробити побілку,— сказав чоловік.

— Так, так,— погодилась дівчина,— треба мазати.

Голос у неї був приємний, хоч вона й картала. Герасімові здалося, що вона єврейка.

— Вапна можна дістати в крамниці «Помпіліу і син»,— повідомив Герасім, вважаючи, що він робить послугу.

— Краще думайте про себе і не втручайтесь у чужі розмови,— відрубав сусід.

Герасім знякотив, хотів було вилаятися, але стримався. Знову задивився на Нутці Розенцвейг, а коли вона проспівала модну

кубинську румбу, шалено заплескав у долоні. Помітивши, що його оплески дратують сусіда, заплескав ще дужче.

Через кілька хвилин хазяїн ресторану пересадив чоловіка й дівчину за стіл, що залишили баришники.

Співачка почала нову пісню, та Герасім уже її не слухав. Підкликав офіціантку й спитав, чи не бачила вона Томеску. Та сказала, що не бачила і, підійшовши до хазяїна, щось йому зашепотіла. Хазяїн зник в окремому кабінетику, але за кілька хвилин, посміхаючись, вийшов звідти.

Герасім підвівся і теж попрямував до того кабінетика. Ривком відсунув завіску і стиснув у кишені пістолет... Та в кабінеті не було нікого, тільки на столі лишилися рештки їжі та склянка з вином. Зрозумів, що упустив Томеску і сам винен у цьому.

Оглянувшись, побачив у кабінетику свого сусіда. Він теж тримав руку в кишені. Герасім відсторонив його і пішов до свого столу, щоб розрахуватись. Дівчина ще сиділа за столом і не зводила очей з кабінетика. Герасім питав себе: що цим двом тут треба? Він глянув на стінний електричний годинник (було п'ятнадцять хвилин на першу) і попрямував до виходу.

В штабі хто відпочивав, хто займався своїми справами. Двоє пікетників грали в «б6». Один вже мав чотири очка і радісно сяяв, другий ляпав картами і позіхав. Герасім сів у крісло з позолоченими гнучими ніжками (кажуть, що це крісла в стилі якогось Людовіка). Десь о другій годині двоє робітників привели до штабу затриманого. Його схопили, коли він ліз через вікно у чужу квартиру.

Літній веснянкуватий залізничник допитував:

— Документи маєш?

Замість арештованого відповів один з конвоїрів:

— Має, навіть забагато.

У затриманого справді було чимало документів. Робітники кинули на стіл купу паспортів, Герасім присунувся до столу і почав їх розглядати. Один паспорт був на прізвище Генадіє Петре — священика з села Шімлеул Верхній, другий — на Параскіу Іоаніке — адвоката, що живе в Бирладі на вулиці Пінтіліє, 4; інші — на шофера Текучі та якогось вчителя з Тімішоари.

— Чому у тебе стільки паспортів? — спитав Герасім і обернувся до затриманого.

Той удавав, що ображений. Чорний галстук, зав'язаний бантом, презирливо стиснутий рот, тонкі рожеві пальці та скорботний вираз обличчя надавали йому поважного вигляду. Він відповів тільки тоді, коли в приміщенні стало зовсім тихо.

— Для колекції.

— Як це?

— Дуже просто. Хто збирає поштові марки, хто — значки та медалі, хто — коробки з-під сірників, а я — паспорти...

— Не слухайте його! — крикнув один з патрульних. — Ми його схопили, як він ліз у вікно.

— Але ж я маю на те право, — запевняв затриманий, — тепер демократія... Другий день демократія. Кожен входить до своєї квартири так, як йому заманеться... Хіба хтось заборонив би мені ходити по вулиці навшпиньках?.. Це моє право... Коли входиш до кімнати крізь вікно — зовсім по-іншому дивишся на життя... Відчуваєш щось незвичайне.

— Ведіть його в поліцію, — наказав Герасім.

Не встиг тип з бантом закінчити свою промову, як двоє робітників скрутили йому назад руки і виштовхнули в двері. Герасім тільки почув, як патрульні ляляли афериста.

Незабаром у штаб прийшов Хорват перевірити роботу патрулів. Побачивши Герасіма, він напав на нього:

— Що ти накоїв, нещасний? Ти ж усе зіпсував у «Сірому пацюку»... Хто тебе просив питати про комісара Томеску?

— Ніхто. Мені й справді не треба було розпитувати, та про це вже пізно говорити. Помилвся, але навіщо галасувати з цього приводу? Не спіймали сьогодні, спіймаємо завтра...

Щойно Герасім це сказав, як до кімнати увійшов ще один патруль разом з крутолобим чоловіком та дівчиною, з очима, наче мигдаль. Герасім кивнув Хорватові, щоб той замовк, але Хорват вів своє:

— Я говоритиму про тебе в партійному осередку. Там тобі намілять шию. Мені не подобається твій анархізм...

Потім Хорват показав на крутолобого.

— Дивись, товариш Ружа організував усе, замовив собі столик, а ти зірвав облаву...

— Я не знав, хто ти, — втрутився Ружа. — Як тільки ти пішов, я одразу ж послав людину простежити за тобою. І дуже здивувався, коли ти пішов у штаб. Потім подумав, що ти працюєш самостійно. Кепська справа... Товаришу Хорват, було б добре, коли б хтось провів Лівію додому... Вона вже півночі ходить з нами. А живе далеко, майже в Шезі.

— Підеш ти, Герасіме, — вирішив Хорват, пильно оглянувши супутницю викладача, — може, хоч це доручення виконаєш як слід...

Похмурий Герасім сунув у кишеню пістолет і, не попрощавшись, вийшов. Почекав Лівію і пішов поруч. Спочатку думав, що Хорват вирішив посміятися з нього, потім задивився на викладену рівними рядками бруківку і спитав сам себе: «Чому брук не викладають більшим камінням?» Аж згодом звернувся до Лівії:

— Ти з нашої партійної організації?

— Так. Від учора... Весь час розклеювала гасла, тому ти мене й не знаєш... А я знаю, як тебе звати... Ти товариш Герасім...

— Вірно. А яка в тебе спеціальність?

— Студентка... Вірніше, колишня... Мене виключили... За те, що організовувала допомогу політичним в'язням...

— Умгу, розумію... Далеко живеш?

— Далеко, та якщо ти стомився, не треба проводити... От тільки товариш Ружа лягає, що сама ходжу... Ніби я й справді маю...

— А то ні? Скільки тобі років?

— Вісімнадцять...

— Справді, вже не манюня... А що тобі скажуть батько з матір'ю, коли так пізно прийдеш додому?

— Немає в мене ні батька, ні матері...

— Умгу, розумію... Кажеш, живеш у Шезі?

— Так. На Королівській вулиці...

— Це, мабуть, дуже красива вулиця...

— Непогана, тільки, коли дощ — грязюка багата.

— А що у тебе з товаришем Ружа? В ресторані ви говорили про побілку будинку...

— Та це тільки так, щоб не мовчати... Я познайомилася з ним лише сьогодні ввечері. Він прийшов до нас в організацію утечистів¹ і шукав дівчину, щоб узяти з собою на завдання. От і вибрав мене. Гарно в «Пацюку»... Я там була вперше. Зараз нам ліворуч.

Вони звернули в бічну темну вулицю.

— І ти щовечора сама ходиш додому?

— Якщо виконую доручення допізна. Зранку я працюю на заводі газованої води. Громадською роботою можу займатись тільки після обіду.

— Ти єврейка?

— Так. Якщо тобі не хочеться, не проведь мене аж до дому. Тут уже недалечко...

— Якщо вже сюди зайшов! Тепер однаково. Скажи, в тебе дома є хліб?

— Хліб? Навіщо?

— Я голодний... Якщо даси хліба, мені можна не вертатися додому на протилежний кінець міста. Тим більше, що о шостій годині мушу бути на фабриці... Я працюю на текстильній монтажником...

— Шматок можу дати.

Лівія Пухман мешкала на першому поверсі старого будинку, збудованого ще за часів Австро-Угорщини. Кімната була висока, прохолодна, а взимку, певно, студена. Вона була захарашена речами — довгий письмовий стіл, на ньому різні наукові книги, що залишились від батька, якого ви-

¹ Утечисти — члени комуністичної спілки молоді в Румунії.

везли до Німеччини; згорнуті килими за шафою, люстра з численними кришталевими бурульками й чотирма лампочками, три з яких перегоріли, кілька стільців, оббитих дорогою матерією із золотими нитками.

— Якщо хочеш, я приготую чай. Це швидко. В мене хороша електрична плитка...

— Можна й чай, але де ти дістала цукор?

— Вчора давали в центрі. Я стояла в черзі.

Випивши чаю, Герасім устав і подякував.

— Тепер на добраніч, товаришко Лівіє. Я піду. Візьму на фабриці інструменти і піду прикрашати тріумфальну арку. Сподіваюсь, і ти там будеш.

— Звичайно, буду. До побачення.

5

Зразу ж по обіді сотні людей вирушили до Мікалаки, де під керівництвом Герасіма четверо робітників зводили тріумфальну арку. Стовпи були обкручені гірляндами з ялинових віт. Десять червоних прапорів (з тих п'ятнадцяти, що Албу дістав у барона) прикрашали ще не закінчену споруду. З ящиків та дощок, виламаних з найближчого паркана, зводили невеличку трибуну. З неї мав промовляти командир передових радянських частин. Вже ходили чутки, що радянські війська вийшли з Деви і посуваються до міста. Паску, що дзигною крутився біля арки, доручили тримати зв'язок з поліцією, яка мала підтримувати порядок у місті. Щасливий з того, що дістав, нарешті, важливе доручення, він щодуху помчав до префектури.

О четвертій годині прибув до Мікалаки і Фаркаш. З ним — Хорват і Бербуц. Арка їм сподобалась. Фаркаш послав по Албу, щоб той дістав кілька метрів червоного полотна оббити трибуну. Не минуло й години, як Албу привіз сто метрів. Фаркаш поплескав його по плечі і призначив відповідальним за оббивку. Гордий з цього, Албу пооббирав полотном усе, що тільки можна було оббити.

Герасім саме прикріплював на вершечку арки прапор з намальованими крейдою серпом і молотом, як долинув гуркіт танків. Хоча Хорват і наказав йому злазити, Герасім не поспішав — хотів першим побачити радянське військо. Але на диво всім гуркіт долинав не від Радни, а від Куртічіула. «Можливо, росіяни обійшли місто, щоб не потрапити в пастку», — подумав Герасім.

Він оглянувся і побачив кілька німецьких танків.

— Німці! Німці йдуть! — крикнув він щосили і миттю злетів униз.

Перший німецький танк уже входив у місто. Люди в паніці розбігалися хто куди. Все сталося дуже несподівано. Адже ніхто й не думав про німців. Бортові кулемети косили натовп. Невдовзі танки розтрошили тріумфальну арку й трибуну, оббиту червоним.

У місті торговці опустили на крамницях залізні штори, і за півгодини на вулицях не лишилося ні душі. Лише кілька запальних угорських націоналістів, побачивши, що за німцями йдуть і мадяри, з прапорами вийшли їм назустріч. Як за велінням чарівної палички, в центрі міста з'явилися прапори із свастикию.

Примар, почувши гуркіт, заховався під стіл. Тільки тоді, як впізнав німецькі марші, виліз із схованки і визирнув у вікно.

— Німці! Боже, боже! — кричав він і від радості не знав, чи плакати, чи сміятися. Відчинив вікно і перегнувся надвір. Щоб його помітили, почав кричати «Хайль Гітлер! Хайль Гітлер!». Кричав, поки німець-танкіст не направив на нього кулемет. Пролунало кілька коротких черг, і примар, доктор Єремія Іон, розкриливши руки, ніби хотів обняти всю німецьку моторизовану колону, впав з другого поверху. Якийсь перехожий зняв з його руки годинника (він однаково уже примареві не потрібен) і, не бажаючи робити тільки півсправи, роззув мерця.

Хтось бачив біля вокзалу вбитого залізничника і пустив чутку, що есесівці розстрілюють всіх, хто носить уніформу. Поштарі, вожаті трамваїв і поліцейські негайно перодяглися.

В місті було оголошено стан облоги.

6

Увечері після вступу німецьких військ весь партійний актив зібрався в квартирі Суру. Не прийшов тільки Тріфан.

— Паску вбитий, — сповістив Суру, — лежить під будинком поліції.

Кілька хвилин мовчали. Стояли круг столу сумні, задумані. З вулиці долинали постріли. Потім Хорват запропонував Суру і Фаркашу пробратись в Радну, зустріти радянські війська і розповісти їм про становище в Араді. Разом іти не радив, щоб на випадок невдачі обидва не потрапили до рук ворога.

— А ми, — Хорват показав на решту товаришів, коли Суру і Фаркаш пішли, — організуємо опір.

Він говорив так спокійно, ніби пропонував друзям піти на футбольний матч.

Бербуц, що сидів біля вікна, похитав головою. Герасім підтримав Хорвата: «Іншого виходу нема...» Згадав про Паску — ле-

жить десь на бруківці і ніколи вже не зможе розквитатись з примарем за поби- того батька. Хорват перервав його думки.

— Як стемніє, спробуємо дістати зброю.

Не пояснював, яку і як, вважав, що всі знають. Потім став шукати шахову дошку, але в квартирі Суру було тільки дві коло- ди старих карт.

Розвідувальна група повернулась десь коло одинадцятої години вечора. З нею прийшов лейтенант Віку, що здійснював зв'язок між місцевим гарнізоном і партій- ним комітетом. Він хвилювався, мружив очі, ніби його дратувало світло.

— Вісім наших рот відступили до Рад- ни,— звернувся він до Хорвата.— Там є збу- довані школою унтер-офіцерів укріплення. Якщо вміло керувати операцією, можна зупинити просування німців до Мурешсько- го міжгір'я і закрити дорогу на Деву.— Він креслив пальцем по столі, ніби перед ним лежала карта.— В місті залишилось не більше десяти військових. Вони мають зі- рвати постачання німецьких військ харчами і зброєю. Після обіду ми провели нараду і намітили перші об'єкти. Треба висадити в повітря залізничний міст біля депо і міст че- рез Муреш.

— А де вибухівка?..

— Захована в двох місцях. Одне місце зручне й доступне, це будинок у Шезі. Там живуть батьки мого друга. В другому ви- бухівку закопано.

— Її треба принести сюди,— запропону- вав Хорват.

— Вірно, її добре мати під руками.

Герасім попросився на завдання. Віку дав йому вказівку і, прощаючись, забрав у хлопця пістолет. Той не хотів давати, але лейтенант пояснив, що так безпечніше. В цьому Герасім скоро переконався.

Не встиг він зробити й двадцяти кроків вулицею, як був затриманий німецькими патрулями. Мусив підняти руки і чекати, по- ки товстий присадкуватий німець обшукував його.

Коли почали вимагати документи, Гера- сім сказав, що він робітник текстильної фабрики, і його відпустили. Удаючи, що йому дуже весело на душі, Герасім засу- нув руки в кишені і, насвистуючи веселу пісеньку, пішов далі.

На багатьох будинках знову повисли ні- мецькі прапори.

Опинившись у Шезі, Герасім вирішив, що непристойно опівночі будити людей, до яких послав його Віку. Вирішив знайти квартиру Лівії. Довелося довго шукати. Да- вався взнаки голод, бо хлопець не їв ці- лий день.

Постукав у двері і подумав, що заходить серед ночі до дівчини теж непристойно. За дверима панувала тиша. Хотів уже йти геть,

але вирішив, що Лівія не відповідає тільки тому, що не почула, і стукнув сильніше. За кілька хвилин почув шарудіння, потім голос Лівії:

— Хто там?

— Я.

— Хто «я»?

— Герасім.

— Чого ти хочеш?

— Скажу в кімнаті... Не кричатиму ж через двері. Відчиняй швидше.

— Почекай, хай одягнусь.

— Та відчиняй, одягнешся потім. Я боюсь, щоб мене тут не побачили.

Все ж Лівія не відчинила, поки не наки- нула на себе бахматого халата із зеленого виляного плюшу.

В кімнаті Герасім запалив сірника.

— Не бійся, я нічого тобі не зроблю... Маю важливе завдання, але треба чекати до ранку. Лягай. Я мовчатиму, як риба. Ля- гай же.

— Я не можу спати, коли в кімнаті муж- чина.

Герасім спробував її заспокоїти.

— Та не будь дурною... Якщо сама не ляжеш, я укладу тебе силою.

Лівія, не знімаючи халата, залізла під ковдру. Герасім з розгону плюхнувся в крі- сло і простяг ноги. Вмостившись зручніше, запалив цигарку. В тремтливому світлі сір- ника він побачив, що Лівія не спить.

— Не спиш?

— Ні.

— Даремно. Завтра в тебе багато справ.

— Завтра я мушу йти на роботу.

— Ні, завтра ти підеш зі мною. Є пар- тійне доручення.

— Добре, піду.

Герасім коротко розповів, що вони му- сять зробити, і відчув, що дівчина трохи заспокоїлась.

— Ти думала, що я прийшов до тебе просто так?

— Ага.

— Дурна.

— Не говори голосно, бо тут тонкі стіни.

Якийсь час Герасім мовчав. Призвичаїв- шись до темряви, він уже бачив, як під ковдрою скрутилася калачиком Лівія, ба- чив килими за шафою, книги на величез- ному письмовому столі.

— А чому ти потрапив саме до мене? — спитала Лівія.

— Місце, куди треба йти, поблизу. То- му й... Інша причина не має ніякого зна- чення.

Відчувши, що Герасім не думає говорити далі, дівчина наполягала:

— А чому ще?

— Помовч, бо стіни тонкі.

— Скажи, чому ще.

Побачивши, що Лівія вимагатиме признання, він поклав руку на край ліжка і сказав:

— Бо я голодний... Але це нічого... Мені не вперше... Зараз же спи...

— Хліб там у кутку на стільці... Загорнутий у серветки, щоб не засох...

Герасім пішов у куток, але ненароком перекинув стільця і припишк. Лівія засміялась. Потім встала і ввімкнула електричну плитку. Коли проходила біля Герасіма, юнак відчув приємний солодкуватий запах одеколону.

— Ти поставила чай?

— Поставила.

При тьмяному світлі електричної плитки всі речі набули інших розмірів; кімната нагадувала величезну клітку з доісторичними тваринами, що відкидали на обклеєні картатими шпалерами стіни велетенські тіні.

Випивши чаю, з'ївши два шматки хліба з сливовим варенням, Герасім знову розвалявся в кріслі.

— Лягай, Лівіє,— сказав він,— а мені тут зручно...

Дівчина послухала його і знову залізла під ковдру. За чверть години Герасім тихо спитав, чи вона спить.

— Ні, товаришу Герасім.

— Давно живеш одна?

— Сім місяців.

— Погано одній?

— Дуже погано, особливо взимку.

— І ти не боїшся?

— А кого мені боятися?

— Це правда... Якщо хочеш заснути — мовчи.

— Ні, ні, говори. Мені навіть приємно. Я дуже рідко розмовляю в цій кімнаті. Ні з ким. Не буду ж я говорити сама до себе. Колись в мене була кішка... Я до неї говорила, а вона до мене ні. Така однобічна розмова мені не подобалась...

Лівія якусь хвилину помовчала, а потім заговорила знову.

— Хіба не дивно, що так недавно познайомились, а так довго сидимо разом?

— Не знаю... Я про це не думав.

— Ти одружений?

— Ні.

— Тоді добре...

— Чому?

— Тому що було б іще соромніше, коли б я провела ніч з жонатим чоловіком.

Щоб змінити розмову, Герасім спитав, ким був її батько.

— Ветеринарним лікарем.

— Виходить, що й ти трохи буржуйка.

Лівія не сказала нічого, тільки міцніше обгорнулась периною.

Запала тиша.

Герасім зрозумів, що сказав дурницю. Хотів виправдатись.

— Ти розсердилась?

— Ні.

— Чому ж мовчиш?

— А що говорити?

— Вірно... Я верзу бозна-що. Образив тебе, а ти ж наша, утечістка... Ну, спи.

Коли Герасім прокинувся, Лівія була вже одягнена, приготувала чай і хліб з варенням. Снідаючи, хлопець дивився на дівчину: кругловида, чорнява, ледь затінені густими дугами брів очі з живими іскорками.

— А ти худенька, Лівіє.

Вона знизала плечима і не знала, що казати, наче була в тому винна.

— Це нічого,— сказав Герасім,— поправисься...

В будинку, що вказав Віку, їх зустріла заплакана жінка в чорному.

— Лізьте на горище, та будьте обережні, щоб нічого там не грюкнуло, бо то динаміт чи що...

Герасім виліз хиткими сходами на горище і за ящиком з піском знайшов загорнуті в картон два дуже важкі пакети. Обережно зніс їх униз і став міркувати, як приставити на квартиру до Суру. Помітивши в передпокої дитячу коляску, зрадів і попросив, щоб господиня позичила її на якийсь час. Поклав пакети в коляску і накрив їх білою подушкою.

Вулиці були безлюдні, хіба-що хтось проїде на роботу чи на базар.

Лівія обережно котила коляску. Нікому б і на думку не спало, який вантаж вона веде. Герасім ішов поруч. На перехрестях вулиць виходив наперед розвідати, чи нема німецьких патрулів. До центру міста дійшли спокійно. А коли порівнялися з католицьким собором, з найближчого будинку вийшли озброєні німці. Щоб їх не помітили, Герасім штовхнув коляску на мармурові сходи собору і сам увійшов крізь високі двері під аркою. Покликав Лівію, та було пізно. Поблизу пролунало німецьке: «Хальт!». Герасім мимоволі випустив коляску, і вона покотилась поміж двома рядами лав; сам став навколішки і заставив опуститися й Лівію. Увійшовши до собору, солдат побачив двох віруючих, що благоговійно молились. Було тихо, тільки коляска, скрипучи, котилась далі. Щоб заглушити скрипіння, Герасім почав кашляти. Німець схопив його за комір і виштовхнув на вулицю. Там хлопця обшукали і, не знайшовши нічого, відпустили. Герасім знову увійшов у собор. Йому здалося, що Лівія молиться насправді. Опустившись на коліна, стояв, поки не затихли кроки патруля. Переконавшись, що німці пішли, рачки поліз за коляскою.

— Лівіє...

— Що?

— Піди і повартуй біля входу... Я пошукаю схованку.

Вийшов з динамітом на балкон, звідтіл по витких сходах на горище. Сховавши динаміт під старими корогами, спустився униз.

Товариші в квартирі Суру зустріли їх схвилювано, та коли Герасім розповів їм усе, заспокоїлись. Хорват усміхнувся.

— Думаю, що це єдине місце, де німці не шукатимуть. Добре, що прийшла товаришка Лівія. Вона нам допоможе.

— А чи не покликати нам Ружу? — спитав Бербуц.

— Не подобається він мені — гарячий дуже. Стріляв же тоді біля поліції. Загибло двоє, які, на мою думку, повинні були б жити...

— Але ж Ружа наш! — наполягав Бербуц.

— Ми покличемо його, — сказав Хорват. — А де він живе?

— Я знаю, — відповіла Лівія, — по бульвару 10-го травня.

— Тоді, — втрутився Віку, — нам необхідно розділитись... Я піду з товаришем Герасімом... Зустрінемося на горищі собору. Ми висадимо в повітря міст на Муреші, а ви — залізничний.

Першою з квартири вийшла Лівія, за нею Герасім, потім Віку.

Хорват почекав, поки за ними зачинилися двері, знайшов шматок чистого паперу і сів до столу.

Розділ III

1 Квартира Ружі на бульварі 10-го травня була розкішна — чотири великі кімнати, заставлені старовинними дубовими меблями. Віку без дозволу зайшов у ванну кімнату, взяв бритву і почав голитися, раз у раз з'являючись у кімнаті, де зібралися товариші, і бризкаючи милом на персидський килим. Господар дивився на нього доброзичливо, хоча щоразу квапливо вставав з крісла і витирав килим носком пантофлі. Герасім оглядав приміщення. На всіх стінах — сімейні фотографії. Он Ружа ще дитиною в коротких штанцях, у морському беретіку. Он трохи старший, сфотографований взимку, — в білій шубці з великими, як сніжки, гудзиками. На письмовому столі в срібній рамі стоїть портрет господаря, коли він складав іспити на атестат зрілості. Там він у завеликому, ніби з чужого плеча, пальті, з білою квіткою в петлиці.

— Ви були гарний замолоду, — сказав Ге-

расім і, збагнувши, що бовкнув зайве, замовк.

Ружа кашлянув і, ніби не розчувши, трохи згодом пояснив, показуючи на фотографію в срібній рамі:

— Тоді я хворів на легені, тому такий худий...

Потім встав з крісла і пройшов у сусідню кімнату. Герасім глянув на Лівію, що нерухомо сиділа в кріслі біля вікна і весь час дивилась на вулицю. «В профіль вона навіть гарна», — вирішив хлопець. Йому здалося, що Ружа навмисне затримується. Він устав і відчинив ті двері, в які вийшов господар, але, на диво, в кімнаті не було нікого. Побачив ще одні причинені двері. Звідти долинала розмова. Прислухавшись, здригнувся від несподіванки. Говорив Віку:

— Що маєте сказати, вчителю?

Герасім просунув голову в щілину дверей: Ружа стояв з телефонною трубкою в руках. Віку — поруч нього. Вчитель спокійно звів погляд на Віку і сказав:

— Я хотів перевірити, чи працює...

Віку раптом схопив за провід і зірвав його з стіни.

— Буде краще, коли не працюватиме.

Ружа гнівно глянув на Віку, а Герасім швидко відступився, поки його не помітили, і повернувся на старе місце. Знову почав розглядати фотографії, ніби вперше їх бачив.

За хвилину спитав Лівію:

— Про що ти думаєш?

— Ні про що, товаришу Герасім... Як ви гадаєте, німці довго стоятимуть у місті?

— Сподіваюсь, недовго... Як мені відомо, росіяни недалеко від Радни... Там вони з'єднаються з нашими частинами.

Поголившись, Віку ніби ще помолодшав. Він був у доброму гуморі. Сів на стілець і погасив цигарку у вазі для фруктів, потім з задоволенням спостерігав, як Ружа, перекидавши недопалок у попільницю, витирав вазу.

— Ви викладач хімії? — спитав Віку.

— Так, органічної хімії...

— Це видно. Ви дуже ретельні...

— Ви, пане лейтенант, плутаєте поняття ретельність і порядок, а це різні речі.

— Так, так, ви маєте рацію, — погодився Віку.

Потім почали говорити про різні дрібниці. Віку поцікавився, скільки коштує персидський килим, дубова шафа, що стоїть у сусідній кімнаті, якого принципу дотримується Ружа в оцінці знань, коли ставить шість з плюсом, а коли шість з мінусом.

Вчитель розповідав про свої педагогічні методи:

— Якщо учень розуміє основні формули, знає, як написати кислоти, — цього вже досить для того, аби поставити позитивну оцін-

ку, байдуже, що він якоїсь там однієї формали не знає.

— А ви, пане вчителю, ніколи не висаджували в повітря мостів?

— Ні,— злякано відповів Ружа.

— Вночі ми зірвемо той, що через Муреш. Я зараз піду в розвідку і повернусь, коли стемніє. Прошу вас ні в якому разі не виходити з дому, а ти, товаришу Герасім,— він наголосив на цих словах,— відповідатимеш за вчителя. Якщо я не повернусь, зв'яжіться з товаришем Хорватом... Оце і все. Скажіть, пане вчителю, в цьому будинку є ще один вихід?

— Ні, тільки на бульвар.

— Дякую. Я так і думав, бо не бачу чорного ходу.

Лейтенант Віку повернувся о дев'ятій годині вечора. Він, здавалося, був чимось незадоволений.

— Міст добре охороняється... Буде важко, але треба спробувати... У вас нема чогось попоїсти, пане вчителю?

В квартирі знайшлося кілька яєць, і Лівія засмажила їх з цибулею. Герасім з задоволенням відзначив, що йому вона поклала більшу порцію, ніж іншим. Хотів був подякувати поглядом, але дівчина на нього не дивилась.

— А зараз— усі на горище собору,— наказав Віку.— Йти по одному. Першою піде Лівія, потім ти, Герасім, ми з товаришем вчителем підемо останні...

Ружа сам попросився вийти останнім, бо, мовляв, потрібно замкнути квартиру. Герасім здивувався, що Віку на таке погодився. Та коли господар пішов відчиняти Лівії, Віку шепнув Герасімові, щоб той не йшов, а подався на верхній поверх і почекав його. Герасім здивовано знизав плечима.

За п'ять хвилин вчитель випустив з квартири Герасіма. Той спустився на кілька східців, а коли зачинилися двері, швидко збіг на вищий поверх і сів на східцях.

Ще через п'ять хвилин вийшов Віку. Так само, як і Герасім, трохи спустився, а коли вчитель замкнув двері, навшпиньках пішов до Герасіма.

— Навіщо все це?

— Хочу подивитись, що він робитиме,— відповів Віку.

— Вчитель?

— Так.

— Ти гадаєш, що...

— Не знаю, але хочу перевірити.

Ружа затримався більш як на чверть години, хоч і знав, що мусив вийти негайно після Віку. Виходячи, він огледівся, замкнув двері і ключа заховав під килимок. Коли вчитель пішов, Віку дістав ключа, відімкнув двері і підняв з підлоги цупкий папірець.

— Що це? — спитав Герасім.

— Дивись!

То була фотографія Ружі, коли він складав іспити на атестат зрілості. На чистому боці олівцем було написано:

«Пане Томеску, ми на горищі католицького собору».

— То це ж виходить, що...— не закінчив фрази Герасім.

— Так, це означає...— Віку засунув фото в кишеню і квапливо вийшов, Герасім поспішив за ним.

2

У місячному сяйві, що пробивалось крізь шибочки, подекуди вкладені замість черепиць, горище католицького собору нагадувало великий склеп. Старі корови, іржаві кадила, облуплені гіпсові голови святих, ікони з пречистою дівою заповнювали все горище. А химерні тіні і густий запах ладану надавали всьому таємничості.

Хорват, вдарившись об гіпсову статую святого Антонія, вилаявся. Покотилася луна. Бербуц запалив цигарку. При світлі сірника його обличчя здавалось виліпленим з воску.

Кілька хвилин стояла тиша, тільки вітер шугав поміж черепицею. Потім десь у кутку заскрипіла підлога, ніби хтось силкувався встати.

— Хто там? — крикнув Хорват і всі, хто був з ним, здригнулись.

— Я, Бальш,— заскимлив плаксивий голос. Хорват заховався за стовп, інші зробили те саме.

— Ти один?

— Так.

— Виходь на світло.

Ліниво зачовгали ноги, і в смузі блілого світла з'явився чоловік у широкому піджаку.

— Що ти тут робиш?

Незнайомий, побачивши зброю, затремтів, як осиковий лист, і насилу промовив:

— Я тут живу.

Бербуц черкнув сірником і наблизився до нього. Перед ним стояв давно неголений, але охайно вдягнений чоловік. Замість галстука — бант.

— Ти що, артист?

— Артист!

— А чим займаєшся?

— Краду.

Хорват усміхнувся і наказав:

— Обшукайте його!

Бербуц обняв артиста і швиденько обмацав усі його кишені.

— Окрім кількох паспортів, у нього немає нічого...

— Ого, так ми ж його знаємо,— сказав Хорват і звернувся до артиста: — Тебе позавчора затримав патруль. Як ти втік з поліції?

— А хіба ви не знаєте, що я там і не був? Я втік за першим поворотом. Мені не до вподоби поліція.

— Тепер скажи своє справжнє прізвище.

— Васіліке Бальш.

— Гаразд, пане Васіліке, йди і лягай он там.

— Я роздумав. Буду перебиратися звідціль.

— Зараз не можна.

— А хто мені це заборонить? Я громадянин...

— Іди й лягай,— штовхнув його Хорват і для більшої переконливості показав на карабін.

Васіліке мовчки відступився і ліг на ко-рогви.

Десь години через дві прийшла Лівія.

Їй відчинив Хорват.

— Решта коли прийде?

— Приходитимуть по одному... Спершу Герасім, потім товариш Віку, а тоді Ружа...

— Все гаразд?

— Так. Товариш Віку був у розвідці. По-говорить з ним самі.

Вона сіла біля Албу на якусь гіпсову ста-тую. На обличчя їй впало місячне світло.

— Пакети у кутку,— сказала Лівія і пока-зала туди, де спав Васіліке.

Хорват збудив артиста:

— Вставай, братику, бо подушки, на яких ти спиш, з динаміту.

Васіліке схопився і побіг у протилежний куток до Беруца.

Прийшов Ружа. Він стривожився, коли ді-знався, що Герасіма й Віку ще немає. Хотів іти шукати їх, але Хорват не пустив:

— Зараз не можна...

— А як з ними щось трапилося?

— Тим більше не можна.

Незабаром знову почулися кроки. Наві-ши карабін на двері, Хорват зачекав, поки не стукнули чотири рази.

Віку одразу ж запитав про вчителя.

— Так, прийшов кілька хвилин тому,— сказав Хорват.

— Пане вчителю,— звернувся Віку до Ру-жі, дістаючи з кишені фотокартку,— вам знайома ця річ?

Ружа відступив крок назад.

— Це мене знімали, коли я складав іспи-ти на атестат зрілості.

— Скажи, Хорвате, хто такий Томеску?

— Колишній комісар поліції...

Віку простяг Ружі фотокартку.

— Твій почерк?

— А що трапилось? — нічого не розумію-чи, спитав Хорват.

— Він зрадник,— коротко пояснив Віку.— Читай!

Хорват прочитав слова на зворотному боці фотокартки. Лейтенант витяг з кишені пістолет. Ружа позадкував від нього і нара-

зився на орган. Натиснув долонею клаві-ші — і глухий, як з того світу, звук налякав його ще більше.

— Ні, ні!...— простогнав Ружа і затулив руками очі.

Віку підняв пістолет і запитливо поглянув на Хорвата. Той кивнув. Кивнув і Герасім. Бербуц тихо сказав: «Так».

Пролунало два постріли. Ружа осів на ор-ган. Ноги його підкосились, і він упав біля самих педалей.

Васіліке Бальш скрикнув і притиснувся до стіни.

Після короткої наради Віку з пакетом під пахвою вийшов. Лівія пішла за ним.

Коли затихли їх кроки, Герасім накинувся на Хорвата:

— Навіщо ти дозволив дівчині йти з ним? Яке ти мав право?

— Не горлай, як навіжений... «Яке пра-во»... По-перше, коли б з Віку пішов муж-чина, могла б виникнути підозра. По-друге, вона його проведе тільки до мосту. По-тре-тє, Лівія цього захотіла сама. І четверте: яке це має значення, жінка чи чоловік? Не жу-рися, наше завдання ані трохи не легше...

До світанку Хорватові й Герасіму вдало-ся відшукати кілька зручних місць для спо-стереження за головною вулицею.

Васіліке Бальш з острахом дивився на них. Він кілька разів спробував був тікати, поки Хорват не попередив, що коли він ще насмільється підійти до дверей — буде йому нінець.

— Та я ж хочу їсти! — поскаржився Васи-ліке.

— Я теж хочу,— відрубав Хорват і, по-глянувши на артиста, побачив на ньому жов-ті туфлі з гострими носками, як у колиш-нього примаря. Він спитав: — Звідки в тебе ці туфлі?

— Мені їх позичив один чоловік. Він ле-жав перед примарією. Мертвий... Навіщо йому туфлі? Правда ж? Якщо тобі подобаю-ться, можу подарувати. Скажи, ти началь-ник?

— Який начальник?

— Ну, над цими хлопцями,— показав на Албу і Герасіма.— Та бачу, що новенький ти начальник. Не раджу вам залишатися вкупі. Краще розійдіться. Де ви працювали?

Хорват не збагнув, про що говорить Бальш, і підозріло поглянув на нього. А той вів далі:

— Я знаю. Ви були в Румунському банку. Не слід було вбивати вартового. Зараз во-енний стан. Якщо вас упіймають — розстрі-ляють на місці. Скажи, навіщо ти й мене хочеш вплутати в цю справу? Дозволь мені піти.

— Не пушу, бо ти плескатимеш язиком.

— Я?... Не знаєш ти, хто такий Васіліке Бальш! Я людина ділова. Відпусти...

— Ні! Йди лягай на корогви. Ворухнешся — стрілятиму!

До обіду не трапилося нічого особливого. З горища собору було видно всі приготування до параду, який німецьке командування вирішило провести перед примарією.

— Скоро й ми почнемо, — сказав Хорват. — Стріляти точно в ціль!

Військовий парад почався пострілом в німецького майора, що оглядав вишикувані моторизовані частини.

— Молодець, Герасім! — крикнув Хорват і собі притис до плеча зброю. — Не знаю, чи є де-небудь кращий за тебе снайпер.

Герасім глянув йому в обличчя. Воно було гладеньке і кругле, як м'яч. Подумав: «Стоїть тут чоловік, розстрілює есесівців за Паску, а вдома його чекають донька й дружина... Міг же сидіти спокійно, адже тільки-но повернувся з тюрми».

І йому дуже захотілось потиснути Хорватові руку, але підійти не насмівся, боячись, що той вважатиме його хлопчиськом.

— Нещасні! — жажнувся Бальш. — Ви збожеволіли?!!

— Мовчи, — крикнув Хорват. — Ще одне слово — і застрелю!

Васіліке став на коліна і жалібно почав просити, щоб його відпустили.

Військовий парад відмінили. Почалися обшуки й облави. Солдати на центральній вулиці побили вітрини.

Згори місто нагадувало мурашник. Патрулі на машинах гасали вулицями. Час від часу було чути постріли й зойки. Герасім стояв біля шибки і дивився на сіру вулицю, на метушню німців.

Раптом здригнувся весь собор і місто завмерло. Відлуння сильного вибуху заглушило все.

— Міст! — радісно скрикнув Хорват, і в його очах блиснули яскраві іскорки.

— Чув? Міст... — повторив він Герасіму, ніби той був зовсім глухий. — Віку висадив міст!..

До Герасіма підійшов Бербуц.

— Тепер нас, мабуть, не шукатимуть.

Герасіму стало шкода Бербуца. Він, звичайно, думає за дружину, за сина. Саме хотів його обняти, як в двері постукали. Навіть Хорват здригнувся. Коли постукали ще раз, він подав знак не рухатись.

— Німці? — ледь чутно спитав Герасім.

Хорват ствердно кивнув головою. Переляканий Албу випустив із рук гвинтівку.

Постукали ще, пролунала коротка військова команда.

Бербуц кинувся по горищу, але повернувся і з жахом промовив:

— Тут іншого виходу немає!

— Знаю, — мовив Хорват, — тільки цей.

У двері почали бити прикладами. Герасім приготувався стріляти.

— Облиш, — сказав Хорват. — Так нічого не вийде. Сховайте зброю.

Васіліке Бальш видряпався на поперечну балку, та, незадоволений схованкою, скочив і почав метушливо бігати то сюди, то туди. Губи в нього тремтіли, і від переляку він ледве тримався на ногах.

Гуркіт за дверима дужчав.

— Ніякого опору! — наказав Хорват. — Інакше нас постріляють.

Герасім простяг йому руку. Хорват, ніби нічого не сталося, взяв хлопця за плечі і струснув сильно, по-чоловічому.

Розбитий кулями замок впав, і в просвіті дверей з'явилися цівки двох ручних кулеметів.

3

Оформлені під китайський шовк обої в кабінеті Вольмана колись були виткані на його ж фабриці. З'єднали два верстати, щоб вийшла тканина завширшки в п'ять метрів. Спеціально для цього Вольман привіз аж із Ліона двох французьких ткачів, щедро їм платив і частував румунською цуйкою¹. Задоволений їх роботою, він запропонував скласти контракт на п'ять років, обіцяв неймовірну плату, але іноземні майстри не погодились.

Минуло десять років, і обої втратили свій блиск, вицвіли. Якби зняти з стін картини, то на їх місці залишилися б дуже помітні сліди. Тому картин ніколи не знімали, не перевішували. Не пересували й меблів. В кабінеті Вольмана всі речі мали свої постійні місця. Вони були наче дорогоцінні реліквії, переміщення яких загрожувало їхньому ж існуванню. Барон і його донька Клара шанували цей неписаний закон. Знав його і Вальтер, єдиний слуга в домі, якому дозволялося входити до кабінету.

Кімната Клари була зовсім іншою: тут не існувало жодної дрібнички, яка б не переміщувалась по тричі на день. Тому до кабінету барона часто доносився гуркіт.

Вольман, нахилившись над масивним дубовим письмовим столом, мовчки дивився на бездоганного лакея. Відколи він знає Вальтера, не помічав, щоб у того не вистачало хоч одного гудзика, не бачив жодної плямки на його костюмі. Більше того: Вальтер ніколи не запізнювався. Не пригадує барон, щоб слуги колись не було вдома (чи вдень, чи вночі) і щоб він колись не з'явився на дзвінок. Не раз, особливо в перші роки Вальтерової служби, Вольман слідкував за ним, хотів чимось докорити, але дарма. Вальтер був завжди ввічливий і точний, як швейцарський годинник. Він ні-

¹ Ц у й к а — сливова горілка.

коли не розповідав про себе. Вольман нічого не знав про його життя, про його мрії і бажання,—і це іноді сердило барона, якимось навіть принижувало перед Вальтером. Він не раз хотів його прогнати, але передумував: такого слуги не знайти ніколи. Вальтер розмовляв десятима європейськими мовами, прекрасно грав у карти, в шахи, в теніс і в кеглі. Ніхто його ніколи не бачив ні сумним, ні веселим — завжди був серйозний, готовий виконувати все, що накажуть. І тепер він офіційно, по-військовому стояв біля дверей, готовий відповідати на запитання барона.

— Ти запросив коменданта міста? — спитав Вольман.

— Так, пане барон. Він прибуде о першій годині.

Вальтер мав ще одну рису: він був ходячим агентством преси. Нічого не могло відбутись у домі, на вулиці, в місті, в світі, щоб він не знав. Навіть коли барон жартома його питав: «Скажи, Вальтере, чи буде завтра дощ?..», той швидко відповідав: «Барометр показує на погоду, а це значить, що буде гарна днина». Спочатку знання Вальтера тільки бавили барона, потім він почав їх використовувати всерйоз.

— Що чути в місті? — спитав барон.

— Порядок, пане бароне. Євреїв евакуювали в Орадію, а тих, що належать до другої категорії, примусили носити шестикутні зірки. Сьогодні почали ходити трамваї.

— Комендант знає, що я єврей?

— Ви барон, пане Вольман.

— Гаразд, Вальтере. Клара що робить?

— Нудьгує, пане барон.

Вольман мимоволі кинув погляд на письмовий стіл, де під відшліфованим ковпаком з венеціанського кришталю лежав вічний календар. Вальтер простежив за поглядом пана і опустив очі.

— Дозвольте йти? — спитав він.

— Іди, Вальтере.

Барон почекав, поки Вальтер зачинить за собою двері, надів окуляри і сів за стіл. Біля вічного календаря на невеличкому срібному постаменті стояла маленька чорна статуетка Будди. Східний бог тупо усміхався, ніби в тій посмішці вмістились усі втіхи світу. Вольман любив дивитись на цю статуетку, можливо, тому, що вважав її єдиною, нічим не заплямованою пам'яткою від Генрієтти.

В одній з шухляд письмового стола лежить кілька Генрієттиних листів і щоденник, якого Вольман знайшов тільки після її смерті. Тоді він зрозумів, що Генрієтта хотіла більше, ніж він їй давав, і набагато більше, ніж він міг їй дати.

Глянув на годинник, що стояв на столі. Залишилось сорок п'ять хвилин до приходу коменданта.

Вийняв з кишені ключик, відімкнув шухляду, де лежав щоденник. Це була звичайна записна книжечка в замшевій обкладинці. Скільки разів Вольман перегортав цей щоденник, стільки разів дратувало його, що в ньому вирвано перших п'ятдесят дев'ять сторінок, написаних тоді, коли Генрієтта ще не знала Вольмана.

«11 березня...»

Сьогодні за обідом батько мені сказав, що о четвертій годині я мушу вийти заміж. Спитала, за кого, батько відповів: «За текстильника». Який з себе той текстильник? Чи знає він мене? Чи знає, що я хвора? Через дві години я вийду заміж за текстильника... Коли б тільки він не був схожий на батька і щоб не старий. Боже мій, чому я не відважусь втекти?.. Піду до мами, може, вона щось розкаже про нього.

Мама теж говорить, що треба виходити заміж, знає про нього тільки те, що він звідкись з Балканів... чи грек, чи болгарин. А може, він зовсім не розуміє по-французькому... А може, в нього цілий гарем... Тоді кинуся з вікна — і батько помре з горя...

12 березня...

Я дуже щаслива. Віддам всі свої заощадження церкві. Він молодий і гарний. Я навіть у сні не бачила кращого. З Румунії. Я знайшла цю країну на карті — круга, як перстень. Мені подобається Румунія. Поїду з ним і ніколи не вернусь додому. Як я його побачила, не хотіла вірити своїм очам. Так розхвилювалась, що не могла мовити й слова. Хоч би він не подумав, що я дуренька. Господи, тільки не зміни своєї волі. В нього сірі очі і високе чоло, такого чола я ніколи ні в кого не бачила.

Вольман закрив щоденник і втупився в кришталь, де було видно його відображення.

«Так, чоло і тепер високе, навіть вище, ніж колись, бо вже позначилась лисина».

Гірко всміхнувся і довго сидів непорушно.

«Навіщо я читаю цей щоденник, коли знаю все напам'ять? Чи це не ознака старості? Напевне, так...»

Поклав книжечку на місце і замкнув шухляду.

4

У Клариній кімнаті панувало жахливе безладдя. Навіть картини (одна з розбитим склом) висіли на стінах криво. Ліжко було незастелене, на паркеті валялись ковдри й подушки. Клара в піжамі лежала горілиць на ліжку й читала. Ногами вона від-

бивала такт якоїсь мелодії, що линула з приймача. Не вдумувалась у читане. Працю Вільгельма Діпрфельда «Троя та Ілліон» з численними ілюстраціями про археологічні розкопки Генріха Шлімана можна читати не думаючи, тим більше, коли знаєш Гомерову «Іліаду» й «Одіссею». Єдине, що цікаве в цій книзі,— це повне пригортання археолога, залізна воля, з якою він працював до останньої хвилини.

Від нудьги Клара перегортає по кілька сторінок. Вже третій день, відколи німці вступили в місто, вона не виходить з дому.

Коли б у місті не робилось таке свинство, могла б зустрітися з Джіджі. З усіх знайомих він найбільше їй подобається. У Джіджі вусики, як у Кларка Гейбла¹, і він уміє плавати, як акула. Десять днів тому двічі підряд стрибнув з найбільшої вишки. Всі захоплювались ним. Напевно, й він сидить сьогодні вдома і нудьгує. Як шкода... Коли б не повернулися німці, він прийшов би сюди потанцювати. Джіджі танцює, як ангел. До нього можна подзвонити по телефону, але він заїка, і це дратує Клару. Джіджі тільки тоді їй подобається, коли мовчить. Одного вечора йому заліпили рот пластирем — було дуже смішно.

До кімнати нечутно ввійшов Вальтер, навіть двері не зарипіли. Виструнчився, кашлянув, а потім звернувся до Клари:

— Пан барон просить вас після першої години не грюкати. Він хоче, щоб було тихо...

Клара схопила з нічного столика будильник і злісно шпурнула в слугу. Той давно звик до такого,— ловить будильник і, ніби нічого не трапилось, говорить далі:

— ...прибуде пан полковник фон Гюбс — комендант міста.

Слуга повернувся до дверей, але Клара зупинила його:

— Вальтере!

— Слухаю вас, панно Вольман.

— Що ти знаєш про Шлімана?

— Він археолог. Відкрив руїни Трої.

— Не про це я тебе питаю. Скажи, що ти знаєш про його життя.

— Він був продавцем бакалійної крамниці, потім юнгою на кораблі. По дорозі до Венесуели корабель зазнав аварії, а Шліман, врятувавшись, став працювати швейцаром комерційного агентства в Амстердамі. Вивчив англійську, французьку, російську мови, потім, торгуючи індіго, пройшов усю Росію. В той час він вивчив польську і шведську мови. Потім переїздить до Греції, де навчився старогрецької і латинської. Подорожуючи по Єгипту, Палестині й Сирії, вивчив арабську мову. Перед тим, як подорожувати по Китаю, Японії, Індії, Мексиці,

¹ Відомий кіноактор.

Кубі й по Сполучених Штатах Америки, відвідав Карфаген і Туніс. Якщо хочете детальніше, в бібліотеці пана барона є його книга. Я можу йти, панно Вольман?..

— Іди к бісу!

— Дякую, панно Вольман.

5

Повненька, кругловида Хорватова дружина не була гарна, не була вона й погана. Той, хто знав її давно, але довгий час не бачив, зустрічаючи казав: «Ти, Флоріко, зовсім не змінилася». З обличчя ніколи не можна сказати, скільки їй років — можна дати і двадцять п'ять, і тридцять п'ять.

Флоріка не була вимоглива. Вона, п'ята дочка бідного цирульника з Карансебеша, звідала нестатків ще з дитинства. Працювала в бавовноочисному цеху, де, за приблизними підрахунками баронових статистиків, вдихала за рік понад двісті грамів волокнистого пилу. В цьому цеху люди старіються вдвоє швидше — шкіра на обличчі втрачає еластичність, очі западають і тьмяніють. Флоріка це добре знала, але нікому не скаржилась, тільки вечорами, лежачи з своєю сестрою в ліжку, стомлено дивилась на стелю і мріяла про власний будинок, про чоловіка, від якого в неї буде багато дітей: той чоловік чесно працюватиме і на різдво та на великдень приносить їй невеличкі подарунки... Та не мала Флоріка долі. Правда, коли Андрій з нею познайомився, спочатку обіцяв їй золоті гори.

— Ось побачиш, Флоріко, скоро ми будемо дуже щасливі, та й не тільки ми — всі люди будуть щасливі, бо довго так не може тривати. Все зміниться.

— Якщо й не буде тієї переміни, про яку ти, Андрію, говориш, я все одно з тобою буду щаслива,— казала Флоріка.

Та не стала щасливою. Ніколи Андрія не було вдома — або на різних мітингах, або в тюрмі. Сусіди питали, чому вона не розійдеться з ним.

— Кинув тебе, як дурну, з дитиною... Невже ти не бачиш, мадам Хорват, що його постійно арештовують? Чому не залишиш такого нікчему?..

«Мадам Хорват» одверталась, а сусіди вважали її божевільною.

— Працює, як проклята, для свого трутна, а він десь сидить в Аюді чи в Тімішоарі і жирує...

Коли б не донька, можливо, все було б інакше. Півроку тому познайомилася з майстром, що шив ковдри. Він завітав до неї і попросив, щоб вислухала його.

— Дорога пані Хорват, я людина чесна. Мені сорок вісім років. Уже чотири роки я вдівець. Спочатку й на думку не спадало женитися. Думав так і доживати віку...

Маю на бульварі майстерню — шию ковдри. Я не багатий, та й не бідний. Є в мене все, що треба... Я не хворий, тільки в правому коліні ломить на зміну погоди, але хто в моєму віці без ревматизму? Отож прийшов я до тебе. Цікавився тобою — знаю все. Я не проти назвати тебе жінкою... Зараз тобі не важко розлучитися, тим більше що він у тюрмі!..

Флоріка прогнала Руді, та він не здавався — приходив щодня. Намагався задобрити Софіку — приносив їй ласощі, іграшки. Потім на великдень приніс дві ковдри. Флоріка не хотіла їх брати, але він настояв на своєму... Навіть хотів їхати в Тімішоару, щоб поговорити з Хорватом. З часом Флоріка звикла до нього і, коли він не приходив, відчувала, що їй чогось бракує. Сусіди, звичайно, почали плескати язиками, та це їй мало турбувало. Коли б не донька, може б і покинула Хорвата.

Відколи Андрій повернувся з Тімішоари і вигнав Руді, Софіка не відходила від нього, гладила йому щоки, навіть нюхала його, ніби хотіла переконатись, що то дійсно він.

— Так добре, що ти прийшов, татку!

Коли тоді, на другий день, закінчилась повітряна тривога, Хорват сказав Флоріці:

— Ти чекала довго, але даремно. Тепер почнеться нове життя, про яке ми колись мріяли, за яке я сидів у тюрмі.

— Я хочу тобі щось сказати, Андрію...

— Тільки не про Руді. Я вже все забув... Поклянись, що ніколи навіть і не подумаєш про нього.

Флоріка заплакала від радості, а потім попросила Хорвата не встрявати у такі справи, що загрожували б йому тюрмою.

— Ти своє зробив, тепер хай інші роблять. Побудь удома зі мною, з Софікою. Ти ж бачив її так рідко і завжди дивувався, що вона швидко росте. Побудь удома, Андрію...

В ніч після мітингу Хорват намагався пояснити дружині:

— Я мушу працювати тепер ще більше, але тебе я не залишу. Буду в місті, з тобою. Не думай, що зразу стане легко, але повір, з кожним днем життя кращатиме. Ще якийсь рік-два потерпимо, а там... Ти вже звикла терпіти... Скоро буде зовсім добре...

Він показав крізь вікно на небо.

— Бачиш велику зірку — то місяць.

— Знаю. Якщо він блідий — буде дощ.

— Так... Я радий, що ти не забула.

— Хіба можна забути? Коли не йду вулицею мимо каштанів, завжди й пригадую, як ти був малий і збирав каштани на паливо.

— Бо вони добре горять.

Андрій узяв її за плече.

— Я ніколи не покину тебе, — сказав він.

А через два дні покинув. Страшні чутки

лякали Флоріку. Одні говорили, що його розстріляли у фортеці, інші — що бачили повішеним біля вокзалу.

6

Камера, в яку кинули Хорвата і Герасіма, була маленька і темна. Сонячні промені туди пробивались тільки тоді, як сонце заходило, бо єдине віконечко, прорізане під стелею, було звернене на захід. З коридора крізь заграбовані двері просочувалось миготливе бліде світло лампочки, що висіла десь під стелею праворуч від камери. Лише цей вогник свідчив, що за дверима ще є життя. Вартові з'являлись тільки раз на добу, коли приносили в заіржавлених мисочках капустяну юшку. Стояла важка тиша, гнітили товсті двометрові стіни.

Фортеця була збудована ще за часів хазяйнування в Трансільванії турків. Всевладний господар Араду Хасан-паша, боячись нападу, наказав потовщити мури фортеці на п'ять рядів цегли. Підвали, переобладнані командиром сьомого королівського полку з Тюрінгії бароном Йоганном Шнайдером під камери, до того правили за холодильники. Тут виноградарі з Мініша зберігали і продавали купцям з Фанару своє вино.

Колись давно Хорват бував у підвалах фортеці. Щороку шостого жовтня вся школа приходила сюди з учителем історії, щоб ушанувати пам'ять тринадцяти генералів, які тисяча вісімсот сорок восьмого року виступили проти Австро-Угорської монархії і були страчені. У музеї фортеці тоді були виставлені речі і зброя генералів. Учні оглядали шаблі побожно і трохи боязко.

Чи міг тоді подумати малий Андрій, що минуть роки, і він сидітиме тут, чекаючи барабанного дробу, що сповістить про його смерть?

— Тобі не холодно, Герасіме? — питає Хорват.

Герасім мовчить. Усі його думки в місті, на вулиці Бринков'яну, де живе мати.

Хлопець пішов з дому ще того дня, як з тюрми повернувся Хорват, і досі ніхто з рідних не знає, де він. Часом Герасіму не віриться, що стільки подій сталося на протязі цих кількох днів — багатих життям, неповторних.

Згадував німецького майора, що оглядав перед парадом моторизовані частини, і ніби відчував на своєму плечі дотик приклада. Коли б не убив майора, певне, не сидів би зараз у підвалі і не чекав би вироку.

А втім... За Паску таки треба було стріляти. За Паску і за те, щоб оцього товсту-

на більше не тягали по тюрмах. Герасіма не мучила совість, але все-таки...

Йому ж лише двадцять чотири роки і стільки сили в руках, що, здається, кулаками кинувся б розбивати ці товсті мури...

— Встань, бо застудишся! — наказує Хорват, не обертаючись до нього.

— Дай мені спокій. Я знаю, що роблю...

Хорват не сердиться. Він стає навшпиньки і припадає обличчям до ґрат.

— Нічого не видно, — з досадою каже він, — тільки небо... Але ні... З'явилась хмаринка... Маленька, біла...

— Помовч!

Герасіма усе дратує. Він ще не звик до тюрми. Коли б не соромився Хорвата, бив би кулаками в стіни, плакав, вив, щоб почувити його аж у місті, хоч і знав, що це не допоможе. З Хорватом Герасім розмовляє то дружньо, то вороже. Все-таки краще, що він тут не один. На самоті можна збожеволіти. Жаль тільки, що Хорват не розуміє його. Як тільки Герасім починає розмову про рідних, він, ніби той дипломат, зразу переводить на інше — питає, чи Фаркаш і Суру дісталися до Радни.

З першого ж дня Герасім поцікавився, чому Хорват не хоче говорити про дім. Той пояснив:

— Тому, що ми розкиснемо, а в тюрмі це дуже небезпечно.

Щоб якось переконати Герасіма, він розповів про свій перший арешт.

— Перші три місяці мені здалися вічністю. Вони були довгими, ніж три роки, що я потім просидів. І я сам винен. Весь час думав про свій дім, про дружину. Мені тоді хотілось ридати, кричати в розпачі на весь світ.

Пізніше Герасім зрозумів, що справді не слід думати у тюрмі про рідних. Але чому, як тільки в камері присутеніє, Хорват мовчить і не відповідає на жодне його запитання, — цього він ніяк збагнути не міг. Нарешті Герасім не витерпів:

— Гаразд... Я бачу, що лежачи ти не хочеш розмовляти. Але чому?

— Тому що вночі треба спати! Коли недоїдаєш, зберігай силу, інакше тебе знищать.

— А я й не хочу бути таким гладким, як ти.

— Гладкий краще, ніж кістяк.

Хоч Хорват і сердився на Герасіма, але ніколи не дратувався. Він і тепер лише суворо зауважив йому:

— Хвилювати товариша по камері або лаятись з ним — злочин, крок до зради.

Дивно, що Хорват ніколи не нудьгував. От уже годину стоїть коло віконця, дивиться на хмарку. Герасім спробував уявити собі, який він дома, в сім'ї, і не зміг.

— Хмарка схожа на човник, — сказав Хорват.

Герасім не витерпів.

— Ти стоїш коло віконця, милуєшся... Чи тобі набридло жити?.. Яке мені діло до хмарок! Я хочу жити! Чуєш, жити хочу! Мені тільки двадцять чотири роки!..

— І я хочу жити, — не обертаючись, сказав Хорват. Згодом глухо додав: — А зараз уже й хмаринки не видно...

Сумний Герасім знову сів на цемент, але скоро відчув, що долівка холодна, і потяг під себе дошку.

Тиша... Тільки вітер шелестить у каштанах, що ростуть біля фортеці, тільки ледве чути плещуться хвилі Муреша.

Хорват може радіти з найменшого приводу. Ось і зараз він дихає притишено, щоб не заглушати шелесту листя та плескоту хвиль. Йому шкода Герасіма — він ще майже дитина.

«Може, й не треба було його брати з собою на горище собору... — думає Хорват. — Я надто захопився, сп'янів од тих кількох днів свободи. Мітинг... Триумфальна арка... Хто б міг подумати, що знову буду арештований... Бідна Флоріка... Чекає мене і, може, цього разу не діждеться...»

Він зібгав у кулак сорочку на грудях. Прислухався, але вже не було чути ні шелесту листя, ні плескоту хвиль. Стояла важка, тривожна тиша.

Хорвата пройняв холодний піт.

«Як добре, що ти повернувся, татку»... Що ж іще говорила Софіка?.. А, щось про м'ясника з ножем... Боже, боже, який я був неуважний!..»

— Герасіме!

— Що?

— Що робити з м'ясником?

— З яким?

Хорват уже схаменувся, і хотів вибачитись за те, що подумав уголос, але вирішив не показувати свого розпачу перед Герасімом. Звернув мову на інше:

— Мені казав Фаркаш про якогось м'ясника. Треба тому м'ясникові щось переказати, але я забув що.

Відчувши, що на очі навертаються сльози, Хорват знову виліз на стілець і став дивитись у віконце. В коридорі почувлись чіткі кроки наглядача. «Чого йому? Це неспроста...»

Забряжчали ключі, і молодий наглядач став у дверях.

— Куди дивився? Га? — грубо спитав він.

— На небо, — ввічливо відповів Хорват.

Він знає тюремні порядки: головне — ввічливість і покора. Показувати свою образу не можна, бо буде гірше.

Наглядач зміряв його зневажливим поглядом і сказав:

— Завтра ти побачиш небо зблизька... І ти, і твої «товариші».

А потім крикнув щосили, ніби командував цілим полком:

— Шикуйсь!

— Куди йти? — спокійно спитав Хорват.

— Ти надто цікавий, товстуне... Скоро дізнаєшся. Гайда... Вперед кроком руш!

7

Клара більше не сумувала — стомилась. Підклала під голову подушку і безнадійно дивилась у стелю. Вона почувала себе дуже нещасною. Є країни, міста, де нема війни. Там люди не сидять дома, як у в'язниці, вони роблять, що хочуть. Добре їм... Там, далеко за морями, в людей навіть імена кращі: Педро, а не Петро, Джо, а не Йосип, Розітта, а не Розалія і Кларісса, а не Клара. Клара... Яке жакхливе ім'я! І чому її так називали?

Коли Клара сумує, їй подобається дивитись у стелю. Там, на білому тлі уявляються їй пальмові алеї, пляжі, міста з дзвінкими назвами: Міамі, Ріо-де-Жанейро... Як чудово було б сказати своїй приятельці: «Я провела зиму в Каліфорнії» або «танцювала з Джо в Трокадеро». А так... навіть соромно комусь розповідати, що була в Бузіаші чи випила склянку вина фетяска в ресторані «Трефова десятка».

Клара вдивлялась у білу стелю. За п'ять років війни вона не бачила жодного американського фільму. Навіть не могла вже уявити обличчя Джона Гартфільда і кучері Вероніки Лейк. Чи актори теж постаріли?

З кабінету Еді (так вона називала в думках батька) почулось рипіння дверей. «Це прийшов комендант міста». Коли б їй не ліньки, вийшла б у коридор і впіймала Вальтера, який підслуховує чужу розмову, припавши вухом до дверей. «Що з нього буде, з цього Вальтера?..»

Клара ненавиділа слугу за те, що він ніяк не хотів бачити у ній жінку — бачив тільки хазяйку. Це зачіпало її гордість.

Якось роздягнена, вона навмисно покликала Вальтера до себе. Слуга, ніби нічого не помічаючи, вклонився, потім підійшов до шафи і вийняв піжаму.

— Не застудіться, панно Вольман, — сказав він, подаючи одяг. Тої хвилини Кларі хотілося дати йому ляпаса або штрикнути ножом для паперів. Вальтер ніби вгадав її думки, — узяв срібний ніжик зі столу і заховав у книжкову шафу.

— Не поріжтесь, панно Вольман, — сказав він.

— Я зараз дам тобі ляпаса.

— Заб'єте руку, панно Вольман.

Коли Клара ходила до школи, Вальтер для неї добував квадратний корінь, обчислював поверхню рівнобедреного трикутника, відмінював неправильні французькі дієслова, розбивав на види безхребетних.

Слуга позичав їй гроші і навчив танцювати конго. І звідки він так багато знає?... Клара досі не розуміє, чому Вальтер задовольняється місцем слуги. Адже будь-яка фірма міста охоче взяла б його на почеснішу посаду і з більшою платнею.

Вона згадала, що іноді батько пасує перед слугою. Те, що він грає з Вальтером у більярд чи в карти, — багато важить. Вольман не з усіма сходиться, живе самотньо, як пустельник. Клара не раз допитувалась, чому він не любить товариства. Відповідав коротко:

— Тому...

Що означало це «тому», вона ніколи не могла зрозуміти. Розпитувала, чи й при матері він так жив. А про матір вона не знала нічого. У домі було заборонено про неї говорити. Лише батько дозволяв собі сказати що-небудь незначне, наприклад:

— В тебе, Кларо, така ж біла шкіра, як і в матері.

Оце й усе. І більше ні слова, у всякому разі, для Клари.

Якось, побачивши, що Еді в доброму настрої, Клара спитала, чому він ніколи не говорить про матір.

— Тому, що тобі не слід знати про неї нічого поганого. Ти, Кларо, розумна дівчина і не гніви мене.

Вальтер теж не хотів нічого розказувати.

— Я їй так служив, як служу панові барону. Більше нічого не знаю, панно Вольман.

Клара відчувала, що він говорить неправду. Якось, коли Вальтер відлучився до міста, вона увійшла до його кімнати і почала ритись по шухлядах. Між паперами знайшла фотографію матері — точно таку, яку носив при собі Еді. Подумала, що Вальтер украв її в батька, але потім помітила, ніби картка чимось відрізняється від батькової. Чим саме — вона не знала. Клару мучила цікавість, і вона звернулась до доктора Тіберіу Молнара.

Спочатку доктор відмовлявся говорити про це.

— Не можу. Еді розсердиться на мене, коли я щось скажу.

— Він не знатиме, пане Молнар. Їй-богу! Я дуже хочу знати про маму! Адже я маю право. Ви ж казали, що і ми, жінки, повинні мати рівні права з чоловіками, чи, може, ви вже відмовились від своїх соціальних переконань...

— Хе-хе, — засміявся Молнар, — ти мене шантажуєш. Добре, Кларо... Але щоб батько не знав.

— Він ніколи не дізнається! Клянусь!
Доктор повів Клару в батьків кабінет і підняв на столі скло. Там, у куточку, біля вічного календаря була приколота кнопкою асигнація в п'ятсот лейв.

— Бачиш цю асигнацію?

— Так, пане Молнар.

— Оце ж воно і є. А зараз давай покладаємо скло на місце.

Раптом увійшов Вольман. Його обличчя потемніло, але він удав, що нічого не бачив, і поплескав Молнара по спині.

— Еге, старий друже, бачу, що ти не відмовився від своїх соціалістських штучок. Виховуєш молодь, інакше кажучи, борешся за визволення жінок...

Потім круто повернувся до Клари.

— Чи не залишиш ти нас самих на якийсь час?..

Через два тижні Клара знову зустрілася з доктором.

— Пане Молнар, скажіть, що то за асигнація.

— Нічого не можу тобі сказати, дорога дівчинко... Я дав слово Еді...

— Він же ніколи не дізнається...

— Не можу. Моє слово—це слово честі.

Клара тільки дізналася, що її мати покінчила життя самогубством у невеличкому французькому місті саме в той день, коли треба було повертатись у Румунію. Певне, їй тут теж не подобалось. Не раз Клара думала, чому Еді не продасть своїх фабрик і не поїде на Захід. Адже ж і там у нього є підприємства, навіть більші, ніж тут. Але відповіді так і не дістала.

Прислухалась, про що говорять у сусідній кімнаті.

— То як його прізвище, пане бароне?

— Албу. Як об Албу.

Клара здивувалась, що батько розмовляє з комендантом про її товариша по школі. Встала з ліжка і підійшла до дверей. У кабінеті зашелестіли паперами. Нагнулась до шпарки замка і побачила, що комендант перегортає якісь документи. Роздивившись нахмурене обличчя коменданта, вона ледве стрималась, щоб не засміятись. Вона ніколи не думала, що комендант міста може бути такий смішний: кілька жовтих волосинок (їх можна було б порохувати) пролягли від потилиці до лоба. Невже вони могли замаскувати блискучу лисину? Глянула на батька, і їй стало приємно за нього—високий, широкоплечий. Поруч з мавпою-комендантом він здавався справжнім атлетом. О, скільки величі в кожному його жесті!

— Ви сказали Албу?—перепитав комендант, водячи пальцем по паперу.— Так, тут є... Як об Албу. Буде розстріляний завтра о шостій ранку...

Клара здригнулась: «Розстріляний? Албу? Яке вони мають право!»

Спробувала уявити обличчя Албу, але не могла. Воно було ніби в тумані. Тільки згодом, мимоволі, вона згадала Албу таким, яким бачила його востаннє. Албу тис руку батькові. Де ж це вона його бачила? Ага, в експресі, на приступці вагона другого класу. Він від'їздив до Бельгії вчитись. Клара пригадала. Батько посилав Албу за кордон, хотів зробити з нього спеціаліста.

Клара знову почула батьків голос:

— Отже, йдеться про цього молодого чоловіка...

— Це зробити дуже важко, пане барон, адже його взяли разом з бунтівниками, які стріляли в німецьких військовослужбовців. Це дуже важко...

— Коли б не було важко, я б до вас не звертався.

— Розумію,—посміхнувся комендант.— Але знаєте, що...

— Знаю... Та річ у тому, що Албу наша людина... Я його послав до тих. Не міг же я сидіти в непевності, склавши руки... Та й не знав я, що ви повернетесь...

Комендант вип'яв груди і набундючився.

— Пане барон!..

— Я хотів сказати: не знав, що ви повернетесь так швидко.

Клара випросталась. Її охопило почуття гордості. Еді рятує життя людини! Як добре, що він такий сильний! Їй хотілось побігти і обняти батька... А чому б і не ввійти до них? Інстинктивно глянула в дзеркало, поправила волосся і тихо постукала до кабінету. Не чекаючи відповіді, увійшла. Глянувши на коменданта, прикинулась здивованою.

— Я тобі перешкодила, тату?

Говорила таким невинним голосом, що розсердитись на неї було неможливо.

Комендант клацнув каблуками, а Вольман ступив один крок їй назустріч.

— Ні, Кларо, ти не перешкодила, та й ми вже закінчили...

А потім звернувся до офіцера.

— Тільки прошу вас все робити так, щоб ніхто з арештованих не знав. Інакше він знову ризикуватиме життям. Розумієте?..

— Розумію, розумію,—глухо промимрив комендант.— Як можна не розуміти в присутності дівчини, та ще й такої вродливої.

Потім, показавши на телефон, спитав:

— Дозвольте?

— Будь ласка, будь ласка...—Вольман підніс комендантові трубку під самий ніс.— Звичайно... Прошу...

Офіцер набрав номер. Поки підлеглий на другому кінці провода узяв трубку, полковник фон Гюбс гладив себе по лисині. Клара

ледве стримувалась, щоб не зареготати. Пасемце волосся відклеїлось від комендантового тімені і впало на праве вухо — полковник став схожий на провінціального крамаря, що має звичку носити за вухом олівця. Він кричав:

— Алло, Вернер... Так... З сімнадцятої камери не розстрілювати... Так, так, знаю про кого йдеться... Знаю... Не розстрілювати...

Глянув на Клару і вирішив, що сподобався їй. Кахикнув у долоню і виразно додав:
— Наказую!

8 Черговий наглядач піднімає перед дверима кожної камери ліхтар — шукає якогось номера. Біля сімнадцятої зупиняється, виймає з кишені крейду і малює на стіні хрестик. Албу стоїть біля дверей. Він хвилюється, не знаючи, що робиться зовні. Почекав, поки черговий пішов, і звернувся до Хорвата:

— Як нас перевели сюди, я став боятися. Солдат намалював якийсь значок на наших дверях. Що це значить?

Хорват не відповів. Він виліз на ослін і, дивлячись у віконечко, говорив своє:

— О, як тут гарно! Ви навіть не уявляєте, який тут чудовий краєвид. Видно гілку каштана, а вдалині вершечки верб над Мурешем. Якщо мені трапиться нагода поговорити з комендантом, попрошу, щоб він держав мене тут довіку.

— Що все це значить? — не міг заспокоїтись Албу.

— Мабуть, нас запросять на бал-маскарад гарнізону, — гірко пожартував Васіліке Бальш.

Хорват розповів далі про свої спостереження природи.

— Коли б посадили каштан хоч на півметра ближче, його було б видно цілком.

Здавалось, він так захопився пейзажем, що більше нічого не бачив і не чув.

Глянувши на переляканих Албу, Бальша і Бербуца, Герасім усміхнувся. «Яка чудова людина цей Хорват, — подумав він. — Не дає і на хвилину замкнутись у собі. Чого тільки не говорить, щоб відвернути увагу».

Хлопець шкодував, що погано розумів його тоді, ще в першій камері. Тут, де людей більше, його можна краще збагнути. Хорват і справді говорив про дрібниці, але весь час був у напруженні, як натягнена тятиву, — тільки ледь здригався від кожного підозрілого звуку. Герасім переконався, що Хорват хвилювався більше, ніж будь-хто, але вмів себе стримувати. От по обіді, коли вже не було про що говорити і кожен заглибився у важкі роздуми, Хорват запропонував грати в гудзики. Всі повідкручували

у себе зайві гудзики і почали грати, як колись у дитинстві. Герасіма забавляла умовна цінність кожного гудзика. На волі вони коштували дрібницю — скільки скаже кравець, і служили для того, щоб зчепити дві поли піджака, а тут, у камері, — набагато більше: гудзики не давали людям думати про близьку смерть.

Навіть Бальш, спочатку такий балакучий, зажурився. Злякався смерті. Здрігався від найменшого шереху, проклинав себе, що додумався спати на горищі собору. Коли всіх перевели до сімнадцятої камери, Бальш спитав Хорвата:

— Що зі мною буде, як я помру?

— Я тебе поховаю.

— А я все розкажу... Скажу, що ніколи в житті не тримав у руках гвинтівки. Я чесний злодій, а не вбивця.

— О, так ти герой, любий Васіліке Бальш!

— Я не хочу бути героєм. Я хочу жити.

— Для того, щоб красти, любий Васіліке? І довелося ж тобі, на горе, зустрітись зі мною...

Більше Васіліке не філософствував. Зрозумів, що нічого йому не допоможе. Тут сиди спокійно і мовчи. Але мовчати він не міг і, втративши надію на порятунок, почав розказувати про своє життя. Герасіму скоро набридли теревені Бальша, і він хотів зупинити його, але Хорват кивнув, щоб Васіліке говорив далі. Злодюжка вдоволено зиркнув і не примусив себе просити.

— Мені було десять років, коли я вперше вкрав. І, знаєте, що? Ліщинову паличку! У вчителя арифметики. Я ніяк не міг відрізнити чисельника від знаменника, а він за це мене бив... От я і вкрав у нього паличку. Такого задоволення, як тоді, я ніколи не відчував. Потім украв самописну ручку, і на гроші за неї вся наша сім'я харчувалася цілий тиждень. Дванадцяти років я вже крав у трамваях. Тоді мене арештували і одвезли в Тімішоару до будинку малолітніх злочинців. Там за три роки я оволодів усіма секретами своєї справи. Кілька місяців учився знімати годинника з руки, потім цілий рік навчався нечутно нишпорити по чужих кишенях. Очевидно, з мене був би непоганий ілюзіоніст. Третього року в будинку для злочинців я вже не нудьгував — сам був учителем. Приїхавши до Бухареста, познайомився з Фенуцею і попросив, щоб він прийняв у мене екзамени. Якщо мене завтра не розстріляють, я вам розповім про Фенуцу. Він об'їздив усі європейські столиці. Думаю, що злодія такого спритного, як він, не було ніколи в усьому світі... Отож попросив я Фенуцу, щоб він мене проекзаменував. Він погодився. Сіли ми в двадцять четвертий трамвай. «Бачиш отого гладкого коло вікна?» — питає мене Фенуца. «Бачу», — кажу. «Зніми з нього краватку». Я оstownпів. На

чоловікові була офіцерська форма. Полковника чи що... Я наблизився, уважно розглядаю його, питаю, чи він не з Галаца, бува. Військовий пронизує мене поглядом, а я дивлюсь тільки на краватку, а вона міцно зав'язана маленьким вузликом. Офіцер встає, дивиться собі під ноги, а я розглядаю його потилицю. Це було на Вірменській вулиці. А зійшов він на вулиці Брезояну. Фенуца кивнув, щоб я сховався теж. Коли ми зустрілись на наступній зупинці, Фенуца сказав: «Ти не для Бухареста... Ідь назад у свою провінцію. Джорджі мене обманув: казав, що твоя робота — перший клас». А я сказав, щоб Фенуца пошукав у мене в нагрудній кишені. Він всунув руку і вийняв офіцерський галстук. Тут же, на вулиці, він поцілував мене. Я працював, як бог...

Герасім спитав Хорвата:

— Навіщо ти дозволяєш йому молоти язиком?

— Коли людина передчуває свою неминучу смерть — вона хоче лишити якнайбільше слідів. Страшно померати, знаючи, що після тебе не залишиться нічого. Глянь на стіни цієї камери. Бачиш ініціали? В'язні вишкрябували їх підсвідомо. Кожен хоче залишити щось нащадкам.

Десь у кінці коридора зарипіли двері, потім страшно закричали в'язні першої камери. Всі, хто був у сімнадцятій, кинулись до дверей. Хорват ледве порозтягав їх по кутках.

— Тихо! — наказав він.

— Що? Що трапилось? — питав переляканий Албу.

— Не знаю, — сухо відповів Хорват.

Було чути, як відчинили другу камеру, третю...

— Виводять надвір, — сказав Хорват.

Герасім хотів був спитати, навіщо, але від хвилювання не міг вимовити й слова.

Незабаром і перед сімнадцятою камерою з'явилися наглядачі. Відчинивши залізні двері, вони знаками наказали виходити. Першим вийшов Герасім. Машинально крокував, заклавши руки в кишені, поки не скомандували підняти їх угору і покласти на потилицю. Він трохи заспокоївся, чуючи позаду важкі кроки Хорвата. Ті кроки чомусь нагадували колискову пісню, що її колись давно співала мати. А може, щось значніше... І нічого тепер Герасім так не боявся, як самотності.

«Нас постріляють», — подумав хлопець, і дивно — його серце не забилося частіше. Він був трохи приголомшений і тільки... Невже все так просто?.. Коли спускався по червоних цегляних сходах, пригадав сходи в будинку Лівії. Де вона тепер? Йому дуже хотілось, щоб вона була десь поблизу, хотілось глянути в схожі на мигдаль очі. «Учо-

ра ввечері, коли я був у неї, треба було хоч обняти її або хоч трішечки погладити коси...»

Прямокутний тюремний двір був залитий яскравим сонячним промінням. Герасім на якусь мить примружив очі. Потім побачив, що всюди у затінку лежать люди. Дехто був у румунських військових мундирах — напевно, полонені, або із загону Віку, решта — робітники. Герасім упізнав знайомого слюсаря з «Астри». З тим слюсарем Герасім бив німців на аеродромі...

— Всіх постріляють, — почув позаду голос Хорвата. Оглянувся на нього. Хорват очима показав у куток двору, де коло облупленої стіни не було нікого.

Наглядачі зігнали в'язнів до протилежної стіни, Герасім опинився між Албу і Бербуцом, які теж скося поглядали на облуплену стіну. Албу заговорив з одним полоненим, та Герасім розібрав лише кілька слів. Прислухався і почув слово «міст».

— Про що це ти? — звернувся він до полоненого.

— Он тих двоє, що зірвали міст...

— І що з ними?..

— Розстріляють.

У Герасіма затремтіли коліна. Глянув на Хорвата, але той дивився кудись убік. Треба щось робити. Не стояти ж, склавши руки, коли Лівію і Віку розстрілюватимуть! Пробрався до Хорвата і раптом почув, як унтер-офіцер щось наказував по-німецькому:

— Чув? — спитав Хорват Герасіма.

— Чув...

В цей час під аркою воріт з'явився взвод солдатів. Вони вели Віку і Лівію. У Віку була обпалена половина обличчя, на грудях звисало лахміття військової сорочки, Лівія, майже спокійна, йшла рівно, впевнено. В її очах світилась дивна, навіть трошки задирлива цікавість. Їх підвели до облупленої стіни. Герасім ніби крізь сон чув, як читали вирок. Потім більше здогадався, ніж побачив, що вишикувався каральний взвод. Відчув, як Хорват стиснув його руку. Хотів оглянутись, подякувати за той потиск, але не міг, бо прагнув зустрітись поглядом з Лівією. А вона дивилася вперед, де за ворітьми, між старими замшілими стінами, зеленіла каштанова гілка. Герасім теж став дивитися туди. Коли пролунали автоматні черги, відчув, як Хорват ще міцніше стиснув його руку, але не відвів очей од каштанової гілки.

Повертаючись до камери, машинально поклав руки на потилицю, і очі йому затуманились. Уривками чув оповідання Хорвата, який почав щось говорити про мисливських собак. Здавалось, товариші зовсім не думали про Віку. В ту мить Герасім ненавидів Хорвата за його витримку. Увечері відмовився їсти, і Хорват пригрозив побити його.

— Не будь бабою. Повір, що і Віку і Лівія мені такі ж дорогі, як і тобі... Можливо, ще дорожчі. Ми повинні помститися за них, і не маємо права занепадати духом... Розумієш? Мені потрібен Герасім дужий, готовий до боротьби, а не плаксій.

Десь о четвертій годині ранку почувалась черга з автомата. В'язні насторожено перезирнулися. Герасім втупив погляд у Бербуца, який стояв біля віконечка. Хлопець думав: «Як дивно в нього росте борода — на два боки. Коли б він не голився, був би схожий на двобородого попа з Шірії». Потім згадав якогось румунського володаря з підручника історії. В того теж роздвоєна борода. Тільки як його звали?

І в школі Герасім не міг запам'ятати і тепер пригадати не може: Маврокор чи Марковдат...

Знову пролунала автоматна черга.

— Нас розстріляють, — безнадійно зітхнув Бербуц, що до того стояв мовчки, як у церкві.

Заціпенілий Албу схилювся на Бальшове плече.

— Цс-с-с... Тихо, — прошепотів Хорват. — Давайте сюди ліжко!..

— Нас розстріляють!.. Нас розстріляють! — у відчаї кричав Бербуц, стискаючи кулаками голову.

Хорват ударив його тильною стороною долоні. Бербуц стукнувся об стіну і перелякано витріщив очі. Він хотів крикнути, але Хорват ударив його ще раз. Бербуц упав на коліна. З губ тоненькою цівкою потекла кров. Хорват, не глянувши на нього, скомандував:

— Тихо! Тягніть ліжко!

Притягли, приставили до дверей тюремну койку, і всі сіли на неї, тільки Хорват стояв.

Ще одна черга. В сусідніх камерах зчинився лемент.

Крізь вигуки, зойки, прокляття і стрілянину доносився дужий гул літаків і вибухи.

— Радянські війська йдуть! — крикнув Хорват. — Йдуть радянські!

Десь біля тюрми вибухнула бомба. Важко здригнулись товсті стіни. Перелякані солдати почали тікати з коридора.

— Запускай машини! — долинула з двору команда, і німці стали кидати в коридор гранати. Вибухи струсонули двері камер.

— Лягай! — крикнув хтось.

Впавши долі, Герасім затулив голову долонями. Від вибухової хвилі двері рипнули на завісах. «Значить, німці відімкнули їх», — подумав хлопець. Ждав ще автоматних черг, але було тихо. Він притискався лобом до цементу, і здавалось, що його голова в лещатах. Не маючи сили терпіти далі, підвівся... Хорват уже стояв біля дверей і дивився, як розвіювався по коридору голубий

дим. Одним стрибком Герасім опинився біля нього.

— Що трапилось?

— Не знаю... Думаю, що все-таки нас не запросять на бал-маскарад.. Спішать дуже...

— Що? Що? — почав допитуватися Албу. — Що трапилось?

— Німці втекли! — з почуттям зверхності відповів Герасім.

— Я навіть їм не відсалютував! — з удаваною досадою сказав Хорват, приклав два пальці до скроні і гидливо сплюнув.

Розділ IV

1

Місто визволили наступного дня. Хорват поринув у справи: влаштовував Албу в поліцію, висував секретаря місцевої соціал-демократичної організації доктора Тіберіу Молнара на пост префекта. В першу ніч робив перевірку сумнівних власників підприємств та службовців, а другої завітав до Суру. Той саме отримав безліч інструкцій з Центрального Комітету партії і працював цілу ніч, а Хорват, схилювшись на стіл, так і заснув у нього. Коли Суру розбудив Хорвата і довідався, що той два дні не був удома, він сказав:

— Це негаразд, товаришу. Мені потрібні люди з ясним розумом, а ти все робиш, щоб його не мати. Марш додому!

Хорват вийшов на вулицю і вдихнув свіже ранкове повітря. Їхав перший трамвай, за ним тягся довгий хвіст пилу й папірців. На кожному розі патрулювали солдати й озброєні робітники, перевіряючи документи. Хорват підкорявся всім вимогам, навіть намагався говорити з патрулями, пояснюючи їм, хто такий Маркс і Ленін. Сонні солдати й робітники його не слухали. Один, що куняв, схилювшись на гвинтівку, посварився на нього.

— Облиш розмови, барило. Проженіть його!

Хорват усміхнувся, відсалютував двома пальцями і пішов додому. Біля циркульні Бербана він згадав Флоріку і зупинився, щоб придумати якесь вірогідне виправдання за свою дводенну відсутність. Лаяв себе, що так сталося, але вирішив, що дружина простить.

Так і прийшов додому, нічого не придумавши. Входив до кімнати навшпиньках, наче злодій. Хотів лягти тихо, не розбудивши дружину, та вона не спала. Кивнула, щоб роздягався тихенько.

— Ми думали, ти загинув... Чому не приходив додому?

— Було дуже багато роботи.
— Знаю, але так не годиться!
— Все поясню, Флоріко, тільки не зараз. Я дуже стомлений.

— Ти приходиш додому тільки тоді, коли дуже стомлений. Для тебе твій дім — це полустанок. Ти не хочеш жити, як усі люди.

— Це, Флоріко, лише кілька днів.

— Ти завжди говориш, а потім твої дні перетворюються на тижні, тижні — на роки.

— Ні, ні, Флоріко, буде так, як я кажу. За кілька днів почне працювати повітовий комітет — і все буде гаразд. Побачиш...

Щоб заспокоїти її, Хорват додав, що й він буде обраний до комітету і що придатиме вчасно додому, тільки спочатку буде важкувато.

— Але, на жаль, цей початок ніколи не закінчується,— з докором сказала Флоріка.

— От побачиш, Флоріко: буде повітовий комітет...

Хорват чомусь вважав, що слова «повітовий комітет» на несвідомих людей справляють сильне враження, та Флоріка не захоплювалась новими словами, навпаки — вона відчувала неприязнь до того, чого не розуміла, і була б рада, коли б Хорват залишив політику, партію і повернувся на фабрику монтажником. Хоч вона цього не сказала, але пробурмотіла щось схоже на це. Помітивши, що Хорват прислухається, сказала голосно:

— Наше життя коротке...

— Чому, Флоріко?

— Бо це не життя. Знаю, що сварка не допоможе. Лягай.

Хорват заснув швидко, але спав недовго: о восьмій його розбудила Флоріка. У неї в руках була газета «Кредінца».

— Що ти зробив з примарем? — спитала Флоріка.

— Як «що зробив»? Ніякого примаря я не знаю. Дай мені поспати.

— Спи, тільки не в цій квартирі,— сказала Флоріка і заплакала.

Розсердившись, Хорват підвівся на лікті.

— Чого ти від мене хочеш? Чому не даєш спокою? Я, як дурень, працював дві доби!..

— Навіщо ти вбив, Андрію? — схлипуючи, спитала Флоріка.

— Що зробив? — з жахом спитав Хорват і скочив з ліжка. — Що з тобою? Що ти говориш?..

Флоріка мовчки простягла йому газету.

— Ось, читай,— і тицьнула на першу сторінку.

Хорват протер очі і почав читати:

«Встановлено вбивцю примаря Єремії Іона — це втікач з тімішоарської тюрми Андрій Хорват...»

— Вони здуріли! — крикнув Хорват і зім'яв газету.

Сон пропав. Андрій хотів бігти в редакцію і побити голови редакторам, та роздумав. Одягся, поспробував заспокоїти Флоріку, але це йому не вдалося. Відчувши, що її треба залишити саму, помчав у будинок, де мав працювати повітовий комітет.

Суру ще не прийшов, був тільки Фаркаш. Він читав газету. Навіть не привітавшись, Хорват почав пояснювати, що він не вбивав Єремії, що він бачив його тільки тоді, як зводили тріумфальну арку.

— Я все знаю, ми ж були разом. Я говорив з Албу, він підтвердить, не хвилюйся,— спробував заспокоїти Хорвата Фаркаш,— думаю, нас просто хочуть скомпрометувати. Я дзвонив Суру, він скоро прийде.

Чекаючи на Суру, Хорват метався по приміщенню, як лев у клітці. Кілька разів сідав на стілець, але зразу ж схоплювався і швидко починав крокувати, ніби за ним хтось ганявся.

Суру прийшов разом з бухарестським товаришем, що прибув з Центрального Комітету для створення повіткому.

Коли приїжджий дізнався, що товстун — це і є Хорват, він наказав йому залишити приміщення. Хорват ледве стримався, щоб не вдарити його: Фаркаш і Суру заспокоїли товариша. Вони і приїжджому доводили в чому річ, але той стояв на своєму.

— Поки що не має ніякого значення, винний Хорват чи ні. І якщо ви, члени повітового комітету, захищатимете його, люди скажуть, що комуністи всі такі, як Хорват.

Суру спокійно сказав:

— Добре, товаришу... Розумію, куди ти ведеш, але ми примусимо редакцію дати спростування.

— Не допоможе,— наполягав представник центру,— коли редакція й надрукує спростування — десь кілька рядків на п'ятій сторінці: мовляв, на жаль, надрукували статтю і т. д., і т. п... Ну і що? Уявіть собі велику статтю на першій сторінці і кілька рядочків на п'ятій... Що ви?.. Де б ти не йшов, товаришу Хорват, люди на тебе показуватимуть: «Дивіться, он той, що вбив примаря». Ти комуніст. Що тобі дорожче — партія чи твоя особа? Партія! Це ясно. Ти свідомо людина, а це значить, що на якийсь час тобі треба відійти від політики, щоб вороги не могли говорити, що комуніст Хорват убив примаря, а просто Хорват. Розумієш?..

Хорват не розумів нічого. Він дивився то на Суру, то на Фаркаша. А ті стояли, опутивши голови. Хорватові хотілося кричати, що він роками сидів у тюрмі, що він страждав, але він розумів, що це не допоможе. Адже вони обидва все знали про

нього. Мабуть, і делегат знав. І раптом Хорват відчув страшенну втому. Він витер спітніле чоло і все ще чекав, щоб товариші щонебудь сказали. Але вони мовчки відвели очі.

— Було б добре і для тебе, і для нас,— промовив нарешті приїжджий,— щоб ти не приходив більше до комітету. Заспокойся, з часом усе втриситься.

Хорват простяг руку товаришам, але той жест чомусь здався смішним. Круто повернувся і вийшов. У кінці коридора почув, як рипнули двері. Подумав: вирішили покликати назад. Оглянувся — то причиняли за ним щільніше.

Вийшовши з повіткому, Хорват зустрів Герасіма з газетою в руках.

— Ти бачив, Хорвате,— заговорив хлопець так голосно, що аж перехожі зупинилися.— Як тільки прочитав, зразу ж пішов у редакцію. Думав, що тебе там знайду, але застав тільки бородатого. Взяв його за барки і спитав, навіщо написав таке. Бородатий сказав, що написав не він.

— Так просто й сказав?

— Не дуже й просто... Спочатку він кликав на допомогу, але я його злегка струснув і стукнув об стіну. Він порозумнішав і сказав, що статтю написав якийсь Хирцеу... Знаєш такого?

— Ні... Ніколи не чув.

— Я скрізь його шукав, хотів застромити йому голову під ротаційну машину... Яке свинство!..

Хорват гірко всміхнувся і поплескав Герасіма по плечу.

— Ти, хлопче, запальний. Тут справа набагато складніша, ніж ти думаєш...

— І ти все це так залишиш? Здурів!

— Я теж думаю, здурів, але нічого не вдієш. Йди, тебе, здається, чекають. І в мене теж справи...— сказав Хорват і прискорив ходу, бажаючи довести Герасіму, що справді поспішає.

Так ішов з півгодини і говорив сам до себе. Стомився, важко дихав. Завернув до поганенької закускочної і сів за стіл.

Зовсім не хотілось пити, але за звичаєм замовив пляшку вина. Мимоволі налив склянку і випив за одним духом. Знову налив — і пляшка спорожніла. Офіціант, нічого не питаючи, приніс ще.

2

Через кілька днів комуністична газета «Патріотул», і місцева соціал-демократична «Воцеа попорулуі» надрукували великі статті про розтин тіла примаря доктора Єремії Іона, про висновки судового лікаря і спеціалістів з поліції. В статтях говорилося, що смерть примаря сталася від

куль великого калібру. Фахівці з комендатури встановили, що це кулі від кулемета, якими озброєні німецькі танки типу «Тигр». Хорват прочитав ці статті кілька разів. Він уже знав напам'ять, що вісім куль пробили груди пана Єремії Іона, пронизали легені, ушкодили верхню область серця біля якоїсь артерії з дивною латинською назвою.

Та газети не задовольнились фактами, вони почали справжню кампанію проти редакції «Кредінца», звинувачуючи її в наклепі на старого бойового комуніста.

Найщасливішою з читачів була Флоріка. Вона обходила всіх сусідів, помирилась навіть з тіткою Маріорою, щоб розповісти, що Хорват не вбивця, навіть не сердилась на нього за його дводенну відсутність. А коли довідалась, що він повертається на фабрику монтажником, так зраділа, ніби виграла на лотерею великі гроші.

— Нарешті,— говорила вона чоловікові,— ти порозумнішав, подумав за сім'ю.— Вона не розуміла, чому Хорват мовчить, мов риба, чому він хмуристь чоло.

— Тобі погано вдома?

— Ні, Флоріко, мені дуже добре.

— Чому ж ти мовчиш?

— А ти хочеш, щоб я співав?

— Ні... Але говори ж.

Потім спитала, коли його оберуть до повітового комітету.

— Я більше не піду туди.

— Чому?

Хорват хотів їй пояснити все, але не знайшов потрібних слів, тільки сказав:

— Це не має ніякого значення і давай обличимо цю розмову.

Більше про повітком Флоріка не згадувала, та Хорват все одно ходив похмурий, говорив мало, ховався від людей. Навіть Софіка помітила зміну в батькові.

— Чому ти вже не смієшся, татку?

Щоб зробити їй приємність, Хорват засміявся, але Софіка зрозуміла, що та веселість удавана.

— Ти, татку, кривляєшся, а не смієшся.

Одного вечора Хорвата відвідав Герасім.

— Ти задоволений? Тепер усе з'ясувалося. Я чув, що ти знову працюватимеш на фабриці. Це правда?

— Так.

— Це добре. Нашого полку прибуде. Ми з Тріфаном уже створили дві партійні групи: у прядильному цеху і в слюсарному. Знаєш, кого обрали в повітком?

— Читав у газетах.

— На мою думку, помилилися. Треба було обрати тебе.

— Ніякої помилки, Герасіме.

— Так і Фаркаш каже, але хто зна...

— Ти, хлопче, кажи чого прийшов — щоб оце мені розказувати, чи...

— Прийшов тебе провідати і запросити на склянку вина. Я саме отримав зарплату.

— Ні, Герасіме. Бережи гроші. Я ж знаю, що вони тобі завжди потрібні. Коли я почну працювати — вип'ємо за два рази. Добре?

— Добре, товстуне... Бувай здоровий...

Хорват довго дивився вслід Герасімові. Йому хотілося наздогнати його і обняти. Він точно не знав, за що, але дуже хотілося. Чи за те, що завітав, чи за те, що ходив до редакції газети «Кредінца» шукати того Хирцеу. Пішов сам у вочче лігво. І це через кілька днів після того, як у тюрмі плакався, що йому лише двадцять чотири роки і дуже хочеться жити! Тепер Герасім зовсім змінився — ніби змужнів. Навіть слово «товстун» він вимовляв не так, як раніше. І в тюрмі він так звертався до Хорвата, але по-іншому, якось нещиро. Тепер говорити невимушено, ніби це не Хорватове прізвище, а ласкаве ім'я. Та ми обидва змінилися... Коли раніше до мене так звертались, я спалахував, а зараз байдуже.

Спершись на паркан, Хорват замислився і не бачив ні перехожих, ні дітей, що гралися неподалік у квача. Не чув, як Софіка кілька разів смикала його за рукав. Отямився тільки тоді, коли надворі посутеніло і в сусідів засвітили лампу.

Хорват вдихав на повні груди свіже вечірнє повітря. Він так дихав, що від сорочки відірвався гудзик і полетів аж на дорогу. Хорват не став його шукати. Дивився в сутінь і почував себе дужим, здатним гори зрушити з місця. Та коли згадав, що всі ці пориви не потрібні, що в повіткомі не хочуть використати його, — почуття мужності розвіялось, як дим. І все це через статтю, надруковану в реакційній газеті. Чого її надрукували? Хорват не знаходив відповіді і сердився. Він з усіма був у добрих стосунках. Особистих ворогів у нього не було, принаймні, він їх не знав. Вирішив піти в редакцію і поговорити з Хирцеу.

Біля входу в редакцію елегантно одягнений чоловік спитав, хто його викликав.

— Ніхто. Я приніс оголошення.

Чоловік показав, куди увійти. Така зустріч здалася Хорватові дивною і він, увійшовши в коридор, залишився біля дверей і прислухався. Було тихо. Потім знову хтось прийшов. Його теж зупинили перед входом.

— Мене викликали, — сказав прибулий.

— Тоді, будь ласка, на другий поверх, в кімнату Чіороіу.

Щоб його не помітили, Хорват відступився від дверей. Прибулий повернув ліворуч і піднявся на другий поверх. Хорват теж хотів піти за ним, але роздумав. Не варто було встрявати тут в історію.

Увійшов до кімнати. Довкола чотирьох поставлених квадратом письмових столів

сиділо кілька молодиків, одягнених за останньою модою. Вони не звернули на Хорвата ніякої уваги і запально сперечалися про останню статтю Юліу Маніу, надруковану в «Дрептатеа». Не могли дійти згоди, чи передруковувати її всю в своїй газеті, чи тільки уривки. Спершись на спинку стільця, Хорват терпляче слухав суперечку.

Нарешті один з редакторів звернувся до нього:

— А тобі чого треба?

— Хочу поговорити з паном Хирцеу.

— Він зайнятий, — сказав редактор і одвернувся. Через кілька хвилин оглянувся: — Ти ще не пішов?

— Ні, — відповів Хорват. — Я почекаю.

— Ти що, їсти йому приніс?

Присутні засміялись. Хорват спитав, чого їм весело. Молодик підвівся, підійшов до нього і, чітко вимовляючи кожне слово, проказав:

— Пан Хирцеу дуже зайнятий, ти зможеш з ним зустрітись тільки завтра ввечері. Розумієш?

— Розумію, — крізь зуби відповів Хорват, і всі замовкли, тільки один журналіст, що дивився в інший бік, дзвінко сміявся. Потім замовк і той. Хорват важко ступив до свого співбесідника і спитав, де він зможе бачити Хирцеу.

— Пан Хирцеу зараз на нараді, — цього разу ввічливо відповів молодик. — Але може, ви мені скажете, чого він вам потрібний, щоб ви не ходили даремно. Пан Хирцеу дуже зайнята людина.

— Добре... Скажіть йому, що його шукає Хорват для невеличкої розмови про одну статтю.

Журналіст витріщив очі і відступився. Хорват задоволено усміхнувся і відсалютував двома пальцями.

— Не забудь, начальнику.

Хорват зачинив за собою двері, але з редакції не пішов. Піднявся на другий поверх; куди збиралися викликані. Йшов навшпиньках і прислухався до голосів, але нічого розібрати не міг. Здавалося, голоси доносяться з-за оббитих дверей і ті, що говорять, навіть прикривають роти долонями. Хорват наблизився до кімнати Чіороіу, і голоси зробилися чіткіші: можна було відрізнити один баритон, що заглушав усіх. Хорват став коло оббитих дверей і притулив вухо до шпарки замка.

— Ми спробуємо забезпечити керівництво і платню ще два місяці, — гув баритон. — Барон нам переслав мільйон леїв.

Двері розчинились так швидко, що Хорват не встиг відскочити. Його засліпив потік світла, і в ту ж мить він відчув удар у поти-

¹ «Дрептатеа» — «Справедливість» (рум.). — профашистська газета.

лицю. Оглянувшись, побачив — ударили з одкритих дверей. Вступати в бійку було безглуздом, і він кинувся до сходів. Хтось підставив ногу, і Хорват упав. Били ногами. Зібравши останні сили, Хорват вдарив найближчого. Потім ще раз ударив і підвівся. В коридорі було темно, тільки з відчинених дверей лилося світло, змішане з цигарковим димом. Тримаючись за поруччя, зійшов униз. На першому поверсі спіткнувся, втратив рівновагу і впав. Знеможений, побитий, він поповз до виходу. Той, що стояв на дверях редакції, побачивши Хорвата, злякався і кудись метнувся. Хорвата дивувало, що газетники не переслідують його на вулиці. Він тільки почув, як грюкнули двері редакції. «Певне, злякались», — подумав Хорват, спираючись на ліхтарний стовп. Обережно помацав голову. За лівим вухом знайшов припухлість. Тоненька цівочка крові стікала з куточка рота. Вулиця, світло, він сам — все почало крутитися, швидше і швидше. Хорват втратив свідомість.

Отямився, коли його хтось став термосити. То був поліцейський, він вимагав документів. Хорват показав. Поліцейський довго розглядав їх і, коли переконався, що все гаразд, повернув.

— Ну й допився, — скрушно сказав він і гукнув візника, що саме проїздив поблизу: — Гей! Можеш вимагати подвійну плату. Він гладкий, має багато грошей.

3 До порядку денного першого засідання повітового партійного комітету інструктор з центру включив і «справу Хорвата». Хорват був безмежно радий. Він прийшов на засідання одягнений по-святковому, переконаний, що, нарешті, оцінять його діяльність. Тепер Андрієві було соромно згадати, що він не завжди довіряв Суру й іншим членам повітового комітету. Йому хотілося розповісти про це, щоб відновити колишнє довір'я та контакт. Удома перед дзеркалом намагався замаскувати рани, що дістав у редакції. Потім розсердився на себе за таку театральну підготовку.

З усмішкою увійшов у зал і сів у першому ряду. Оглянувся і побачив над транспарантом портрет Маркса. Здавалося, що старий вчитель посміхається йому з-під вусів.

За кілька хвилин почалося засідання. Після перших слів інструктора Хорват спохмурнів. Той говорив повільно, ніби переживував кожне слово.

— Ти, товаришу Хорват, не мав права ризикувати своїм життям і життям товаришів.

«Видно, знає про бійку в редакції», — подумав Хорват і засовався в кріслі. Глянув на сусідів, потім на портрет Маркса. Здавалося, що й Маркс спохмурнів.

— Ще в підпіллі тебе пропонували виключити за такі речі.

«Чого хочуть від мене ці люди? Хіба я робив щось погане? Хотілося б знати, з чиєї ініціативи надруковано оту ганебну статтю». Глянув у зал. Люди дивились на інструктора і мовчали. Хорват підвівся.

— Про який ризик і про яку небезпеку ви говорите, товаришу інструктор?

— Прошу мене не перебивати. Часу в нас не так багато. Слухай! Незважаючи на твої добрі наміри, в яких ніхто не сумнівається, незважаючи на твої заслуги, провиня є провиня. Ти залишився в місті з усім партійним ядром і добре знав, що нам дорогий кожен комуніст. Та й не тільки комуніст, а взагалі кожна порядна людина, кожен патріот. А ти залишився у місті і спробував з власної ініціативи організувати опір. Коли героїзм безглуздий — він не героїзм, товаришу Хорват.

Тільки тепер Хорват зрозумів, про що йдеться, і все ж не вірив своїм вухам. Він був переконаний, що товариші з Центрального Комітету, дізнавшись про організацію опору в Араді, повинні були б схвалити його роботу.

Це вперше йому доводили, що він не правий. Чи, принаймні, не зовсім правий. Хорват напружено дивився і слухав.

— Ми поставили це питання не тільки для того, щоб пояснити товаришеві Хорвату, — вів далі інструктор, — а щоб була наука і для всіх. Особливо для товаришів з повіткою, які відповідатимуть за це перед партійцями усього повіту. Треба пам'ятати, що нам дорога кожна втрачена людина. Я не вимагаю кари для товариша Хорвата. Ні! Я тільки хочу, щоб він подумав про свої помилки і зробив висновки для майбутньої роботи.

«Для роботи по монтуванню прядильних верстатів», — хотів додати Хорват, але вчасно стримався.

— Я прошу все це запам'ятати ще й тому, що товариш Хорват матиме важливе доручення на текстильній фабриці. Він буде нашим представником у фабричному парткомітеті. Оце все, що я хотів сказати в зв'язку із «справою Хорвата».

Хорват широко всміхнувся, показавши свої великі зуби, Суру підморгнув йому. Потім Хорват потис руки всім членам комітету — Суру, Бербуцу, Нікуліну і Партосу. Він почував себе задоволеним, як ніколи.

Розділ V

1

Герасім жив у невеликому будиночку біля цукроварні. Возячи буряк, селяни так розбили дорогу, що дощові калюжі стояли на ній і в сонячні дні. В дощ рідке болото розливалось на червоні цегляні тротуари, тоді ширина кроків перехожих залежала од відстані між камінцями, розставленими яким-небудь мешканцем, що купив нові черевики.

Останнім часом, мабуть, багато людей з вулиці Бринков'яну придбали собі нове взуття, бо камінці стояли довгою низкою.

Незважаючи на свої старі черевики і на камінці, Герасім твердо крокував тротуаром додому. Там його чекала мати. З усієї родини тільки вона не змінилась. Лише скаржитись на дорожнечу і питає, чи варто було батькові віддавати за це своє життя. Брат Петре кричить, що вона вже стара і нічого не розуміє. Герасім говорить тихо, лагідно:

— Важко зараз, мамо, знаю... Бачиш, і я не маю добрих черевиків, але заспокойся — куплю. Незабаром буде всього доволі.

— Та я, сину, думаю про вас. Мені й так добре. Хотіла б тільки новий паркан поставити, бо знову в нас украли курча. Як ти говориш, що буде добре, то напевно буде. Получку отримав?

— Завтра дадуть...

Наступного дня вона засвітила газову лампу (в кухні електрики не було) і почала ділити гроші на тиждень, хоч її розрахунки ніколи не сходились з базарними цінами. Від вівторка до п'ятниці олія подорожчала на двісті леїв, хліб — на сорок, молочар вже не дає в борг, а Петре все більше тягне грошей, бо подорожчали і цигарки.

— Прийшов? — почув Герасім голос матері, що була на кухні.

— Прийшов, мамо.

— Їсти хочеш?

— Ні,— обманув Герасім,— я їв на фабриці.

Останні тижні, відколи життя нібито стало нормальним, Герасім ходив похмурий, стомлений, заклопотаний справами. Святкова радість минула з початком буденного життя, і Герасім невдоволено слухав запитання робітників: до яких пір дорожчатиме сало і коли платня, яка хоч і збільшується щомісяця, відповідатиме базарним цінам? Коли чув розмови про ціни, хотів лаятись, і розповідати людям про смерть Лівії і лейтенанта Віку. Якось він почав був розповідь. Але ті кілька робітників, які слухали його, ходили на завод аж з Нового Арада і були незадоволені саме тим, що міст зірвано і тепер їм доводиться двічі на день набавляти по

кілометрові до нового моста, зведеного радянськими солдатами. Обурювались вони і справедливо, і несправедливо. Герасім і радий був пояснити все, та не міг, тому й попросив поради в голови профспілки Сімона. Той, сміючись, відповів:

— Ти, хлопче, забуваєш одну істину: свій мозоль завжди болить дужче, ніж сусідова печінка.

Герасім довго не міг заснути. Йому ввижалось повне рум'яне обличчя Корнелії, з якою його хотіли заручити ще минулої осені. Все затіяла весела тітка з Інеу, яка почала з того, що, мовляв, батько записав за Корнелією дві десятини родючої землі, піволійні і якусь худобину. Дівчина гарна, але пришепелкувата, за всяку ціну вона хотіла стати городянкою. На думку тітки, Герасім саме підходив до Корнелії. Тітка його вмовляла, приносила чимало всякого добра, казала, що Корнелія дівчина працювита, розумна і буде йому доброю дружиною. Якось принесла кольорові фото: Корнелія сумна, Корнелія весела... І на кожній в іншому платті. Герасім не піддався навіть тоді, коли йому сказали, що вона скінчила чотири класи ліцею.

О дванадцятій ночі прийшов Петре і спитав:

— Мамо, була тітка?

— Була.

— Принесла що-небудь?

— Принесла.

— Добре, бо я голодний, як вовк.

Герасім цього вже не чув — він спав.

2

Засідання профспілки, запальні дискусії з впертим соціал-демократом Сімоном, який плував цитати з Маркса і Каутського, стомили Хорвата, і йому стало прикро, що доводиться даремно витратити час, а в цеху море невідкладної роботи.

Багато робітників були незадоволені, що барона не притягають до відповідальності за саботування гасла «Все для фронту — все для перемоги!» І коли Хорват пробував пояснювати, одні говорили, що він продався баронові, а другі, незадоволені тим, що десятки засідань комітету не приносять ніякої видимої допомоги, щодня питали його:

— Ти все гладшаєш, товаришу Хорват?

Він не знав, що відповісти, і відбувався жартом:

— Як його в дідька не гладшати, коли цілими днями просиджуєш у комітетському кріслі!

Власне кажучи, вони мають рацію. Надто вже часті засідання, а користі з них майже ніякої. Коли б хтось запитав, які проблеми

вирішувались у комітеті, Хорват не знав би, що й сказати, хоч і сперечався з Симоном на теоретичні теми. Сімон ніколи не називав Вольмана на прізвище. Він казав на нього — капіталіст, а на робітників — маси.

— Маси треба вести на боротьбу з капіталістами, але не так, як армію, товаришу Хорват, а як дітей, їх треба просвіщати. А нам, керівникам мас, треба бути справжніми соціал-демократами, справжніми марксистами.

— Все це красиво, але що робити з робітниками, які просять молока, а Вольман не дає?

Сімон, як справжній оратор, стискував кулаки і починав декламувати:

— Що таке Вольман на фоні фронту капіталістів у нашій країні і за кордоном? Хіба має значення, що групка робітників просить молока, коли спершу треба скинути пута тисячолітнього рабства?

— На жаль, робітники не ситі від того, що скидають пута,— сказав одного разу Хорват.

Сімон витер окуляри і, як людина, що має когось поставити на своє місце, підкреслив:

— Від твого молока вони не будуть ситими!

— Це так,— розсердився Хорват,— сити ми не будуть, але й не хворітимуть на туберкульоз... А це чогось та важить!

Хорватові не подобалось і те, як профспілковий комітет говорив з бароном. Вольман сам призначав години засідань і, неначе бажаючи потішитись, розсаджував членів комітету на стільцях попід стіни, мов школярів. Говорив так ввічливо, що хотілось схопити його за горлянку! Якось він спитав членів профкому, чи не бажають вони кави.

— Ми хочемо не кави, пане бароне, а молока! І не тільки ми п'ятеро, а п'ять тисяч робітників.

Хорват сподівався, що барон почне викручуватись, отоді б він висловив хазяїнові все, що накипіло на душі. Та барон, як завжди, посміхнувся:

— Ти дотепний, пане Хорват...

Хорват знітився. І тільки тоді, як барон пішов, розізлився на себе, що не зміг його осадити. На засіданнях Хорват так часто згадував Вольмана, так запально його лявав, що робітники дивувалися, як він не боїться дивитися баронові у вічі. Якось Вольман дуже чемно запросив його до себе в кабінет і сказав:

— Я чув, що ти мене знову лявав...

— Так, пане бароне, вас добре і вчасно інформують. Я пропоную підвищити платню...

— Кому? — здивовано спитав Вольман.

— Донощикам.

Вольман насупився. Грубіяни йому не подобались.

— Я закінчив, пане Хорват... Можете йти.

— Як вам завгодно.

Хорват пішов до повіткому. Хотів, щоб у цю справу втруtilись комуністи. Суру, посилаючись на зайнятість, послав Хорвата до Бербуца, який займався економічними питаннями. А той саме пішов у редакцію газети «Патріотул» рекомендувати нового головного редактора. Хорват — за ним. Там його запросили на збори редакції. Сів коло чорнявого журналіста з кущуватими бровами і спитав:

— Хто тепер буде головним?..

— Товариш Белеану.

Хорват кивнув головою. Вчителя румунської мови Белеану він знає з часів підпілля.

Бербуц говорив про ділові якості Белеану, як завжди перебільшуючи, але це нікого не дивувало. В Хорвата склалося враження, що Бербуц не думає, коли говорить. «Спитати б його, чи забув він мого ляпаса в тюрмі».

Коли Белеану затвердили, Хорват з Бербуцом вийшли разом. Бербуц заговорив про майбутнє газети «Патріотул».

— Це буде найкраща редакція в місті. Ми зібрали найвизначніших працівників преси. Навіть з газети «Кредінца» взяли найталановитішого, найчеснішого.

— Кого саме?

— Хирцеу.

— Хирцеу? — перепитав Хорват, не вірячи своїм вухам.— Того, що писав про мене?..

— Так, але тоді він помилявся, а взагалі чоловік чесний, легіонером¹ не був, талановитий. Коли працював у газеті «Кредінца», мав навіть невеличке доручення.

— Партійне?

— Партійне. Не офіційне, а все ж доручення. Ти побачиш, як він працюватиме. Викриє в місті всіх реакціонерів — знає ж їх, як свої п'ять пальців. А тепер говори, що ти хотів.

— Слухай, Бербуц, ти розумієшся на політичній економії?

— Звичайно.

Хорват усміхнувся, бо знав, що Бербуц не дуже розуміється.

— Слухай про що йдеться: барон хоче купити в Англії машини,— сказав Хорват і прикусив язика. Йому було трохи незручно говорити про купівлю машин просто, як про коробку цигарок.

— І що?..

— Нічого. Думаю не варто про це говорити на вулиці. Тут складна справа.

— Не така вже й складна, та й часу я не маю. Кажеш, що барон хоче купити маши-

¹ Легіонери — члени фашистської організації «Залізна гвардія», що діяла в боярській Румунії.

ни. Я про це чув. А може, щось нове ти знаєш?

— Ні... Він просив, щоб ми його підтримали.

— Обов'язково треба підтримати. Нехай платить за машини. Від цього користь не лише йому.

Хорвата здивувала така легковажність.

— Гаразд, я завтра з ним говоритиму.

Бербуц зупинив візника і простяг Хорватові руку:

— Бувай здоровий.

— До побачення... Звідки в тебе гроші, що тратишся на візника?

Бербуц засміявся.

— Варто сказати, що я з повіткому — ніхто й не вимагатиме плати. Бувай!

Хорват довго дивився йому вслід і думав: «Все-таки він розуміється на політичній економії».

З Наступного дня Хорват передав баронові думку повіткому. Вольман прийняв його чемно, слухав уважно, а коли той закінчив, підвівся.

— Добре, пане Хорват. Думаю, що надалі ми порозуміємось.

Ті слова здались Хорвату якимсь натяком, і тому він відрубав.

— Як і досі, пане бароне... А поки придуть машини з Англії, ми шукатимемо засобів збільшити продуктивність фабрики...

— Тоді в мене все, пане Хорват. Можете йти, — іронічно посміхаючись, сказав барон.

Хорват гримнув дверима.

З того дня він узявся стежити за всім процесом від очистки бавовни до фарбування тканин. Переглядав якісь папери, радився з інженерами, а в цехах не з'являвся зовсім. Дехто думав, що він захворів або поїхав кудись делегатом.

Прядильник Поп кілька днів шукав його і, нарешті, знайшов у фарбувальному цеху.

— Чого ти ховаєшся від людей, Хорвате?.. — сказав він. — Ось бачиш на мені сорочку?

— Бачу, а що?

— Подерта.

— То нащо ти мені її показуєш?

— Бо вона в мене остання... Я простий робітник, але до біса мені таке життя! Минулого місяця відклав півполучки, щоб купити нову сорочку. Якось так сталося, що пішов купити тільки учора, а тих грошей вже не вистачає. Куди ж це годиться?

— Чого ти від мене хочеш? — сердився Хорват.

— Як це «чого»? — Поп витріщив очі, ніби вперше бачив Хорвата, і вилаявся: — Та на біса ти нам здався, коли ти дуриш нас, як і колись дурили!

Поп круто повернувся і вийшов.

Приголомшений Хорват побіг за ним. Догнав біля прядильного цеху.

— Стій, чого втік, не поговоривши?

— А про що нам з тобою говорити? Не клич мене більше ні на які засідання, вони мені непотрібні...

Хорват так розхвилювався, що не міг вечеряти. Якщо фабрика вироблятиме більше, ніж перед війною, — справи скоро покращають. Але чому ніхто не хоче цього зрозуміти? Деякі так дивляться на підвищення продуктивності, що з ними хочеться говорити на кулаках. От і сьогодні один старий робітник сказав:

— Чим менш ми будемо виробляти, тим менше барон матиме прибутків. А ми зацікавлені в його зубожінні.

Коли б Хорват не знав того робітника, подумав би, що він божевільний або ворог. Ніби це барон тепер турбується про збільшення продукції!.. Чорта лисого! Він хоче, щоб робота йшла погано, бо це доведе неспроможність комуністів керувати промисловістю.

Хтось постукав у двері. «Хто б це міг бути», — здивувався Хорват. Двері відчинились, і на порозі став Тріфан.

— Знаєш, Хорвате, — зразу почав він, — мені скаржився Поп. Страшенно лаяв тебе і партію.

— Де ж я візьму йому сорочку? Поп темний, несвідомий робітник. От і все!

— Не читай мені проповіді. Тебе обрали в партійний комітет, так думай, як поліпшити становище. Для того тебе й обрали! Йдеться не тільки про Попа. Треба шукати якогось виходу.

— Я й шукаю, тільки не в дрібницях, а в збільшенні продукції...

— Цим ти мені нічого не доведеш. Це не твої слова, а Сімонові. І виходить так: людина вмирає з голоду, а ти їй товчеш, що смажене поросля — смачне. Думай, що зараз робити, бо від того, як живуть робітники, і залежить продуктивність. Сьогодні знову арештували п'ять робітниць, — вкрали по шматку полотна. А хіба ж вони злодійки, коли в них нема в що одягти дітей? І не дивно, якщо й Поп украде — без сорочки ж не буде ходити. А може попросити в барона трохи полотна?.. Як ти гадаєш?

— Хіба ми жебраків?

— Ну, з тобою не домовишся. Зайду до тебе завтра або післязавтра, коли ти трохи протверезишся. На добраніч!

Коли Тріфан пішов, Флоріка спитала:

— Про яку сорочку він говорив?

— Ні про яку, любя Флоріко... Робітники трохи невдоволені... Оце й усе...

— А ти ж казав, що буде краще.

— Так, я казав.. А зараз дай мені спокій... Піду до Фаркаша...

— Отак завжди. У чужих тобі краще, ніж удома. Тікаєш. Удень на фабриці, а ввечері у Фаркаша. Йшов би вже кудись і на ніч.

Піти, не заспокоївши Флоріку, Хорват не міг. Останнім часом вона часто сердилась, і він не завжди розумів чому. Ніби Хорват винен, що швабки з Нового Арада не принесли на базар овочів, що кілограм шпінату подорожчав на чотири леї. Флоріка звинувачувала його за булочника, що обкрадає людей, і за те, що примарія в літні місяці, коли все гниє, тільки двічі на місяць вивозить сміття.

— Чому про це не пишуть газети?

— Бо не вистачає місця для цього.

— Як це не вистачає місця? Сьогодні майже на цілу сторінку — фотографія Нутці Розенцвейг, чи як її там... Отієї, що співає в «Сірому пацюкові». Для неї є місце?

— За це редакції платять. З тих грошей утримується газета.

— Я нічого не розумію. Ну, чому не ввозять сміття? Ходять чутки, що в Абруді епідемія... Це ж через сміття!...

— Ти хочеш посваритись, Флоріко?

— Я не сварюся, а просто кажу...

4

В кінці лютого Тріфан отримав з Москви листа. Надійшов він з Організації Червоного Хреста. Тріфан уважно оглянув конверт, перевірів чи правильна адреса і аж тоді розірвав. Начепив окуляри і почав читати вголос, щоб і дружина чула:

«Шановний громадянине Тріфан!

Виконуючи останнє бажання Вашого співвітчизника і друга Месароша Штефана...»

— Месарош, Месарош,— проказав Тріфан.— Дивись, минуло двадцять років, як не було про нього жодної звістки...

— Який це Месарош?— спитала Єлена.

— Товариш. Я тобі розповідав про нього. Воював я з ним в імперіалістичну війну. У дев'ятнадцятому році він став політкомісаром. Його заарештували і одвезли в Сегедін. Пригадую, він звідтіл написав мені листа. Засудили його на двадцять п'ять років і дружину теж.

Потім став читати далі:

«Очевидно, Ви знаєте, що доньку Месароша — Марту, яка народилася в тюрмі, забрали у Відень на виховання політичні емігранти. 1932 року подружжя Месарошів було звільнене і вислане з Угорщини. Вони спершу оселились у Відні, а в 1934 році Месарош з сім'єю емігрував до Радянського Союзу. В 1936 році подружжя залишило дитину на державне виховання і добровільно поїхало воювати до Іспанії. Там Штефан Месарош втратив дружину. В 1938 році повернувся в Радянський Союз і, коли поча-

лась Велика Вітчизняна війна, добровільно вступив до Червоної Армії. Загинув в окопах Сталінграда. Товариші, що його поховали, прислали нам документи і листа, в якому він просив, якщо загине, після перемоги відправити Марту в Румунію до його друга Георга Тріфана. Зараз ми знайшли Вашу адресу. Якщо Ви не згодні, просимо повідомити. Радянська Держава має всі можливості виховати дочку героя Месароша Штефана».

— Будемо мати дівчинку,—зраділа Єлена.

— А ти хочеш?

— Звичайно.

Того ж таки вечора Тріфан відправив телеграму до Москви.

Марта приїхала через два тижні — чорноока, маленька, худенька. Вона знала лише кілька румунських слів і почувала себе чужою. Не знала, куди притулитись.

У перші дні по приїзді вона попросила знайти вчительку, яка б навчила її румунської мови. Коли дівчинку запитали, чого вона ще хоче, відповіла: «Хочу працювати». З Фаркашем вона розмовляла російською мовою. Розповідала йому, що ходила до школи шість кілометрів пішки, бо всі великі будинки були перетворені в госпіталі. Вона пригадувала, як плакала від морозу і хотіла лягти на рейки, щоб загинути, але згадала, що солдати стоять в промерзлих траншеях, не маючи змоги хоч на півгодини зайти в тепле приміщення, і передумала. Тоді вона склала вірш про героїзм бійців і записала його в школі на листочку з зошита. Щоб не загубити — заховала в чобіт. Через кілька днів, виступаючи разом з своїм класом в госпіталі, згадала про той вірш, вирішила продекламувати, та коли вийняла з чобота папірець, не могла розібрати жодного рядочка. Несподівано склала нового вірша. Солдати довго аплодували. Тільки йдучи додому, відчула, що в тому вірші не було жодної рими — просто наївні дитячі думки про героїзм. Ще згадувала сіроокого киргиза, який запрошував її до себе і пригощав цукерками, а його соромливий чорнявий син-пастух грав на дудці. Потім її одвезли до Москви в Червоний Хрест, поселили в чистому і теплому готелі. Там повідомили про смерть батька і сказали, що вона поїде до Румунії.

Якось Марта спитала Тріфана, чи може його називати татом.

Розчулений Тріфан поцілував її в лоб:

— Звісно, можеш, Марто!..

(Закінчення в наступному номері)

З румунської переклав
Андрій М'ЯСТКІВСЬКИЙ

ЗЕПП БРАНДНЕР,

ГЕОРГ АУЕР

Австрійські журналісти

...ЯКЩО ВИ ПРИЇДЕТЕ В ГОЛЛАНДІЮ

Голландія славиться на весь світ, як країна сиру й масла, як край, «де течуть молочні річки, де поля від обрію й до обрію вкриті чарівним килимом тюльпанів та гіацинтів».

На обкладинці яскравого проспекту туристського агентства зображений селянин в розмальованих дерев'яних черевиках, який звертається до вас з такими словами: «Якщо ви приїдете в Голландію, то побачите все, чого ми досягли!»

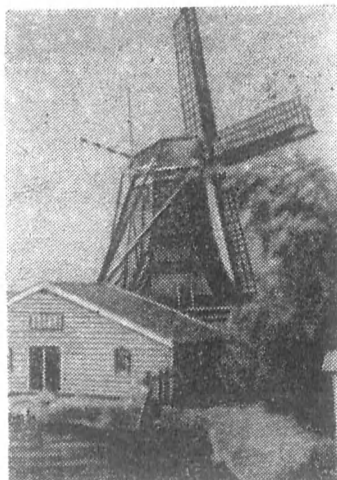
Під час поїздки до Амстердама, ми поповнювали свої знання про «Об'єднане Коро-

лівство Нідерландів», країну з більш як одинадцяти мільйонним населенням.

З книжки «Голландське сільське господарство» ми дізналися, що «народ Нідерландів заробляє собі на хліб сільським господарством, рибальством, судноплавством і торгівлею». Останнім часом, проте, прибутки більшості селян

постійно зменшуються. В сільській місцевості 30 процентів населення живе в тісних хатинах. Гостра житлова криза змушує багатьох хліборобів кидати своє господарство і переселятись у міста. Рік у рік зростає кількість емігрантів, значну частину яких становлять селяни і сільськогосподарські робітники.

Але, незважаючи на ці сумні факти, сільське господарство країни має безперечно великі досягнення, бо голландські хлібороби — працювита й вмілі трудівники.

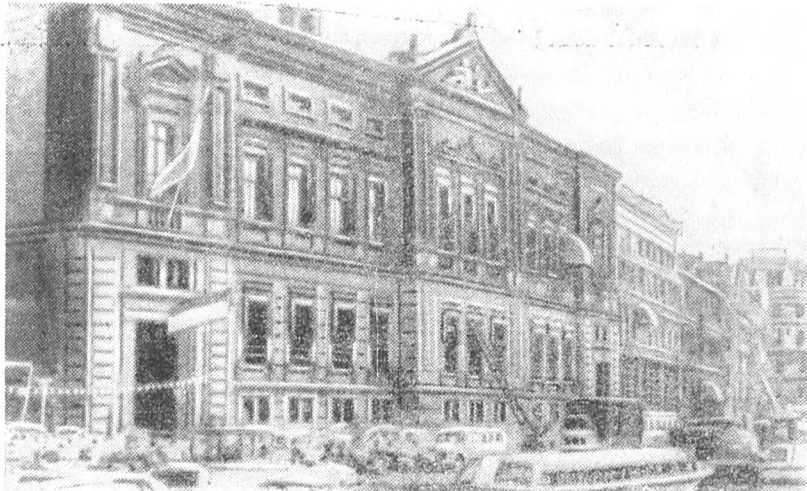

Дехто ще й досі уявляє собі Голландію як країну вітряків. Але вітряки вже давно стали тут музейною рідкістю.

МОЛОКО, БАНКИ Й ЕЛЕКТРОНИ

Нідерланди є високорозвиненою індустріальною державою, яка налічує більш як три мільйони робітників і службовців. Голландські гірники щороку видають нагора дванадцять мільйонів тонн кам'яного вугілля.

На весь світ славляться приймачі й телевізори, які випускає величезний концерн Філіпса. Та не кожен знає, що основна продукція цього концерну — електронна апаратура для реактивних літаків і ракет йде, зокрема, для озброєння Західної Німеччини. І вже тільки втаємниченим відомо, що Філіпс утримує власну поліцію, яка пліч-о-пліч з поліцією державною вишукує комуністів серед робітників концерну...

У цій громіздкій будівлі м. Амстердама міститься Королівський банк — золота скарбниця, фортеця світових концернів.

Концерн АКУ керує всією промисловістю синтетичних матеріалів, відкриває нові родовища торфу і сприяє індустріалізації сільського господарства. Концернові Юнілевер належить монополія у виробництві маргарину, олії, мила та інших товарів. Нафтовий концерн «Шелл» — один з наймогутніших не тільки в Голландії, а й в усьому капіталістичному світі. Банки «Твенче», «Амстердамер інкасо» та інші мають капіталовкладення у кожному великому підприємстві. Концерн «Королівські чавуно- і сталеливарні заводи» тримає акції дванадцяти підприємств і товариств, в тому числі Дортмундського об'єднання металургійних заводів. Від цього об'єднання тягнуться нитки до організації під назвою «Штальстудіо», яка займається проектуванням нового металургійного заводу в Голландії.

Комуністична партія Нідерландів рішуче виступає проти створення в Голландії індустріальної бази, яка служитиме західнонімецькому імперіалізму. Це викликає тим більше занепокоєння, що рурські фабриканти зброї обговорюють плани будівництва власної гавані біля Роттердама.

До німців у Голландії ставляться вороже. Голландський народ не забув безглузлого зруйнування Роттердама. Спробуйте розпитати в Амстердамі німецькою мовою, як пройти на потрібну вулицю, і вам вкажуть найдовший шлях. Одна жінка в розмові з нами сказала: «Я не бажаю, щоб мені став на дорозі німець у військовій формі. Я хочу мирно жити з своїм чоловіком і дітьми».

Американці засновують у Голландії все нові й нові підприємства, щоб мати опорні пункти в світовому капіталістичному ринку.

Голландія — багата країна. Капіталісти

охоче виставляють її як приклад переваг капіталістичного способу життя. Але при цьому вони, звичайно, й слова не кажуть, що багатство країни створено потом працюючих голландських трудівників, потом і кров'ю колоніальних народів Нідерландської імперії. Не кажуть вони і про те, що це багатство росте від шилінгів австрійської домогосподарки, яка купує маргарин і пральний порошок Юнілевера, що бензоколонки Шелла перекачують у Голландію гроші з усієї Європи, що радіоприймачі Філіпса, які ми купуємо, «грають на Гол-

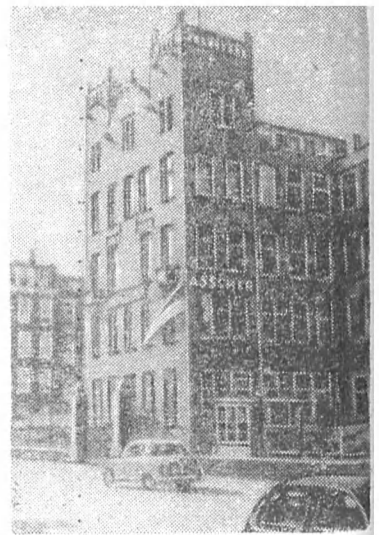
ландію».

Володарі цього багатства, голландські буржуа, не люблять гучної слави. Їх рідко зустрінеш на вулиці. Вони живуть у фешенебельному передмісті Амстердама і розважаються в двох клубах, відведених для вершків суспільства. Їхні контори містяться в будиночках обабіч численних амстердамських каналів. Буржуа тримають свої гроші у надійних банківських сейфах. Цікаво, що найдревніша, заведена будівля у такому чистому місті, як Амстердам, — і є багатший Королівський банк. На його стінах облупилася штукатурка. Ніяких оздоб, ніякого нікелю й мармуру. Ощадливість — ось девіз голландської буржуазії.

БІЛЯ КОЛИСКИ КО-І-НУРА

Амстердам — світова метрополія шліфування брильянтів.

На високій червоній будівлі величезними білими літерами виведено ім'я власника найбільшої в світі шліфувальні брильянтів — «Ашер». Біля загато-

Будинок, переповнений коштовним камінням, найбільша в світі шліфувальня брильянтів. Тут відшліфовано всесвітньовідомий брильянт Ко-і-нур, який красується на британській королівській короні.

ваних дверей — ніякої варти; велику групу туристів, обвішаних фотоапаратами, зустрічає елегантно вдягнений порт'є.

Невдовзі з'являється гід.

Велика кімната оздоблена склом, що імітує брильянти.

— Брильянтовий кристал — це октаедр, — розповідає гід. — Його розрізають навпіл і після цього починають шліфувати грані. Перш ніж брильянт потрапить на ринок, на ньому відшліфовують до 52 граней. Цей найтвердіший камінь розрізають диском із значно м'якшої фосфористої бронзи, який робить 5000 обертів на хвилину. Один карат — дві десятих грама коштовного каміння — розрізають на дві половини за сім годин.

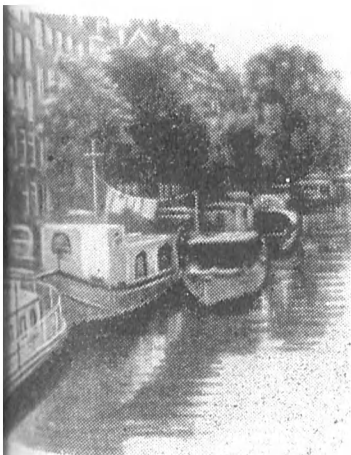
— На цій фабриці, — продовжує гід, — відшліфовували найбільший у світі брильянт — Ко-і-нур, який прикрашає британську королівську корону.

Минаємо різальний цех, заходимо до шліфувального. Один карат брильянта тут обробляють три з половиною дні. Працюють лише вручну, без будь-яких вимірювальних апаратів, але кожна грань точнісінько така сама, як і решта. Шліфувальники сидять, низько схилившись над своїми дисками, з лупою в оці, тримаючи в руках держак із вправленим у нього брильянтом. Два з половиною роки триває навчання, лише потім дозволяється практика. Кваліфікований робітник з багаторічним стажем заробляє 120 гульденів на тиждень.

— Чи не буває тут крадіжок? — запитуємо ми. — Адже ж ніякого контролю не видно.

— Ні! — посміхається гід, — крадіжок у нас нема. Все відповідає обліковій книзі...

Нам пощастило побачити, як купують брильянти. Продавець розгортає клаптик паперу, і перед очима виблискують чудесні камінці. Американське подружжя з маленьким ча-дом хоче, щоб йому показали все, що є. Оцей коштує десять тисяч доларів, отой — одинадцять, цей, менший, — вісім тисяч... Їм хочеться купити всі чудові камінці...

Ці човни стоять у самісінькому центрі Амстердама, за два квартали від біржі брильянтів. Тут живуть ті, кому не вистачає місця на суші.

«МИ НЕ БАЧИМО СПРАВЖНЬОГО МОЛОКА!»

Почувши це вперше, ми вирішили, що помилилися. Та це була чистісінька правда. В Голландії продається лише відсепароване молоко з стандартною жирністю — 2,5 процента. І це при річному виробництві молока близько 6 мільярдів кілограмів з середньою жирністю 3,7%! Поголів'я худоби весь час зростає і це обертається на лих. Уряд зробив був спробу розширити збут молока і ухвалив постанову, яка передбачала продаж на ринку лише незбираного молока, з відповідним підвищенням цін. Та невдовзі довелося податись назад, бо в заможній Голландії ніхто не схотів купувати незбиране молоко... З того часу в країні знову продається лише 2,5-процентне.

На думку буржуа, така політика відповідає національним інтересам голландців, бо інтенсивний експорт масла збільшує приплив валюти в країну. Проте справжній сенс цих заходів інший: масло експортується по занижених цінах, кури вигодовуються молоком, а матері змушені купувати для своїх дітей збиране молоко по високій ціні.

Різке зниження експорту масла за останні роки змусило голландський уряд викинути на ринок надлишки по занижених цінах. Населення почало купувати більше масла і менше маргарину, що аж ніяк не сподобалось концернові Юнілевер¹. Він випустив і широко розрекламував новий сорт маргарину «Планта». Про страшну хворобу, викликану цим маргарином, багато писалося у світовій пресі.

Втім, це не перша скандальна історія, в яку вплутується Юнілевер. За кілька місяців до цього орган Комуністичної партії Голландії газета «Де вааргейд» виступила з викривальною статтею, змусивши керівництво концерну знищити запаси пудри «Вінолія». Ця пудра була розфасована на машинах, які перед тим фасували отруту проти комах.

Син одного з колишніх президентів концерну зайняв тепер пост генерального секретаря міністерства сільського господарства. На цій посаді він може робити великий бізнес. Зокрема, продавати масло за кордон, звичайно по занижених цінах. Ось і виходить, що англійцям голландське масло доступніше, ніж самим голландцям.

¹ Див. «Всесвіт» № 2, 1961 р. стор. 8.

ЖИТЛА — НА ВОДІ Й НА СУШІ

Будинки в Голландії чисті, розмальовані, мов дитячі іграшки. Червоні цегляні будівлі з крутими гостроверхими дахами, вікнами, пофарбованими в яскраві кольори, з гарненькими палісадниками, в яких ростуть барвисті квіти, можна побачити і в селі, і в провінціальному містечку, і в самому Амстердамі. Чудовий вигляд мають старі бюргерські будиночки, що вишикувались вздовж каналу Герренграхт, який перетинає місто з кінця в кінець. Вони стоять уже по 400—500 років, а здаються щойно збудованими. Тут містяться великі фірми. А поруч з цими будівлями, на воді каналів, плавають човни, в яких живуть люди — свідчення гострої житлової кризи. Мешканці їх платять у казну півтора гульдена на тиждень за стоянку. І все ж це дешевше, ніж платити за квартиру. В багатому Амстердамі таких човнів більш як дві тисячі.

За житло на суші доводиться віддавати в середньому 20—25 процентів заробітної платні. Рік у рік підвищується квартплата. Чотири роки тому за кімнату платили шість гульденів щотижня, зараз платять близько дев'яти, а найближчим часом передбачається нове підвищення квартплати.

В Амстердамі ми відвідали сім'ю робітника. Власник будинку викидає його на вулицю, бо збирається будувати на цьому місці крамницю і контору. Незважаючи на гостру нестачу житла, міські власті дали йому згоду розірвати договір з усіма мешканцями будинку. Сім'ї змушені переселятись в інші квартири, і всі витрати, зв'язані з переїздом, лягають на їхні плечі. При цьому доводиться погоджуватись на найтяжчі умови. Якщо до переселення сім'я платила за житло 61 гульден на місяць, то за нову квартиру їй доведеться віддавати 106 гульденів. Особливо скрутно пенсіонерам. 73-річна жінка, з якою ми розмовляли, одержує державної пенсії 103 гульдени на місяць, з них 51 гульден вона платить за кімнату. У «новому» житлі квартплата 80 гульденів. Про якусь компенсацію в заробітній платні чи підвищенні пенсії годі й мріяти. На запитання, як вона думає прохарчуватись на решту 23 гульдени, стара пенсіонерка відповіла нам: — Доведеться взяти квартиранта, а самій, як і раніше, йти в служниці.

Буває й гірше. В Гаарлемі один добрий християнин, торговець вугіллям, виселив сім'ю з п'яти чоловік, яка прожила в його будинку 21 рік. Сім'я опинилась на вулиці. Батько й мати ночували просто неба, обгорнувшись ковдрою й сидючи на стільцях, а трьом дітям дали притулок сусіди. Зрештою міська громада відвела батькам піл

житло якусь неймовірну нору, а дітей довелося віддати до притулку.

А неподалік вирує життя фешенебельного центру, миготять неонові реклами. Заможні господарі не журяться за долю тих, хто лишився без даху над головою й не часто згадують бога: рай для них — на цьому світі.

КОЖНИЙ АКЦІОНЕР — МІЛЬЯРДЕР

Альберта Гейна знає вся Голландія. По всіх кутках країни є його продовольчі магазини, і кожен може купувати у нього продукти.

Альберт Гейн не знає собі рівних, що стосується ділової спритності. Коли виникає потреба, він звертається до держателів акцій.

Ось як змудрована ця справа. До кожного гульдена, на який придбано товари, покупець доплачує десять сантимів безтоварної компенсації. Він позичає цю невеличку суму, взамін якої в його книжку наклеюється марка. Коли в такий спосіб «покупець і ощадник» кредитує 49 гульденів, він одержує «ощадну облігацію» вартістю в 50 гульденів. На цю акцію йому виплачують чотири проценти річних, а то й менше. Не дивно, що таким шляхом «до великого велике йде», і мільйонер швидко стає мільярдером. Принаймні Альбертові Гейну, якому десятки тисяч отаких маленьких «покупців і ощадників» дають на найвигідніших умовах додатковий капітал, це вдалося без особливих труднощів.

Стара байка про «народний капіталізм» у цьому разі мала б починатись приблизно так: «Жила собі на світі ненажера акула, і був у неї великий-превеликий апетит. Ось і зібралась дрібненька рибка, заходилась ще наганяти акулі апетиту...»

ОКЕАНСЬКИЙ КОРАБЕЛЬ ПЛИВЕ ПО ЗЕМЛІ

Голландія — найбільш густо населена країна Європи. Кожний клаптик землі тут відвойовано у моря. Якби не греблі, добра половина країни була б зараз під водою. Після катастрофічної повені 1953 року уряд почав розробляти план заходів, які відвернули б загрозу штормових припливів. У наступні 20—25 років на це буде витрачено до двох мільярдів гульденів.

З 1920 року ведуться велетенського розмаху роботи по осушенню озера Ійсель. Понад 120 тисяч гектарів уже засіяно й заселено, 62 тисячі гектарів підготовлено під

забудову і 42 тисячі гектарів вже чекають початку робіт.

Море дає Голландії не тільки землю, а й рибу для численних рибоконсервних заводів. Морськими шляхами йдуть кораблі з Амстердамського порту в усі кутки світу: це ж звідси більш як 350 років тому під командою англійця Гудзона вийшло невеличке судно, екіпаж якого заснував сучасний Нью-Йорк.

Водні шляхи — це життєві артерії Амстердама. П'ятдесят два мости перекинуто через канали. Двадцять два маленькі шлюзи і один найбільший у світі відгороджують канали і порт від моря. Вода в каналах прісна: вони живляться від ріки Амстель та інших дрібних річок. Кожного вечора шлюзи відкриваються, вода потоком мчить в портовий басейн і звідти довгим 24-кілометровим каналом витікає в Північне море.

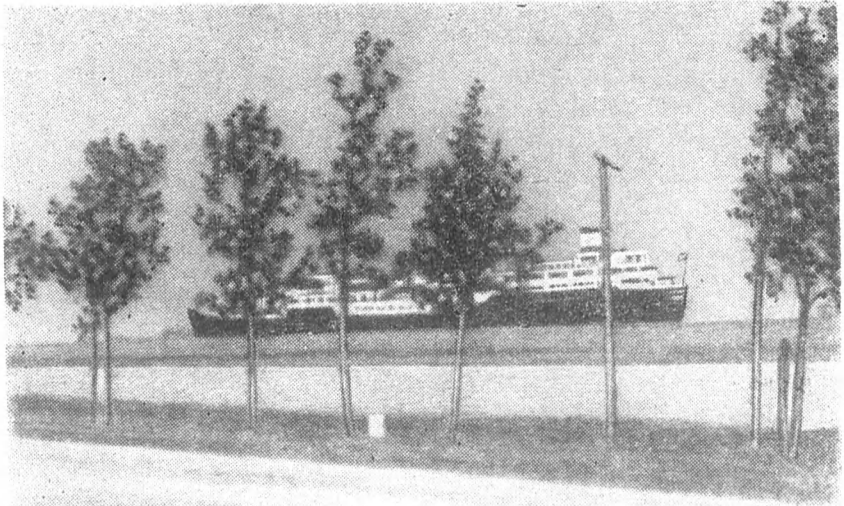
Впродовж каналів вишикувались бюргерські будиночки старої архітектури і новітні споруди. Тут і древня гостроверха будівля голландської Східноіндійської компанії, і будинок, в якому жив Рембрандт, і чисті, хоч і не дуже красиві, домівки робітників. Вузькі брудні завулки перетинають канали в тій частині міста, де живуть «портові злидарі». Сюди не заходять екскурсійні катери з іноземними туристами. Тут, у «вітринах» своїх напівпідвальних халуп, двері яких відчиняються просто на вулицю, сидять повії, чатуючи на «клієнтів». У Голландії це робиться дуже «простоїно». Чоловіка, який прогулюється вулицями вздовж каналів, ніхто не запрошує таємничим шепотінням. «Дами» спокійнісінько сидять на високих стільцях проти вікон. Проституцію заборонено законом. Але кожний закон тут можна обійти: у вікна поліція не зазирає.

На місці, де перетинаються канали, височить споруджена на дев'яти тисячах палів громіздка й незграбна будівля головного амстердамського вокзалу. Від залізниці рукою подати до кораблів різних країн світу, пришвартованих до причалів. Як потрапили вони в цю гавань, що лежить за 24 кілометри від моря? Ми бачили, як доставались сюди лароплави. Своєрідне видовище! Дзеркало каналу вище вулиці, якою ми їхали. Земля лежить нижче рівня моря. Тому з першого погляду здається, що па-

роплав їде по землі. Але це чудо зробив не казковий Летючий голландець: творці його — працьовиті голландські трудівники.

«АВТОБАНДИ»

Над входом у будинок — великий напис: «Автобанда». Що це? Невже реклама

Корабель, здається, пливе по землі. Це звичайний трансатлантичний пароплав, який їде до Амстердама каналом Нордзе, високо над рівнем землі.

моторизованих гангстерів? Куди ми потрапили — в Амстердам чи в Чикаго? Нарешті заспокоюємося, помітивши у вітрині автошини. Це так вони називаються в Голландії...

Коли ми збиралися їхати в Голландію, друзі попереджали нас:

— Щодо мови не турбуйтеся. Голландська — це мішанина німецької й англійської, обидві ви знаєте, отже, все буде гаразд.

Але друзі не втлумачили нам, коли треба вважати слово англійським за походженням і коли — німецьким. І ось, в досить-таки підозрілому кварталі Амстердама зупиняємось перед вікном, у якому красується вивіска: «Kamer ter huur» читаємо її по-німецькому і червоніємо від такої безсоромливої відвертості: «Кімната для розпусти»... Лише згодом, коли ми прочитали вивіску закладу, де давали напрокат піаніно, — «Pianos ter huuren» і згадали англійське «hire» стало ясно, що ота кімната просто здавалась внайми...

Та не до сміху, коли доводиться говорити не про «автобанди», а про справжнісінькі банди, які зовсім не до лиця спокійному, затишному Амстердаму.

Одного тихого вечора ми прогулювались по чудовій площі Дам і раптом почули

страшений галас і велосипедні дзвінки. За хвилину нас оточила юрба підлітків. Мов дика зграя, гналися вони притихлими провулками на площу, з площі знову в провулки, збиваючи з ніг перехожих. Один загін кинувся на нас, коли ми вийшли з-за рогу. Інстинктивно один з нас звалив першого, і вмить усі інші накивали п'ятами.

Хлопці були вже далеченько, коли з'явився поліцейський на мотоциклі. Він уважно роздивлявся на всі боки, чи знову не вискочать на площу з зойками і свистом подібні молодики. На площі Дам, перед пам'ятником голландському Опору, можна часто побачити тисячний натовп підлітків. За порядком же пильнують лише шість поліцаїв і джип з військовою поліцією, який під глузливі вигуки молодчиків об'їжджає площу. Перехожі злякано туляться попід стінами.

Того ж дня ми були на святі, влаштованому комуністичною газетою «Де вааргейд». Площу, де воно відбувалось, кільцем оточила поліція. Всюди снували агенти карного розшуку. Напоготові стояв «чорний ворон» з повним комплектом тюремного спорядження. Аякже! Це ж комуністичне, робітниче зібрання... А оці «хлопчики» — цілком інша річ. Вони походять з кращих сімей, вчать у кращих школах, живуть у кращих будинках. Тому юнацькі банди можуть тероризувати ціле місто, трошити вітрини, лупцювати перехожих.

Отже, ми мали-таки рацію, коли, прочитавши вивіску «Автобанди», згадали Чікаго.

ВИРІШАЛЬНА УМОВА — СОЛІДАРНІСТЬ

«Робітникам жити не легше, ніж під час кризи», — відповів нам один ливарник на запитання, як йому живеться. Така оцінка економічного становища одразу стане зрозумілою, коли взяти до уваги, що лише незначна кількість жінок в Голландії працює за фахом.

На перешкоді боротьбі робітників за краще життя стоїть так звана «Об'єднана комісія», до якої входять представники уряду, підприємці та праві профспілки. Вона робить все можливе, щоб звести панівнець боротьбу робітників за підвищення рівня заробітної плати. Комісія вивчає, чи «правомірні» робітничі вимоги і страйки, і в разі, коли вона визнає, що вони «безпідставні», робітників тягнуть до дирекції і силою примушують стати до роботи. Суди виносять ухвалу про відшкодування збитків, заподіяних страйками, та стягнення штрафів з робітників, і тільки міцна солідарність допомагає їм боротись проти цього.

Внаслідок такої політики реальні заробітки трудящих постійно зменшуються, а прибутки капіталістів зростають. Відповідальність за це лягає на соціал-демократів, які ще й досі зберігають в Голландії великий вплив на маси. Вони усіма засобами намагаються приспати пильність робітників облудними обіцянками: «Спіть спокійно. Ми все влаштуємо».

Але боротьба робітників за підвищення заробітної плати і страйковий рух в Голландії мають славні традиції. Амстердам з гордістю називають «червоним серцем» Нідерландів, а в свою чергу «червоним серцем» Амстерлама є докери.

Позаторік страйкувало 6000 докерів, а шофери автобусів по всій країні на один день припинили роботу. Страйк будівельників у минулому році був найбільшим після війни. Восени прокотилася хвиля страйків у металообробній промисловості. Як завжди, капіталісти намагалися розколоти і паралізувати профспілковий і робітничий рух, та марно. Робітники виступили одноставно і примусили підприємців розпочати переговори про підвищення заробітної плати і вигіднішу колективну угоду. Зараз робітники великих підприємств кажуть: наші колеги, що працюють в невеликих фірмах, повинні також одержувати більше грошей. Голландські трудящі високо тримають прапор солідарності. Солідарність — це вирішальна передумова загального успіху в їх боротьбі.

ОСТАННЯ ОПОРА

Століттями від берегів Голландії відчаливали кораблі, беручи курс до берегів колоній нідерландської імперії. Але колонії зникли. Багатство, яке широкою рікою прибувало звідти, ще й досі зберігається в Голландії. Колоніалізм одчайдушно чіпляється за рештки своєї колишньої могутності у Західній Нігерії, підкупає путчистів на островах Індонезії. Та даремно: час його минув. Тоді голландський капітал вдається до інших засобів: він намагається проникнути в економіку країн Європи й Азії, приєднатися до «свого старшого брата» — Західної Німеччини. Шлях до цього веде через господарське об'єднання з Бельгією і Люксембургом (Бенілюкс), Європейську раду і, нарешті, НАТО. Западливо докладають рук до здійснення цих заходів і голландські соціалісти.

Один столяр, який був учасником боротьби проти гітлерівських окупантів, з гіркістю розповів нам: «Мій син зараз служить в армії, якою командує Шпейдель». Що це означає, може зрозуміти лише той, хто

знає, що визвольна боротьба проти гітлеризму в свій час охопила практично всю Голландію — робітників, селян, дрібну буржуазію і навіть частину великої буржуазії. Першими виступили докери в незабутньому лютому 1941 року, коли мала розпочатись висилка євреїв з Голландії. Пауль де Гроот, один з керівників Комуністичної партії, кинув заклик до боротьби. Робітники Амстердамського порту першими залишили роботу і вийшли на демонстрацію. До них приєднались 300 тисяч робітників, тисячі дрібних комерсантів, які на знак протесту позачиняли свої крамниці. Есесівці скаженіли. Але перший крок було зроблено.

На площі Джона-Даніеля Майера в Амстердамі стоїть статуя амстердамського докера. Кремезний, дужий, із стиснутими кулаками, нестримно йде він на бій проти фашистських недолюдків. Його не зупинили ні смертні вироби Зейс-Інкварт, ні страти товаришів, ні звіряча розправа над Давідом Вінкопом, — його разом з діячами робітничого руху багатьох країн німці ви-

вели у відкрите море на кораблі, який пустили на дно. Цьому рухові Опору завдячує дівчина Анна Франк, що змогла деякий час переховуватись від убивців, завдячує вся Голландія. Пам'ять жертв визвольної боротьби голландського народу увічнена в численних меморіальних дошках і в чудовому пам'ятнику з білого мармуру на площі Дам.

Голландський імперіалізм змушений відступити під тиском визвольної боротьби пригноблених колоніальних народів. Він зараз лізе в чужу кишеню. Теперішні міністри Голландії сидять за одним столом з ненависними їм народів колишніми націстами в Бонні. Ось чому уряд вимагає атомного озброєння країни, і в цьому його радо підтримує соціал-демократична «опозиція».

Комуністична партія бореться за те, щоб Голландія наслідувала приклад нейтральних країн, таких як Австрія, Фінляндія, і закликає до боротьби за мир.

Переклад з німецької

КАЛЕНДАР КОЛ « ВСЕСВІТУ »

«МЕРТВІЙ СОБАКА». Прихильники «абстрактного мистецтва» ще раз сіли в калюжу. Це трапилось на виставці італійського мистецтва в Мюльгаймі (ФРН). Кілька молодих відвідувачів виставки зацікавилися пластичною групою під назвою «Любоші», яка складалась з багатьох залізних деталей. Юнаки непомітно зняли кілька деталей, перенесли їх на інший стенд і приставили табличку «Мертвий собака». Художні «експерти» напередбачили почали розхвалювати новий експонат за «простоту та виразність ліній». Лише через два тижні адміністрація виставки дізналася, що «Мертвий собака» склався з шматків «Любошів».

ЩЕ ОДНА ПРОФЕСІЯ. Тридцятип'ятирічний токієць Йошіо Ітсукі сам на себе цькував собак, щоб вони його кусали. В такий спосіб заробляв собі на прожиття. За короткий час Йошіо покусали дев'ять собак, і він одержав від їхніх власників 26 тисяч йен відшкодування. Недавно, проте, заробіткам Йошіо був покладений край: його засудили до річного ув'язнення за «порушення громадського спокою, знущання з тварин, шантаж і невиклату податків».

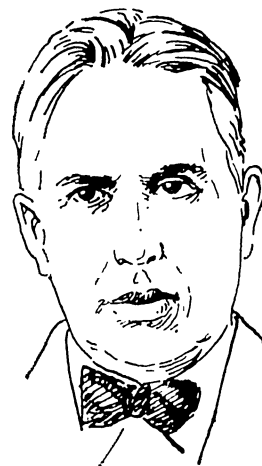
ТЕЛЕКАРДИОГРАФІЯ. В США провадяться експерименти, мета яких — надати лікареві можливість постійно стежити за роботою серця пацієнта, не відвідуючи його в палаті. До грудей хворого прикріплюється невеличкий мікрофон, який передає биття серця через гучномовець, встановлений в ординаторській.

Черговий лікар може, не підводячись зі стільця, стежити за станом серця шістьох пацієнтів.

КРАСНОМОВНА ПРОПОРЦІЯ. За даними американського міністерства праці, негри складають одинадцять процентів населення США. Середній заробіток негра становить лише близько 58 процентів заробітку білого, і 11,5 процента негрів — безробітні, у порівнянні з 4,6 процента білих.

МЕХАНІЧНІ ГІДИ. Туристи, які відвідують Рим і за кілька днів бажують познайомитися з історією та визначними місцями вічного міста, можуть скористатися допомогою механічних гідів. В 16 пунктах Рима встановлені спеціальні автомати, які за монету в 50 лір «розповідають» записану на плівку історію пам'ятника чи визначного місця, яке вас цікавить.

Листи Теодора Драйзера

В 1959 році у видавництві Пенсільванського університету в США вийшов тритомник листування Драйзера. 600 листів увійшли до цього великого за обсягом видання, майже в 1100 сторінок з коментарем і довідником. Це — приблизно — третина епістолярної спадщини письменника. Листи зібрав і відредагував дослідник творчості Драйзера та його біограф Роберт Еліас. Не можна напевне знати, що саме залишилось за межами тритомника, хоча відсутність деяких матеріалів здається дуже симптоматичною — лише один лист про перебування Драйзера в СРСР у 1927—28 роках знаходимо у цьому виданні, немає відомого листа до Фостера про вступ до лав комуністичної партії, написаного незадовго до смерті і т. д.

Хоча деякі буржуазні літературознавці США твердять сьогодні, що Драйзер «застарів», що він — «учорашній день» американської літератури, та бурхлива реакція, якою зустріли «Листи» в пресі, доводить, що видання їх має не лише академічний інтерес. Більше того, критичні репліки, в яких вимушені компліменти на адресу Драйзера чергуються з відвертими випадками, свідчать про те, що боротьба навколо спадщини письменника, яка розгорілась одразу ж після виходу його першого роману «Сестра Керрі», триває і досі.

Про що ж, справді, свідчать «Листи» Драйзера? З листування письменника вимальовується багатогранна та складна картина його ідейно-художнього розвитку. Не

можна забувати і замовчувати протиріч Драйзера — їх слід пояснювати. З «Листів» стає очевидно одне — діалектичний розвиток творчого шляху Драйзера. Письменник не просто прагнув до суворой безкомпромісної правди — його ні на мить не залишало прагнення до суспільної справедливості і співчуття до жертв соціального гніту.

Буржуазні критики, в тому числі і автори рецензій на згаданий тритомник, як правило, беруть під обстріл філософські погляди Драйзера, бачачи в них перш за все обмеженість письменника. Але при цьому вони свідомо закривають очі на те, в якому напрямку розвивався його світогляд.

Коли на початку XX століття Драйзер увійшов у літературу, він одразу ж виділився серед своїх сучасників не лише сміливістю в пошуках правди мистецтва, але і прагненням зрозуміти закони життя, зв'язки і взаємозв'язки між явищами. Як відомо, у творах американських письменників минулого століття дійсність поставала у вигляді строкатої мозаїки фактів, епізодів, поодиноких картин, — цим пояснюється, зокрема, той факт, що в тогочасній американській літературі панував жанр новели. У своїх широких художніх полотнах Драйзер прагнув до синтезу життєвих явищ. Лист до Менкена від 13 травня 1916 р. свідчить про те, що критики, які охрестили Драйзера «американським Золя» й оголосили вождем вітчизняного натуралізму, не мали

рації. Справжнім прикладом для молодого письменника був Бальзак, з його енциклопедичною хронікою цілої епохи французького життя, і Толстой, з його невіддільним, нещадним реалізмом.

Звичайно, листи свідчать про захоплення Драйзера детермінізмом і спенсеріанством, дещо від його помилок молодості знаходимо і в творчості пізнішого періоду. Але при цьому не можна забувати, що творчий шлях письменника розпочався у країні, де філософія плелась, здебільшого, в хвості «модних» європейських течій, а робітничий рух був слабкий щодо теорії.

Крім того, Драйзер-художник вже у ранніх романах об'єктивно заперечував Драйзера-філософа.

Листи Драйзера свідчать про плідний вплив на письменника передових ідей нашого часу. Правда, зміна його світогляду проходила поступово, нелегко. Такі події, як подорож до СРСР у 1927—28 роках та економічна криза 30-х років, на багато дечого відкрили Драйзеру очі. І не лише теоретична освіта, а й зближення з компартією та лівим крилом робітничого руху зробили Драйзера тим, ким він став у середині 30-х років — борцем проти фашизму, другом трудящих.

Читачі знайдуть в «Листах» Драйзера багатий матеріал, що висвітлює історію створення його романів, факти особистої біографії, зв'язки з американськими літераторами, серед яких — Шервуд Андерсон і Генрі Менкен, Едгар

Ді Мастерс і Майкл Голд, Ептон Сінклер і Уільям Сароян, Рінг Ларднер і Джон Стейнбек. В «Листах» відтворена жива атмосфера тих гострих сутичок, які розгорались чи не навколо кожного нового твору Драйзера.

З «Листів» Драйзера постає людина, непримиренна до всякої літературної фальші, красивості і пристосовництва, щиро занепокоєна долею мистецтва у США.

Наводимо кілька листів із числа тих, що увійшли в тритомник. Вони можуть дати хоч деяку уяву про інтереси письменника, його плани, про окремі епізоди з його біографії. Багато з цих листів, написаних двадцять—тридцять років тому, співзвучні з нашою сучасністю. І сьогодні для нас дорога впевненість Драйзера в остаточному торжестві комунізму, його прозорливі застереження проти небезпеки третьої світової війни, і його слова: «Наші два великі народи повинні жити в дружбі».

ГЕНРІ Л. МЕНКЕНУ.

27 березня 1943, Голлівуд, Каліфорнія.

(В листі від 19 березня Менкен питає Драйзера, чи правда, що «комуністи перестали рахувати його в своїх лавах»).

...Що стосується комуністичної системи, такої, якою я бачив її у 1927—28 роках у Росії, то я голосую за неї цілком відверто. Як і Х'юлетт, архієпископ Кентерберійський, що написав чудову книгу про Англію і Росію, я бачив її фабрики, її шахти, її музеї, зустрічав її комісарів і, принаймні, з десятима з них обговорював проблеми, що стоять перед країною.

В їх руках доля і майбутнє благоденство майже 180 мільйонів чоловік, в тому числі мільйонів буддистів, магометан і бог знає, кого ще. Ніколи в житті я не зустрічав освіченіших, так шляхетно мислячих, добрих і мужніх чоловіків та жінок. За моїми скромними припущеннями, в нашій країні мало хто може зрівнятися з ними. Внаслідок цього я проиніявся глибокою повагою, яку відчуваю й зараз до цього великого народу, який, оскільки я міг установити, бажає, щоб людство розвивалось на новій основі (про яку воно не мало уяви раніше), щоб люди не вмирали від голоду і не перетворювались на рабів. І оту любов, яку я відчув до них іще тоді, оте палке захоплення, яким я проникся і зберіг донині, я відчуваю також до їх письменників та художників, з тих самих пір, коли я познайомився з їх гідними подиву шедеврами. Якщо ви бажаєте знати мою думку, покажіть мені Чехова, Достоевського, Толстого,

Мусоргського в історії американського мистецтва, з того часу, як воно стало виразником американської дійсності — і я замовкну в шанобливому захопленні, тому що рівних їм я не знаю.

ПОЛЮ РОБСОНУ.

15 лютого 1945, Голлівуд, Каліфорнія.

Я телеграфував Вам минулої ночі, сподіваючись, що Ви в місті. Хотів дізнатись, чи Ви б не погодились дати мені інтерв'ю. Справа в тому, що Ваша зростаюча популярність і всім відома діяльність, а також палка зацікавленість у справі прогресу негрівського народу ось уже протягом тривалого часу цікавлять мене.

Я вже не раз мав намір просити у Вас інтерв'ю. Як Вам відомо, я сам вельми цікавлюсь цією проблемою і зробив усе, на що був спроможний, для справи негрівського народу. І все частіше й частіше мені спадало на думку, що коли б навіть у формі інтерв'ю Ви виклали свої погляди, це принесло б користь не лише Вашому, але й усім народам.

Час від часу ті чи інші видавці просять мене проінтерв'ювати окремих видатних діячів, і там, де я бачив від цього користь для справи соціального прогресу, я без вагання погоджувався. Ніхто не просив брати його у Вас. Це моя особиста ініціатива, і я звертаюсь до Вас з цією пропозицією, тому що вбачаю у такому інтерв'ю велику цінність.

Якщо ви згодні, дайте мені про це знати. Такого роду інтерв'ю зайняло б дві, найбільше три години. І воно могло б відбутись коли завгодно — на Ваш розсуд. Я маю намір здійснити інтерв'ю у формі запитань і відповідей, записавши для цього стенографістку.

З найкращими побажаннями.

Г. Л. МЕНКЕНУ.

13 травня 1916, Нью-Йорк.

(В листі від 12 травня Менкен, що саме працював тоді над своєю «Книгою передмов», запитував Драйзера про подробиці написання «Сестри Керрі»).

Я відчуваю, що Вам хочеться серйозно поговорити зі мною про всю мою роботу, але оскільки ми далеко один від одного, я обмежусь лише кількома фактами. «Сестра Керрі» була написана взимку — навесні 1899—1900 років. Я ніколи не чув про «Мак Тіга» і Ф. Норріса, доки не закінчив роману і не надіслав його «Харперу і братам», які негайно ж в дуже різкій формі відхилили

його. Потім я відніс роман «Даблдею, Пейджу і К^о» і залишив, як це не дивно, у Френка Даблдея, що сидів у тій самій конторі, яку звичайно займав Уолтер Пейдж. Я був зовсім жовтодзьобим хлоп'ям в такого роду справах і пам'ятаю, як він глянув на мене з поблажливою і самозадоволеною усмішкою. Тому мені Даблдей і подобається. Він такий незграбний, добродушний клоун.

Через тиждень після того, як я передав «Сестру Керрі» Харперам, до нас завітала Роза Уайт, сестра міссіс Драйзер. Вона читала «Мак Тіга», який їй сподобався. Роза, жінка небуденна як в інтелектуальному, так і в усіх інших відношеннях, умовила мене також прочитати цей твір. Ця книга потрясла мене, і протягом місяця я ні про що інше, окрім неї, не говорив. Це був перший дійсно американський твір, який я прочитав, хоч до цього ознайомився з великою кількістю книг У. Д. Хоуеллса та інших. Дійсно, досі моє читання обмежувалось стандартним для американців колом авторів...

Я зайнявся газетною роботою («Чикаго Глоуб», 1892), і з цього моменту вперше зіткнувся з життям — з убивствами, підпалами, гвалтуваннями, содомією, хабарями, підкупом, шахрайством і лжесвідченнями в усіх існуючих формах. Картини були викладені переді мною з такою швидкістю, що на якийсь час мене це приголомшило. Але, кінець кінцем, я звик до гри, і вона мені сподобалась.

Випадково у Піттсбурзі 1894 року я відкрив Герберта Спенсера, Хакслі і Тіндала. Вони найсерйознішим чином похитнули мої попередні погляди, укріпили мої глибокі підозріння, зруйнували рештки католицизму, до якого я зараз ставлюся з презирством, як до політичної організації. В той же час я відкрив для себе Оноре Бальзака — також цілком випадково, — наштовхнувся на книгу про нього, а потім засів за «Втрачені ілюзії» і почав читати роман.

Чи варто говорити Вам, що це було схоже на шокаут. Саме так. Я мало не втратив голову і запоем прочитав іще три книги. Потім, покінчивши з Бальзаком, я прийнявся за Джордж Еліот і лорда Літтона і, здається, моє читання просувалось успішно. Випадково я прочитав романи Генрі Філдінга, якого я вважав і вважаю чудовим письменником. «Джозеф Ендрюс» і «Том Джонс» були моїми улюбленими книгами на протязі багатьох років.

До 1897—98 років у мене і в думці не було, що коли-небудь я стану романістом. У мене був нахил до писання п'єс, і, коли б на моєму шляху не опинилась одна людина, я продовжував би роботу в цьому жанрі. Саме в цей

час я вдруге зустрівся в Нью-Йорку з молодим чоловіком, з яким познайомився в Толедо (штат Огайо) чотири роки тому. Його звали Артур Генрі. В той час, в 1894 році, він був редактором міської газети «Толедо блейд». Я чомусь йому сподобався, і він увесь вільний час проводив зі мною. Він виявився на диво начитаною, проникливою і здібною людиною. Саме про нього я й хотів би вам розповісти. Потім він був агентом «Великого Германа»¹, пристрасно цікавився жанром роману і короткими оповіданнями. Він багато їздив, а через рік, коли я вже був жонатий, повернувся і оселився в моєму домі. Артур Генрі і умовив мене написати моє перше оповідання. Це свята правда. Він спонукав мене, поки я писав, кажучи, що це бачить у мене здібності до писання коротких оповідань. Я закінчив одне з них, сидючи з ним в одній кімнаті на Маумі Рівер, поблизу Толедо. Було літо 1898 року. Після кожного абзаца я червонів, соромлячись своєї нерозсудливості — все це здавалось мені таким нерозумним. А він наполягав, щоб я писав далі, кажучи, що це вдало, а я думав, що він глузує з мене, що все це бездарно і що він просто не хоче поранити моє самолюбство. Потім він узяв оповідання, пердрукував і відіслав у «Ейнслі». У відповідь мені надіслали чек на 75 доларів. Так я почав.

Усе сказане вище — чиста правда.

Пізніше він почав знов мені набридати, торочучи, що я повинен написати роман. У цей час я вже написав чотири чи п'ять оповідань, і всі вони були опубліковані: «Близкучий рабовласник», «Дворі різника Рогама», «Світ і мильна бульбашка», «Негр Джефф», «Коли старий вік став новим»; Артур Генрі і сам задунав писати роман — «Принцеса Аркадія» (роман вийшов у Даблдея і Пейджа у 1900 році, тоді ж, коли і «Сестра Керрі»). Він спробував писати, але, за його власним визнанням, потребував моєї допомоги.

Нарешті, у вересні 1900 року я взяв аркуш жовтого паперу, накидав навімання заголовок — «Сестра Керрі» — і взявся за роботу. З вересня і приблизно до 15 жовтня я дійшов до того місця, де Керрі зустрічає Герствуда. Потім я зупинився розчарований. Усе, здавалось мені, було написане невдало. Протягом двох місяців я не брався за роботу, аж поки знову, під тиском Артура Генрі, не почав писати.

¹ Александр Герман — популярний в США в 90-ті роки актор-ілюзіоніст.

Після цього я продовжував роботу, потішаючись над своєю безрозсудливістю. Приблизно 25 січня я знову зупинився, якраз перед тим епізодом, коли Герствуд краде гроші, оскільки я не знав, яким чином він має це зробити. Минуло ще два місяці неробства. Я вже ладен був відмовитись од книги. Мені ніяк не вдавалось її закінчити.

Першого березня Генрі прийшов до мене і завдяки його натиску я знову почав писати. Цього разу справа мало не загальмувалась через різні обставини — в основному грошового характеру. Але оскільки він увесь час був біля мене, я все-таки зібрався з силами і закінчив книгу. Останні розділи захопили мене більше, ніж усі попередні. Коли робота була завершена, Генрі запропонував деякі скорочення, котрі і були зроблені. Я гадав, що ми викреслили біля 40 000 слів. В усякому разі, отака це історія.

ДЖЕКУ УІЛГУСУ.

20 квітня 1927 року.

Ваш лист від 6 квітня видався мені надзвичайно цікавим. І, наскільки взагалі можливо пояснити походження будь-якої творчої ідеї, я з радістю розповів, як створювалась «Американська трагедія». Протягом довгого часу я виношував цю книгу, тому що, як мені здавалось, вона не лише відбила усі сторони нашого національного життя — політику, суспільство, релігію, бізнес, секс — але була типовою історією кожного молодого чоловіка, що виріс у маленькому американському містечку. Історія ця здавалась правдивою і з точки зору того, як життя впливає на особистість і якою безпорадною є людина проти життєвих сил. Я прагнув не моралізувати (хай вибачить мені бог), а відтворити, наскільки це можливо, навколишню дійсність і психологію героїв, думаючи, що це допомогло б пояснити, як саме здійснюються такі злочини — а вони трапляються в Америці на диво часто. Не знаю, що іще вам розповісти. Бажаю вам усього найкращого.

ДЖОНУ СТЕЙНБЕКУ.

24 січня 1940, Голлівуд, Каліфорнія.

Якось увечері, якщо не помиляюсь, це було наприкінці грудня, Говард Скотт запросив мене і місіс Драйзер пообідати і зустрітись з друзями. Перед обідом він зібрав усіх у гавайській чи в

якійсь іншій кімнаті випити коктейлів. В кімнаті було напівтемно. Я сидів і пив, коли хлопчик передав мені аркуш паперу, на якому було написано: «Містер Драйзер, чи не будете Ви ласкаві випити зі мною. Джон Стемтук», — чи якесь схоже на це ім'я. Мені важко читати без окулярів, до того ж почерк був нечіткий. Так чи інакше (я гадав, що записка прийшла від зовсім незнайомої мені людини) я вирішив, якщо хочете знати, підійти до нього, бути з ним люб'язним, щоб якомога швидше покінчити з цією справою.

Як ми розмовляли і що Ви про мене подумали (мене і тепер це турбує), я можу лише здогадуватись. Потім дорогою я, мабуть, засунув записку в кишеню і забув про неї. І ось тепер, через шість тижнів, мені стало ясно, що Ви не захотіли пояснити мені, хто Ви. І Ви мали рацію. Але яким грубияном я, мабуть, видався Вам!

Сьогодні, через півтора місяця, я, як і досі, глибоко шкодую про те, що трапилось. Мені так незручно за себе. Сьогодні я повернув чорнильницю і вилив чорнило на складений аркуш паперу, що лежав у мене на столі. Як він туди потрапив, не можу сказати. В усякому разі, я взяв його, щоб кинути в кошик і виконав би свій намір, коли б написане на ньому, не дивлячись на те, що текст був залитий чорнилом, — не привернуло моєї уваги. Я поглянув на листок, але не маючи змоги розібрати літери навіть в окулярах, узяв збільшувальне скло, яке завжди лежить у мене на столі — і, повірте, — навіть тоді спочатку не одразу прочитав. Ви усе ще були містером Стемтуком. Але в той самий момент, коли я хотів був викинути аркушика — еврика!, як каже містер Уінчелл.

Стемтук — що за нісенітниця, — навіть якщо підпис було важко прочитати. О боже, який же я дурень! Адже це та сама людина, яку я так хотів зустріти відтоді, як прочитав «Про людей та мишей», не говорячи вже про ваші чудові й сильні «Грона гніву». А я сидів там, а потім пішов, так нічого і не сказавши вам, окрім кількох незначних фраз. Боже праведний!

Але що поробиш, такий я є. Оце і вся історія. Сльозами справі не зарадиш. Але, можливо, вони розсіють справедливу і в той же час помилкову думку, яка склалась у Вас про мене. Я сподіваюсь на це. І хоча я бачив Вас, мене, як і раніше, не залишає бажання зустрітись і поговорити з Вами. Повністю покладаюсь на Вашу шляхетність і всепрощаючу доброту.

Переклад листів та передмови

Б. ГІЛЕНСОНА

ЩИРА І ВІРНА ДРУЖБА

«Країни соціалізму — щирі і вірні друзі народів, які борються за визволення або вже визволилися від імперіалістичного ярма і гноблення. Принципіально відкидаючи будь-яке втручання у внутрішні справи молодих національних держав, вони вважають своїм міжнародним обов'язком сприяти народам в їх боротьбі за зміцнення національної незалежності. Вони подають всемірну до-

помогу і підтримку цим країнам в їх розвитку по шляху прогресу, в створенні вітчизняної промисловості, розвитку і зміцненні національної економіки, в підготовці власних кадрів, співробітничать з ними в боротьбі за мир в усьому світі, проти імперіалістичної агресії». Ці благородні слова сказані в Заяві Наради представників комуністичних і робітничих партій. Про дружню під-

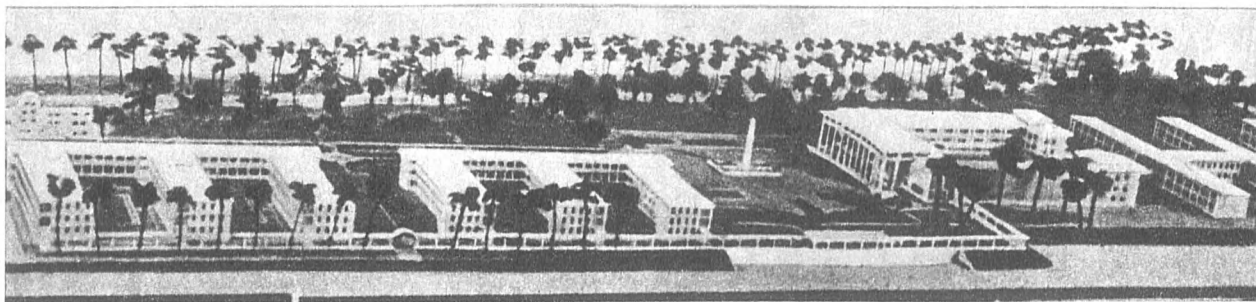
тримку, яку надає наша батьківщина незалежним країнам Азії та Африки, розповідають фотографії, вміщені недавно в журналі «Цейт ім більд». Звичайно, ці фотодокументи ілюструють лише окремі факти і не можуть дати повної картини великої і безкорисливої допомоги, яку надає Радянський Союз молодим незалежним державам Азії та Африки.

ГВІНЕЯ

Над макетом архітектурного ансамблю схилилась група радянських інженерів та архітекторів, яким доручено збудувати політехнічний інститут і спортивне містечко в Конакрі, столиці західноафриканської республіки Гвінеї. Тут будуть споруджені також цементний завод, шкіряний та взуттєвий комбінати, консервна

фабрика, холодильник, закладена державна рисова плантація. За часів французького панування у країні майже зовсім не існувало обробної промисловості, бо це було невигідно для колонізаторів. Тепер радянські геологи провадять тут розшуки нових корисних копалин. Поблизу Конакрі вже відкриті багаті поклади залізної руди, знайдені в країні й поклади бокситів.

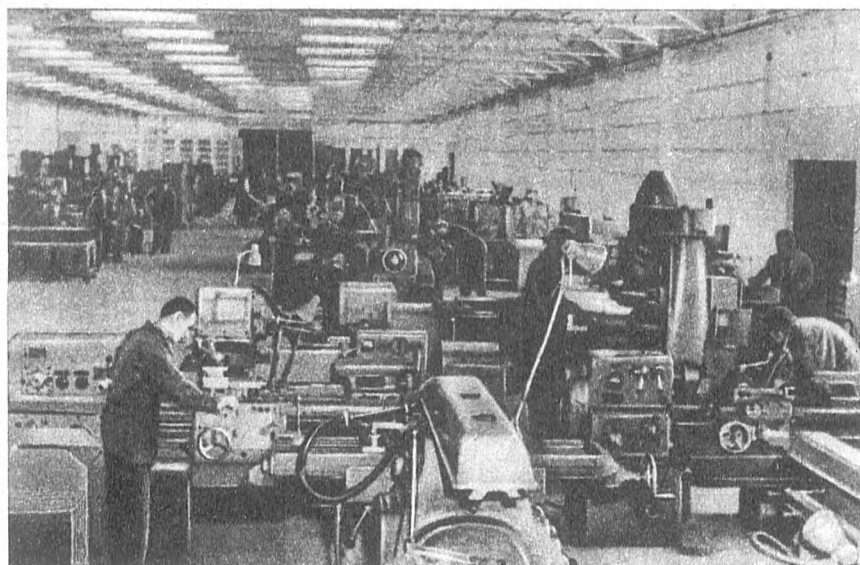

Жителі бірманської столиці Рангуна з нетерпінням чекають, коли відкриються двері нового технічного інституту, спорудженого радянськими спеціалістами. В аудиторіях і лабораторіях, оснащених за останнім словом техніки, навчатимуться 1 000 студентів та 100 аспірантів. СРСР будує в Рангуні також готель і лікарню з поліклінікою.

БІРМА

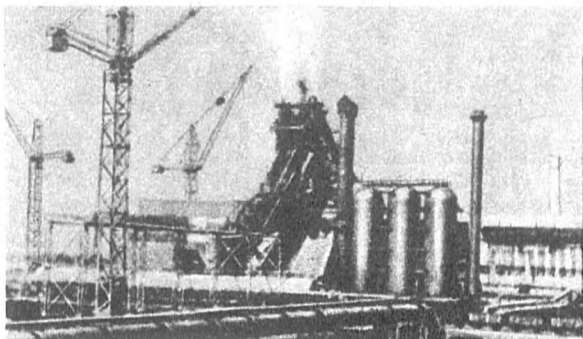
КАМБОДЖА

Протягом майже 80 років цю південно-східну азійську країну жорстоко визискували французькі колонізатори. У 1952 році на п'ять мільйонів населення тут нарахувалося лише 43 лікарі, 4 стоматологи, 38 акушерок і 10 фармацевтів; лікувальних закладів майже не існувало. У дар народів Камбоджі Радянський Союз побудував в її столиці Пном-Пені цю сучасну лікарню на 500 ліжок та поліклініку.

АФГАНІСТАН

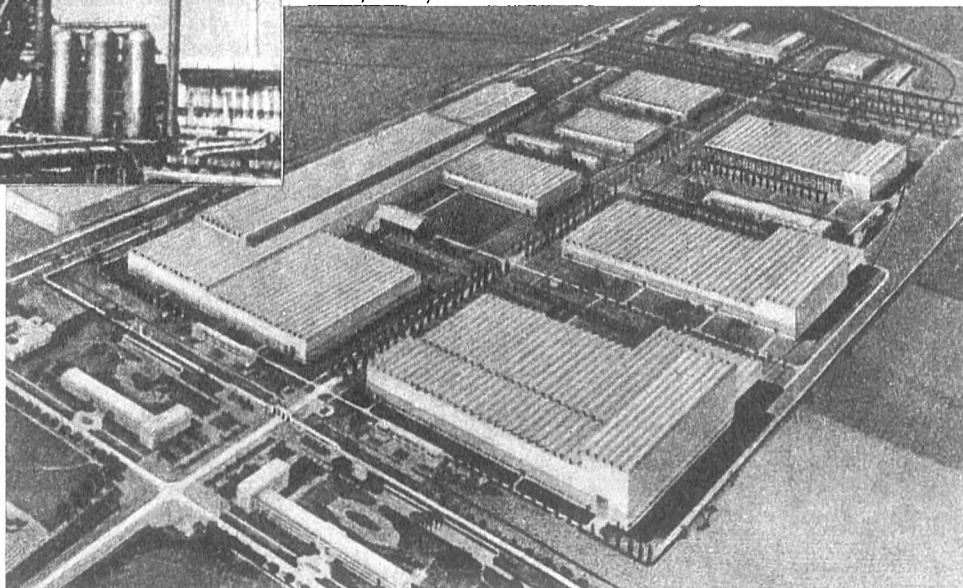
І тут, у гірських долинах та оазисах, де живе майже все тринадцятимільйонне населення країни, працюють будівельні машини з написом «Зроблено в СРСР». З 1957 року за допомогою Радянського Союзу в країні збудовано і здано в експлуатацію 15 об'єктів, у тому числі зображений на фото великий авторемонтний завод, річний порт, бетонний завод та інші підприємства. Але цим не обмежується допомога, яку надає велика соціалістична держава сусідній гірській країні. В Афганістані споруджуються іригаційні системи, гідроелектростанції. Автострада замінить вузькі, карколомні караванні стежки, а автомобілі — мулів.

У Бхілаї за проектом і участю радянських спеціалістів збудований сталеливарний завод, який дає щорічно один мільйон тонн сталі. Тепер, на прохання індійського уряду, цей завод значно розширюється, з тим щоб збільшити річну продукцію до 2,5 мільйона тонн сталі. У Радянському Союзі також проектується і інші великі промислові підприємства для Індії. На фото (праворуч) такий ви-

гляд матиме завод важкого машинобудування. Вже розпочато будівництво нафтопереробного заводу, великих ТЕЦ, шахт і фабрик медичного устаткування.

ІНДІЯ

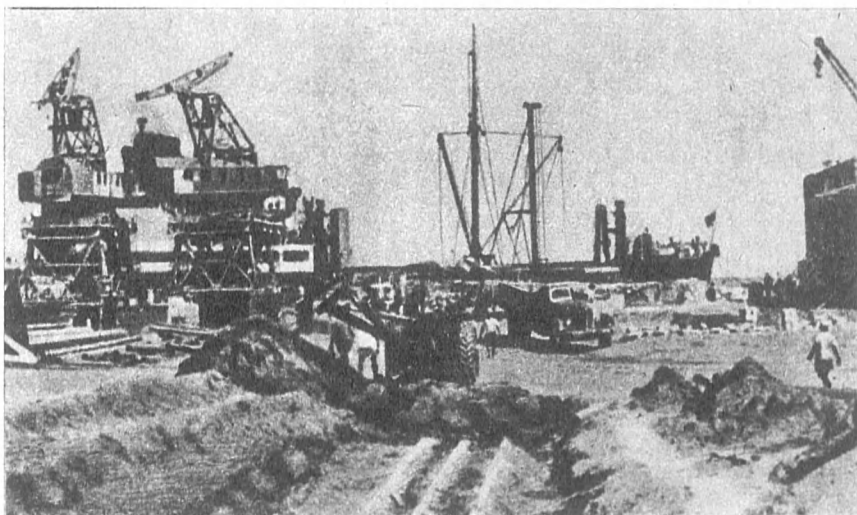

ІНДОНЕЗІЯ

Внаслідок багаторічного панування голландських колонізаторів в «країні 3000 островів», вирощування рису — головної сільськогосподарської культури — велося примітивними способами. Радянський Союз допомагає Індонезії подолати це відставання: початок цьому кладуть два недавно заснованих механізованих господарства по розведенню рису. Серед нових підприємств Індонезії, споруджених радянськими спеціалістами, — металургійний завод та суперфосфатна фабрика. Швидкими темпами йде будівництво сучасних автострад та стадіону на 100 тисяч глядачів на острові Калімантан (Борнео). Під час свого останнього державного візиту до Індонезії товариш М. С. Хрущов відвідав будівництво цього стадіону. На фото: будівельники гаряче вітають Микиту Сергійовича.

ЙЄМЕН

Королівство Йємен залишається ще дуже відсталою країною з сильними залишками феодалізму. Але й у Йємені звучать пісні мирної праці. Радянські екскаватори, бульдозери, скрепери допомагають споруджувати перший морський порт Йємену — Ходейду. Кава, шкіра, барвники, які до цього часу транспортувалися на в'ючних тваринах, вже нині вирушають у далекий світ з морських воріт Йємену.

БИТВА ПРАПОРІВ

Колись мене обрали делегатом на конференцію професійних спілок в Атлантик-Сіті. По дорозі пристав до мене компаньйон, негр. Я запропонував йому місце в моїй машині.

Їхалося нам спочатку досить непогано. Віллі (так звали цього негра), стрункий, жвавий хлопець, виявився культурною і всебічно освіченою людиною. Він вільно розмовляв французькою та іспанською мовами, непогано знав російську і німецьку. В університеті, де він вивчав економіку, йому пророкували блискуче майбутнє. На жаль, професори, очевидно, забули про колір його шкіри. Таким чином, пророцтво не збулося, а дійсність виявилася досить суворою. Віллі не знайшов праці за фахом і кінець кінцем «приземлився» на фабриці як звичайний робітник. Навіть у професійній спілці йому не давали вибитися в люди: профспілкові боси побоювалися його освіченості... Отже, майже чудом було те, що Віллі обрали делегатом на конференцію, куди ми їхали. Ми розмовляли і про літературу, і про театр, і про політику, і про діяльність профспілок. І я тоді й гадки не мав, що ця приємна спочатку подорож незабаром стане для мене важким іспитом, якого я ніколи не забуду.

Обід з боєм

Десь над полудень першого дня подорожі ми зупинилися, щоб пообідати. Увійшли до ресторану й почали чекати. Аж ось з'явилася офіціантка. Вона прийняла від мене замовлення, але

в бік Віллі навіть не глянула. Офіціантка вдавала, ніби взагалі не помічає його. Цілком зрозуміло, я не на жарт розсердився.

— Леді,— звернувся я до жінки,— мій приятель замовляє обід. Хіба ви не чуєте?

— Негрів ми не обслуговуємо,— відповіла вона.— Якщо він голодний, то нехай зайде з чорного ходу, можливо, там ми йому щось подамо.

Я кричав на неї, стукав кулаком по столу, лаявся не своїм голосом! Не допомогло. Мені, звичайно, дали б поїсти, але Віллі— ні. Я вилетів з ресторану, вкрай розлючений.

В такий же спосіб (і з таким самим результатом!) ми спробували знайти їжу ще в кількох ресторанах; деякі з них були страшенно брудні й занехаяні,— але й там нам відмовляли в обіді, та ще й лаяли мене за те, що я привожу з собою «ніггера».

Ми побували ще в кількох придорожніх корчмах, але всюди з нас тільки знущалися. Я аж кипів. А Віллі похмуро мовчав: для нього це була не новина. Він навіть порадив мені поїсти без нього, не наполягати далі...

«Вертикальна інтеграція»

Я вже думав, що нам з Віллі доведеться вмерти з голоду, та зрештою виявилось, що ми можемо попоїсти разом у так званому сендвічевому барі, де продаються сосиски, сендвічі й піріжки, але з умовою, що їстимемо ми стоячи. Саме в такий спосіб власник бару обминає різні місцеві закони й звичай...

Так я вперше в житті зіткнувся з «вертикальною інтеграцією». За правилами цієї «вертикальної інтеграції» негр і білий можуть їсти й розмовляти біля одної буфетної стойки, можуть навіть ділитися їжею,— тільки б вони, боронь боже, не сідали! Одрезу зауважу, що в США є ще цілі штати і провінції, де навіть про «вертикальну інтеграцію» не може бути й мови.

Прапор рабовласників — проти заповітів Лінкольна

Після подорожі з Віллі мене ще кілька тижнів переслідували, немаче кошмар, люті обличчя й презирливі вигукки расистів. Тоді я ще більше переконався, наскільки расова нерівність розповсюджена в США. Адже все це відбувалося в штаті Мічіган, який славиться найліберальнішими законами в Америці.

А тим часом на півдні країни ситуація значно гірша. Негри ходять там лише до «чорного кіно» і в автобусі мають право сидіти тільки далеко позаду, води можуть напиться тільки в «чорній крамничці» і т. д., і т. п. До недавнього часу не могло бути й мови про те, щоб негр на Півдні зайшов поїсти до звичайного кафе-терії — хоч би це були сам Луїс Армстронг чи Маріан Андерсон! На таке наважувалися хіба що ті, кому набридло життя...

Так було донедавна. В ресторанах на Півдні панувала абсолютна сегрегація, і ніхто й не думав про те, щоб боротися проти неї. Негритянські організації вважали, що значно важливішою є боротьба на інших ділянках, наприклад, за спільне навчання в школах. Але в минулому році негритянська молодь почала виступати проти расової дискримінації в їдальнях, барах, кафе. Піонерами цього руху були юнаки й дівчата з Грінсборо в Північній Кароліні. З маленького містечка цей протест, як полум'я, перекинувся на інші штати США. Боротьба охопила весь Південь. Особливо роздратував проповідників расової нерівності той факт, що до негритянської молоді приєдналися деякі білі студенти. Звичайно, виступи білих не набули ще масового характеру, але деякі студентські організації активно солідаризуються з неграми. З іншого боку активізували свої виступи куклукс-кланівці. Члени цієї фашистської організації не зупиняються ні перед якими формами насильства та провокацій.

В південних штатах тепер часто відбуваються так звані «битви прапорів». Расисти вибрали собі прапор Конфедерації — південних штатів часів Громадянської

війни: на червоному полі блакитний хрест у формі літери Х, а на хресті білі зірки південних штатів. Він і зараз є в США символом ненависті до кольорових і негрів, символом расизму, реакції й фашизму.

З такими прапорцями (так званими «кроссбарс») куклукскланівці входять до магазинів і починають вимахувати ними перед очима студентів-негрів. У відповідь негри махають державними прапорцями США, прапорцями з

п'ятдесятьма зірочками... Що можуть робити куклукскланівці в цій «битві прапорів»? Жоден з них не наважиться підняти руку на прапор Сполучених Штатів Америки, навіть найсуворіший до негрів суддя не дозволить образити державний прапор...

Важко передбачити, чим скінчиться на півдні США ця «битва прапорів»!

(З польського журналу «Доконала свята»).

Один з епізодів «битви прапорів» на півдні США.

КАЛЕНДАР КОЛО «ВСЕСВІТУ»

ЮВІЛЕЙ. Колона з 265 ветеранів - автомобілістів проїхалася з Лондона в Брайтон і назад, відзначаючи 65-ту річницю з дня скасування закону «про обережну їзду». За цим законом попереду кожного автомобіля чи іншого виду механізованого транспорту мусив іти «застерігач» з червоним прапорцем. Після скасування закону в Лондоні ще довгий час заборонялося їздити із швидкістю понад 21 кілометр на годину.

ПОТРІБЕН... МАРСІЯНИН! В одній з бельгійських газет була вміщена така об'ява: «Сплачу 100 тисяч франків готівкою за живого марсіянину. Потрібен в наукових цілях». Далі вказано адресу й номер телефону.

«СВОЇ ДІТИ БЛИЖЧЕ ДО СЕРЦЯ». Американський актор Ван Джонсон, який здобув собі сумнівну популярність виступами в, м'яко кажучи, легковажних телевізійних програмах, заявив у пресі: «Я, нарешті, зрозумів, якої шкоди завдає наша телевізійна програма справі виховання дітей. І тому я відправив своїх дітей до коледжу, розташованого в глухому кутку Швейцарії».

НАЙКРАЩА ПЕРЕПУСТКА. В боннському бундестагу мало розглядатися питання про бюджет на наступний рік. Перед початком засідання до будинку бундестагу увійшов один з секретарів військового міністра Штрауса з товстим пакунком у руці. Варта зупинила його. «З такими пакунками входить до бундестагу заборонено» — сказав вартовий. «Це не пакунок, — відповів секретар, — це військовий бюджет, і він тут завжди проходить». Секретар не помилився.

Троянський кін не вивезе

«...Хто цей молодий парубок, що теплого літнього вечора сидить на лавці перед селянським будинком? Напевне, син власника цього будинку. Подивіться-но на хлопця. Брудні шкіряні штани, строката сорочка, на якій бракує гудзика, до важких грубих черевиків поналипав гній. Здається, він щойно закінчив трудовий день і сів перепочити...

Проте наші припущення не відповідають дійсності. Хлопець у строкатій сорочці — не син якогось grosбауера. Більш того, він народився не в селі і, зрештою, не цивільний. Це 25-річний солдат американської армії Джо Мак-Крі; він служить у підрозділі, розташованому в баварському містечку Бад-Тельц.

На такі рядки я натрапив у 1957 році, переглядаючи «Зюддейче цейтунг» від 18 вересня. З того часу подібні інформації регулярно з'являлись на сторінках західнонімецьких газет: в них йшлося про таємничих неголених типів, які блукають навколо Бад-Тельца.

* * *

Коли солдат Мак-Крі, Браун або Сміт скидає селянське вбрання й одягається знову в свою уніформу, на його погонах можна помітити досить загадкову емблему — зображення троянського коня. Однак цей символ — не жарт інтендантського управління або примха командира підрозділу. Значок має певний зміст. По-перше, він

свідчить про те, що його власник належить до так званої 10-ої авіадесантної групи спеціального призначення, яка вже кілька років дислокується в Бад-Тельці. А по-друге... Але спочатку треба пояснити, що справжнє ім'я Мак-Крі, як і більшості його «колеги», зовсім інше, бо народився він не в Америці, а десь у Східній Європі. Найкраще характеризує солдатів і офіцерів групи те, що майже кожного з них чекає на батьківщині ордер на арешт.

Отже, в троянському коні знайшли притулок злочинці. Та не лише в цьому полягає таємничий зміст значка. Наївно було б гадати, що Мак-Крі й компанія лише переховуються тут, у тишому, загубленому в горах баварському містечку. Злочинці готуються до нових злочинів. Саме для цього їх одягнуто в американську військову уніформу.

* * *

«Мало зброї — багато підступності», — визначає «Зюддейче цейтунг» характер діяльності, до якої готують «бродяг» (під такою назвою подібні підрозділи зашифровані в Пентагоні). І додає, що свою діяльність ці гангстери в уніформі мають розвинути після дня «Ікс», тобто початку війни.

До чого ж готується Мак-Крі?

«Кожен «бродяга» повинен все вміти і все знати, — писала з цього приводу у вересні 1959

Не одну добу без їжі й теплого одягу має пролежати цей солдат у виритій власними руками ямі «Бродяга» мусить бути загартований фізично. Але, як бачите, одного фізичного гарту ще замало: додається й «психологічне» тренування...

року «Ді андере цейтунг».—Вміти голими руками вбити людину і висадити в повітря міст, знати, як працювати з радіоапаратурою та шифрами». Їх готують до того, щоб, у разі виникнення війни, «здійснювати за лінією фронту диверсії та саботаж, готувати антинародні заклоти й усувати політичних, громадських та військових діячів». «Бродяг» навчають користуватися всіма видами зброї — від револьвера й базуки аж до ножа і лука та інших «безшумних засобів» вбивства. А ось і ідеологічне обґрунтування вбивств, так би мовити, наріжний камінь морального кодексу «бродяг», — наведений в боннській газеті «Форвертс» вислів шефа цих підрозділів полковника Пауліка: «Пощади не давати і не чекати».

* *

...У сталевому сейфі, що стоїть в одній з кімнат боннського військового міністерства, зберігаються вісім надрукованих на машинці аркушів з грифом «Секретна федеральна справа». Проте, незважаючи на цей гриф, і текст, і автори його добре відомі. Це так звана інструкція 12 до плану ДЕКО-II, підписана генеральним інспектором бундесверу Хойзінгером, — оперативний план, який передбачає «блискавичну взаємодію в день «Ікс» військ бундесверу з військовими з'єднаннями, що просочилися заздалегідь, по оволодінні Східним Берліном та стратегічними пунктами Ра-

Памір не викликає сумніву. Так привчають «бродяг» до звірячої ненависті й садізму методами, запозиченими з арсеналу СС.

«Пощади не давати й не чекати». Ось як виглядає цей звірячий девіз на практиці.

дянської окупаційної зони» (мається на увазі НДР.— С. В.).

Отже, керівники бундесверу також створюють підрозділи «бродяг» за американським зразком. Багато солдатів та офіцерів бундесверу пройшли курс навчання в американських «школах бродяг». Солдати розташованого в баварському місті Шонгау повітряно-десантного з'єднання виховуються за програмами цих шкіл. І не випадково переважна більшість маневрів, які проводять бундесвер і війська НАТО, є репетиціями плану ДЕКО-II, і перш за все тієї його частини, яка присвячена висадці з'єднань диверсантів з повітря й моря.

Боннські військові «теоретики» вимагають створення широкої мережі «шкіл бродяг», відокремлення цих з'єднань в особливий рід військ, підготовки солдатів до ролі шпигунів, диверсантів, професійних убивць. Чого варта, наприклад, стаття капітана бундесверу Бруно Шерфа «Виховання солдатів в сучасних умовах», надрукована в № 12 журналу «Веркунде» за 1958 рік, в якій автор закликає «розвивати у солдатів природні інстинкти, в першу чергу жорстокість». Недарма Шерфа нагороджено за цю статтю першою премією журналу: такі думки дуже до вподоби керівництву бундесверу.

...Емблемою американських і західнонімецьких диверсантів є троянський кінь. З таким самим успіхом їх емблемою міг би бути силует горезвісного «У-2». Бо якими б методами вони не користувалися, їх плани приречені на безславний провал.

(З журналу «Вісен унд лєбен», НДР)

Ол. ПОЛТОРАЦЬКИЙ

Є старовинна приказка: «Не все те золото, що блищить». Блищать, наприклад, і старі заношені штани. У справедливості згаданої приказки можна переконатися, постоявши біля Букінгемського палацу в Лондоні.

Перед головним входом до резиденції королеви Єлизавети з самого ранку й до вечора стоїть натовп цікавих. Вони дивляться на вартових — молодих хлопців з гвинтівками, у червоних мундирах, височенних шапках з чорного ведмежого хутра і чорних штанях. Видовище, справді, дивовижне.

Вимуштруваність королівських гвардійців, які несуть службу перед палацом, славиться на весь світ. В солдата на чатах від напруження кров юшить з носа, але він стоїть, немов кам'яний монумент. Якийсь хлопчик-пустун може підповзти до вартового й розв'язати йому зав'язки

на черевиках, а він і не поворухнеться. Гвардієць впаде непритомний, від сонячного удару, а товариші поряд стоятимуть, не порушуючи строю.

Не менш знамениті й чорні хутряні шапки, розміром з добрий пень, так низько насунуті на очі, що вартовому мимоволі доводиться задирати голову назад. Проблема цих ведмежих шапок нещодавно обговорювалася в парламенті. Справа в тому, що їх ість міль, і ніякий нафталін не допомагає. Для того, щоб поновити цю частину гвардійського гардеробу, треба забити півтори тисячі чорних канадських ведмедів. Невідомо, чи збереглося стільки їх у Канаді. Через те парламентські «новатори» запропонували поробити нові шапки із нейлону. «Твердолобих» від такої пропозиції кинуло в холодний піт. Дискусія триває, канадських ведмедів трясє пропасниця.

Можна годинами придивлятися до гвардійця на чатах і сушити собі голову над питанням: це людина чи лялька? Справді, здається, всередині цього здорового, червонощого хлопця діє автоматичний завод, який час від часу примушує його робити різкі, неприродні рухи.

Хвилини п'ять він стоїть зовсім нерухомо, як статуя. Всі м'язи напружені, він відчуває на собі погляди десятків цікавих — і нічим не виказує, що помічає їх. Можливо, тільки іноді дозволить собі повести очима вправо або вліво.

Раптом пружина заводу починає діяти. Різкий рух правої руки, в якій він тримає рушницю. Лівиця ривком підстрибує до магазину. Якусь мить рушниця стирчить паралельно його тулубу і різко опускається на землю. Потім — кілька прямокутних рухів — і вона злітає на плече. Раз—два—три! — ноги солдатики приходять у

Старовинну інструкцію для вартового читають щоп'ятнадцять хвилин.

рух, коліна злітають на рівень пояса. Тоді він повертається праворуч, відлічує десять кроків негнучкими ногами, знову скидає і підносить рушницю, робить оберт на сто вісімдесят градусів і йде назад на свій пост. Через кілька хвилин знову ті самі па. Усі м'язи солдатики напружені, весь він заляк у дерев'яному, мертвому напруженні.

Зміна караулу. До вартового таким самим механічним кроком підходить розводящий із зміною. Гвардійці міняються місцями — певно, так поступаються одна одній місцем різьблені фігурки на великих баштових годинниках. Розводящий коротким рухом витягає з-за закарваша мундира обгорнену — о, жах! — у целофан інструкцію. Скільки століть її читають по кілька разів на день вартовому, що заступає на своє місце, і скільки сотень разів чув уже її оцей іграшковий солдатик! Однак голова його автоматично сіпається після кожного абзацу інструкції: мовляв, зрозуміло. Зміна відбулася, і знову перед в'їздом до палацу рухаються ці іграшки завбільшки в середнього англійського хлопця, — живе, мовляв, підтвердження того, що життя в країні застигло на одному місці, що традиція вікінгів і нині царює в старій, веселій Англії, і ніщо не змінилося на Британських островах.

Та погляньте навколо. Зовсім неподалік від закам'янілого вартового стоїть «боббі» — полісмен. В чорному френчі, білих рукавицях і чорній, обшитій сукном, касці. Якщо «томмі» на вході — символ старої Англії, то «боббі» поруч з ним — навпаки, цілком сьогодишній. Його робота — не символічна, а цілком реалістична — стежити за машинами, які під'їждять до брами палацу, регулювати рух пішоходів, звільняти плац, потрібний для руху живих манекенів. На «боббі» ніхто не дивиться, і

він нагадує «цанні» — того «ніхтошку» в китайському театрі, який міняє декорації, переставляє реквізит і якого глядач «не помічає». Або, може, того невідомого на прізвище чиновника в міністерському апараті, який залишає міністрові їздити до парламенту, а сам керує всіма справами в будинку на Уайтхоллі. Такий він діловий, заклопотаний, неофіційний.

І раптом коїться щось незрозуміле: на одну хвилину сам цей заклопотаний «боббі» стає подобизною механічної іграшки. Застигає в позиції «струнко», рука його автоматичним рухом підскакує до шолома. Немовби добрячого англійського ярда проковтнув — стоїть на витяжку й пропускає повз себе усміхненого генерала з портфелем у руках, який іде до чорного лімузина і на ходу недбало підносить руку в лайковій рукавичці на рівень своїх розцяцькованих орденськими стрічками грудей.

Хто цей вояка — нащадок Кітчнерів і Френсісів Дрейків, Родсів та інших стовпів Великобританської імперії, яка правила морями й левині свої лапи простягала над усіма континентами сві-

Від сонячного удару падає на землю гвардієць, стрій лишається непо-рушним.

ту? По які інструкції приїздив він до палацу? Встановити нову континентальну блокаду? Або, може, знищити якусь сучасну Непереможну Армаду? Або зробити підданцями англійської корони нові сотні мільйонів чорно-червоно-жовтошкірих?

Генерал підходить до лімузина.

— Інс готель, біттел— вроняє він чистісінькою німецькою мовою — й залазить до машини.

Вражений, я тільки зараз помічаю, що на ньому не англійська, а сіро-синя форма військ НАТО. І, здається мені, я десь бачив фото цього гостроного, в круглих окулярах, штабіста й білоручку — здається, чи не серед тих гітлерівських недобитків, які в свій час заганяли мільйони людей у газові камери таборів винищення?

Машина від'їхала, «боббі» знову стає вільно. Та пронизливий посвист примушує його здригнутись і втягнути голову в плечі.

Над древнім Букінгемським палацом з диким посвистом пролітає американський реактивний літак. Можливо, до нього підвішена воднева бомба — невеличка іграшка, шести екземплярів якої вистачить на те, щоб стерти з лиця землі всі ознаки життя в туманному Альбіоні.

А «томмі» стоїть нерухомо. Голову гордо піднесено — ще б пак: опустити її не дозволяє хутряна шапка, низько спущена на лоба — він тоді б нічого не бачив. А бачить німецького генерала й чує посвист літака — то й гримаси жалісної зробити не може: заважає тугий ремінець, пропущений під нижньою губою.

Так стара і давно вже невесела Англія — очима фараонової мумії з Британського музею, очима мертвяка на власному похороні — бачить, як реальна Англія сучасності з острахом ви-струнчується, з переляком прислухається до виявів тої сили, яка скручує її в баранячий ріг.

Лондон

В гостях у наших друзів

Генеральний секретар
Спілки письменників Болгарії

ГЕОРГІЙ КАРАСЛАВОВ:

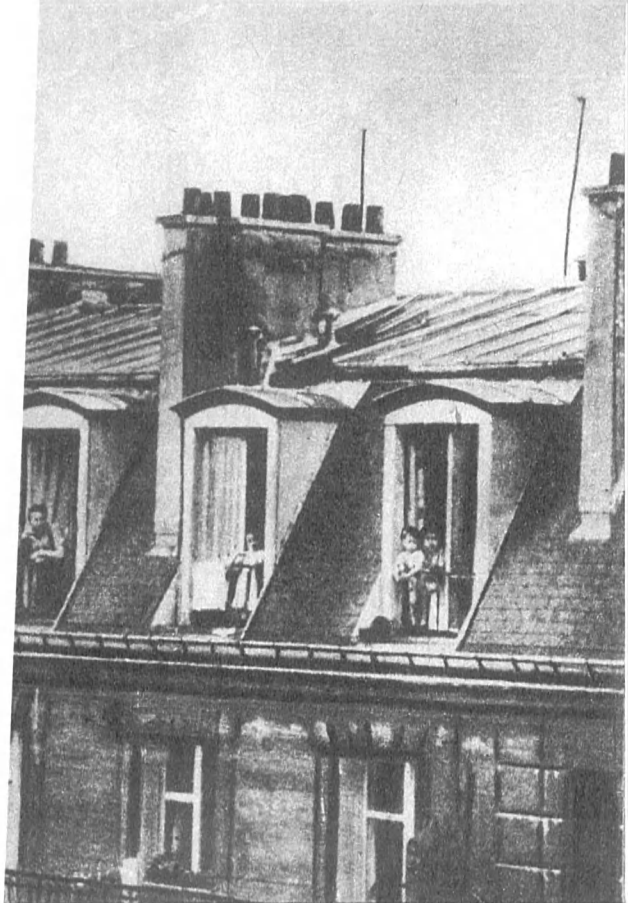
ПЕРЕКЛАДАЄМО ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ БРАТІВ

Я добре знаю й люблю українську класичну й сучасну літературу. По духу і цілеспрямованості наші літератури — українська й болгарська — зв'язані дуже міцно, бо обидві розвивалися під могутнім впливом творів видатних російських письменників і завжди служили своїм народам. Значний вклад у розвиток нашої молоді болгарської літератури внесли українські письменники — Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Леся Українка, Іван Франко.

Тепер українська література, як частина найпередовішої в світі радянської літератури, є взірцем для творчості сучасних болгарських письменників.

Майже всі значні белетристичні й драматичні твори українських радянських письменників перекладені на болгарську мову і стали улюбленими книжками нашого народу.

Перекладаються на болгарську мову і кращі ліричні твори українських поетів. І що найважливіше — твори українських письменників перекладаються вже з оригіналу і без підрядників.

ПІД ДАХАМИ ПАРИЖА

Будні робітничої сім'ї

Париж, XIV округа. На шостому поверсі старого будинку, в мансарді, живе електрик Франсуа Н. з дружиною Мішеліною, трьохрічним сином Домініком та дочкою Мартіною. В цих робітничих кварталах кінчається романтика славного міста на Сени.

Ось краєвид, що розкривається з вікон їх мансарди — товарна станція. Правда, коли семирічна Мартіна підходить вранці до вікна, вона може сказати доброго ранку Ейфелівій башті, яка бовваніє ген там, у далечині, над океаном дахів. Це дуже приємно. Бо для парижанина вид на Ейфелеву башту — все одно, що вид на море для жителів приморських міст.

З сучасного хатнього начиння, що має такий приємний вигляд у вітринах багатих магазинів, ця сім'я має лише електричну праску. За півгодини Мішеліна відведе Домініка до дитячого садка, а повернувшись, почне шити краватки. Одержані за це гроші — її внесок у бюджет сім'ї.

Вартість кожного сніданку, обіду, вечері вираховується наперед і зводиться до мінімуму: їжа коштує дорого. Стабілізація цін, яку уряд обіцяв після запровадження нового франка, так і залишилась обіцянкою. За останні місяці ціни на хліб, м'ясо та інші продовольчі товари підскочили на 10—20 процентів. А за місячний квиток у метро Франсуа повинен платити вдвічі більше, ніж торік.

Давно вже квартира стала тісною для сім'ї. Мартіні та Домініку доводиться спати в одному ліжку, бо третього вже нема де поставити. Перейхати у більшу квартиру в новозбудованому будинку не дозволяє висока квартирна плата — щонайменше 180 франків на місяць. Бюджет робітничої сім'ї виключає такі витрати.

Починається робочий день. Франсуа прямує до станції метро. Фірма, в якій він працює, ремонтує електрообладнання в приватних будинках та на промислових підприємствах. Тому Франсуа можна зустріти в різних районах великого міста. О пів на сьому кінчається його робочий день.

Неділя Франсуа належить не тільки його сім'ї. Він громадський розповсюджувач бойового органу Французької компартії газети «Юманіте». А ввечері Франсуа сидітиме за підручниками: він хоче стати викладачем у ремісничій школі. У навчанні йому, звичайно, ніхто не допомагає. Уряд витрачає мільярди франків на озброєння, але не має грошей для навчання робітників.

Франсуа цікавиться політикою та громадським життям. Не менше чотирьох разів на місяць його можна зустріти на робітничих та партійних зборах. Коли його питають, як йому живеться, він, посміхаючись, відповідає: «Приходьте до мене й самі побачите...»

В ЛАБЕТАХ

Сьогодні ця жінка — ще рабня португальських колонізаторів, та прийде час, коли вона зможе працювати на себе, на свій народ.

ПОРТУГАЛЬСЬКИХ КОЛОНІЗАТОРІВ

На цьому місці, де морський вітерець освіжає гаряче африканське повітря, в комфортабельних віллах живуть португальські чиновники.

Одним із найзапекліших противників радянської пропозиції про надання незалежності всім країнам і народам, які досі живуть під колоніальним гнітом, є фашистський уряд португальського диктатора Салазара.

Протягом XV—XVI століть португальські мореплавці і завойовники вогнем і мечем створили на обох півкулях землі «імперію, в якій не заходило сонце». Порт Макао на китайському узбережжі, Гоа на індійській землі, португальський Тімор на південь від Індонезії, Португальська Гвінея, Азорські острови, великі африканські території — Мозамбік і Ангола стали підневільними країнами, в рабство до португальців потрапило 11 мільйонів чоловік.

В Анголу — країну, в чотирнадцять разів більшу за Португалію, — завойовники прийшли ще в 1482 році. З того часу цю землю — землю золота й алмазів, нафти й вугілля — по-хижацькому грабують чужоземці. Тут лютують терор, голод, злидні й епідемії, тут фактично збереглися рабство і примусова праця.

В одному із своїх виступів диктатор Салазар зая-

Багатство й злидні — це фото не потребує коментарів.

На евкالیптовій плантації.

вив: «В португальських колоніях не існує ні ворожнечі, ні підпільних організацій, спрямованих проти португальського впливу».

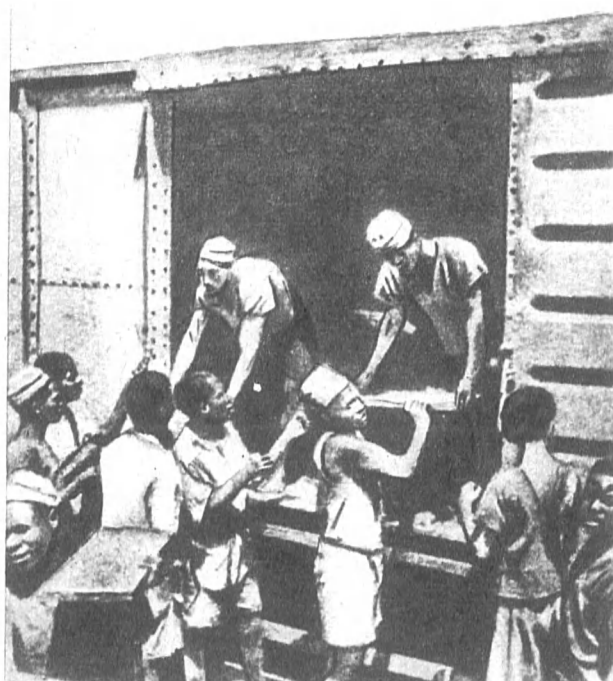
Ця заява є, звичайно, наскрізь фальшивою. В 1924 році колоніальні власті придушили повстання в ангольському місті Порту-Амбоін, за рік вибухнуло повстання в Амбрішо, а в 1939 році хвиля заворушень охопила Мукуса.

Після другої світової війни боротьба за визволення спалахнула з новою силою. В португальських во-

лодіннях були утворені масові партії «Народний рух за визволення Анголи» та «Револьюційний африканський фронт проти португальського колоніалізму».

Вступивши в ООН, Португалія змушена була переіменувати свої колонії на «заморські території», але цим і обмежилися «реформи» колонізаторів. Як і раніш, фашистський режим не визнає права народів своїх колоній на самовизначення.

Робітники вантажать мідні плити в Лобіту. За цю тяжку фізичну працю негри одержують 3 ескудо на день. Два з половиною ескудо — мінімальна ціна одного обіду.

На обробці волокна колонізатори застосовують примусову працю.

Сіль видобувається вручну.

Біля ангольського порту Лобіту бере свій початок залізнична колія, яка перетинає Конго, Родезію і закінчується на східному узбережжі Африки в Мозамбіку. Все це створено працею народу і належатиме народам.

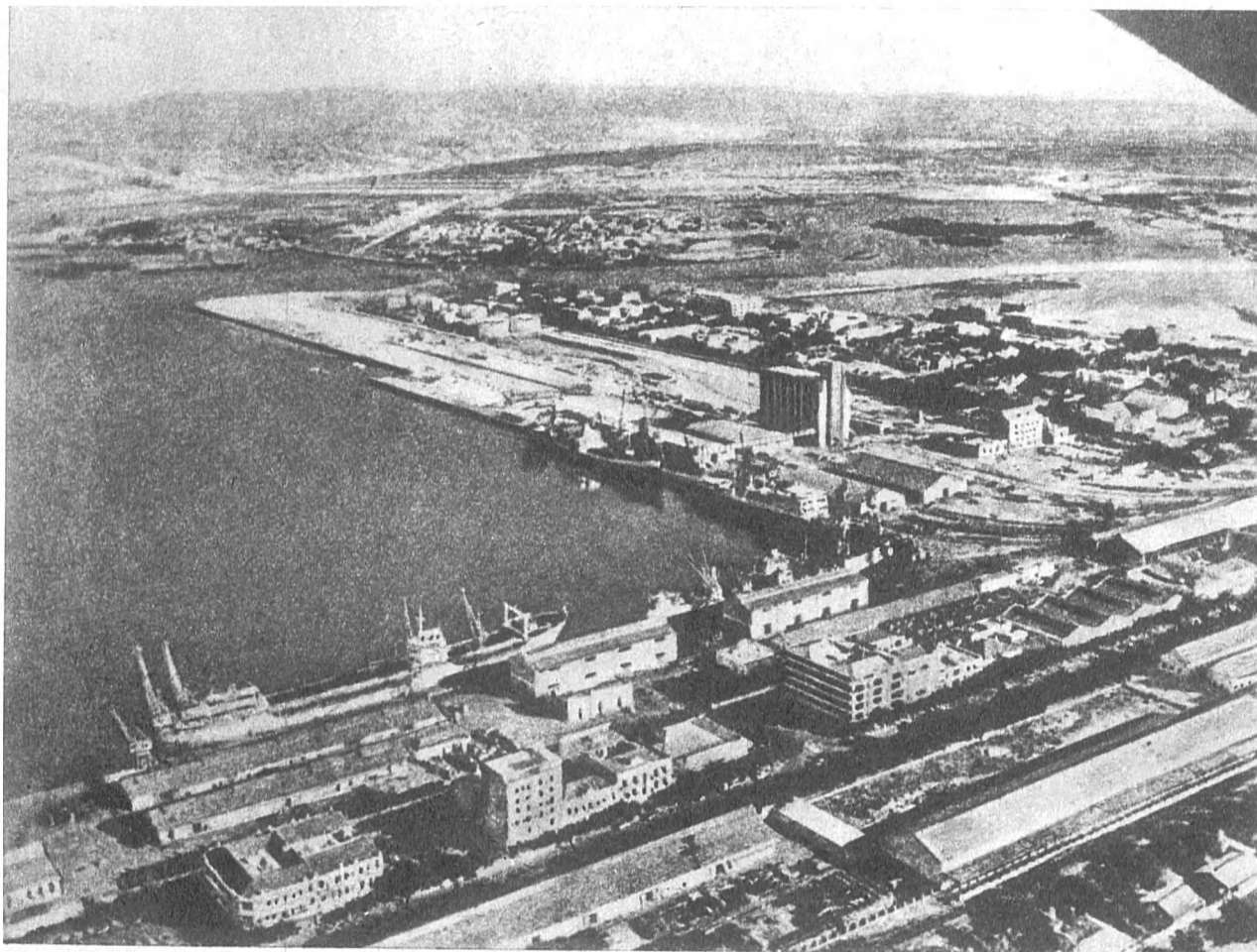
В поневолених країнах провадиться так звана політика асиміляції, яка тільки за назвою відрізняється від політики апартеїду, що панує в Південно-Африканському Союзі.

В Анголі, як ми вже зазначали, широко впроваджена система примусової праці. Кожний африканець, старший 18 років, мусить не менше шести місяців на рік виконувати роботу за вказівкою місцевого урядового чиновника. Саме таким шляхом забезпечують португальські колонізатори робочу силу для своїх плантацій, рудників і алмазних копалень.

Жорстоко розправляються колонізатори з борцями за свободу й незалежність. В Анголі й Мозамбіку постійно перебувають великі військові контингенти, в колоніях фактично підтримується надзвичайний стан. Вулиці міст і сіл патрулюються вдень і вночі, солдатня провадить нескінченні облоги, які закінчуються вбивствами, гвалтуванням, грабунками.

Диктатор Салазар лютує, але лють його безсила: адже і в метрополії у нього справи кепські. Про це свідчать недавні події, пов'язані з лайнером «Санта-Марія», на якому було піднято прапор боротьби проти ненависного режиму.

Дні колонізаторів злічені: як сказано в Заяві Народи представників комуністичних і робітничих партій, «повна й остаточна ліквідація колоніального режиму в усіх його формах і проявах диктується всім ходом світової історії за останні десятиріччя».

КРОВ

Це — дрібний епізод із хроніки «вільного світу», де так вільно й дешево купується й продається людське життя.

У Мадриді йшли зйомки американського фільму «Урсус». За сценарієм герой фільму Урсус, роль якого грав Ед Фарі, мав кинути голіруч на розлюченого бугая й перемогти його, врятувавши від страшних рогів прекрасну Дореїду. Кінопродюсерові забажалося, щоб зйомки були не комбіновані. Тоді в рекламних об'явах можна було б написати: «Особам із слабкими нервами дивитися фільм не рекомендується». Таке «підкування» про нерви глядачів збільшує виручку від фільму принаймні вдвічі.

Найняли двох тореадорів — Луїса Іслено, дублера Еда Фарі, та Луї Наварро, що мав зображати Дореїду. І ось для обох тореро настало те, що їх мовою називається «годиною правди». Один невправний рух — і кінець. Парик і незвичинний грим заважали Луїсові Іслено. Невправний рух, затримка на якусь мить, і «година правди» стала для Іслено смертною годиною. Перш ніж другий тореро встиг підбігти й встроїти в бугая шпагу, Іслено був на рогах. Кров тореро й бугая змішалася з піском арени.

А кінокамера і далі байдуже накручувала трагедію на арені, калюжі крові, конвульсії, агонію, смерть. Справжні. Без трюків.

Зйомки фільму не були закінчені, але продюсер не прогадав: епізод на арені приніс йому куди більшу виручку, ніж її дав би цілий фільм.

Поєдинок Луїса Іслено з биком

Фінал. Мертвий тореро і вбитий бик.

І ПІСОК

Останні пушинки.

Ця невеличка виставка складалася з сорока двох жанрових фотографій, і хоч автором їх був не професійний майстер і не репортер, а просто канадський фотоаматор Піт Свенсон, твори, представлені на ній, користувалися великим успіхом у киян. В чому ж секрет цього успіху? Адже причепливий критик міг би зауважити, що деякі фотографії Свенсона мають недоліки у композиції, в освітленні... Глядача привабила щира безпосередність, теплий гумор, лагідна усмішка майстра, що відчувається в кожному творі. Фотограф любить людей, любить природу, йому чужі формалістичні викрутаси.

Ми друкуємо кілька репродукцій з виставки канадського фотоаматора Піта Свенсона, організованої Українським Товариством дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та фотосекцією Спілки журналістів України.

З ЛЮБОВ'Ю ДО ЖИТТЯ

Каштани

Як сто років тому.

— Це ти зробив?

Зачіненіла

Після дощу.

Тільки що вилупився.

— Залиш трошки!

Піонери (перші поселенці)

Сестри

ТОРГОВЦІ ДУШАМИ

ІНОЗЕМНИЙ ЛЕГІОН. Слова, від яких здригаються серця алжирських матерів, слова, від яких тхне насильством і злочином. Іноземний легіон... Крізь роки й країни тягнуться за ним криваві сліди. Його проклинали у В'єтнамі і на Мадагаскарі, у Конго й Марокко. Сьогодні легіон лютує на багатотраждальній землі Алжіру, залишаючи по собі спалені села, згвалтованих жінок, трупи дітей. І хрести над могилами легіонерів.

Тисячі юнаків проходять крізь криваву м'ясорубку, ім'я якої — іноземний легіон. Цілий загін вербувальників прочісує країни Західної Європи в пошуках гарматного м'яса для цієї м'ясорубки. Їм не дуже щастить — адже далеко не кожний згодиться продати своє життя за казармену юшку. Лише у Західній Німеччині справи цих торговців душами ідуть більш-менш пристойно саме молоді німці — піддані ФРН — складають зараз більшу частину іноземного легіону. Чому це так? Чому так вільно почувають себе «покупці людських душ» тут, у країні «економічного чуда»? По-перше, звичайно, тому, що в Західній Німеччині є ще чимало гітлерівських недобитків, які з охотою повертаються до своєї професії насильників і вбивць. Але, по-друге, й тому, що у ФРН створені сприятливі умови для діяльності вербувальників. Звернімося до свідка — колишнього легіонера Ганса Амелюнга:

Всім з половиною тисяч молодих німців віддаш своє життя...

...За «свободу» з благословення цього «почесного легіонера».

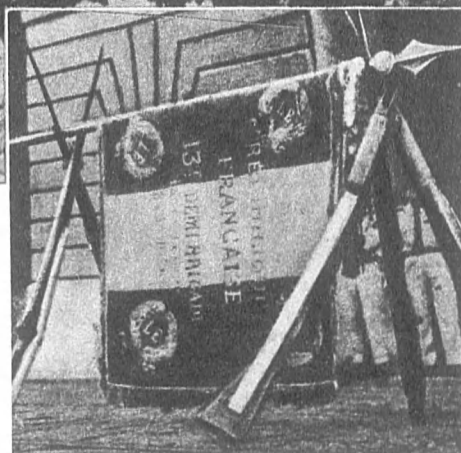
Ось воно, обличчя легіону. Годинами змушені лежати під пекучим сонцем полонені алжирські патріоти. Необережний рух — безжалісна рука натисне спусковий гачок...

«Після моєї безглуздої втечі з НДР та року тяжкої праці на шахтах у Рурі, я понад півтора року був безробітним. Всі спроби знайти роботу були марні. На біржі праці в Ессені, куди я приходив щодня, чиновники лише низували плечима. Одного разу, проте, мені сказали, що французи набирають робітників на якісь копальні, і порадили звернутися до французької жандармерії в місті Кобленці. Там, мовляв, допоможуть дістати роботу у Франції. У квітні 1954 року я приїхав у Кобленц. Не встиг я переступити поріг жандармерії, як потрапив до лікаря. «Годиться!» — був його вирок. Потім жандармський офіцер прочитав мені щось по-французьки. Я сказав, що не розумію. Тоді він швидко переклав: така-то платня, їжа та одяг казенні. Мені сунули в руки перо, і я підписав контракт про «добровільний вступ до іноземного легіону». Куди саме я потрапив, я дізнався вже в поїзді, коли нас везли до Марселя. Проте шлях назад був відрізаний. Попереду — п'ять років солдатської лямки, а може й смерть «на славу Франції»...

«Терор та вбивства, жорстока війна проти волюбного алжирського народу стали нашим ремеслом після того, як ми переступили поріг табору в Сіді-бель-Аббесі,— розповідає далі Ганс Амелюнг.— Мені боляче згадувати все те, що я витримав під час перебування в легіоні, ті страхіття, які я бачив на власні очі... Хочу сказати лише одне: в Алжирі я скрізь натрапляв на хрести з німецькими прізвищами. І я знаю, що в смерті цих людей винний в першу чергу західнонімецький уряд. В легіоні я дізнався про ганебну секретну угоду, укладену ще в 1954 році між Францією і ФРН, яка надає вербувальникам солдатів для іноземного легіону повну свободу дії на території Західної Німеччини. Більш того, західнонімецькі власті самі затягують молодь у легіон. Слід додати, що канцлер Аденауер — сам «почесний легіонер»...

(З журналу «Нейе Берлінер ілюстріте», НДР).

Прапори легіону — символ кривавих злочинів. Вони майорять на парадах з нагоди французьких національних свят, але дві третини легіонерів, що крокують у колонах,— німці.

Безславна смерть після безславного життя.

Капітолій — один із найдревніших центрів Рима

РИМ-

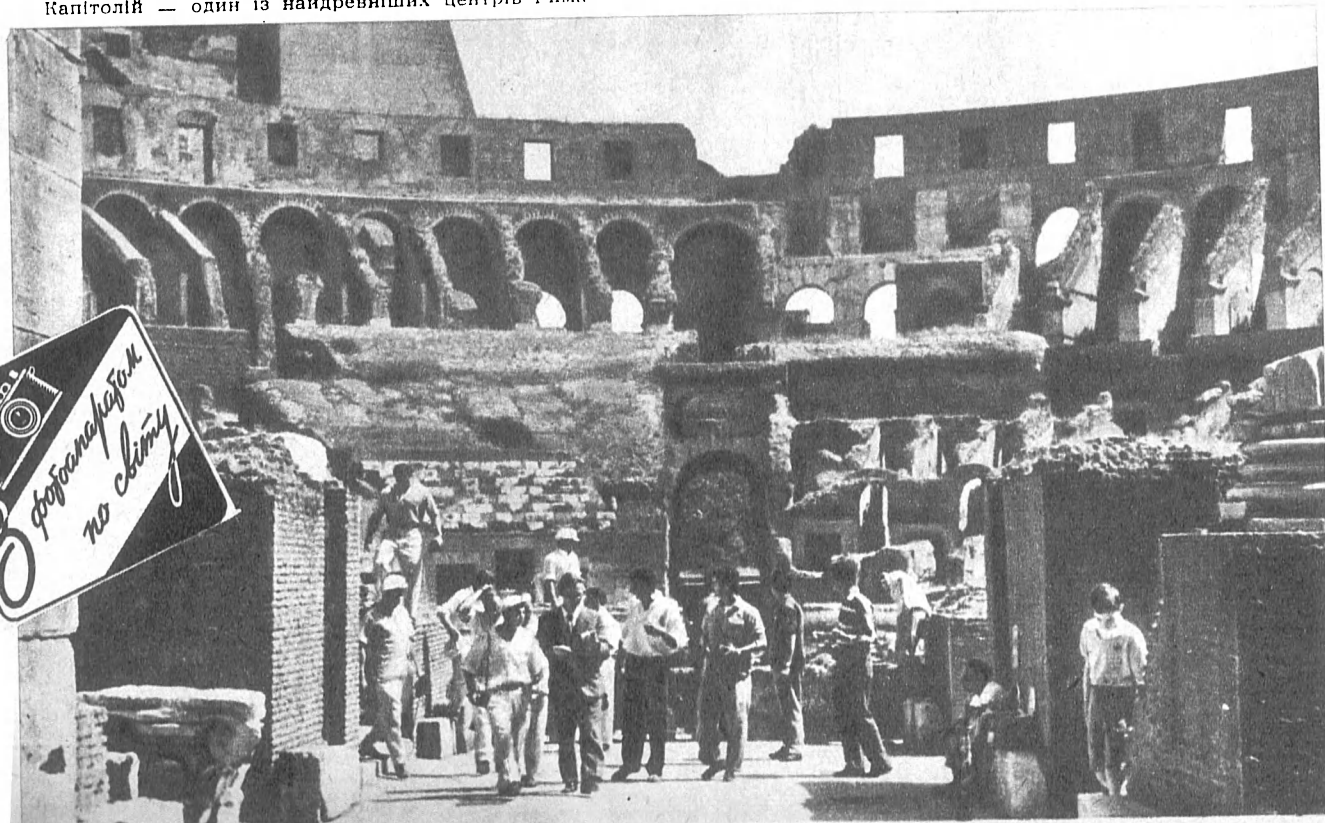
ЖОРСТОКЕ МІСТО

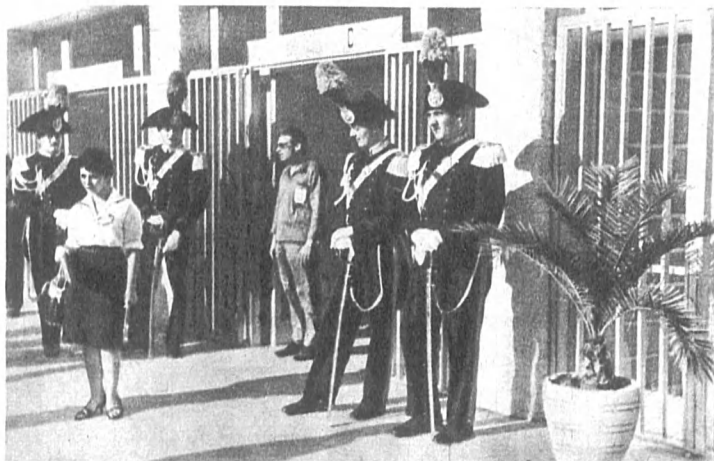
М. МЕЩЕРЯК (текст)

Я. КУЦЕНКО (фото)

Вийдіть вночі на площу Капітолію, де в шанобливому оточенні мармурового почту трьохсотлітніх палаців застиг на бронзовому коні богоподібний Марк Аврелій, де кожний камінець навіки позначений печаттю безсмерт-

Туристи в Колізеї.

Віля палацу президента Італійської Республіки.

Ресторан просто неба — trattoria.

ного генія Мікеланджело, і ви раптом усім своїм єством збагнете: ця горда краса, ця велич належить не місту, а світові і самовпевнено, навіть зухвало, кидає чужинцеві: «Милуйся, бо кращого не побачиш»... Або зупиніться біля античного велетня Колізею, такого ж старого, як і неблимний місяць, що повис над його вищербленим краєм, осяваючи незліченні яруси амфітеатру, ложі імператорів, арену мучеників з кам'яним хрестом, і сумне почуття, враз пронизує вашу душу: скільки нелюдської жорстокості таїться в цій царственній величі... Станьте, коли смеркає, на вершині Пінчо, звідки, скільки сягає око, відкривається дивна панорама розмаїтих дахів, де віддалений клекіт Віа дель Корсо зливається з мелодійним гомоном Вілли Боргезе, і ви мимоволі подумаете: нема початку цьому місту і немає краю, ні в часі, ані в просторі.

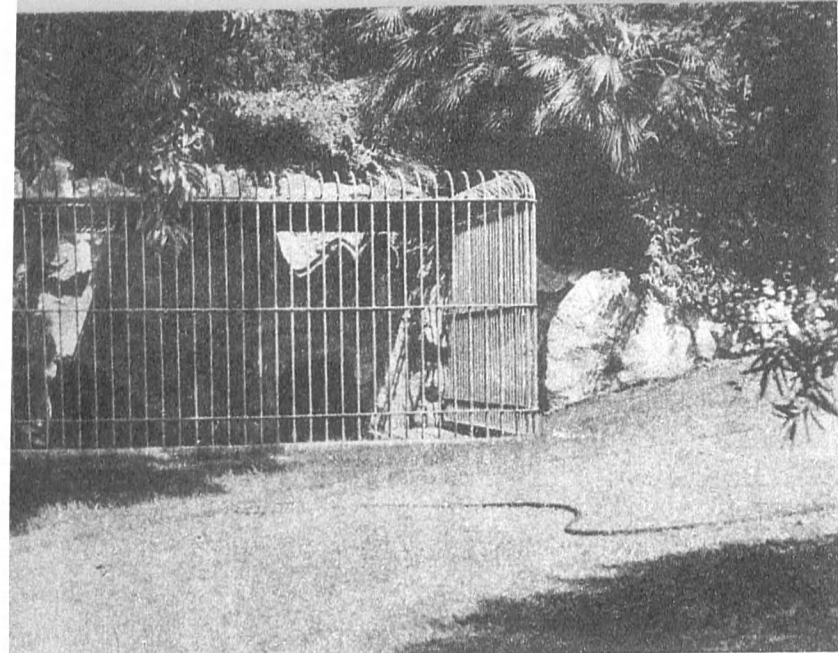
Рим це не лише неповторні видовища, а й неповторні звуки. Гаряче вологе повітря бринить мільйонами голосів, що злилися в могутній симфонії, де лише чутливе

Сувенір не так легко продати.

Закохані.

Гут живе вовчиця, «праматір» якої вихохла, за легендою, засновників Рима — Рема й Ромула.

Вуличний торговець

На площі Венеції.

вуха зможе розрізнити срібний плескіт фонтанів на широких площах, вогняну мову запальних базарок на імпровізованих базарах, веселий брязкіт склянок в незліченних тратторіях та кав'ярнях, несамопитий стогін тисяч автомобілів, спокійний, розмірений шурхіт кроків на вузьких тротуарах і м'який перелив церковних дзвонів, що лине з невидимих веж.

Не менш своєрідні та виразні запахи Рима, немов наскрізь просякненого пряним ароматом міцної кави, густим духом плісняви ніколи не топлених, завжди вологих будинків, гострим пахом стайні, який стоїть над брудною бруківкою кривих вуличок, і казковими пахощами квітів на площі Іспанії — вранці й увечері, вдень і вночі.

Коли йдеться про Рим, усяке порівняння кульгає на обидві ноги: в світі немає йому подібних. «Рим і Париж — брати», — кажуть французи, але ці міста різні за вдачею: суворому, мужньому Риму жіночно-чарівний Париж міг би годитися лише в сестри. Навіть з не менш древніми Афінами його не порівняєш: сучасна грець-

ка столиця й величні руїни. Акрополя існують окремо, ніщо не об'єднує їх в одне гармонійне ціле. Лондон теж пишається своїми римськими руїнами, але поруч з Римом він — місто без історії. Рим не схожий ні на Київ, ні на Ріо-де-Жанейро, ні на будь-якого іншого фаворита природи, бо єдине, що йому дісталось від неї, це сім голих горбів.

Життя в Римі тече просто неба. З ранку й до пізньої ночі римські площі й тротуари кишать людьми. У вільний час мало кому хочеться скітати в убогих крихітних квартирах, і, як тільки дозволяє погода, все живе висипає на вулицю, щоб на повні груди дихнути терпким римським повітрям. Краса міста заворожує не лише чужинців, але й самих римлян — нікому не кортить повертатися до сірих і безрадісних, мов монастирські келії, жител.

Хоч його населення становить майже два мільйони, Рим — невелике місто. Досить пробути тут хоч один день, щоб уже ніколи не боятися заплутатись в хаотич-

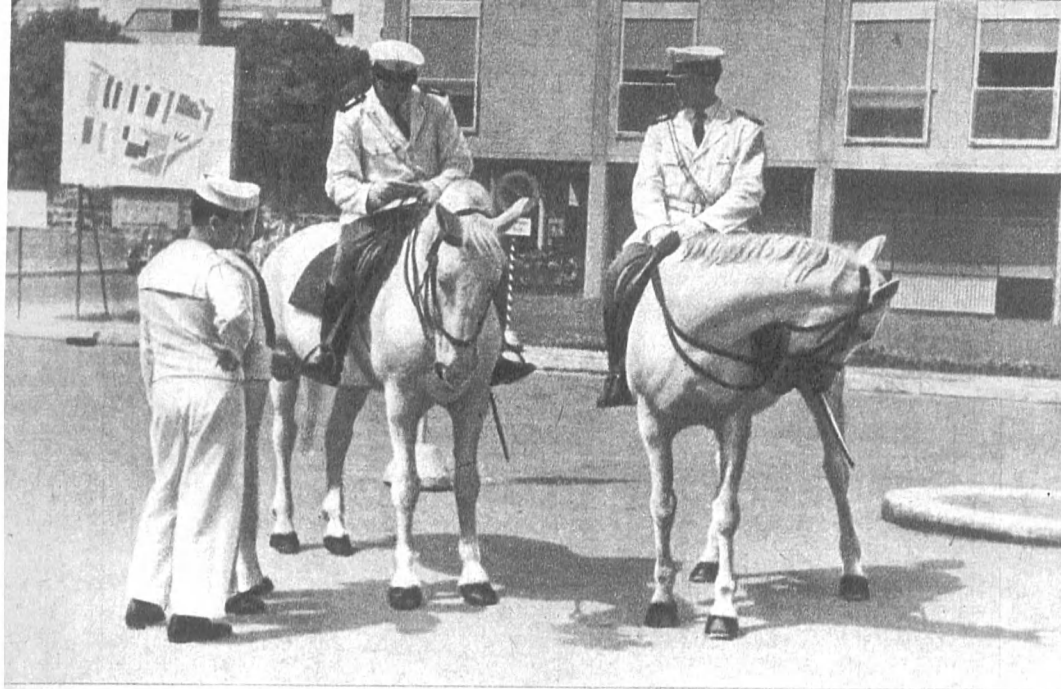
Так у Римі продають газети.

Площа Народу.

В парку Боргезе.

Римська поліція.

стався на ній, неначе дихає її пахощами і живиться її соками.

Гарний Рим і величний, та не все в ньому велич і не все краса: антична сліпуча розкіш часто-густо співіснує тут із середньовічним убогством. Жахливі трущоби, що так ретельно приховуються від туристських очей, вражають гіркою й безпросвітною нужденністю; десятки тисяч брудних жалюгідних халуп оперізують Вічне місто грубим зашморгом злиднів.

Важко, дуже важко римлянам в Римі, де для більшості хлібна-сушний — проблема кожного дня. Рим споконвіку все забирає в італійського трударя і так мало дає йому взамін.

Вуличний музикант.

ному мереживі його вуличок та завулків: окремі, помітні звідусіль пам'ятки старовини правлять за прекрасні орієнтири. Коли б не вони, Рим був би суцільним лабіринтом, спорудженим примхами історії та природи. Хоч вважається, що головна римська магістраль Via дель Корсо перетинає центр з півдня, від площі Венеції, на північ, до площі народу, насправді вона досить помітно відхиляється на захід. Із знаменитих семи горбів лише два чи три впадають в око; решта немов осіли й зрівнялись з долиною під кам'яним громадям будівель. І найбільше збивають з пантелику химерні закрути Тібру, який тече то на південь, то на північ, то на захід, то на схід. Чи не завдяки своєму безладному розташуванню Рим, найдревніший центр цивілізації, здається надзвичайно близьким до природи, немов злитим з нею. В Римі немає ні середньовічних готичних шпилів та веж, ні сьогочасних хмарочосів, якими одчайдушно тягнеться до неба більшість європейських столиць. Він весь принишк до землі, розпла-

КАЛЕНДОСКОП « ВСЕСВІТУ »

КОРОВИ З ШТУЧНИМИ ШЕЛЕПАМИ. Один зубний лікар в Канаді виготовляє штучні щелепи для корів. Він доводить, що корови з штучними щелепами живуть значно довше, ніж їхні сестри з «своїми» зубами, швидше набирають вагу і щодоби дають більше молока.

СЕКРЕТ ФІРМИ. Дворічний Вільям Уілкінсон з Хемпшіра (Англія) випадково випив цілу пляшку якогось спеціального чорнила, що стояло на письмовому столі у батька. Дитина знепритомніла, і її відвезли до лікарні. А там лікарі заявили батькам, що не зможуть врятувати дитину, не знаючи хімічного складу чорнила. Батьки одразу ж звернулися до поліції. Там швидко з'ясували, що чорнило було виготовлене одною з лондонських фірм. Викликали по телефону фірму, але службовці відповіли, що склад чорнила — виробнича таємниця фірми. В справу втрутився Скотленд Ярл. Агент Скотленд Ярду поїхав на автомобілі до власника фірми, однак той не знав формули і послав агента до головного хіміка. А хімік був хворий і не вийшов на роботу. Агент помчав до нього додому. На щастя хімік знав формулу напам'ять. Дитину було врятовано.

НІЧНА ПОДІЯ. Жителі Іматри (Фінляндія) були розбуджені вночі гучним вибухом. Як виявилось потім, злодії підірвали за допомогою динамітного патрона сейф державної горілчаної крамниці. Наслідки вибуху були для злодіїв несподіваними: крамницю розбило шент, пляшки з горілкою розлетілися на велику відстань. Замість того, щоб шукати злодіїв, жителі міста та поліція кинулися підбирати вцілілі пляшки. Злодіям удалося зникнути.

З МІТ

В ПРОБІРЦІ

Януш ВОЛЬНЕВИЧ

Змія так страшно засичала, що всі мимоволі відсахнулися. Але лаборанти залишились на своїх місцях. Не допомогли конвульсивні рухи слизького тулуба. Грізний двометровий харакуку був безпомічний. Рука людини влевнено затиснула голову з роззявленою пащею, друга — з допомогою пінцета — вправно натиснула на отруту залозу. До підставленої скляної мисочки скотилася по зубу крапля білої каламутної рідини, яка могла б за короткий час викликати тяжку, болісну смерть людини. Але цього разу грізна крапля діятиме зовсім по-іншому: перетворена на протитотруту сиворотку, вона, напевно, врятує життя легковажного скотаря або когось із його родини. Змія вирушає до своєї скриньки, а лаборанти запаковують посилку. На дерев'яній кришці читаємо напис: «Інститут Бутантан, Сан-Паулу, Бразилія».

У своїх мандрах по другому за величиною місту Бразилії я потрапив на всесвітньовідомий інститут у Бутантані, що займається, oprіч паразитології, фізіопатології, бактеріології і досліджень у інших споріднених галузях, також виготовленням протитотрути сивороток.

До інституту, збудованого у 1901 році, 20 хвилин їзди автобусом від Сан-Паулу. Директор цього закладу охоче розмовляє з польським журналістом.

— Можете повірити мені, — каже він, — що змії в нашій роботі посідають далеко не перше місце. Ми маємо значно цікавіші досягнення в інших відділах нашого інституту. Але так уже якось повелося, що слово Бутантан обов'язково асоціюється з мешканцями нашої «змійної ферми». До речі, — сміється директор, — вас, очевидно, також привели до нас змії.

Винувато киваво головою: це й справді так.

— Гаразд, коли так, я розповім про них.

І я дізнаюся, що кожного року на адресу інституту надходить понад 150 000 екземплярів різних змії, а відправники цього небезпечного багажу, як єдину винагороду, отримують безкоштовно силовотку, виготовлену інститутом.

Серед кількох десятків різновидів змії, відомих у Бразилії, тільки щось із 10 — отруйні. Решта — такі ж нешкідливі, як і наші вуї. Найбільш небезпечні змії бувають від 40 см до 3 м завдовжки. Так, наприклад, котіарінга має довжину 0,4 м, харарака — до 1,5 м, каскавел — 1,8 м, кораль — 2 м, сурукуку — 3 м і бачений мною хараракуку — 2 м.

— Оскільки преса любить перебільшувати, — додає директор, — не забудьте написати, що найдовша змія, яку мені довелося бачити за свою довголітню практику, сягала лише восьмиметрової довжини. Один з моїх колег бачив 15-метрового велетня. Щож до 30-метрових змії, про які час від часу пишуть журналісти, то таких у Бразилії взагалі немає.

Вийшовши з приміщення інституту, я подався до невеликого музею змії. Мені хотілося побачити могутню восьмиметрову анаконду. Головним експонатом великого залу була розтягнена на стінці шкіра імпазантного плазуна. Його препарований скелет прикрашав велику вітрину. Крім того, тут було повно зубастих паш, що наочно показували, в який спосіб миршава змія може проковтнути чимале теля. До менш приємних експонатів належали препаровані ноги покусаних людей на різних стадіях захворювання. В окремому приміщенні ворухились огидні отруйні павуки й скорпіони. Після короткого огляду цього невеликого будиночка мимоволі починаєш уважно дивитись під ноги!

Відвідати інститут і не побачити славнозвісного «серпентарію» — було б непростимою легковажністю. Щоб дістатися на «зміїну ферму», треба пройти природним парком з розкішними пальмами та іншими деревами й кущами, назви яких мені невідомі. Великий, кількасотметровий в окруженості еліпс старанно обмуровано. На зеленім моріжку в бетонуваних будиночках з невеликими отворами живуть змії. Тут і там на траві, на гілках дерев лежать або висять огидні плазуни. Час від часу оживає щось подібне до поцяткованого кия, і жива блискавка пересувається на осоння або в тінь, залежно від того, що їй подобається в даний момент. Але здебільшого плазуни лежать непорушно, і треба добре придивлятися, щоб їх помітити. Не уяв-

ляю собі, як у справжніх незайманих джунглях можна устерегтися від нападу змії, чудово пристосованої до фарб і форм сировища. І вже зовсім неможливо недосвідченим оком визначити, чи отрутна змія, чи ні.

Я довго оглядав обидві частини еліпса: ту, в якій містяться отруйні змії, і ту, в якій оселились нешкідливі. Можу записатися, що деякі екземпляри абсолютно однакові на вигляд. І коли з дерева раптом зсунулось щось зеленкувате, що хвилину тому до неімовірності точно імітувало гіл-

ку, я дав собі слово на екскурсію в джунглі не їхати.

Моє рішення стало непохитним, коли трохи згодом величезна змія, що до цього спала неподальк мене, раптом, як пружина, випросталась і, спершись на хвіст, засичала в мій бік. Дві англійки, що стояли поруч мене, за бетонуваним муром, злякано відскочили назад:

— Яка погань!

Безперечно, це видовище не можна було назвати приємним для ока.

Зловісні терміни

В США тепер розповсюджені слова: «пейола», «пейролла» «кларкола», «ройола». Це нові американські словоутворення. Ними позначаються досить непоказні й зловісні явища в громадському житті Сполучених Штатів. Що ж вони означають, як виникли?

«Пейола» є найстарішим з цих словоутворень. Так називається данина за рекламу по радіо і телебаченню. Платять «пейолу» власники фірм грамофонних пластинок, співаки чи композитори, які хочуть «вбитися в люди». А беруть цей хабар відомі й популярні коментатори радіо і телебачення. За щомісячну «пейолу» в розмірі кількох сотень доларів коментатор вихваляє ту чи іншу пластинку, популяризуючи, таким чином, явну халтуру.

Словом «пейролла» позначається один з видів урядової корупції: відомий сенатор, губернатор або чиновник зараховує до себе на службу, на державну платню, свою дружину, тещу, дітей, зятя, онуків, тіток і дядьків. Звичайно, ці особи нічого не роблять, тільки розписуються в платіжній відомості, і грошки плінуть до сімейної каси. Прикладів «пейролли» дуже багато, але вони замовчуються в пресі, й до скандалів доходять тільки під час передвиборчих кампаній...

Термін «кларкола» — походить од прізвища одного з королів рок-н-ролла Діка Кларка.

У Кларка — як і в його колег Авалона, Фабіана, Деріна — солоденька, «стильна» зовнішність. Але голосу нема. І все ж завдяки «кларколі» вони заробляють десятки тисяч доларів: пісню на пластинку наспівує виконавець з хорошим голосом, на етикетці ставиться ім'я «короля рок-н-ролла».

«Ройола» — це вдосконала форма пейоли, коли хабар обчислюється вже не сотнями, а тисячами доларів.

★ ★

В минулому році у вищих учбових закладах Нью-Йорка було викрито банду злочинців. Це були не звичайні шахраї «нижчого рангу»! Банда складалася з «інтелектуалістів», і серед клієнтів її були як найбільші рекламні фірми, так і представники... письменницьких кіл. Членами цієї вишуканої зграї були «ghost writers» — «автори-привиди». В Сполучених Штатах це дуже прибуткова спеціальність. Вона полягає в тому, що талановиті, але мало відомі письменники пишуть статті, промови, доповіді для багатих, але позбавлених таланту людей. Майже всі «популярні» бізнесмени і чимало видатних американських політиків мають своїх «письменників». За певну платню «інтелектуалісти» писали також магістерські й докторські праці для багатих студентів Колумбійського, Гарвардського та інших університетів і коледжів. Докторська дисертація коштує 3 тисячі доларів, а магістерські тези — 2 тисячі. Якщо хтось має гроші, то навіщо йому порпатися в книжках? За гроші в США можна завжди дістати який завгодно диплом!..

Фернан Леже в своїй майстерні.

ФЕРНАН ЛЕЖЕ

В 1900 році, на зорі нового XX століття з Нормандії до Парижа приїхав нікому не відомий дев'ятнадцятилітній юнак Фернан Леже, пізніше — видатний живописець і графік, один з засновників французького модерністського мис-

тецтва. Фернан Леже прийшов у Париж, маючи за плечима фах кресляра-будівельника, а в серці палке бажання стати художником. Він починає відвідувати школу образотворчого мистецтва, а щоб заробити собі на прожиття,

ретушує фотографії, виконує ескізи для модних на той час картин імпресіоністів. Після відбуття строку військової служби (у 1903 р.) через поганий стан здоров'я Фернан Леже залишає Париж і оселяється на Корсіці. Там художник

займається живописом у дусі імпресіонізму. Через деякий час він знову повертається до Парижа, де продовжує творчі шукання свого власного шляху в мистецтві, спитує свої сили навіть у жанрі скульптури. Свій творчий метод цьо-

Чоловік з квіткою.

Олія. 1937.

го періоду Ф. Леже шукає у контрастах. Це контрасти матеріалів, кольорів, речей, тем.

1911 року в салоні Незалежних Леже експонує картину «В лісі», в якій яскраво виявляється са-

Три музики.

Олія. 1925—43.

мобутність його творчості.

На відміну од творів Пікассо та Брака, котрі, захоплюючись кубізмом і прагнучи нових форм у мистецтві, вирішували їх на той час виключно у сірій та коричневій гаммах кольорів, картини Фернана Леже навіть на початку його творчого шляху, в 1911—1912 рр., зберігають чисті кольори червоного, зеленого, синього, жовтого, чорного й білого, різняться він також і самим трактуванням сюжетів. Для творчості Леже цього періоду характерне ширше коло тем, більша динамічність. Його цікавлять питання композиції, питання типового в мистецтві.

Під час першої світової війни з-під пензля художника з'являються картини, що змальовують життя народу. «Саме під час війни я відкрив для себе французький народ, побачив, який він чудовий. Відчув красу і багатство його мови, її виразність...» — говорить художник.

У 20—30 роках, прагнучи відтворити новий ритм життя, розвиток науки і техніки, кращі надбання цивілізації, Леже, в пошуках відповідних асоціацій, все більше губить зв'язок з реальним світом, заглиблюючись у нетрі абстрактного мистецтва. Велосипеди, штурвали, труби, буксири, плакати і людські постаті переплітаються на його картинах з абстрактними малюнками. Виникає серія полотен, в яких домінує механічна дія. Ідея контрастів, якою просякнута вся творчість Леже, в

тридцятих роках набуває особливої гостроти. В картинах, побудованих на контрастах, поєднуються об'єкти, не лише не зв'язані один з одним, а просто абсурдні,— прийом характерний для сюрреалізму. Прикладом такої композиції, зокрема, можуть бути картини — «Монна Ліза з ключами», «Компас», «Листок і рука». Намалювавши дуже впевнено, товстою чорною лінією низку ключів, художник в пошуках контрасту несподівано зупиняє свою увагу на кольоровій репродукції «Джоконди» Леонардо да Вінчі і малює поряд з ключами Монну Лізу, а вгледівши після обіду порожню коробку з-під сардин, як контраст до Джоконди, перемальовує її на ту ж картину.

Коли спалахнула друга світова війна і настали тяжкі для Франції роки гітлерівської окупації, Фернан Леже емігрує до Америки. Він багато подорожує по Сполучених Штатах і багато працює. За час перебування в еміграції (1940—1945) ним створено біля 120 картин, переважно пейзажів.

Повернувшись у 1945 році до свого старого ательє на вулиці Нотр-Дам-де-Шам у Парижі, Леже завершує ряд картин, розпочатих ним ще в передвоєнні роки, зокрема, «Присвячується Луї Давиду», «Сільський мотив», кілька полотен з життя каменярів, створює п'ятнадцять літографій до віршів Рембо, а також 60 літографій на тему «Цирк», до яких сам пише й текст, працює над декораціями до

опери Д. Міо «Болівар» для паризького оперного театру, тощо.

Ще з довоєнних часів Ф. Леже велику увагу приділяє роботі над декоративним оформленням різних архітектурних споруд. Леже створює велике панно в залі засідань приміщення ООН в Нью-Йорку. В 1948 році працює над оформленням парку, де відбувався Міжнародний Конгрес жінок.

Повернувшись із еміграції, Ф. Леже вступає до лав Французької компартії.

Післявоєнні роки стають для художника роками особливого натхнення і творчого піднесення. Прагнучи наблизити своє мистецтво до народу, Фернан Леже звертається до реального світу, до реального життя, активно включається в боротьбу за мир (портрет борця за мир Анрі Мартена).

Говорячи про свою творчість, Леже підкреслював, що його мистецтво вирішувало суто декоративні завдання. Цікаво, що сам він постійно застерігав своїх учнів од наслідування свого методу. Леже говорив, що декоративні шукання поступово відірвали його від життя, закликав своїх учнів писати в дусі реалістичного мистецтва і саме на цьому шляху шукати сучасних нових засобів передачі навколишнього світу.

Помер Фернан Леже 1955 року. В кількох кілометрах од Ніцци, на горбі височить двоповерховий будиночок, збудований вдовою художника. Це музей Фернана Леже, в якому зібрано переважну частину творчої спадщини цього своєрідного митця.

Каменярі.

Олія 1951.

Присвячується Луї Давиду.

Фрагмент. Олія. 1943—49

КАЛІДОСКОП « ВСЕСВІТУ »

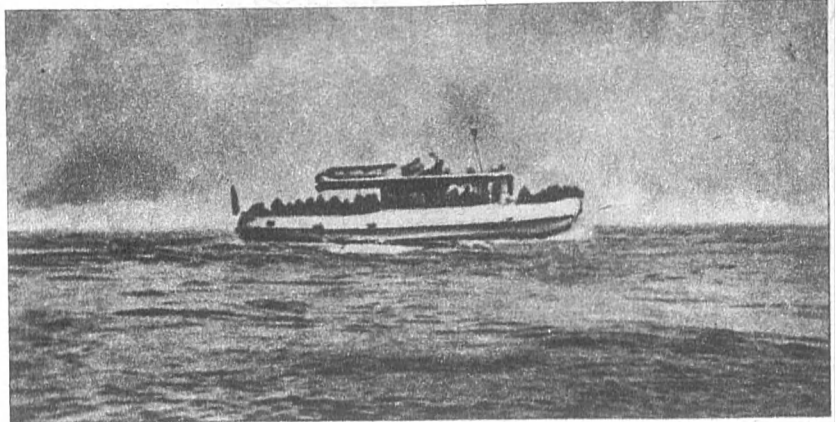
КЛИН КЛИНОМ. На рингу в Брукліні змагалися два боксери. Один з них — Денні Лондон — був глухонімий від народження. Під час бою Денні дістав від свого противника сильний удар в голову і раптом вперше почув гомін у залі.

ЧУЙНІСТЬ СУДДІВ. Чуйність американських суддів (коли йдеться про гварин, а не про людей) просто-таки зворушлива. Якось в Нью-Рочеллі, невеликому місті штату Нью-Йорк, адвокат Мільтон звернувся до суду з заявою, в якій обвинувачував міські власті в загибелі своєї канарки Неро. З нагоди національного свята муніципалітет влаштував фейерверк; тріск та гуркіт вибухів перелякали канарку, і вона вмерла від розриву серця. До цієї заяви суд поставився дуже серйозно. Почалося розслідування, був зроблений розтин трупі канарки, завертілися колеса судового механізму... Містеру Мільтону присудили грошову компенсацію.

А в Сан-Франціско суд затвердив духовницю якоїсь Еми Роджер Бакмен, за якою небіжчиця не залишила своєму синові нічого, чоловікові відписала 1 (один!) долар, а 600 000 доларів віддала товариству захисту тварин для заснування пам'ятного фонду на честь свого померлого тер'єра Бінго.

ОПАЛЮВАЛЬНІ КИЛИМИ. Одна британська фірма випустила в продаж опалювальні килими, що роблять зайвими інші засоби опалювання. Зроблені вони з штучного волокна і мають всередині електричні нагрівальні спіралі. Килими цілком безпечні, — їх можна чистити звичайними пилососами.

БІЗНЕС

Марія ЧЕСНІНОВА

(РЕПОРТАЖ ІЗ КАНАДИ)

Я побувала біля Ніагари в ті дні, коли там трапилась гучна сенсація. Семирічний Роджер Вудворд під час прогулянки човном по річці впав у воду, був знесений швидкою течією аж до водоспаду, прокотився 167 футів вниз по скелях і залишився живий та здоровий. Через кілька годин хлопчик уже давав інтерв'ю для радіо і телебачення.

Научкова
бочка
відходить
у забуття

Спуск по Ніагарському водоспаду вважався до останнього часу неабияким спортивним досягненням. Кілька відчайдушних сміливців наклали головою, намагаючись встановити цей своєрідний рекорд. Лише одному американцеві пощастило зісковзнути по бурхливих хвилях у каучуковій бочці. Ця бочка й досі зберігається в місцевому музеї, й її показують, — звичайно, за гроші — туристам.

Зараз спортсмен і його каучукова бочка відходять у забуття.

Туристи полюють за фотографією Роджера, обов'язково хочуть побачити гумову жилетку, завдяки якій він тримався на воді, випавши з човна (фірма, що виготовляє жилетки цього типу, зрозуміло, не забариться скористатись з такої чудової нагоди для реклами своєї продукції).

Газети докладно описують, як Роджер — «перша людина, яка випадково впала в Ніагарський водоспад і залишилася живою» — був виловлений командою катера для прогулянок (знову-таки, яка чудова реклама для катера, який бізнес для його власників!). Тут, звичайно, розповідають і про те, що хлопцю забезпечили зразковий догляд у головній лікарні Ніагарського району (канадські лікарні — також власність акціоне-

рів і приносять їм непогані прибутки — отож і тут потрібна реклама).

тись. Сюди з'їжджаються юрми людей як з Канади, так і з Сполучених Штатів. Бо хоч більша

частина території водоспаду лежить у США, оглянути його можна найкраще з канадського берега.

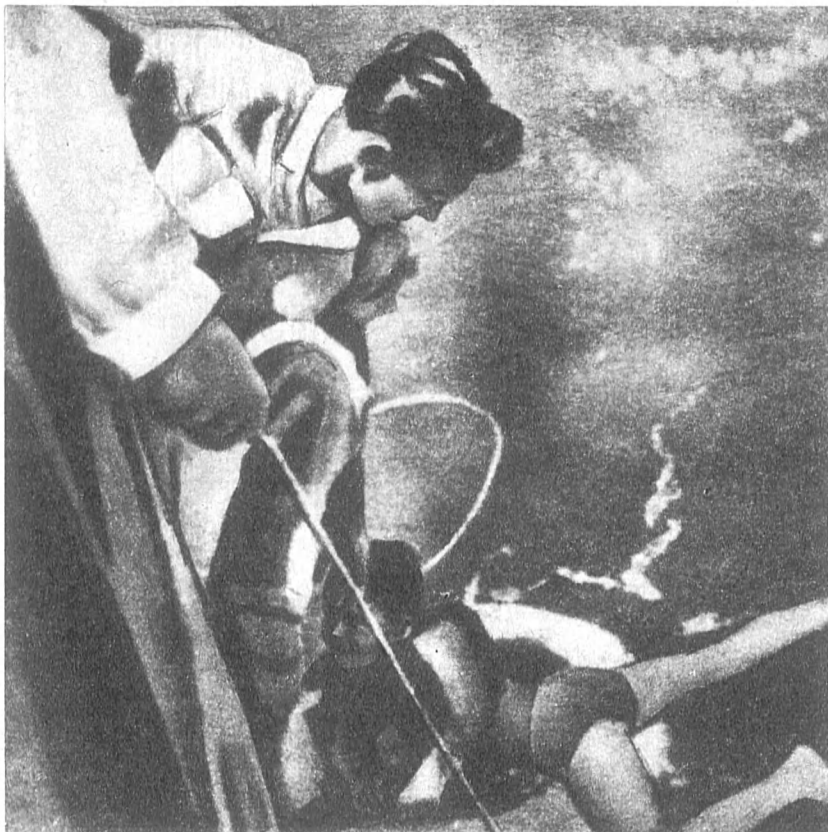
— Американці мають водоспад, а ми — краєвиди, — кажуть канадці і витискують із цих краєвидів неабиякі зиски.

Канадці збудували розкішний Ніагарський курорт з тінистими парками, теплицями та квітниками, спорудили розкішні готелі й недорогі пансіонати, відкрили десятки ресторанів, барів та кафе, сотні магазинів і крамничок з «автентичними» індієськими сувенірами і, слід сказати, роблять на цьому непоганий бізнес.

Не забули вони спорудити й канатну дорогу над річкою, спустили на воду два річкові трамваї, які підходять до водоспаду так близько, що густий водяний порох, конденсуючись, струмками стікає по спеціальних гумових плащах, які видаються напрокат; навіть пробили тунель у скелях під водоспадом, щоб і знизу можна було помилуватися прибутковою водою.

Канадці змагаються з американцями — хто зробить кращий бізнес просто з води? І американські та канадські долари пливуть з кишені до кишені так само швидко, як води Ніагари.

ПРОСТО

З ВОДИ

А власники готелів та пансіонатів Ніагарського району потирають руки: в цьому сезоні не бракуватиме клієнтів.

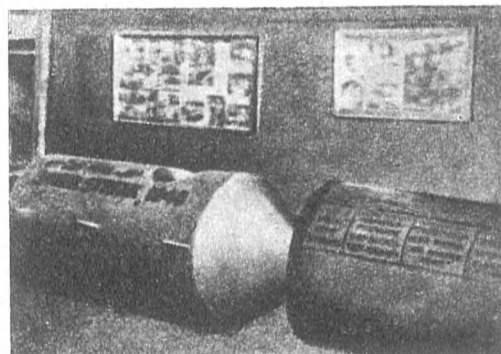
**Краще
мати
краєвиди,
ніж
водоспад**

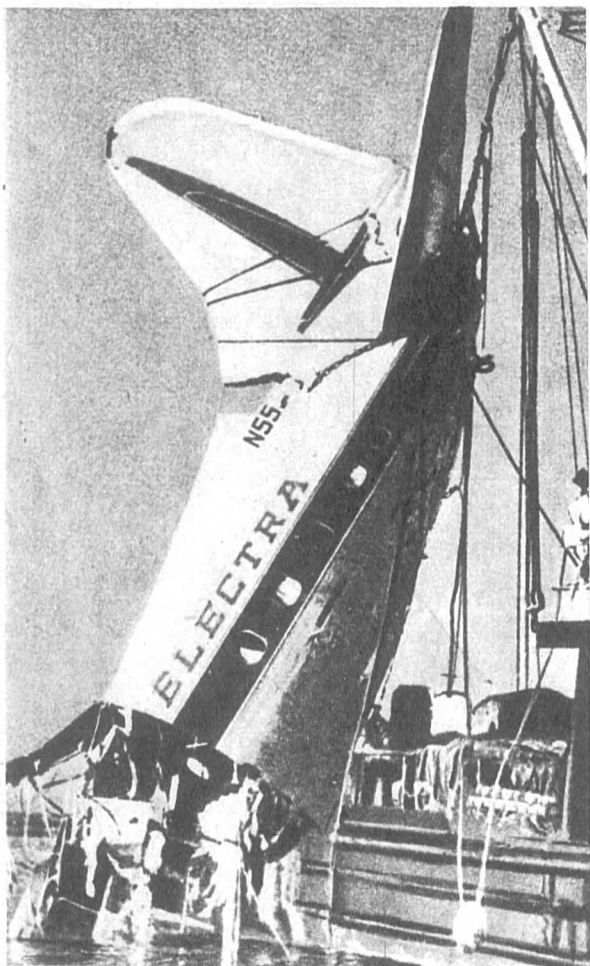
Зрештою, на брак туристів над Ніагарою не можна поскаржи-

На фото: Річковий катер підвозить туристів аж до спієніх вод Ніагари.

Роджер Вудворд одразу ж після своєї карколомної подорожі.

Бочки, зібрані в музеї Ніагарського водоспаду, вже не привертають до себе уваги туристів.

П'ЯТА КАТАСТРОФА

Американський пасажирський літак типу «Електра» піднявся в повітря з Бостонського аеродрому і майже одразу вибухнув у повітрі. Залишки машини впали в озеро поблизу аеродрому. Жоден із 60 пасажирів та членів екіпажу не врятувався...

За останні два роки літаки типу «Електра» розбиваються уже вп'яте. Внаслідок цих катастроф загинуло 223 чоловіка. Конструкція цього турбогвинтового літака, виробництва компанії Локхід, має, очевидно, якусь хибу. Однак компанія не знімає літака «Електра» з повітряних ліній...

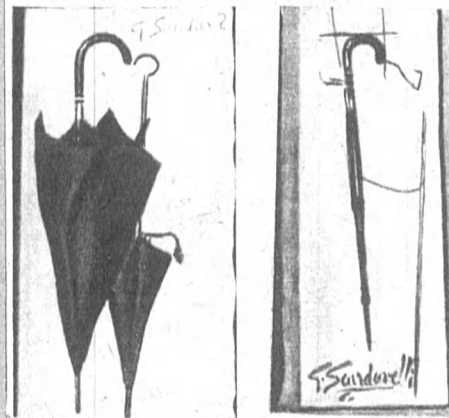
ЗІ ЗБРОЄЮ ЗА ПОЯСОМ

25-річному королю Йорданії Хусейну I було, напевно, жарко, коли він, всупереч етикету, розстебнув піджак, — і кореспондент зафіксував на плівці заткнутий за пояс короля револьвер. Очевидно, Хусейн почував себе невпевнено навіть у своєму палаці.

ПАРАСОЛЬКОВЕ МИСТЕЦТВО

Італійський художник-пейзажист Джузеппе Скардовеллі мав стару парасольку, яку, власне, треба було б давно вже викинути. Проте з цією річчю у Скардовеллі були пов'язані певні спогади, і тому він вирішив зберегти її. Художник прикріпив тлінні останки парасольки до полотна і поставив у кутку. Друзі Скардовеллі, побачивши цю «композицію», почали розхвалювати її. Рекламний глас привів до художника й покупця, звичайно, американця, — прихильника «абстрактного мистецтва». За стару парасольку, розп'яту на полотні, американець заплатив 500 доларів.

Після такої удачі Скардовеллі закинув пензлі та палітри й почав створювати нові «композиції» з старих парасольок. Ви можете побачити на фото останні «твори» художника: «Джентльмен» та «Двійко закоханих».

МОЗА АЛІ — ПОЕТЕСА ЗАНЗІБАРУ

Вже сімдесят років панують на Занзібарі — маленькому клптику землі, що притулився до східного узбережжя Африки, — англійські колонізатори. Єдине місце, де друкуються вірші сьогочасних поетів Занзібару, єдина трибуна, де звучать їх голоси, — це щотижнева газета «Млонгозі», що в перекладі з мови суахілі означає «Вождь». (До речі, Занзібар, на відміну від переважної більшості інших територій Екваторіальної Африки, зумів зберегти для своєї, хай і дуже слабо розвиненої, літератури традиційну народну мову — суахілі).

Ця газета, на останній сторінці якої читачі завжди бачать малюнок півня — символ свободи, є органом Занзібарської національної партії, яка зараз очолює боротьбу за об'єднання народу для рішучого опору колонізаторам. Поряд із закликами партії, оголошеннями про масові мітинги, повідомленнями про події в усьому світі, в газеті також друкуються поезії рідною мовою. Протягом 1960 року тут надруковано понад 40 творів різних поетів. З них п'ятнадцять віршів молодого поетеси Мози Алі.

Даремно шукати у творах Мози Алі якоїсь «острівної замкнутості». Навіть побіжне знайомство з її поезією свідчить, що боротьба за свободу і національну незалежність, якою зараз живе весь величезний континент, знайшла і тут свій відгук.

Моза Алі народилась у 1935 р. в сім'ї одного з лідерів національно-визвольного руху Ахмеда Сеїфа Харусі. Ще дівчинкою Моза Алі була постійним свідком гарячих зборів, запальних промов, мітингів, в яких брав участь її батько, що двадцять років життя віддав боротьбі за визволення батьківщини. Тепер Моза Алі сама стала активним діячем жіночої організації, яка має на Занзібарі великий вплив.

Коли на одному з перших великих мітингів жінок Занзібару одна з керівниць жіночого руху запитала, в чому зацікавлені жінки, крім домашнього вогнища, — всі учасниці мітингу в один голос відповіли, що на першому місці в них визволення батьківщини від колоніалізму. Поетеса Моза Алі є прикладом саме такої нової жінки Занзібару, народ якого бореться, щоб час визволення прийшов якнайшвидше.

Л. Некрасова

Джоне, верни мені свободу!

Джума: Джоне, вже сімдесят років
тяжких

Ти володієш мною.
Та не потрібен ти мені,
Іди собі, залиш мене,
Залиш мою господу.
Не хочу бути більш рабом!
Джоне, верни мені свободу!

Джон: Ти, Джумо, мабуть, збожеволів —
Я ж захист твій, я — твій суддя.
Твоєю долею найкраще
Розпорядитись можу я...
Як ти не можеш зрозуміти,
Що негр покірний має бути!
Ти в мене не здобув освіти,
І волі тобі не здобуть!

Джума: Життя я прагну,
А не смерті...
А ти холодною рукою
Поволі хочеш задушити...

Ти п'єш по краплі кров мою,
На смерть мою ти дав вже
згоду.

Не хочу бути більш рабом,
Джоне, верни мені свободу!

Джон: Щось надто гучний голос твій
Сьогодні чую...

Є в'язниці
У мене для полум'ярів...
Вони для тебе всі відкриті,
Вони тебе постійно ждуть.
Ти в мене не здобув освіти,
І волі тобі не здобуть!

Джума: Ти людський вигляд загубив,
Ти став вампіром...
Тільки марно —
Ти мусиш повернути назад
Все, що загарбав у народу,
Не хочу бути більш рабом,
Джоне, верни мені свободу!

Джон: Занадто довго слухав я,
Мені загрожувати смієш?
Забув, як блискають багнети,
Коли мене охопить лють?
Ти в мене не здобув освіти,
І волі тобі не здобуть!

Джума: Ні! Знищить ти мене не зможеш!
Я невмирущий! Триста тисяч
Сердець гарячих в моїх грудях
До бою кличуть. Вони прагнуть
Впізнати життя і світу вроду...
Не хочу більше бути рабом,
Джоне, верни мені свободу!

Співає півень, що світанок буде

Співає півень, що світанок буде!
Вже час прийшов розвіяти пільму...
Її важке і чорне покривало
У пориві могутнім скинуть люди.
Ще темрява затрималась над нами,
Але ми чуємо, як серед ночі
Співає півень, що світанок буде!

Співає півень...
І пророчий спів ми чуєм скрізь —
По тюрмах, під важким склепінням,
І на плантаціях, з закутими руками...
Ми спів його вчуємо звідусюди,
Ми мусимо зібрати наші сили
І відповісти піснею, що кличе до
свободи.
Співає півень, що світанок буде!

Чекає півень, що усі прийдуть
На заклик цей...
А хто не має сили —
Хай набере повітря батьківщини,
Солодкого повітря повні груди,
І стане враз сміливий і бадьорий.
Мета у нас єдина і велика!
Співає півень, що світанок буде!

Співає півень, що світанок буде.
Ми чуємо гучне «ку-ку-рі-ку».
І, дивлячись в манливу далечинь,
Крокуємо вперед, не боячись огуди.
Ми віримо в розплату справедливую
І в радісне майбутнє...
Співає півень, що світанок буде!

*З мови суахілі переклала
Лідія НЕКРАСОВА*

КАЛЕНДАРІ «ВСЕСВІТУ»

«ВЕЛИКА АЛКОГОЛЬНА РЕФОРМА». У Франції, де зловживання алкоголем набуло характеру національного лиха, виданий закон, що категорично забороняє барменам продавати алкогольні напої в кредит. Уряд сподівається, що ця реформа приведе до різкого зниження пияцтва. За іншим урядовим рішенням скорочуються також посадки сортів яблунь, з плодів яких виготовляється яблучна горілка — кальвадос.

СПОРТИВНІ ПЕРЕДАЧІ ТА СМАЖЕНА РИБА. Федерация власників ресторанів у Італії рекомендувала своїм членам не подавати відвідувачам смаженої риби під час спортивних передач по телебаченню: відвідувачі даляться кістками і тим завдають зайвих неприємностей власникам ресторанів.

МОНЕТИ З ПЛАСТМАСИ. Монетний двір британського казначейства запропонував урядові карбувати дрібні одно- дво- і трипенсові монети з пластмаси. Ці монети можуть відрізнятися не тільки розміром, а й кольором. Головною їх позитивною якістю буде легка вага.

КНИЖКОВІ СНОБИ. Одне французьке видавництво заснувало «Міжнародний клуб бібліофілів», мета якого — видавати «найдорожчі книжки світу». Протягом останнього року клуб видав кілька книжок, ілюстрованих відомим художником - сюрреалістом Сальвадором Далі; кожна з них коштувала величезну суму грошей. Тираж нових видань відповідає кількості членів клубу (зараз їх 250). Вступний внесок дорівнює 1000 доларів, а це одне вже промовляє про контингент цієї установи. Член клубу має право одержувати лише один примірник кожного видання; на палітурці надруковане прізвище власника. Це, звичайно, приваблює книжкових снобів більше ніж сама книжка.

ВИПАДКИ З ЖИТТЯ

**У ОЛЕКСАНДРА
СЕРАФИМОВИЧА**

В листопаді 1927 року радянський народ святкував десяти роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. В Москву з'їхалось багато зарубіжних письменників.

Олександр Серафимович, автор «Залізного потоку», один із найвидатніших радянських письменників, якому тоді вже минуло шістьдесят років, влаштував у себе вечерю. Запрошених було чоловік тридцять, серед них Драйзер, Барбюс, Бехер... Під час вечери до господаря підійшла хатня робітниця.

— Товаришу Серафимович, вас хоче бачити якийсь молодий чоловік.

— Принеси ще один стілець і чисту склянку.

За хвилину до кімнати ввійшов худорлявий соромливий юнак років двадцяти. На ньому було поношене пальто, під пахвою він тримав товстелезний рукопис. У всіх нас, кому доводилось працювати по видавництвах чи редакціях, їжа застряла в горлі. Один тільки Серафимович зберіг спокій.

— Сідайте, сину мій, пийте, їжте, а потім поговоримо.

Юнак боязко сів на краєчок стільця і трішечки поклав собі на тарілку. Пити відмовився. Рукопис поклав перед собою на підлогу та ще й притиснув його ногою, щоб, часом, хто не вкрав. Правду кажучи, він мав не дуже привабливий вигляд.

Після вечери юнак підійшов до Серафимовича:

— Олександр Серафимовичу, ви козак, я теж. Кажуть, що ви хороша людина. Мені дуже не щастить. Допоможіть мені.

— Чим тобі допомогти, сину мій?

— Я написав роман. І, нічого гріха таїти, вийшов він у мене такий товстий, що ніхто не

хоче читати. Ви редактор журналу «Октябрь» і, якби схотіли...

Серафимович і тут лишився спокійним.

— Гаразд,— сказав він рішуче,— прочитаю. За два місяці прочитаю.

Соромливий юнак зніяковіло подякував.

* * *

Тиждень за три, десь перед обідом, мені подзвонила невістка Серафимовича:

— Ви сьогодні вільні? Батько запрошує вас на вечерю. Неодмінно приходьте, буде дуже цікаво.

У Серафимовича знову було багато гостей. Цього разу прийшли російські, українські, закавказькі та зарубіжні письменники. Серед них сидів і худорлявий юнак, що того пам'ятного вечора так налякав усіх своїм солідним рукописом. Сьогодні він був у гарному козацькому вбранні і не здавався вже соромливим. Ніби й обличчя стало не таке бліде.

Під час вечери Серафимович підвівся і, піднявши склянку з вином, сказав:

— Старому кожен юнак ворог. Принаймні, є таке прислів'я. Кажуть і так: для письменника ворог—кращий за нього письменник. Досі тільки в одній людині я вбачав гідного себе «ворога». Це Фадеев. Він молодший за мене на тридцять п'ять років і, мабуть, краще пише. Тепер у мене з'явився ще один «ворог». Це юнак, молодший за мене більш як на сорок років і, слово честі, у сто разів талановитіший. Прізвища цього юнака ніхто з вас ще не чув, але через рік його знатиме весь Радянський Союз. І не мине й десяти років, як це прізвище буде відомо всьому світові. Саме так, бо Михайло Шолохов — це людина...

Серафимович ще довго характеризував автора «Тихого Дону».

Виявилось, що рукопис, якого ми тоді так злякалися, був першим і другим томом «Тихого Дону».

— Бажаю, щоб у наших рідних радянських народів було більше таких письменників,—

закінчив Серафимович свій тост,— а собі бажаю якомога більше таких «ворогів».

За рік Шолохова читали в усьому Радянському Союзі і дуже полюбили його. А ще через п'ять років «Тихий Дон» було видано більш ніж тридцятьма мовами. І де б роман не друкувався, він здобував славу й честь радянській літературі.

А коли хтось нагадував Серафимовичу про той випадок, старий з хитруватою посмішкою казав:

— Може, я поганий письменник і вже старий, але певен, що якби обрав собі професію віщуна, мав би чималі успіхи.

А якщо подумати, то хіба професія віщуна така вже й погана?

ЧУДО

Пізньої осені 1928 року — не пригадую з якої нагоди — ми зібралися на святкову вечерю в ресторані московського готелю «Національ». Там були Бела Кун з дружиною, Дьюла Алпарі, Ференц Мюнніх, Ференц Янчік, Дьердь Самуелі та ще багато інших старих угорських революціонерів - кому-

ністів. На вечерю запросили і трьох угорських письменників: Мате Залку, Антала Гідаша і мою скромність. У Бели Куна був чудовий настрій: нещодавно гнівний протест робітників світу визволив його з одиночної камери віденської тюрми. Він весь час кепкував з нас, трьох «лідерів-літераторів». Люб'язно посміхаючись, Кун, проте, цілком одверто висловив свою думку про нашу роботу, і нам довелося вислухати не дуже приємні речі.

На наше щастя в «Націоналі» грав циганський оркестр. Чи випадково, чи диригент довідався, що серед його слухачів сидить Бела Кун, але одна угорська пісня змінювала іншу. Кун розчулився, як завжди, коли слухав рідну пісню або читав угорську народну казку.

— Підійдіть, Іллешу,— попросив він мене,— і спитайте, хто керівник оркестру.

Через кілька хвилин я повернувся до столу.

— Диригент оркестру — Бела Кун, колишній військовополонений.

— У вашій голові завжди якісь недоречні жарти,— буркнув Кун у мій бік.— Залко, поговоріть, будь ласка, ви з диригентом!

Мате затримався там довгий час і, коли повернувся, додав до сказаного мною, що керівник угорсько-циганського оркестру в Москві два роки служив червоноармійцем у Чапа-

єва, а згодом (в 1920 році) брав участь у боях під Перекопом.

Кун жодним словом не відповів на докладну інформацію Залки, але попросив наймодшого літератора, свого любимця Гідаша, щоб той теж сходив до диригента. Гідаш не тільки поцікавився прізвисьмом диригента, а й зазирнув у його посвідчення.

— Нічого не вдіємо, товаришу Кун,— його прізвище справді Бела Кун,— сказав він і схилив голову, чекаючи на добру нагінку.

Кун промовчав — певно, вважав, що жартів забагато, далі швидко підвівся і мало не бігцем попрямував до диригента. Два Бели Куна розмовляли добрих чверть години, тиснучи один одному руки. Потім наш Бела Кун повагом вернувся до столу і довго сидів мовчки, наче був сам у кімнаті чи в темному лісі. Здавалось, він зовсім забув про нашу присутність. Певно, його думки полинули на поля давніх боїв, туди, куди Бела Кун водив на бій за волю людства сотні тисяч бійців.

— І трапляються ж чудеса! — нарешті промовив він після довгої паузи.

— Авжеж,— озвався я,— справді чудо, коли червоноармієць, боець за Перекоп, носить те ж саме ім'я, що і...

— То ви, нещасний, гадаєте що я це називаю чудом? — перебив мене Кун.— Де там! Я думаю над тим, яке чудо, що три угорські письменники стверджують одне й те саме! І найдивовижніше: все, що вони стверджують,— правда. То давайте вип'ємо за це, літератори!

МАЯКОВСЬКИЙ

У 1929 році ми втрьох їхали до Ленінграда: Серафимович, Маяковський і я. Старий, спокійно-лагідний, трохи самовпевнений письменник-реаліст Серафимович і невгасимо палаючий факел (або краще — нестримно діючий вулкан) — Маяковський не дуже уживалися разом. Поважали, навіть любили один одного, але часто сперечалися досить серйозно. Пригадую, наприклад, такий обмін шпильками.

Серафимович сказав:

— Я був би надзвичайно щасливий, коли б ви написали вірша, який сучасність не оголосила б геніальним, а майбутнє не визнало б за віджилий і нікчемний.

— З радістю напишу хоч цілу дюжину таких віршів, але з умовою: ви у відповідь на-

пишете новелу, яка в момент своєї появи на світ не буде сторічною давниною,— відповів Маяковський.

Отак «люб'язно» розмовляли вони від Москви аж до Ленінграда. А в Ленінграді Маяковський і Серафимович разом виступили на літературному вечорі, закликаючи ленінградців допомагати зарубіжним письменникам, які жили в їх місті.

БЕРНАРД

ШОУ

Влітку 1931 року Шоу відвідав Радянський Союз. Мені, як члену комісії по прийому видатного англійського письменника, першому в Москві пощастило потиснути йому руку. Коли Шоу вийшов з вагона, з ним заговорив один молодий ірландець, який народився в тому ж селі, що й Шоу.

— Сподіваюсь, ви все життя проживете в Радянському Союзі? — спитав Шоу свого земляка.

— Ще не знаю,— відповів хлопець.

— Якби я був молодший хоч років на десять, то назавжди залишився б у цій країні.

— А звідки ви знаєте, що в Радянському Союзі живеться добре? Адже ви тут лише кілька хвилин! Чому ви такої високої думки про Радянський Союз,— ви ж його досі не знали? — звернувся із запитаннями до великого письменника один московський журналіст.

— Дорогий друже,— відповів Шоу,— за сімдесят п'ять років я побував у багатьох країнах. Тому маю доволі підстав любити й поважати Радянський Союз. Коли б ви були свідком усього, що мені довелося побачити в житті, ви щоранку цілували б радянську землю.

* * *

З нагоди перебування високого гостя в столиці Радянського Союзу московські письменники влаштували обід. На обіді Шоу, між іншим, сказав таке:

— Нарешті я досяг своєї мети. Більш як п'ять десятиріч я мав справу з видавцями і письменниками. Досі я бачив тільки таких письменників, яких експлуатували видавці, і таких видавців, які багатіли з праці письменників. Тепер, нарешті, я бачу письменників, які експлуатують видавців, і бачу видавців, які плачуть від того, що їх обдирають письменники. Заради цієї хвилини варто було жити!

Шоу розповів про труднощі на початку своєї літературної діяльності:

— Видавати мій перший роман відмовилося рівно шістдесят видавництв. Поштові витрати я сплатив тільки тому, що влітку віддав у заклад своє зимове пальто. Згодом, коли роман вийшов, може, знаєте,— про життя одного чемпіона з боксу, він витримав рівно шістдесят видань. Після цього я протягом усього життя маю матеріальні турботи. В юнацькі роки не знав, з чого жити, а зараз не знаю, що робити з грошима.

* * *

Після відвідин одного з дитячих будинків Шоу був у чудовому настрої. Я наважився пожартувати й сказав:

— Під час суперечок ви більше схожі на свої карикатури, аніж на фотографії.

— Знаю,— відповів Шоу.— Як-не-як вже сімдесят п'ять років я живу на світі, що не краший за жалюгідну карикатуру. Як людина розумна, я пристосовуюсь до цього світу хоча б зовнішньо...

* * *

Коли Шоу від'їжджав з Москви, на вокзалі один радянський письменник запитав його:

— Товаришу Шоу, сподіваюсь, ви і надалі залишитесь другом Радянського Союзу?

— Принаймні до смерті. Що буде потім, не знаю. Наскільки я тямлю у європейській пресі, може трапитись таке, що після смерті я стану ворогом усього радянського.

РОМЕН

РОЛЛАН

Ще до своєї першої зустрічі з Роме-ном Ролланом я довгі роки листувався з ним. Листи, які я одержував від нього, стосувалися не тільки мене. Листи — це літературний жанр Ромена Роллана. В них він досить часто висловлювався з важливих питань політики чи літератури, ділячись своїми дум-

ками не тільки з адресатом. Якщо в листі й було кілька речень приватного характеру, від цього він не втрачав свого громадського звучання. Листи до мене (за винятком двох-трьох) були надруковані на сторінках «Правды» та «Известий». Хоч і пишаюся тим, що одержував листи від Роллана, але я не настільки тупий, щоб сприймати ці художні мініатюри за звертання тільки до мене.

Вперше з «совістю Європи», як назвав Рол-

лана Горький, я зустрівся в березні 1932 року.

В той час ліві письменники всього світу готували організований протест проти загарбницької політики Японії на Далекому Сході. В цій справі я й мав зустрітися з Роменом Ролланом. Я запитав по телеграфу, чи можна приїхати до нього, й одержав сердечне запрошення. Одночасно Роллан повідомив, що візу до Швейцарії я дістану за допомогою Стефана Цвейга у Відні. Та замість візи мене чекала звістка, що швейцарський уряд з політичних міркувань не дозволяє мені ступити на свою землю. Тоді Ромен Роллан запропонував зустрітися на австрійсько-швейцарському кордоні, у містечку Фельдкірхен.

Ми провели разом майже добу. Політична частина нашої розмови на сьогодні вже не актуальна. В основному говорили про небезпеку війни. Ніби від фізичного болю, страждав Ромен Роллан від того, що людство ніяк не хотіло усвідомити, що означає для нього загроза мілітаризму.

В моїй пам'яті збереглася цікава, трохи гротескна сценка нашої зустрічі. Довідавшись, що мені не можна їхати до Швейцарії під своїм іменем, я повідомив Роллана, що поїду до нього під псевдонімом. У відповідь «совість Європи» добре вчитав мене, мотивуючи це тим, що й в ім'я найсвятішої мети не слід вдаватися до нечесних засобів. Коли на станції у Фельдкірхені я гукнув його, Роллан назвав мене «любим Іллешем». Я тут же пояснив, що в зв'язку з моєю партійною діяльністю зміг приїхати тільки по фальшивому паспорту на ім'я Августа Ноймана. Ромен Роллансторопіло дивився на мене кілька хвилин, потім голосно засміявся.

— Рано чи пізно, а доведеться визнати, що я старорежимний дивак, який нічогісінько не тямить у новому оточенні. Та цей випадок, дорогий Ноймане, буде для мене повчальним, і коли незабаром я знову потраплю в подібну ситуацію, чекатиму на вас вже у Швейцарії. Якщо й мені треба обдурювати, то нехай це відбувається в кращих умовах.

✱

Вдруге я бачив Ромена Роллана в Москві літом 1935 року. Цілими днями я водив його по місту, показуючи визначні місця столиці. Я гадав, що Роллана насамперед зацікавлять пам'ятки стародавньої культури, чудові споруди слов'янської архітектури, музеї, картинні галереї, бібліотеки. Однак я помилився. Насамперед Роллан хотів побачити дитячі будинки, сучасні «фабрики-кухні» і казарми Червоної Армії.

Коли вже зайшла мова про військові казарми, слід згадати, що й під час перебування Роллана в Москві ми часто спинялися на питаннях воєнної безпеки. Ці питання дедалі більше хвилювали радянську громадськість,

оскільки Гітлер і Муссоліні стали надто активно погрожувати зброєю. З цього приводу між Роменом Ролланом і радянськими письменниками точилися цікаві дискусії. Розвиток людського суспільства Роллан намагався висвітлити в такому плані, щоб події розгорталися відповідно до його передбачень. Він за всяку ціну хотів переконати себе й інших у тому, ніби воєнна загроза може минути, отже, нам, ворогам війни, не слід пророкувати, що Гітлер втягне людство у другу світову війну.

Напередодні від'їзду Ромена Роллана я супроводив його до Військово-історичного музею. Він здивовано зупинився перед одним незвичайним експонатом.

— А що б це мало бути?

— Це дерев'яна гармата, яку зробили сибірські селяни. Вони стріляли з неї камінням в японських окупантів та у білих. Таким знаряддям воювали проти сучасної зброї. І перемогли...

Ромен Роллан замислився.

— Ця гармата,— промовив він нарешті,— пояснює мені ваш спокій. Хто переміг з отаким примітивним знаряддям, той, маючи сьогодні чудову промисловість, може не боятися і самого пекла.

І Роллан попросив у директора музею фотографію сибірської гармати.

Ми з Юліусом Фучіком стояли на Красній площі перед кремлівською стіною, навпроти теперішнього будинку Президії Верховної Ради, на куполі якого майорів величезний червоний прапор. Вночі цей прапор освітлювали невидимі прожектори. Віяв теплий вітерець, і нам здалося, що прапор

палає червоним полум'ям.

— Ось де центр світу! — захоплено промовив Юліус.

Він завжди був балакучий, але тепер чверть години простояв мовчки і навіть не ворухнувся. Потім повторив знову:

— Ось де центр світу!

Юліус кивнув головою на Мавзолей і перевів погляд на червоний прапор.

— Центр світу...

— Ходімо додому, Юлішко!

Мені майже силоміць довелося тягти його з Красної площі. На обкладинках книжок, в журналах, газетах, дописах таємної поліції його звали Юліусом Фучіком. Таке прізвище й ім'я стояли і в його паспорті. Проте ніхто з дру-

зів не називав його Юліусом. У нього була тисяча імен. Найпопулярніше з них «Юлічко» — угорські друзі Фучіка переклали на свій лад і вимовляли «Юлішка». Фучік був здоровий, дужий, витривалий чоловік. Якби він міг замерти на місці, то скидався б на античну статую. Та Фучік був надзвичайно рухливий. Він невтомно ходив по всіх усюдах, усе розглядав, навіть обмацував і розпитував про все, як допитливий хлопчик. Він хотів усе чути, бачити і знати. Його цікавила кожна нова людина. З ким би він не заводив розмову, за кілька хвилин завойовував симпатію співбесідника. Люди швидко проймалися довір'ям до нього і ладні були розповідати не тільки свої біографії, а й батькову, дідову і навіть прадідову.

Фучік завжди слухав людей з великою пошаною й увагою.

— З тебе вийшов би непоганий слідчий, Юлішко...

— Можливо, але поганий в'язень. Я не висидів би між чотирма стінами.

— Стіни самі втекли б од тебе, — запевняв я його, — ти гриз би їх своєю допитливістю.

Фучік засміявся. Ніхто ніколи й ніде не міг так широко, так дражливо сміятись, як Фучік. Коли він починав, то сміялися всі. Не можна було втриматись, щоб не сміятися. Йому вторили не тільки люди, але й речі. І ось Фучік засміявся у мене вдома. Його відразу підтримав і весь мій кабінет: письмовий стіл, книжкова шафа і всі книжки, що були в ній. Сміялися класики й сучасні письменники. Найщиріше сміялися книжки філософів-песимістів.

І в цю мить до кабінету ввійшов Мате Залка.

Мате був людиною веселої вдачі. Його не треба було заохочувати до сміху. І тепер, не встиг він переступити порога, як уже засміявся голосніше за нас. Правда, він перший і замовк.

— Хоч скажіть мені, чого ви так радієте? — спитав він.

— Як чого?! — відповів Фучік. — Ми раді з усього, що є на цьому світі. За винятком, звичайно, капіталізму, імперіалізму і верховодів соціал-демократії. Мало радості і з письменників-песимістів та пихатих критиків. Одіначе їх я не зараховую до життєвих факторів. Вони...

Фучік посерйознішав.

Він дуже рідко і завжди з боєм у серці переходив на серйозний тон. Але, коли він набирав серйозного вигляду, то це було вже посправжньому. Фучік був надзвичайно освіченою людиною, і коли що знав, то знав на всі сто процентів. Він розмовляв тільки про такі речі, на яких добре розумівся. Фучік ніколи не задирав носа і ненавидів пихатих егоїстів-всезнайонок. У його простих, ясних висловлюваннях завжди було раціональне зерно: освіченість, досвід і віра в майбутнє.

Ми вечеряли втрьох: Фучік, Залка і я. Залка і я лаяли Гітлера, Фучік — Америку.

— Долар підсаджує Гітлера в сідло, долар готує війну!

Фучік дуже непокоївся за долю свого народу. Він знав, що чеська буржуазія зв'язала долю Чехословацької республіки з Англією та Францією. Він розумів, що англійська та французька буржуазія не захищатиме інтересів чехословацького народу, а тільки використає його в своїх цілях.

— Буржуазія заплатить Гітлеру нашим народом, — казав Фучік. — В руках англійських та американських панів Чехословацька республіка стане розмінною монетою, чайовими для німецьких катів.

— Але ми поборемось! — палко вигукнув він, з гнівом вдаривши кулаком об стіл.

* * *

Після вечері до кабінету зайшов мій восьмирічний син Володя.

— Розкажіть що-небудь, дядьку Мате.

— Що тобі розказати, Володю?

— Що хочете.

— Що хочу? Гаразд, це я можу, — відповів Залка.

Він посадив Володю на коліна і розповів йому чеську казку про поєдинок короля Матяша з лицарем Голубарем. Володя слухав казку з захопленням, Фучік — трохи схвилювано. Мабуть, він уперше почув про лицаря Голубаря, його подвиги та поразку.

Коли Мате скінчив розповідь, Фучік схопився на ноги:

— Вимагаю реваншу!!

— Що? Чого тобі? Що трапилось?

Фучік вимагав реваншу від Залки через те, що угорський король Матяш переміг чеського лицаря Голубаря.

Залка спочатку здивувався з такої вимоги, а потім погодився:

— Законна вимога, Юлішко. Я готовий до бою. Але ж у квартирі немає ні коней, ні панцирів, ні списів.

— На жаль, це правда, — зауважив я.

— Так, це погано, проте ми знайдемо вихід. Ми оберемо інший вид зброї, — сказав Фучік.

Зійшлися на тому, що будуть співати по черзі народних пісень.

Мате співав угорських, а Фучік чеських пісень. Вони змагалися аж до ночі, і ніхто з них не втомився.

Розійшлися «противники», міцно взявши під руку один одного.

ЗАБОЛОЧЕНИЙ

ДВІР

У березні чи квітні 1934 року Спілка направила делегацію письменників до міста Горького, де секретарем обласного і міського комітету Комуністичної партії працював тоді А. Жданов. До складу делегації входили Панфьоров, Ставський і я. Ми повинні були подякувати робітникам паперо-

вого заводу за те, що вони, на прохання Спілки письменників, перевиконали план і для наших журналів та книг виробили не пам'ятаю вже скільки сотень тонн паперу більше, ніж передбачалося. Крім подяки, ми, звичайно, везли з собою і подарунки — книжки. Було у нас і прохання до робітників заводу — ще вище підняти рівень випуску продукції.

Впоравшись із своїм завданням, делегація відвідала Горьківський автозавод — перший великий автозавод у Радянському Союзі. Разом із житловими будинками для робітників, адміністративними, соціальними, культурними установами цей завод утворював на околиці Горького ціле місто. Таке величезне сучасне підприємство в Радянському Союзі на той час було рідкістю. Серце наше переповнювалось гордістю і щастям, коли ми оглядали цей чудовий гігант — дітище першої п'ятирічки. За день ми оглянули завод, їдальню, бібліотеку, клуб, дитячий садок. Потім нас запросили на вечерю до Жданова. Він уже тоді був відомий на всю країну партійний працівник — через кілька місяців його обрали секретарем Центрального Комітету партії.

Жданов був молодий середній на зріст стрункий чоловік. Розмовляв тихо, привітно. Дім, поведінка його господаря і вечерея, якою нас почастували, — все було дуже скромне і просте. Після вечері ми в кабінеті Жданова (бібліотека у нього була значно багатша, ніж сама квартира) довго обговорювали назрілі питання соціалістичного будівництва й культури. Коли у розмові раптом виникла пауза, Жданов запитав, яке враження справив на нас автозавод. Панфьоров виступив досить патетично, Ставський говорив із знанням справи. Коли черга дійшла до мене, то все, про що можна було говорити, вже було сказано. Та який з мене письменник, якщо я мовчатиму, коли в мене немає чого сказати?! От я і висловив свою думку, суть якої зводилась до одного: «Величезний двір заводу дуже заболочений!»

Такого мої товариші не говорили, отже, зауваження було моє власне і відповідало дійсності. Я пишався оригінальністю свого виступу.

Жданов зніяковів. Вогник в його великих чорних очах на хвилинку загас. Своему гостеві він, звичайно, не міг сказати те, що подумав: «Бідолашний товаришу, ви таки справді обмежені! Невже тільки про заболочений двір можна говорити, відвідавши цей величезний і перспективний комбінат?» Ввічливість не зрадила Жданова. Він подякував мені і тут же заспокоїв: весняне сонце незабаром висушить ці калюжі, бо така вже доля болота, що утворилося після снігу. До речі, він уже дзвонив директору заводу, що час розпочати роботу по очищенню двору.

— За планом двір протягом літа буде заасфальтований. Ваше зауваження, шановний товаришу Іллеш, сьогодні ще відповідає дійсності, але восени застаріє. Зникне болото серед двору, залишиться тільки завод із своїми адміністративними та культурними закладами. Проте дякую, що ви вказали нам на цей недолік. Щиро дякую!

Мені було дуже соромно. А мої колеги соромилися за такого приятеля ще більше.

— Коли тобі, Бело, так хотілося сказати про цей заболочений двір, — хвилювався Панфьоров по дорозі додому, — то вже згадав би про нього одним словом, і ми принаймні б думали, що твій розум на місці... Але помітити тільки заболочений двір! Трясця йому в бік, твоєму заболоченому дворові! Ми добряче осоромились...

По приїзді до Москви Панфьоров (не згадуючи мого імені) в одному із своїх виступів говорив про таких письменників, які в епоху великих перетворень у житті народу і країни бачать тільки заболочені двори.

Заболочений двір став притчею во язицех. Коли хтось говорив не про суть справи, а про щось незначне, про дрібні недоліки у великому ділі, або коли хтось бачив тільки дві-три ледь помітні веснянки на вродливому обличчі, — тоді про таких письменників, поетів, критиків казали: «Цей теж співець заболоченого двору!»

* * *

Після закінчення Великої Вітчизняної війни я завітав до Спілки радянських письменників і на превелику радість відчув, що про заболочений двір забуто, так само як і про тих, хто його оспівував.

Але з прикрістю повинен сказати, що у нас вдома, в Угорщині, ще дуже багато таких, які бачать тільки заболочені двори.

Я не закликаю не дивитися під ноги й ходити по коліна в калюжах; ні, я тільки прошу колег-письменників і вимагаю від себе самого широко розкрити очі на життя і не знеславлювати себе отакими задрипаними заболоченими дворами.

МАРТІН
АНДЕРСЕН
НЕКСЕ

Влітку 1934 року ми з Андерсеном Нексе відвідали один із колгоспів поблизу Ростова. Нексе дуже сподобалося, що всю роботу в колгоспі виконують машини, сподобались йому і житлові будинки, школи, клуб, люди; але раптом він страшенно розгнівався. Це трапилося на молочній фермі. Ніде

правди діти — корови були брудні.

— Слухай, добродію, — гукнув він, — совісті в тебе немає! Як тобі не соромно так доглядати колгоспних корів?

Хитруватий дідок, до якого стосувалися ці слова, нетерпляче вислухав докори «товстого закордонного буржуя» і гордовито відповів:

— Якби пан хоч трішечки розумівся на коровах, то знав би, що вони люблять бруд. Брудна корова дає більше молока. Крім того, ця брудота і не змиєш.

— А це ми побачимо! — гримнув Нексе.

Він миттю скинув піджак і попросив теплої води й щітку. З вправністю колишнього пастуха Нексе взявся до роботи, і за кілька хвилин три корови хизувалися перед іншими чистою, блискучою шкірою.

— Бачиш, корововбивцю! — повернувся Нексе до сторонілого дідка. — Ось так треба працювати. Я неодмінно приїду сюди ще раз, може, через рік, а може, й завтра. І якщо корови не блищатимуть, я помию тебе самого гарячою водичкою і дротяною щіткою.

МАКСИМ
ГОРЬКИЙ

Горький частенько картав мене, а ще частіше підсміювався з мене. Особливо дісталось мені, коли радянська преса якось назвала мене радянським письменником.

— Ви угорець! — пристрасно говорив Горький. — Навіть сліпий це побачить з ваших творів. Я вірю, що ви в разі

потреби віддасте життя за Радянський Союз. Однак справді радянською людиною будете тільки тоді, коли й на хвилину не забуватимете, що ви — угорець!

— Найважливішою умовою справжнього інтернаціоналізму, — говорив далі Горький, — є любов до своєї батьківщини. Серцю кожної людини завжди миліший той край, де вона вивчилася розмовляти: від рідних народних

пісень на очі навертаються сльози, вітчизняні письменники здаються найкращими, а персонажі їх творів — улюбленими героями. Людина може одягнути інший одяг, але поміняти життєвий ідеал може тільки поверхово. В глибині наших душ зберігаються перші ідеали, правда, вони вдосконалюються, набувають нових якостей. Адже й ви, — звернувся він до мене, — мабуть, любите більше Петєфі, ніж Пушкіна.

— Правда!

— Це так само правильно й природно, — вів далі Горький, — як і те, що для мене Пушкін геніальніший поет, ніж Гете чи Данте. Для мене сонце сходить на батьківщині Пушкіна, для вас — на батьківщині Петєфі. Хочете побачити самого себе? Я розповім вам одну історію... Чотири тижні тому із Сполучених Штатів до Москви приїхав негр-слюсар. Зараз він працює на автомобільному заводі. Під час відвідин заводу я розмовляв з ним. Спитав, чи подобається йому Москва. «Що ж, тут, у нас, в Радянському Союзі, життя зовсім інше, ніж в Америці», — відповів негр. Ви збагнули, що він сказав? «Тут, у нас». Ви тільки правильно мене зрозумійте. Я переконаний, що цей негр, коли доведеться, не вагаючись візьметься за зброю, щоб захищати Радянський Союз. Проте я сподіваюсь, що в його ж власних інтересах залишитися американським негром, який в Радянському Союзі навчиться багато чого корисного. Хай кожен по-своєму любить людство, переймає досвід Радянського Союзу, хай захищає нашу країну, коли це буде потрібно, але хай робить це насамперед для того, щоб бути вірним своєму народові, своїй батьківщині. Ось воно як, голубе мій!

* * *

Коли в тисяча дев'яносто двадцять першому році на засіданні редакційної ради журналу «Красная новь» один радянський письменник поскаржився на те, що широкі кола читачів не розуміють його думок, Горький відповів:

— Коли народ не розуміє якогось письменника, то такому письменникові навіть краще, що його не зрозуміли, бо справжнє лихо було б тоді, якби такого письменника зрозуміли. Хто сьогодні з ширим серцем стоїть за народ, той пише й розмовляє зрозумілою для всіх мовою. Нікому не дозволено перекручувати життя, правду, мову героїв твору, їхні думки. Я не люблю легковажних сорокалітніх жінок, а письменників, які ще не дозріли, — зневажаю.

Горький часто перефразовував відомі слова Вольтера:

— На існування має право кожна література, крім нудної.

І далі:

— Всякий стиль має право на існування, за винятком такого, який потребує пояснення або змушує читача ламати собі голову над питан-

ням: «що ж хотів сказати письменник цієї поганої книжки?» Твердження, що велике мистецтво призначене для небагатьох, — здебільшого обман, а іноді самообман.

* *

В Москві на квартирі у Горького було дві бібліотеки — велика й маленька. Велика складалася з багатьох тисяч томів, і тут завжди панував зразковий порядок. Цю бібліотеку Горький не дуже любив. Він казав, що в ній багато книжок, які він не радив би читати нікому, та й потрапили вони до його бібліотеки випадково. Друга бібліотека складалася з кількох десятків томів. Вони були розміщені в кабінеті так, що Горький, сидячи за письмовим столом, міг дістати будь-який з них, не підводячись. Ці книги Горький добирав сам і постійно їх перечитував. Він називав їх своїми літературними друзями. Тут були Гомер і Данте, Сервантес і Свіфт, Бальзак і Стендаль і, безумовно, твори російських класиків: Пушкіна, Гоголя, Салтикова-Щедріна, Толстого і Чехова. Знайшли місце і твори Петефі: італійське видання його віршів і невеличкий томик «Вибраного», який упорядкував і переклав російською мовою Луначарський.

* *

Якось червневого вечора тисяча дев'ятсот тридцять п'ятого року в Горького зібралося кілька російських, українських, французьких та угорських письменників — більше десяти чоловік. Сперечались двоє: Горький і Ромен Роллан. Йшлося про загрозу війни. Горький вважав, що війна неминуча, і вимагав закликати людство до боротьби з фашизмом — ворогом життя, свободи і прогресу. Ромен Роллан, навпаки, доводив, що війну можна відвернути, якщо кожна чесна людина на весь голос кричатиме: «Прокинься, навколо твоєї хати бродять вбивці і палії війни!».

Сперечалися з вечора до світанку, але кожен залишився при своїй думці.

Коли розвиднілось, Горький сказав:

— Сумно, що один з найясніших розумів людства Ромен Роллан не бачить, що війна вже неминуча.

Ромен Роллан відповів:

— Сумно, що один з найвидатніших сучасних письменників Максим Горький не вірить у те, що людство не піде на страшний, небачений у світовій історії злочин проти самого себе!

* *

Востаннє я розмовляв з Горьким у травні тисяча дев'ятсот тридцять шостого року. Точної дати не пригадую, але пам'ятаю добре, що це було в неділю, до обіду. Ми вийшли на прогулянку на Ленінські гори. З Ленінських гір видно не тільки Москву, а й срібlistий ліс, що оточує столицю, і шмат неосяжної рів-

нини, що простяглася від Чорного моря й Карпат аж до Уральських гір.

— Ось погляньте, хлопці, — показав Горький своїм довгим мундштуком на район міста, який поки що залишався таким, як і до революції: вузькі вулички, приземкуваті хатини з маленькими віконцями. — Такий вигляд матиме весь світ, якщо в наступній війні виграє Гітлер із своїми сателітами. А ось, — показував він далі на новий район міста, на сучасні світлі будинки з прекрасними садами, — такий вигляд матиме світ, коли переможемо ми — свобода, демократія, прогрес...

Ми всі надовго замовкли. Не знаю, про що думав у цей час Горький, та коли заговорив знову, то процитував самого себе — повторив слова, які були відомі скрізь і всім:

— Якщо ворог не здається, його знищують.

Максим Горький говорив приємним низьким голосом. Не тільки сам зміст, а й кожне слово його було чітке, переконливе, — він одразу завойовував симпатії слухачів, полонив їх.

В той пам'ятний липневий день 1941 року, про який я зараз розповім, рота народних ополченців, до якої належав і я, пройшла пішки понад п'ятдесят кілометрів, а попереду було ще п'ятнадцять-шістнадцять. За статутом Радянської Армії, після кожних 55 хвилин маршу слід робити п'яти-

хвилинний привал. Солдат, де його настигне команда «вільно», лягає на землю, кладе під голову речовий мішок і вмиг засинає. Я ніколи в житті не спав таким глибоким і солодким сном, як у ці п'ятихвилинні привали на брукованих дорогах чи у вологих придорожніх рівчаках. Минали п'ять хвилин, і за сигналом (пістолетним пострілом) ми схоплювалися зі своїх «ліжок», наче й не були втомлені.

І ось, після чергової команди «вільно», перед колоною нашої роти зупинилася легкова автомашина, з якої вийшов полковник Колпакчі. Командир роти відрепортував йому, що рота народних ополченців з письменників і журналістів зупинилася на п'ятихвилинний відпочинок.

Нас трьох — Лібединського, Аркадія Гайдара і мене — полковник покликав до себе.

— Я зараз пересяду на коня, — сказав полковник, — а ви поїдете на машині до села Д. і там зачекаєте роту.

Коли полковник помчав верхи, білявий Лібединський звернувся до нас:

ПЕРО

І ШАБЛЯ

— Я роти не покину! Якщо всі можуть іти пішки, то і я не гірший за них!

— Я піхотинець,— заявив Гайдар,— і також ітиму пішки.

Я промовчав.

І ми помандрували далі разом з усією ротою.

В селі Д., куди ми прибули пізно вночі, нас трьох покликали до полковника.

Колпакчі зустрів нас досить непривітно.

— Я наказав вам сісти в машину. Ви не виконали наказу. За це я оголошую вам догану,— промовив він суворим тоном. Згодом, посміхаючись, додав: — Та оскільки ви самі погодились на важкий шлях, щоб залишитися з друзями, я оголошую вам подяку!

Ми розгублено презирнулися, не знаючи, як треба в таких випадках по-воєнному відповісти.

Зрештою Лібединський наважився, але почав занадто вже по-цивільному:

— Знаєте, товаришу полковник, мені здається, що воєнне життя дуже схоже на літера-

турне. У нас, часом, критик або товариш по роботі висловить різку думку про твір, а ми й не розуміємо, чи він хвалить нас, чи лає... Здається, в армії теж так.

— Ідіть спати,— сказав полковник і міцно потис нам руки.

Продовження цього знайомства дуже трагічне.

Минуло кілька місяців, і Колпакчі — тоді вже генерал-майор — написав листа сім'ї Гайдара про його героїчну смерть. А ще через три роки я написав некролог на генерала Колпакчі в газеті Четвертого Українського фронту.

Коли я зараз зустрічаюся з Лібединським, він завжди згадує про ті важкі дні. Ми мали намір розповісти в книгах про героїзм наших людей, але вирішили: хай це зробить хтось інший, хто не був безпосереднім учасником тих подій. Може, він з меншим сердечним болем згадає ті часи.

*З угорської перекладали
Микола ЛЕМБАК та Кость БІБІКОВ*

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

УЛЬТРАСПРИТНІСТЬ.

В м. Медейра (Каліфорнія, США) у міс Рей Мейлін вкрали браслетку в ту хвилину, коли вона висунула руку в вікно автомобіля, роблячи знак повороту...

ШЛЮБНИЙ БІЗНЕС.

Після довгих розшуків американській поліції вдалося затримати 32-річну жительку Чикаго, яка одинадцять разів одружувалась і жодного разу не розлучалася. Вона жила під різними прізвищами і одержувала щороку 8 000 доларів допомоги від військового міністерства, як жінка солдатів, що перебували на різних військових базах США за кордоном.

СКАРБИ ІНКІВ. Молодий швед Крістін Мернер вирушив до Еквадору на розшуки легендарного скарбу інків. У 1532 році, коли іспанці розгромили інкську державу, її цар наказав сховати в горах 70 000 нош чистого золота й дорогоцінностей. Мернер заявив, ніби йому вдалося відшукати документи, в яких вказане місце, де захований скарб.

АВТОМАТИЧНА БІБЛІОТЕКА. Таку бібліотеку — технічної літератури — будують зараз у голландському місті Делфті. Читач відшукує номер потрібної книжки в каталозі, потім йому залишається тільки набрати цей номер на спеціальному щитку. В книгосховищі на стелажі під книжкою спалахне світовий сигнал, працівник покладе книжку на конвейер — і вона «приїде» читачеві в руки.

ЖІНКА В ПАРЛАМЕНТІ.

Величезну сенсацію в Токіо викликала поява на одному з засідань парламенту імператора Японії в товаристві імператриці. Вперше в історії цієї країни поріг парламенту переступила жінка — нехай і дружина монарха. Як іронічно коментує преса, це «перший крок до рівноправ'я японських жінок».

ЗІЛЛЯ НЕ ДОПОМОГЛО.

Шістнадцять молодих буддистів, які вирішили присвятити себе служінню богині Манасі, заплатили за це бажання дорогою ціною. Виконуючи вказівки священних книг, вони спочатку випили зілля, що приготував для них один пустельник, а потім зібралися біля зображення богині Манаси й дали себе покусати отруйним зміям. Внаслідок цього п'ятеро юнаків померло, одинадцять потрапило до лікарні.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

В Радянському Союзі з величезним успіхом пройшли гастролі американського піаніста Байрона Джейніса. З сольними концертами Байрон Джейніс виступив в Києві та Одесі. До програми своїх виступів піаніст включив твори Гайдна, Моцарта, Мусоргського та інших композиторів.

* *

В приміщенні філіалу Київського Музею українського мистецтва було відкрито виставку румунського прикладного мистецтва. На ній представлено понад 600 робіт — найбільш яскравих і характерних зразків продукції промислових артілей Румунії. Кияни з великим інтересом познайомилися з художніми виробами з кераміки, фарфору, дерева, виготовленими народними майстрами.

* *

Японські композитори Ясудзі Кійосьо і Кокеї Абе, перебуваючи в Києві, знайомилися з музичним життям Радянської України. Вони відвідали театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, слухали виступ заслуженої капели «Думка», зустрілися з українськими композиторами. Гості з Японії розповіли українським музикознавцям про сучасну японську музику.

* *

У Києві на гастролях побував видатний італійський піаніст Джіованні дель Аньола, якого добре знають в багатьох країнах Європи, Америки і Азії. Завдяки своєму надзвичайному таланту і майстерності італійський музикант заслужено вважається одним із найвидатніших сучасних піаністів. Свою концертну діяльність Джіованні дель Аньола почав двадцятирічним юнаком. На гастролях в Києві піаніст виконував твори Клементи, Баха, Шопена, Хачатуряна, Равеля і Ліста.

НАШІ ГОСТІ

Нещодавно на гастролях в Києві побувала відома перуанська співачка Іма Сумак. У великій концертній програмі талановитої актриси — пісні древніх інків «Голос Анд», «Колискова», «Гімн сонцю» та інші, в яких розповідається про життя інків, їх працю, традиції, боротьбу за краще життя, любов до природи, кохання.

Надзвичайно своєрідний голос Іми Сумак та її талановите виконання вражає і захоплює слухачів. Співачка з надзвичайною легкістю переходить від баритону красивого тембру, меццо-сопрано та драматичного сопрано до найвищих нот колоратури.

Успіхові актриси великою мірою сприяла участь у концертах відомого композитора і знавця перуанської народної музики Мойзеса Віванко.

Протягом двох тижнів в Жовтневому палаці столиці України працювала виставка технічної та наукової літератури Федеративної Республіки Німеччини. Близько двох з половиною тисяч книг з різних галузей науки було представлено на цій експозиції. Перший зал виставки нагадував своєрідний музей — в ньому експонувалися зразки друкованих творів з найдавніших часів. Широко представлені і сучасні наукові та технічні видання — книжки, брошури, журнали. Більшість з них відзначаються високими поліграфічними якістьми. Посланник ФРН у Радянському Союзі п. Шоль розповів про великий успіх радянської книжкової виставки, яка експонувалася в цей час у Федеративній Республіці Німеччини. Виставку з ФРН влаштувала Німецька асоціація книжкової торгівлі у Франкфурті-на-Майні за допомогою Всесоюдної торговельної палати.

НАШІ ГОСТІ

На запрошення Радянської Асоціації сприяння ООН в СРСР перебувала делегація Асоціації сприяння ООН Великобританії у складі: Л. Ф. Беренса, заступника голови Генеральної Ради Англійської Асоціації, члена Виконкому АС ООН, віце-президента і колишнього голови виконкому ліберальної партії, з дружиною; Чарльза У. Джадда, генерального директора АС ООН, члена і колишнього голови Виконкому Всесвітньої федерації АС ООН; Леді Холл, члена Виконкому АС ООН, голови Жіночої Консультативної Ради АС ООН і Вестмінстерського відділення Асоціації.

За час перебування делегації в столиці України м. Києві відбулась зустріч-бесіда членів делегації з членами президії і правління Республіканського товариства для поширення політичних і наукових знань.

Гості були присутні на урочистому вечорі і концерті в Жовтневому палаці, де проходила зустріч молоді м. Києва з учасниками XVII Олімпійських ігор в Римі.

Члени англійської делегації зробили подорож у с. Літки, Броварського району, де мали розмову з головою колгоспу ім. М. І. Калініна Музиченком Ф. С. і оглянули господарство колгоспу.

Гості познайомились з пам'ятними історичними місцями Києва.

На фото (справа наліво): Г. В. Кузовков — заступник голови правління товариства для поширення політичних і наукових знань, Л. Ф. Беренс, Чарльз У. Джадд.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

В Харнівському академічному театрі опери й балету ім. М. В. Лисенка протягом минулого року гастролювали актори з братніх народно-демократичних країн. Серед них відомий румунський співак Корнел Ставру — лауреат конкурсу вокалістів на Всесвітньому фестивалі молоді та студентів у Бухаресті. Він виступив в ролі Хозе в опері Бізе «Кармен» та в ролі Каніо в опері Леоніновалло «Паяци». З успіхом виконала партію Татьяни («Євгеній Онегін» Чайковського) та партію Маргарити («Фауст» Гюно) відома чехословацька співачка Марія Кишона-Губова. Критика і глядачі одночасно відзначають, що красивий голос співачки щасливо поєднується з її великою артистичністю.

Громадськість Харкова тепло вітала талановитих митців братніх країн.

* *

З величезним успіхом в Києві проходили гастролі Американського театру балету під керівництвом Лючії Чейз та Олів'єра Сміта. Американські гості показали киянам багату і різноманітну програму: Па-де-де з третьої дії балету «Лебедине озеро» П. Чайковського, «Сильфіди» Ф. Шопена, вони показали киянам «Поєдинок» Р. де Бенфілда, «Бузковий сад» Е. Шоссона, «Матроси на березі» Л. Бернштейна, «Синю бороду» Ж. Оффенбаха, «Випускний бал» Й. Штрауса та ін.

* *

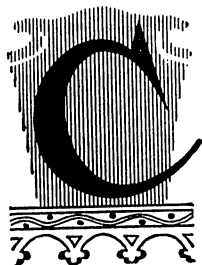
В Жовтневому палаці культури відбувалися концерти Державного симфонічного оркестру УРСР під керівництвом французького диригента Ігоря Маркевича. Слухачі тепло вітали виступ талановитого диригента.

Ігор Маркевич народився у Києві 1912 року. В 1929 році він вже набуває популярності як композитор, а ще через рік дебютує як диригент. Він учасник багатьох музичних фестивалів, диригував багатьма симфонічними оркестрами різних країн, він керівник міжнародного семінару по диригуванню, який проводиться в день народження Моцарта на батьківщині композитора — в Зальцбургу.

Ігор Маркевич постійний диригент оркестру Ламур'є в Парижі та симфонічного оркестру в Монреалі (Канада).

З „АНТОЛОГІЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ“

в перекладах і переспівах Миколи Терещенка

тародавня глибоко патріотична „Пісня про Роланда“ широко відома у Франції ще за часів регентства Анни, дочки київського князя Ярослава Мудрого... лірична поезія трубадурів і труверів, що мали величезний вплив на тогочасну літературу інших країн... висока поетична культура поетів Відродження у французькій середньовічній письменстві... виступи просвітителів XVII—XVIII століть... народна пісенна творчість часів Французької буржуазної революції... поезія романтиків на чолі з геніальним Віктором Гюго... трагічна, скроплена кров'ю, соціальна лірика поетів Паризької комуни... монументальна поезія соціальних катаклізмів Еміля Верхарна... глибоко патріотична лірика поетів руху опору під час останньої світової війни... — все це в різний час хвилювало і досі хвилює кожного з нас. І вся ця висока поетична культура великої французької літературної спадщини, як складова частина загальнолюдської літературної культури, мусить, здавалось мені, стати надбанням всього нашого радянського народу, має ввійти в ужиток українського читача.

Ще з початку 20-х років я вважав своїм поетичним обов'язком в міру своїх сил перекладати і публікувати все краще, що було якось співзвучне нам у французькій культурній спадщині. Вже в 1922 році я видав збірку поезій Еміля Верхарна в своїх перекладах. Його пафосні вірші тоді були особливо близькі революційним шуканням молододі радянської поезії. З того часу я постійно, хоч і принагідно, знайомив наших читачів з кращими здобутками французької поетичної культури (Беранже, Гюго, Потье, Арагон та ін). Але це були тільки окремі фрагменти великої галльської літературної спадщини.

Нині ж після багаторічної праці я закінчив досить широкий і систематизований поетичний збірник — антологію французької поезії з XI по XX ст., в якій подано зразки поетичної культури французьких поетів усіх основних напрямків, шкіл і течій в їх хронологічній послідовності. Це має бути об'ємне антологічне видання творів 250 французьких поетів, з відповідними біографічними відомостями і стислими творчими характеристиками.

Але ще до виходу „Французької антології“ окремим виданням редакція журналу „Всесвіт“ ласкаво погодилась познайомити читачів бодай з найхарактернішими поетичними явищами французької літератури на всіх етапах її багатовікової історії. Це тільки частка антології, але, гадаємо, по ній все ж можна скласти певну уяву про всю розмаїтість і багатство французької поетичної культури від найдавніших часів і до наших днів.

Микола ТЕРЕЩЕНКО

МАРІ де ФРАНС

XII ст.

Талановита французька поетеса, яка жила в Англії, але називала себе Марі де Франс, тобто Марією із Франції, залишила після себе збірник віршованих любовних і фантастичних новел, так званих «ле», здебільшого запозичених з народних кельтських переказів. Особливо популярне було її «Ле про жимолость», вільна переробка відомого роману про Трістана та Ізольду. Їй також належить збірка байок, так званих «Ізопетів», переважно запозичених з Езопа, з своєрідними афористичними кінцівками.

Ягня і коза

Знайшлось ягнятко у вівці.
Чабан отару по луці,
Ягня лишивши, десь погнав.
Коза зустріла серед трав
Мале ягня і, мов свого,
Поїла молоком його.
Як стало вже ягня чимале,
Одного дня йому сказали:

«Іди до матінки своєї,
Там, певне, й батько біля неї.
Ти ж не яке-будь козеня!»
Та мудре мовило ягня:
«Мені здається, справжня мати —
Якій прийшлося годувати...
Не досить немовля родить,
Щоб десь у полі залишить!»

ТІБО де ШАМПАНЬ

1201—1253

Типовим представником куртуазної лицарської лірики є північно-французький трувер Тібо де Шампань. В своїх піснях він найбільше спинається на любовних темах, але уникає готових шаблонів. Його поезія відзначається багатством формальних шукань і, всупереч тогочасній риторичній схемі, певною схвильованістю й безпосередністю у поетичному вислові почуттів. Учасник хрестових походів, в окремих своїх піснях він виступає проти тогочасних кривавих подій.

Пісня

Мене примушує любов
Цей спів для вас почати,
Щоб не лише гарячу кров
У серці схвилювати,—
А щоб зміцнить любов мою.
Я кожную пісеньку свою
Коханій щиро віддаю,—
Для неї буду я співати!
Її я співом опов'ю.
І дома, і в чужім краю
Даремно кращої шукати.

О, що потрібно ще мені
До цих рядків додати,
І як прибрати мої пісні
В ясні барвисті шати?
Я зачарований стою,
Любовну стрівши течію,

І звідти пригорщами п'ю,
Щоб ніжне серце втамувати.
Я полонений, а в раю!
Щодня світанком я встаю,
Щоб вас піснями привітати.

Моя любов п'янить мене,
І пить її приємно.
Тому що це чуття земне
І бажане й таємне.
Я кожен день і кожную мить
Готовий вірно їй служити,
І піклуватись, і годить,
Щоб почуття було взаємне.
О, я бажав би самохить
Життя до ніг їй положить,
За неї вмерти недаремне!

РЮТБЕФ

1237—1286

Ілюстрація до одного з перших видань «Міраклів про Теофілія» Рютбефа.

Видатним представником середньовічної міської лірики був професійний трувер, паризький поет-жонглер Рютбеф. На відміну від багатьох тогочасних труверів, він виявив себе як поет яскравої творчої індивідуальності, як письменник-реаліст. Надзвичайно різноманітний у жанрах, він писав фабльо і містерії, елегії і сатири, алегоричні поеми і ліричні твори. Найбільше він відомий як своєрідний лірик яскраво реалістичного напрямку та дотепний сатирик-публіцист, який особливо гостро виступає проти духовництва того часу. Рютбеф також виявив себе майстром так званих «розповідей» (dits), до того ж він автор відомого «Міраклів про Теофілія», першої літературної обробки народного переказу про продаж людиною своєї душі дияволу.

Гревська голопа

Голота ви! Дереву голі,
І голі ви в зимовий час.
Ви живете в страшній недолі,
Лише якесь дрантя на вас.
Замерзло все на видноколі,—
Вам тепле б хутро про запас!

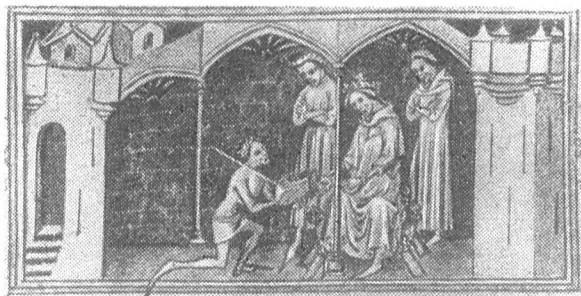
Бадьорі влітку ви на волі,—
Дме взимку вітер повсякчас.
Замерзли ноги, в грудях болі,—
Коли б свій дім, де б жар не гас!
Улітку чорних мух доволі,
А взимку білі жалять вас.

Бегінки¹

Що бегінка б не зробила,
В тім поганого нема.
Адже вік свій присвятила
Діва церкві не дарма.
В ній осіла божя сила,—
Як регоче — всмак поїла,
Гірко плаче — жде тюрма,
Добре спить — як нагрішила,
Сни-видіння — божі крила,
Вірить у брехню сама.

¹ Бегіни — члени чоловічого і жіночого релігійного братства в середньовічній Європі.

Як бегінка мужа має,—
Їй закон святий велить.
Душу богу присвятить —
Жінки марення безкрає.
То говіє, то ридає,
То у шлюбі хоче жить,
То про рай, мов Марта, дбає,
То, мов грішниця, гуляє,—
Зле про неї не кажіть,—
Сам король їй помагає.

Еташ Дешан підносить твір своєму прихильникові-можновладцю (1383 р.).

ЕСТАШ ДЕШАН

1346—1406

Еташ Дешан (або Морель, тобто Смуглявий) виявив себе різностороннім поетом-моралістом і сатириком. Особливо відомий він як майстер канонічних форм — баллад, віреле, рондо. Він, між іншим, вперше у французькій літературі написав теоретичний твір з поетики («Art de dictier»). Найбільше значення мають його сатиричні твори, в яких він виявив себе знавцем сучасних йому соціальних відносин. В окремих творах він виступав проти служителів церкви і тогочасних можновладців. Відомий він і як автор алегорично-сатиричної поеми «Дзеркало шлюбу».

Віреле

Ні друзів, ні подруг нема.
На слово добре не дарма
Давно не чую добрих слів,
Став кожен хмурий, посмутнів,
І всюди лиш біда сама.

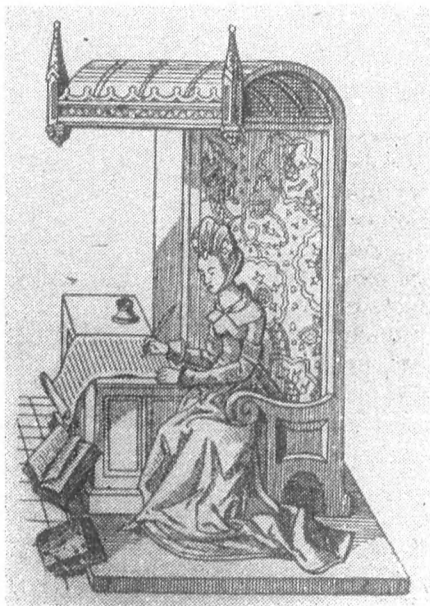
У кожного в душі тюрма,
І навесні уже зима.
Затих давно веселий спів.
І всяк би кожному хотів
Завдати побільше стусанів,
Мов у душі в людей чума.

Любов покинута й німа,
І правду кривда скрізь лама;
Розбій усім на шию сів,

Жде від людей собі дарів.
І чесноти шукать дарма.
Ні друзів, ні подруг нема.

І бачу я, що скрізь пільма
Вже цілий всесвіт обійма,—
Немає праведних умів,—
Мудрець прикутий до ярма,
Стоїть же скрізь біля керма —
Хто більше обдурить зумів.

Надій на кращий день чортма.
Ніщо вже серця не дійма.
Знесилів світ, світ скам'янів,
І ми летим, немов у рів,
За нами час лиш пил здійма.
Ні друзів, ні подруг нема.

КРИСТІНА де ПІЗАН

1363—1430

Італійка за походженням і французька за вихованням Крістіна де Пізан виявила себе як своєрідна письменниця досить рано. Вона спочатку виступила з ліричними інтимними творами, а згодом випустила ряд книг дидактичного та філософського характеру. Особливо значні її виступи на захист жінки. На кінець свого життя Крістіна де Пізан написала патріотичну поему про подвиги Жанны д'Арк, свідком яких вона була.

Втіхи шлюбу

БАЛАДА

У шлюбі втіха є чимала.
Про це я щиро свідчу всім,—
Адже найкращого дістала
Я чоловіка в світі цім.
Хвалю його я, бо мій дім
Собою він зачарував.
Це я з приємністю повім.
Мене він щиро покохав!

Вже в першу ніч я щастя мал.—
Я пересвідчилася в тім,—
Адже ганьби я не вчувала,
Як ранив почуттям своїм.
Тоді у захваті п'янкім
Мене сто раз він цілував.

Що злого в вчинку є таким?
Мене він щиро покохав!

Від слів його я п'яна стала:
«Ти щастя у житті моїм!
Мою ти душу схвилювала,
Я весь в піднесенні святім»,—
Казав він в маренні нічнім.
Хоч ранком втішний сон минав,
Та кожну ніч ми в сні новім.
Мене він щиро покохав!

Була я в шалі неземнім,
Коли моїм себе назвав,
Потряс мене любовний грім.
Мене він щиро покохав!

Рондо

Цей погляд твій
П'янить мене.

Гіркий напій —
Цей погляд твій.

Ти йдеш у бій.
І серце тне
Цей погляд твій.

АЛЕН ШАРТЬЄ

1385—1435

Ален Шарт'є був секретарем французької королівської канцелярії. В його поетичних і прозаїчних творах відбився погляд на літературу, як на високий моральний і патріотичний подвиг. Не тільки видатний оратор, але й видатний поет, Шарт'є виступав у своїх написаних за риторичними традиціями поемах патріотом батьківщини, що сходила кров'ю в постійних війнах. Головне значення творчої діяльності Алена Шарт'є полягає в розвитку французької прози, але і в поетичних виступах він виявив себе автором соціально значущих творів. Він палко вітав патріотичний виступ Жанни д'Арк і мав думку присвятити їй окрему книгу, але смерть не дала змоги здійснити цей намір.

Балада

О люди, живете мов дурні ви причинні!
Що наше в цім краю, де спалено поля,
Де голод і чума, де війни безупинні?
У дикім пеклі цім що може дати земля?
Якщо щасливі ми і родить щось рілля,
То випадком якимсь, чи просто від
природи.
Не знати де шукать нам долі в дні
негоди.
Чи то палац у вас, а чи якийсь курник,
Вас ждуть і рабства дні, вас ждуть і дні
свободи.
Коли ти народивсь, був бідний чоловік!

Вночі спокійно спить, безпечні і невинні,
І хай зажерливість ваш ум не спопеля.
Багаті й бідняки, однаково ви тлінні,
Чекає смерть усіх, бурлаку й короля!
Земне багатство вас нехай не звеселя,—
І не потрібні нам ніякі тут вигоди,
Ні перли, ні замки, ні скрині, ні комоди.
Нам досить без вагань прожити чесно вік,

Не знаючи в житті про марний зиск
турботи.
Коли ти народивсь, був бідний чоловік!
Навіщо нам скарби, навіщо повні скрині?
Хай марний блиск багатств нам світ не
застеля!
Під сонцем золотим ростуть жита
в долині;
І хилиться в садах від груш і слив гілля.
Чи бідний ти жебрак, чи маєш ти
клейноди,

Спокійно ти сприймай всі життєві
гіркоти.
Усе своє добро утратиш ти навік,
Як прийде чорний день, не стане жить
охоти.
Коли ти народивсь, був бідний чоловік!
Хоч нині ти значний і маєш ти доходи,
І хоч тепер єси найбільший із владик,
Готуйся втратить все в день горя
і скорботи,—
Коли ти народивсь, був бідний чоловік!

ШАРЛЬ д'ОРЛЕАНЬ

1391—1465

Англіїці після битви при Азенкурі знайшли в купі мертвих тіл напівживого Шарля д'Орлеаня і взяли його в полон. В англійському полоні він пробув цілих 25 років. Саме там і написав Шарль д'Орлеань більшість своїх патріотичних творів, пройнятих щирим ліричним чуттям і тугою за рідним краєм. Повернувшись на батьківщину, він відмовився від політичного життя, замкнувшись у своїй резиденції в Блуа, де влаштовував поетичні змагання. На цих змаганнях брали участь поети різних напрямів і рангів, зокрема славновісний Франсуа Війон.

Балада

Якось у Дуврі в дні мої суворі
Вдивлявся я в море й бачив вдалині
Французьку землю, й згадував у горі,
Як жив щасливий в рідній стороні.
Вслухаючись у хвиль сумних пісні,
Зітхав, зітхаю й буду я зітхати:
О, Франціє моя! О, рідна мати!

Шуміли хвилі на морським просторі,
Ввижавсь в полоні рідний край мені.
Із тугою в душі, надав я в непокорі:
Коли б скоріш настав кінець війні,
Коли б скоріш пройшли неволі дні!

Невже на чужині мені вмирати?
О, Франціє моя! О, рідна мати!

Готовий корабель надій,— я в морі
Спішу на ньому в мріях до рідні.
Чи довго ще вдивлятися у зорі?
Скоріше б мир! Щоб жити в тишині.
Я батьківщину бачу лиш у сні,
Вже в Англії устиг я сивим стати.
О, Франціє моя! О, рідна мати!

Колись сидів я гордо на коні.
Та нині зненависть у мене до борні.
Вже час війні народній перестати.
О, Франціє моя! О, рідна мати!

МАРГАРИТА НАВАРРСЬКА

1492—1549

Маргарита Наваррська більше відома як авторка «Гептамерона» — циклу оповідань, написаних в дусі Боккаччо, а також як особа, навколо якої об'єднався передовий, як на той час, гуманістичний літературний гурток (Клеман Маро, Бонавентюр Депер'є та ін.). Але вона залишила також кілька збірок віршів і поем, серед яких її ранній зшиток «Маргаритки Маргарити принцес» відзначається щирим поетичним чуттям. В інших збірках, особливо в «Темницях», помітний вплив містицизму і відхід від гуманістичних шукань молодих років.

Пісенька

Ось радісне чуття нове!
Минула темна ніч глибока,
І день у серці сяє знов;
Пройшла страшна мара жорстока,
І не жахає більш любов,
Якою цілий світ живе:
Ось радісне чуття нове.

Зима прощалась сумовито,
І сльози їй текли з повік;
Але ясне й квітуче літо
Прийшло вабливіш, ніж торік.
І скрізь гукає все живе
Про радісне чуття нове.

Немає вже дерев безлистих,
Похилих, голих і сухих,
А всюди цвіт гілок барвистих,
Рясне зело гаїв густих,
Де кожна квітка наче зве:
Ось радісне чуття нове!

І соловейко, що зимою
Тікав від холоду в журбі,
Тепер вечірньою порою
Співає дзвінко на вербі.
І спів під зорями пливе
Про радісне чуття нове.

ФРАНСУА ВІЙОН

1431—1465

Найбільший лірик середньовіччя Франсуа Війон (справжнє прізвище — Монкорб'є або, за іншими відомостями, де Лож) народився в Парижі в бідній родині. Освіту здобув, завдяки піклуванню свого далекого родича-вихователя, в університеті і став магістром словесних наук. Ще на шкільній лаві Війон провадив буйне життя і не раз зазнавав арештів, а в 1456 р. змушений був покинути Париж. Якийсь час він живе в Блуа при дворі поета й мецената Шарля д'Орлеана, де бере участь в поетичних конкурсах-змаганнях. Але скоро він попадає в середовище бродяг-кокільярів. Після чергового арешту він, амністований, повертається до Парижа, де в 1462 р. пише свій «Великий заповіт». Та скоро Війон знову потрапляє в тюрму, і після короточасного звільнення його засуджують до страти на шибениці. Чекаючи на страту, він написав свою знамениту «Баладу про повішених». Та в 1463 р. присуд був скасований з умовою виїзду поета з Парижа. З того часу про дальшу долю Війона нічого не відомо.

Творчість Франсуа Війона являє новий етап в розвитку французької поезії. Поет величезного темпераменту і реалістичного стилю, він у своїй ліриці дав справжній образ середньовічної людини з усіма її протиріччями. Особливо цінний демократичний характер його поглядів. В його поезії вже відчувається подих близького Відродження.

Балада Війона своїй подрузі

Хистка краса дає нам стільки мук,—
Рум'янці на щоках, уста мов жар,
І погляд чарівний, і потиск рук.
Амур не міг придумати тяжких кар!
Немає меж для влади ніжних чар.
Гордуєш ти людьми,— тобі не жаль
Уражених на смерть! Мов той владар,
Не муч мене, втамуй мою печаль!

Десь утікти б від цих сердечних хуг,
Щоб не страждати від чарівних примар.
Немає страшніших у житті недуг,
Аніж чуття любовного пожар!
Малий, великий, багатий, бідар,—
Усіх терзаєш ти! Немовби сталь,
Моє ти серце рвеш. Молю, не тьмар,
Не муч мене, втамуй мою печаль!

Та прийде час,— від життьових недуг
Зів'янеш ти, усохнеш, мов сухар.
Тоді б я посміявся! Та все навкруг
Старіє без жалю, стає мов згар.
Я стану теж старий. Тож пиймо з чар,
Поки чуття п'янить ще ніжних краль!

Свої скарби ховає лиш скупар.
Не муч мене, втамуй мою печаль!

Коханий друже мій, мов той стожар,
Любов освітлює собою даль.
Тому звертаюсь я,— мій шлях не хмар,
Не муч мене, втамуй мою печаль!

Послання до друзів

У ФОРМІ БАЛАДИ

До мене, друзі, майте співчуття
І милосердя в серці не гасить!
Мене в тюрму закинуло життя,
Де маю я, мов у могилі, скніть,
Де повно злої муки і страхить.
Жінки й мужчини, юні і старі,
Актори, танцюристи, віршарі,
Меткі, мов голка, дошкульні, мов гак,—
Хіба вас не зворушить в цій норі
Покинутий людьми Війон-бідак?

Шукаєте ви в пісні забуття,
Щоб у нудьзі і тузі не марніть,
Ви смієтесь, веселі без пуття,—
А я вмираю, кинутий у кліть,
Сльозами умиваюсь мимохіть.
Складаєте ви ле у творчій грі,
Сплітатъ рондо ви ладні до зорі,
Писать балади кожен з вас мастак,—

Та чи схвилює вас у цій страшній порі
Покинутий людьми Війон-бідак?

Як маєте до в'язня почуття,
В тюрму до мене без вагань зайдіть,
Де мучусь я без хліба й без пиття,—
Перед тираном спину не хиліть,
Ви вільні зроду протягом століть.
Тут темно скрізь, і стіни тут сирі,
Лежу я без підстілки на одрі,—
І скнію тут, немов який гробак.
Так мовить вам, що живе вгорі,
Покинутий людьми Війон-бідак.

Колишні друзі, можли владарі,
Що живе у щасті і добрі,
Щедрот своїх мені подайте знак,—
Адже щурят шкодують і щурі.
Хай не страждає більш у цій дірі
Покинутий людьми Війон-бідак!

Розмова Олександра з піратом

Раз бранця Олександр спитав:
— Чому ти став морським піратом?
А той у відповідь сказав:
— Даремно звеш мене проклятим!

У мене лиш судно дрібне
І саморобні причандали...
Озброїть, як тебе б, мене,
Теж імператором би звали.

Капрен,

НАПИСАНИЙ ВІЙОНОМ ПЕРЕД СТРАТОЮ

Я — Франсуа, що в дні лихії
Родивсь в Парижі без надії.

Тепер петля жде лиходія.
Що важить зад,— хай знає шия!

КЛЕМАН МАРО

1496—1544

Яскравою постаттю часів раннього Відродження був Клеман Маро, син відомого в свій час придворного поета «риторика» Жана Маро. Клеман Маро був творцем так званої малої форми, поезії легкого і світлого стилю. Познайомившись із зразками італійської поезії, він вперше у французькій літературі вживає форму сонета (у перекладах з Петрарки і в оригінальних віршах). Він багато в чому продовжував традиції Франсуа Війона, якого вважав найталановитішим представником старофранцузької поезії, і в 1533 р. видав його твори. Найбільше виявив себе Маро в сатиричній поезії, особливо відомий він своїми дотепними епіграмами, спрямованими проти тогочасних князів церкви. Все своє життя Клеман Маро зазнавав переслідувань як з боку католиків, так і протестантів, і змушений був тікати то в Італію, то в Швейцарію. Помер він у вигнанні в Італії (в Турині), в глибоких злиднях. «Маротична» поезія мала широкий вплив на пізніших етапах розвитку літератури. В російській літературі особливо цинив його поезію О. С. Пушкін, який зробив кілька вільних перекладів з Маро.

Складне рондо

ДРУЗЬМ ПІСЛЯ СВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ

Тепер на волі, друзі, я гуляю,
А все ж я у в'язниці побував.
В своїм житті я дивну долю маю,
Але, крім лиха, й щастя я зазнав.

Шипів єхида,— дідько б його взяв!—
Що дням моїм лихим не буде краю.
Хоч він радів,— я зло перемагав,—
Тепер на волі, друзі, я гуляю.

І хоч двірець я папи зневажаю,
Але злочинцем, друзі, я не став.
Я часто у значних осіб буваю,—
А все ж я у в'язниці побував.

Лиш у немилість тій я був попав,
Якої доброту я добре знаю,—
Як у в'язницю раптом завітав.
В своїм житті я дивну долю маю!

Твою тюрму, Париж, я забуваю,
Коли там довелось ловити гав.
І я тепер усюди вас стрічаю,—
Адже, крім лиха, й щастя я зазнав.

Все йде на добре. Волю я дістав
І визволителя свого вітаю.
Веселий я. Прекрасний час настав,—
Прихід весни я, друзі, прославляю
Тепер на волі.

Гренуйлю,¹

БЕЗДАРНОМУ ПОЕТОВІ

Ти справді жаб'ячого роду,
Бо каламуттю навіть сниш.

Та жаба лиш каляє воду,
А ти поезію брудниш.

¹ Французькою мовою прізвище поета Гренуйля і слово «жаба» звучать однаково.

ЖОАКЕН ДЮ БЕЛЛЕ

1522—1560

Жоакен дю Белле, насамперед, відомий як автор славнозвісного літературного трактату «Захист і велич французької мови», який був своєрідним маніфестом літературної групи «Плеяда», очолюваної ним і Ронсаром. Значення цього теоретичного документу для розвитку французької поезії було надзвичайне. Він був скерований проти риторики і схоластики, що панували тоді в поезії, і обстоював створення національної французької поезії, збагаченої змаганням з античною літературою. Як поет Жоакен дю Белле спершу виступив із збірками поезій («Олива» і «Римські антики»), навіяних італійськими враженнями, якими він був сповнений після трьохлітнього перебування в Італії. В пізніших збірках («Сільські розваги» та «Жалі») він виявив себе переважно поетом елегійних настроїв, хоч деякі його вірші пройняті громадським пафосом.

Проти скнар

Любов і виноградний сік,
І забуття тривог усіх,
І свіжі ароматні страви
Під час спочинку чи забави,
І лютні звук, і вдалині
Пташині радісні пісні,—
Все недосяжне це для скнари,
Якого ваблять зиску чари,
І не зімкне його повік
Спокійний тихий сон повік.
Ти швидше стрічеш сон привітний
В простій хатині непомітній
Чи в пастуха у курені,
Хоч злидні часто там страшні.

Чи то хвилює море хмуре
Згасання світлого Арктура,
А чи Овна раптовий схід,
Не знає той тривог і бід,
Кому простої досить долі.
Його не мучить страх за поле
В страшну грозу чи в лютий град,
Що б'є на лозах виноград.
Хай спека землю всю спалила,
Чи крига все навколо вкрила,
Байдужий він до втрат земних,—
Бо серце повне благ простих,
Які він може вічно мати.
Ось хто щасливий і багатий!

РЕМІ БЕЛЛО

1528—1577

Один з поетів «Плеяди» Ремі Белло найбільше виявив себе «художником природи», як висловився про нього Ронсар. Мальовнича пластичність і своєрідний епікурейзм властиві кращим його творам, вміщеним у буколістичних «Пастуших піснях» і «Нових перевтіленнях самоцвітів». Ремі Белло, так само як інші представники «Плеяди», був майстром сонету. Крім поетичних творів, виступав він і в інших літературних жанрах.

Збирання винограду

Настав той час, коли прості веселі люди
Густими юрбами спішать збирати всюди
З божественних гілок багрянйй виноград.
Настав той час, коли вже губить пишнйй сад
Плоди свсїх дерев, і осїнь буйносила
Іде, хитаючись, сповнять вином барила.

Всім праця є: тому в чавильні у дворах,
Тому біля діжок,— у нього у руках
Вже пакля і смола. Ось він узяв моточок
І обгортає чіп. Хто має денця бочок
І обмиває чан. Хто на коліна став
І теше затичку. А хто свердло узяв
І впився в діжку ним, де клекіт він шипучих,—
Він змушує їх вир потоком сліз кипучих
Пролитись через край, щоб хлянув п'яний сік
І в чан, де плаває черпак, помалу тік.
Хто дебелиш усіх, ті весело ногами
Достиглі грона мнуть і тонуть між струмками.
Хто чавить кетяги, хто грона подає,
А хто великий ніж садовий дістає

Й на камені його, щоб різать лози, точить.
Хто кошелі дрібні й гілля вербове мочить
У чистому струмку, в прудкому ручаї.
Хто бочку викотив, скребе боки її,
Щоб вичистить у ній торішні ржаві плями.
Хто клепки на діжках стискає обручами,
Лозою туго їх зав'язує кругом
І прибиває скрізь їх міцно молотком.
Ті з жорном возяться, ті з глеком

здоровенним,
З безмежним черевом і горлом широченним.
Там кісточки тріщать, мов плаче виноград.
Під деревом кривим вже б'є п'яний каскад,—
То котиться вино, клекаче безупинно.
І стогне дерево, і бризка брага пінна.
Вже люди з відрами стоять і ллють на дно
В барила молоде та піняве вино.
А іншим хочеться вже й землю напоїти,
Хоч краплею вина лозу її змочити.
І вже хитаються, не втримавши пугар,
Сп'янілі від вина, його солодких чар.

ТЕОДОР-АГРІППА д'ОБІНЬЄ

1552—1630

Творчість видатного письменника Теодора-Агріппи д'Обіньє вражає своєю різноманітністю і пафосом гуманіста-протестанта. Д'Обіньє дістав глибоку різнобічну освіту і, не зважаючи на те, що майже все своє життя, як гугенот, присвятив збройній боротьбі проти католиків, виступаючи в армії Генріха IV, виявив себе талановитим поетом, памфлетистом, істориком, ученим, дипломатом. Уже в юнацьких його віршах, що входять до збірки «Весни», в лірику кохання і природи влітаються мотиви громадського обов'язку, боротьби проти панства і інквізиції. Та особливо глибоке враження залишає його головний твір «Трагічні поеми», в якому відчувається велика сила гнівного пафосу проти гнобителів людської особи. Загалом «Трагічні поеми» д'Обіньє можна вважати поетичним шедевром пізнього Відродження. На кінець свого життя Теодор-Агріппа д'Обіньє змушений був емігрувати в Швейцарію. Крім ліричних творів і поем, д'Обіньє залишив відомий прозовий сатиричний памфлет «Пригоди барона Фенеста», який пагадує прозу Рабле, книгу мемуарів «Життя Агріппи д'Обіньє для його дітей», наукову працю «Всесвітня історія» та ін.

* * *

Тримаєте ви в себе право і скарби.
А хто годує вас, той гине від журби:
Голодний землероб вмивається сльозами
І просить хліба той, хто бився
з ворогами.

Не громадяни ви, а купка дикунів!
Омана брехунів — закони королів,
Безсилі для вельмож, жорстокі для
голоти.
Чи скоро вас роздушать заколоті?

На мощі св. Клода

У шістдесят четвертім році
Йшли гугеноти в повній моці
Походом ратним на Сен-Клод.
Коли там бились вражі сили,
То мощі в церкві підпалили
І монастирський весь приход.

Та щоб не зменшилось доходу,
Чернець там, благородний зроду,—
Хоч виріс він байстрам в селі,—

Придумав спосіб неоцінний:
У раку труп поклав він тлінний,
Злодюжку викравши з петлі.

Прочанине, коли в дні мирні
Ідеш молитись до кумирні,
Пораду чесну пригадай:
Попу, що всіх морочить гниллю,
Накинй петлю епітрахіллю
І в руки шибеницю дай.

Зима

Пора моїх бажань, мої примхливі свята
Відходять геть. І я кажу: — Що ж, ластів'ята,
Зникають дні утіх, ідуть холодні дні.
Летить у інший край, і з щебетом пташиним
Не вийтись над столом і ліжком старовинним.
Спокійно дайте спать в зимову ніч мені!

Мчить сонце круг землі у сяєві ясному.
Хоч менше палу в нім, та світить по-старому.
Покину без жалю любов зрадливую я,
І на морозні дні тепер чекати буду.
Радію я землі, яка не терпить бруду,
Немов чуми роса, або змії земля.

Хай голова моя вже встигла побіліти,
І світле сонце лід хотіло б розтопити,
Але не подолать його в коротку мить.
Спускайся, сніг, з небес, вкривай зимові шати,
Щоб з попелу вогонь не зміг більш запалати,
Як він палав колись, коли була ще хіть.

Але невже це я застигну в дні останні?
Не вибухне чуття в натхненному паланні,
Огонь не спалахне у пориві моїм?
Я кидаю в огонь останній цвіт тілесний:
Лід на земний олтар, оливу на небесний,—
Горить ясний огонь, а не похмурий дим!

Вже менше радощів, та менше і отрути.
Вже соловей замовк, сирен уже не чути,
Не час шукать квіток чи запахних плодів.
Надія не така брехлива вже буває,
Зима панує скрізь. І старість наступає.
Пора збирать врожай, спочити від трудів!

Та недалеко смерть. За нею слідом лине
Життя нового час. Мине життя хвилиanne.
Смерть подолає смерть. Життя дає життя.
Хто спокій не злюбив, і хоче лиш страждати?
Хто любить у житті постійно мандрувати,
Покинувши свій дім, вінець свого буття?

ФРАНСУА ДЕ МАЛЕРБ

1555—1628

Родоначальником класицизму у французькій поезії був Франсуа де Малерб. У своїх теоретичних та критичних виступах і в поетичній практиці він обстоював чистоту французької літературної мови, вимагав дотримуватися певного розмежування жанрів, ясності і чіткості композиції й стилю, він заперечував у віршах синтаксичні переноси з рядка в рядок, боровся проти неточного римування тощо. Пізніше ці літературні норми, які стали основою класицизму, значно ширше і чіткіше сформулював Буало в «Поетичному мистецтві». Малерб виступав проти школи «Плеяди», сквоюючи поезію цілим рядом норм і обмежень. У своїх поетичних виступах Малерб найбільше відомий як автор стансів, які він ввів у французьку поезію. Він також багато приділяв уваги пасторальному жанру для придворних королівських балетів і вистав. Через певну формальну скованість поезія Малерба в основному залишається сухою і холодною. Саме тому він як поет був скоро забутий.

Пастораль

Аннету кожен знає,—
Принадна й чарівна.
Чому ж її немає?
Чому не йде весна?

Закоханий безмежно
В її красу Луї.
Чом серцю так бентежно,
Коли нема її?

Коли її не буде,
Помре він молодим.

Щоб не боліли груди,—
Шукать її ходім.

Навіки хай зникає
З очей коханих жалі!
Таж кращої немає
За нашу пастораль.

В мандрівку час рушати!
Мов вік той золотий,
Серцям людським палати
Від сяйва шлюбних мрій.

МАТЮРЕН РЕНЬЄ

1573—1613

Матюрен Реньє відомий як майстер дошкульної сатири, в якій був до певної міри попередником Мольєра. Він написав кілька од, послань і елегій, але основне значення в історії французької поезії мають його шістнадцять сатир, виданих в 1608 р. У своїх творах він дає цілу галерею комедійних типів — придворних лестунів, лікарів-неуків, поетів-паразитів, нероб-модників та ін. Мова його творів — це суміш витонченої літературної мови з народною розмовною лексикою. Матюрен Реньє виступав проти літературних канонів і обмежень класицизму, обстоюваних Малербом. В одній із своїх сатир він навіть змалював Малерба як тупого доктринера і педанта, який обертає поезію в нафарбовану кокетку.

Придворне життя

УРИВОК З 3-ОЇ САТИРИ

Ось радиш ти мені, щоб став я фаворитом,—
Не можу лестити я перед придворним

світом,—

Там треба догоджати, згинатись треба вміти,
І треба знати, як для інших ставити сід.
Не личить це мені, бо вдачі я простої,
У мене інший смак, пиhi не маю злої,
І прозивають скрізь мене лиш добряком,
Хоч перед всім лихим я не хилюсь чолом.

Та й прикидатись я не вмію ні хвилини,
Бо волелюбний я, не хочу гнути спини.
Не вмію я брехати, коли щось скажеш ти,
У відповідь мовчать, чи лестощі плести,
Або на всі лади і жєстами й словами
Підтакувати комусь, нудними вечорами
Лиш слухати в юрбі про знатність їх батьків,
Як герцог чи маркіз здобуть свій сан зумів.

Не в силі розум мій ні хвилі жить з брехнею,
 Не можу лестити, схилятись перед нею,
 І всюди догоджать, і завжди залюбки,
 Неначе одяг той, мінять свої думки.
 Бо інший зроду я, лукавити не вмію,
 Не вмію злий порок хвалить як добру дію,
 Роздерши пельку всю, брехати без пуття:
 — О, любий пане мій, служу вам все життя!—

Бажать здоров'я їм, спинившись на майдані,
 Стоять на 'дній нозі в лакейській у чеканні
 І слухать дурника, який щось промовля.
 Один сіренький весь, немов якесь ося,
 А той в зеленому, весь на папугу схожий,
 Сміється до служниць, чекаючи в прихожій,
 І піде звідти він, як інший дух війне,
 І знайде друзів десь... Яке все там сумне!

ТЕОФІЛЬ ДЕ ВІО

1590—1626

Своєрідний лірик Теофіль де Віо був французьким «лібертеном» — вільнолюбцем. В 1623 р. за атеїзм його навіть засудили до спалення на багатті, але згодом цей присуд був замінений вигнанням. Він пробував виступати як драматург (трагедія «Пірам і Тісба»), йому належить «Трактат про безсмертя» або «Смерть Сократа», але найбільше він виявив себе як талановитий лірик, останній французький поет пізнього Відродження. Віо виступав проти всіляких авторитетів і обмежень, особливо відкидав літературні канони Малерба, його поетичним девізом було твердження «треба писати на сучасний лад». Віо обстоював простоту і свободу в поетичній творчості, виступав проти штучної поезії барокко, яка тоді входила в моду. Віо виступав у різних жанрах, писав оди, елегії, сатири, послання, епіграми з великою дотепністю і майстерністю, і сучасники вважали його видатним поетом.

Послання Теофіля до поетів-сучасників

Ви, у чиїх долинах втішних
 Течуть струмочки віршів ніжних,
 Коли в снігах я крижаних;
 Ви, що красу земної вроди
 Відбили в творах чарівних,
 Всі барви вічної природи;

Уславлені уми пророчі,
 Чиї незгасні, пильні очі
 Красу лиш бачать світлих сил,—
 Послухайте ви голос ліри,
 Що збудить і німих з могил,
 Співця тривоги і зневіри!

Ви знаєте, що рід підступний,
 Брехливий, заздрісний, підкупний,
 Прирік на злигодні мене

І всюди сіє смерть і жах,
 Що люте кодро це страшне
 Тримає Музу в кайданах.

Їх наклепи і їх знущання
 Терзають серце без вагання,
 Хотіли б всесвіт оганьбить.
 Страшний вогонь мене проймає,
 Готовий і кістки спалить,—
 Чому мій вірш так не палає?

Моя нещасна Муза квола,
 Здіймаючи свій зойк навколо,
 Чека на ваше співчуття;
 Не бороніть личину вражу,—
 Цим без потреби й без пуття
 Ви зменшуєте велич вашу.

ПОЛЬ СКАРРОН

1610—1660

Поль Скаррон — визначний французький письменник бурлескного напрямку. З молодих років прикутий тяжкою хворобою до крісла, він все ж провадив діяльне життя, згуртовуючи навколо себе вільнодумно настроєних поетів і виступаючи з бурлескними (від італ. — *burlesco* — легкий жарт) чи просто сатиричними творами, скерованими проти тогочасного абсолютизму. Родоначальник бурлескного жанру у французькій літературі, Скаррон в 1647 р. опублікував першу у Франції бурлескну поему «Тіфон, або Гігантомахія», в якій олімпійські боги, схожі на тогочасних буржуа, розмовляють мовою паризьких вулиць. Особливий успіх припав на видану ним бурлескну поему «Перелицьований Вергілій». Ця пародія на «Енеїду» Вергілія викликала багато наслідувань у французькій, англійській, німецькій та інших літературах. Зокрема ця поема, очевидно, була відома й І. П. Котляревському, коли він писав свою славнозвісну «Енеїду». Відомий Скаррон також дотепними сатиричними віршами — «мазаріадами», спрямованими проти кардинала Мазаріні. Чимале значення в розвитку французької побутової сатиричної прози мали його «Комічний роман» та «Трагікомічні новели».

П а р и ж

Будівлі в млистій пелені,
Брудних заулків таємниці,
Крамничок вивіски гучні,
Мости, собори і в'язниці.

І юні ще, і в сивині,
Невинні діти і блудниці,
Убивства й оргії нічні.
Нечисті руки, душі ниці.

Немає й су у хлопців тих,
Що всіх бояться вартових,
І не знайти ніде спокою.

Лакеї, злодії, ченці,
І кінні, й піші, і мерці,—
Ось він, Париж! — з його красою.

Епітафія Поля Скаррона,

НАПИСАНА НИМ САМИМ

Хто спить під цим камінням нині,
Той жаль у людях викликав
І на шляху до домовини
В житті не раз він помирав.

Спинись в задумі, перехожий!
Злощасний тут лежить Скаррон,
Що відшукав нарешті ложе,
Яке дає спокійний сон.

САВІНЬЄН СІРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК

1619—1655

Савіньєн Сірано де Бержерак дістав широку, як на той час, освіту і під впливом філософа-матеріаліста Гассенді й утопіста Томмазо Кампанелли став переконаним атеїстом та вільнодумцем-фрондером. Тривалий зв'язок з літературною богемою приніс йому репутацію завзятого дуелянта і вітрогона. Сірано де Бержерак виступав у всіх основних літературних жанрах. Він відомий як автор легких вишуканих любовних віршів і дошкульних сатиричних «мазарінад», виступав також як драматург (антиклерикальна комедія «Осміяний педант», атеїстична трагедія «Смерть Агріппіни»). Але особливе значення мали його своєрідні науково-фантастичні романи «Інший світ, або держава та імперія Місяця» і незакінчена «Комічна історія держав і імперій Сонця». У цих творах він, між іншим, виступив переконаним матеріалістом, який геніально передбачав можливість міжпланетних польотів за допомогою ракет. Постать Сірано де Бержерака не раз привертала увагу дослідників літератури і письменників.

Сонет

Мій розум збурений безумними думками.
Я сяйво сонячне намалювать схотів.
Цей ясноликий вид Амур вінцем обвів
І молодість прибрав весняними квітками.

Медоточивий рот з невинними речами,
З тонкими дугами коралових губів;
І, мов перлиночки, дрібні разки зубів,
Що визирають з уст чарівними рядами.

Трон золотого дня — її ясне чоло,
Де сонце чистоти собі гніздо звило!
Себе тут виявив творець несамовитий.

Та баламутові спокус не побороть!
У сяєві лиця блискуче так відбитий
Весь пал її душі, що опромінив плоть.

Компас реваншизму.
(«Стриел», Болгарія).

КАРИКАТУРИСТИ

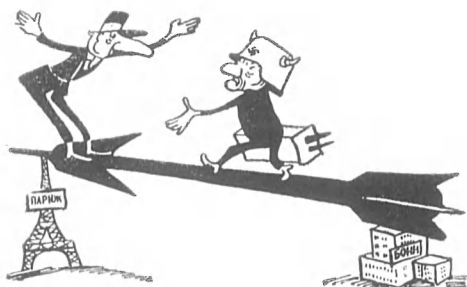
ТАВРУЮТЬ

БОННСЬКИЙ

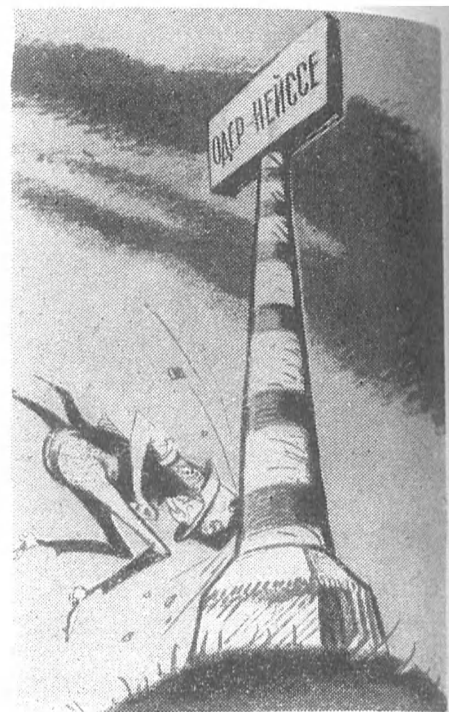
РЕВАНШИЗМ

Вісь Бонн-Париж.

(«Хостени», Албанія).

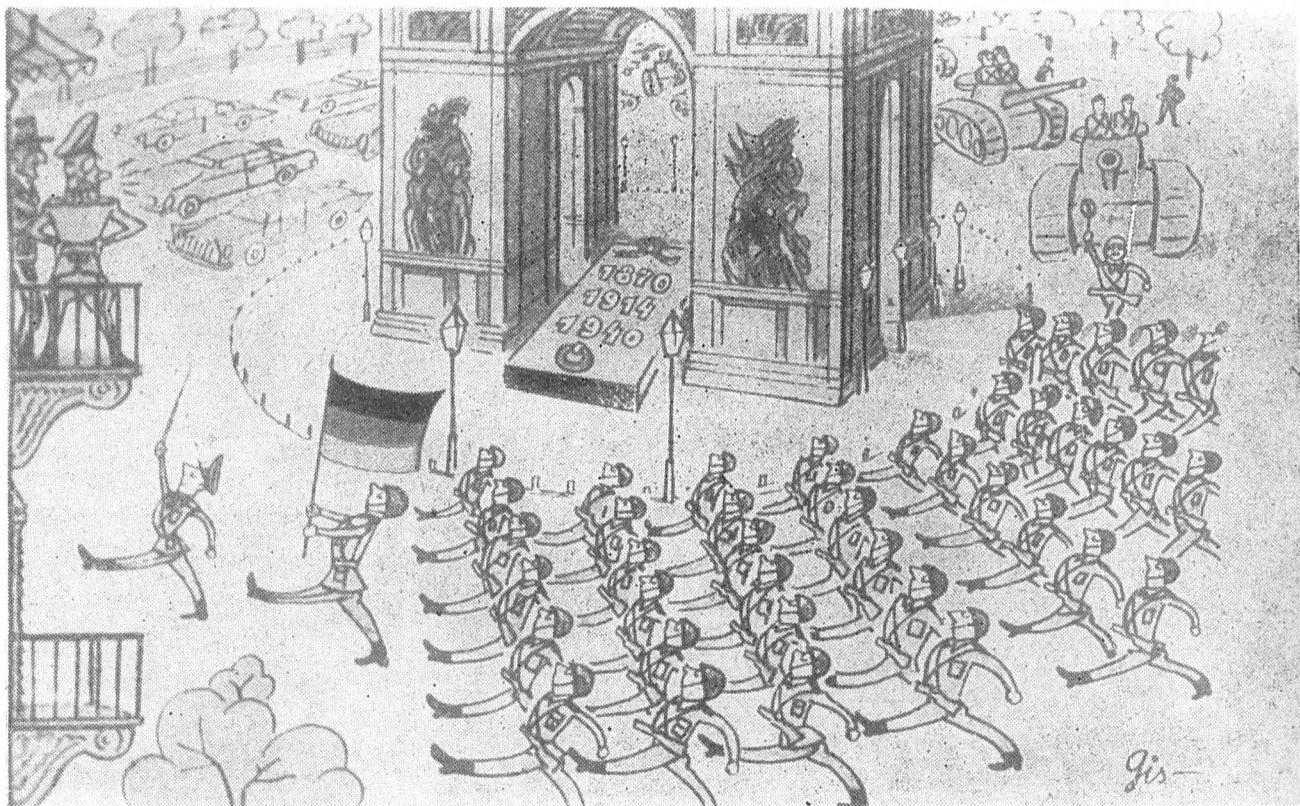

БУНДЕСВЕРУ
НАДАЮТЬ
БАЗИ
У ФРАНЦІЇ

Аденауер: «Від цієї роботи в мене
вже гуде в голові!»
(«Дрикан», Румунія)

Німецький генерал: «Чорт забирай,
зайняли без єдиної жертви».
«Лудаш маті», Угорщина)

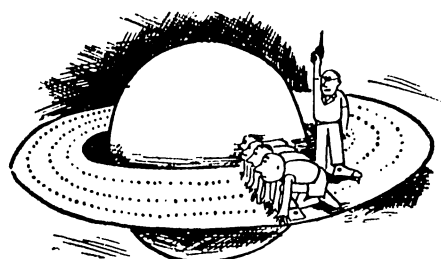
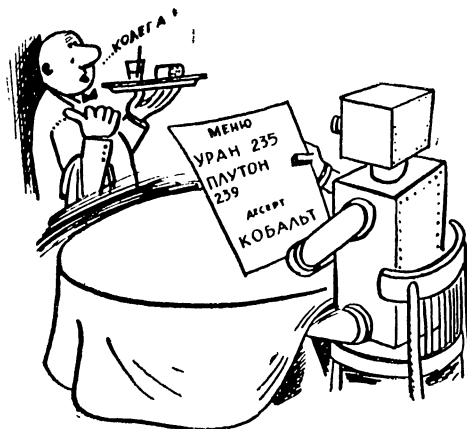
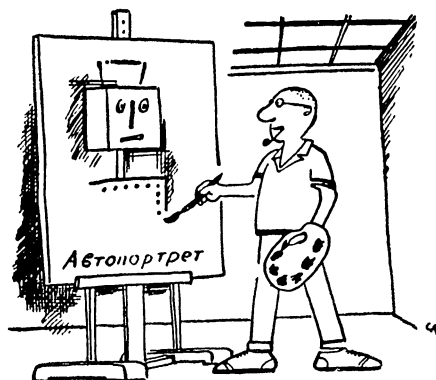

— Прибавки не буде, Джоне. Але з першого числа наступного місяця можеш звертатися до мене на «ти».

— Він дав мені свій автограф!

З польської газети «Трибуна люду».

ВСЕСВІТ

ЗГАДЬ НАГАДЬ

Джон СТЕЙНБЕК

Малюнки О. Іваненка

КОЛИСЬ БУЛА ВІЙНА

ІТАЛІЯ

Вторгнення. I

Десь на Середземноморському театрі воєнних дій, 3 жовтня 1943 р.— На залізних палубах десантних суден сидять солдати. Час від часу хтось почне розмову, засміється, кине жарт, аби лише не думати про те, що на них чекає. Вони намагаються звести очікувану подію до рівня чогось нормального, повсякденного, звичного. Вони дратують один одного, обвинувачують у боягузстві, знов і знов переказують свої переживання останніх днів, а потім до них підкрадається мовчанка, і вони стихають, охоплені неосязністю того, що відбувається.

Це новачки. Вони чудово натреновані, загартовані й навчені, їм бракує лише одного, щоб стати солдатами — ворожого вогню, і вони не будуть солдатами, аж поки не зазнають цього. Ніхто на світі — в тому числі й вони самі — не знає, що вони робитимуть, коли жакхливе прийде. Жоден з них не знає, чи витримає він, не знає, втече чи залишиться, вийде із строю чи стане добрим солдатом. В майбутнє заглянути неможливо, і це непокоїть понад усе.

В місячному світлі, на залізній палубі люди не впізнають один одного. Люди, що товаришували, що разом служили, тепер — наче незнайомі. Кожен почуває себе самотнім, ізольованим від інших і шукає на обличчях своїх товаришів печать смерті. Хто залишиться живим завтра ввечері? Перш за все, я, зрозуміло. Ніхто не може навіть уявити себе убитим. Це абсолютно виключено. Війни б не було, якби людина могла припустити, що її уб'ють. Але на обличчі товариша цієї останньої ночі в місячному світлі кожен мимоволі бачить смерть.

Жоден із цих людей не припускає, що його вб'ють. Це неможливо, і, однак, немає ніякого протиріччя в тому, що кожен може бути вбитим. І цей і той в якійсь мірі вже мертві. І цей і той приготували листа на випадок, якщо його буде вбито. Листи, деякі з помилками, деякі досить грамотні, деякі вишукані і повні почуттів, а інші — скупі. У всіх говориться те ж саме: «Шкодую, що я раніше тобі про це не сказав, але якось не міг наважитися. Щось незрозуміле стримувало мене, і лише тепер, коли вже занадто пізно, я можу тобі про це сказати. Воно було весь час у мене на язичку, — говориться далі в листах, — але коли я починав говорити, щось зупиняло мене. Тепер я скажу, тільки хай це не буде тягарем для тебе. І те, що я скажу, я завжди відчував, тільки не міг висловити». В кожному листі є щось надзвичайно важливе. Зайва стриманість цього разу зникає. Лис-

Закріплення. Див. «Всесвіт» №№ 1—2, 1961 р.

ти — до дружин, матерів, сестер, батьків, і навіть до майже незнайомих людей.

Величезні кораблі сунуть крізь ніч, затемнені й безшумні. Накази передаються півголосом, розмовляють пошепки. Десь попереду чекає ворог і теж мовчить. Чи знає він, що ми підходимо? Чи знає, скільки нас і коли ми висадимось? Чи лежить, припавши до землі, з кулеметами наготові, з мінометами, встановленими на березі і з гарматами на горбах? Про що він думає зараз? Боїться чи впевнений в собі?

Офіцерам уже відома «година Н»¹. Місяць заходить. «Година Н» — 3.30, саме після того, як зайде місяць і стане темно. Можливо, в згасаючому світлі місяця ворог ще й побачить в біноклі наш конвой, але попереду, де йдемо ми, розстелеться суцільний, перлисто-сірий морок. Місяць тоне в океані, і кораблі зникають у півночі. Тільки ледь помітні, затемнені вогні вказують їхній шлях.

Люди на палубі поринають у темряву й мовчання. Хтось починає стиха насвистувати, немов бажаючи впевнитись, що він ще існує.

Вторгнення. II

Середземноморський театр воєнних дій, 6 жовтня 1943 р. — Під час бою побачиш небагато. Пішнobarвні описи воєн в підручниках історії, струнки лави наступаючих військ — простісінька ідеалізація, хіба що часи і війни дуже змінились. Свій репортаж для ранкової газети про вчорашні бої кореспондент пише, користуючись більше штабними документами, ніж власними спостереженнями.

Що справді довелося бачити кореспондентів, так це хмари куряви і вибухи снарядів, низенькі кушки і траншеї. Якщо в нього лишалась хоч крапля здорового глузду, то він лежав на животі, встроївши носа поміж мурашок, що повзали по піску прибережних дюн, і цим заважаючи їхньому рухові.

Потім він бачив атаку. Не струнки шеренги солдатів, які марширують під гарматним вогнем, а невеличкі купки людей, що перебігають від одного укриття до іншого під безперервний тріск кулеметів та гуркіт снарядів.

Можливо, й кореспондент разом з ними робив перебіжки, знову й знову падаючи на землю. В його репортажі йтиме мова про диспозицію бою, про зайняту висоту і про залишену висоту, про атаки і контратаки. А перед очима в нього — стовп землі

та пилу від вибуху, і маленька італійська дівчинка на вулиці з розпанаханням черевом, і американський солдат, що плаче над дитячим тільцем, яке здригається від конвульсій, і смердючі трупи мулів, і розбиті будинки з постелями, що звисають, мов ганчір'я, крізь діри в стінах, і червоні возики та зламані тачки біженців, яким так і не вдалося втекти.

Проходять з ношами санітари, ступаючи не в ногу, щоб завдавати менше болю пораненим. Краплі крові спадають з брезенту, на якому лежать і брати по зброї, і вороги. Деякі йдуть самі, з розтрощеними руками, перев'язаними головами — легко поранені, що через силу пробиваються в тил.

Кореспондент чує гострий запах пороху, гарячі випарування крові. В ніс ударяє паленим та смородом від убитих учора та позавчора людей і тварин. Із руїн будинку несе зітхлістю старовинних стін. Кореспондент вдихає міцний, змішаний дух власного тіла і поту бійців. Коли в горлі йому пересохне, він нап'ється з похідної фляжки теплої води, що відгонить хлором.

Зараз, коли кореспондент описує для вас атаки і відступи, спина йому свербить від довняної близьки, яку він не знімав кілька днів, а брудні, спітнілі ноги набрякають, бо він кілька днів не роззувався. Все тіло пече від укусів москітів. Скидається на те, що почалась лихоманка, бо голова палає і червоні кола пливуть перед очима. А може, голова болить від спеки і в очах ріже від пороху. Нога, пошкоджена при невдалому стрибку під час висадки на берег, пухне й болить, але це не поранення — лікувати ніхто не буде.

«П'ята армія просунулась на два кілометри», — пише він, а в цей час на дорозі машини здійснюють порох і шофери в кабінах горбляться за баранками. Праворуч солдати похоронної команди риють канави в піщаному ґрунті. Ті, для кого вони трудяться, звалені у купу поруч, і перш, ніж вони будуть поховані, з кожного знімуть один із двох жетонів, щоб передати до штабу частини.

Оце те, що бачить кореспондент, коли пише про тактику і стратегію, називаючи імена генералів і нашвидку малюючи портрети героїв. Він виймає з кишені навшому коробку — свій обід. Там дві пачечки галет, сир у станіолевій обгортці, трубочка вітамінізованих цукерок, пакетик лимонного порошку, щоб перебити неприємний смак води, і маленька пачечка з чотирьох сигарет.

Це — обід, і він дасть можливість йому рухатись ще кілька годин, а серцю — битися. І якщо, поки він їсть, лінія вогню вже

¹ «Година Н» — година початку операції.

просунулась далі, кореспондента відразу оточують брудні, чорні, як жуки, діти, заглядаючи прямо в рота і жадібно вдихаючи запах їжі. Жалібними голосами вони канючать галету або цукерку.

— Карамела, карамела, карамела, окей, окей, шенк ю, гуд бай¹ — чується з усіх боків. Варто дати цукерку одному, як де не візьметься їх ціла зграя, і всі кричатимуть пронизливими голосами:

— Карамела, карамела!

А потім кореспондент складатиме комюніке і писатиме для вас ранкові офіційні повідомлення на скрипучій, геть пропилений машинці: «П'ята армія генерала Кларка просунулась вчора на два кілометри під сильним вогнем артилерії».

Палермо

Десь на середземноморському театрі воєнних дій. 11 жовтня 1943 р.— Море біля Сіцилії котило рівні, гладенькі, без білих баранців хвилі, день був ясний і вода — такої середземноморської синяви, якої не побачиш більш ніде в світі. Сторожовий торпедний катер ішов своїм маршрутом, знімаючи цілі каскади бризок і залишаючи по собі білий слід. З усіх військових суден найбільше води приймає на себе торпедний катер. Матроси в гумових плащах намагаються захиститись від водяного пилу, на обличчях кулеметників блищать краплі. Гільзи снарядів позеленіли від морської води.

Праворуч в морі плаває тіло, піднімаючись і опускаючись разом з хвилями. Воно вже дуже роздулось, але рятувальний пояс тримає його на поверхні.

Капітан стоїть у купальному костюмі й босоніж. На першому помічникові гумовий плащ, але холоші штанив підкочені, і він теж босий. Обидва дивляться на тіло, що гойдається на воді.

— Може, варто підійти ближче й поглянути? — питає перший помічник.

— Даремна річ, — морщить капітан. — Крім того, ми мусимо додержуватися розкладу.

Перший помічник задумливо каже:

— Мені здається, в усьому світі немає нічого самотнішого, ніж труп, що плаває в морі.

Капітан залишив ручку торпедного апарата і взявся за поручні:

— Яюсь ми з моїм першим помічником, що був до вас, натерпілися страху. — І несподівано почав розповідати: — Після того, як німці залишили Палермо, пройшла ще ніч і частина дня, перш ніж сьома армія увійшла до міста. Я саме патрулював не-

далеко від Палермо з п'ятьма торпедними катерами, коли надійшло повідомлення про відступ німців, і ми вирішили заглянути туди. А ви знаєте, який вигляд має Палермо? Величезна гора, на ній маяк, а під нею місто. Воно виглядає так, ніби Одиссей тільки що покинув його. Дух Вергілія, так би мовити, відчувається над горою, над усім північним узбережжям Сіцилії. Тут все наскрізь пропахло класикою. Було вже за полудень, коли ми підійшли до міста і почали обережно просуватися до молу. Ми вирішили негайно втікати, якщо по нас відкриють вогонь, але ніхто не стріляв. Ми безборонно увійшли в гавань, яка являла собою картину цілковитого руйнування. Всюди виднілися потоплені кораблі, понівечені крани, маленький італійський міноносець перевернувся і лежав на борту.

Повітряні сили попрацювали тут чимало. Будівлі, доки, машини, катери й човни, — все перетворилось на купу брухту, — та якого — важко навіть уявити собі щось подібне! Вода була вкрита плямами нафти, і на її блискучій, маслянистій поверхні плавало тіло жінки, обличчям униз, з довгим розпущеним волоссям, що тяглося за нею широким віялом. Вона загойдалась на хвилях, утворених нашим катером.

Спершу я навіть не розумів, чому мене охопило якесь неприємне почуття, але потім збагнув. На березі не було жодного руху. Коли ви вступаєте в зруйноване місто, то де-не-де, а таки зустрінете живу істоту, а тут не було анікогісінько. Мені спало на думку зійти на берег. Протиснувшись між двома розбитими рибальськими човнами, ми з першим помічником прив'язали катера і, взявши автомати, стрибнули на пристань.

Уявіть собі цю картину. Палермо — місто досить велике. Якщо не брати до уваги гавані, наша авіація його майже не зачепила. Було кілька попадань, але їх можна не рахувати. Ну, і от, кажу вам, в цьому місті не було жодної живої душі. Населення подалося в гори, а війська ще не прийшли.

Йдете ви собі вулицею, обабіч — великі будинки, двері всюди розчинені, і нікого нема. Через вулицю перебіг кіт, сніжно-біле граціозне створіння, і це була єдина жива істота, яку ми там зустріли.

Ви ніколи не бачили сіцилійських возиків, з намальованими на них картинками? Кілька таких перекинутих возиків лежали на бруківці, поруч із запряженими в них мертвими осликами.

У мене раптом виникло бажання зайти в один із будинків, просто щоб подивитись, що там всередині, але... Було дуже тихо, ані найменшого вітерця, двері стояли роз-

¹ Мішанина італійських та зіпсованих англійських слів.

чинені навстіж, а я чомусь не міг примусити себе переступити поріг.

Ми пройшли так досить далеко, далі, ніж мали намір, і раптом помітили, що почало смеркати. Захопити з собою ліхтарі ми не здогадались. І коли почало темніти, нас зненацька охопив страх — страх, без видимої на те причини. Не кажучи ні слова, ми повернули назад і йшли все швидше й швидше, аж поки не побігли щодуху до берега.

В цьому безмовному місті було щось таке, що гнало нас геть. Розчинені двері вихлюпували з себе пітьму, тіні від будинків все густішали. Ми бігли підтюпцем вузькими вулицями, налякані їх безлюдністю, і я думав, що коли б зараз кого-небудь побачив, то злякався б іще більше. В Сіцилії дуже швидко темніє. Між будинками залягла непроглядна темрява, і лиш вгорі, над дахами, ще було трохи світла.

Коли ми опинились на пристані і через купу руїн пробрались до катера, то майже задихались від бігу. Перший помічник сказав тоді:

— Так ми могли б заблудитись і проблукати всю ніч...— але він знав, що ми обоє просто перелякалися, і я знав це.

...Важка хвиля перекотилась через ніс катера і хлюпнула капітанові прямо в обличчя.

— Ото була пригода, так пригода,— промовив він.— Не пам'ятаю, щоб я коли-небудь так лякався. Я довго ще потім не міг отямитись і навіть раз чи два бачив це уві сні. Так, тепер усе воно, починаючи з тієї мертвої жінки на воді, здається якимсь поганим сном. І якщо коли-небудь мені доводиться розповідати про те, що таке почуття самотності, я неодмінно згадую цей випадок.

Сувенір

Десь на середземноморському театрі воєнних дій, 12 жовтня 1943 р.— Кажуть, і не без підстав, що коли німці ведуть війну за світове панування, а англійці захищають свою батьківщину, то американці воюють заради сувенірів. Гонитва за сувенірами не є, можливо, кінцевою метою для наших хлопців, але до деякої міри вона допомагає їм воювати. Підраховано, що дві дивізії американських військ змогли б розтягти Велику піраміду по шматочку за двадцять чотири години. Автор цих рядків бачив на власні очі солдатські намети, наповнені до самого верху нічого не вартими дрібницями, взятими на пам'ять про зайняті території. Всі комірчини в Альджеро, Палермо, а тепер уже, мабуть, і в Салерно сповнені руху — там повним ходом іде виробництво

сувенірів з різнокольорового ганчір'я та з целулоїду для продажу солдатам.

В Палермо можна бачити солдата, що гордовито крокує вулицями, несучи п'ятидесятифунтову статуетку ангела з пап'ємаше, розмальовану блакитними та рожевими фарбами, і з золотими літерами внизу «vellikems too Palermo»¹. Яким чином він сподівається переслати статуетку додому — одному богові відомо. Коли б американські квартири наповнити всіма сувенірами, що їх назбирали наші війська, то й жити не було б де.

Відомо, що старовинні, часів грецької колонізації, храми в Салерно за два тижні постраждали від рук американських шукачів сувенірів більше, ніж за всі попередні три тисячі років, і якщо протягом віків завойовникам не вдалося зрівняти їх з землею, то навряд чи вони переживуть пожадливість наших солдатів, яким хочеться відколупати лише малесенький шматочок, щоб надіслати додому своїй жіночці.

У справжніх шукачів сувенірів є свої правила. Вони не мають нічого спільного з тими льотчиками-винищувачами, що по частинах перевозили величезний рояль за тисячі миль, чи з хлопцями з бомбардувальної авіації, які добули десь розбитий контрабас і одремонтували його за допомогою авіаційного клею. Ці брали речі для того, щоб ними користуватися. А справжні шукачі сувенірів звертають увагу лише на речі, які ні на що не годяться, речі настільки великі, або настільки крихкі, що їх не можна навіть відіслати додому.

Певно, найславетнішим шукачем сувенірів цієї війни треба визнати одного єврейдора, справжнє ім'я якого згадувати не варто, і якого звичайно називали Багс.

Одного разу, коли ми наступали на Джелу в Сіцилії, цей Багс, нишпорячи серед руїн, несподівано натрапив на дзеркало, що відразу ж заповнило його душу. Якимсь дивним чином воно вціліло під час бомбардувань та артилерійських обстрілів, і це ще більше зворушило Багса. Дзеркало, 6 футів 2-х дюймів заввишки та 4-х футів завширшки, було в дерев'яній різьбленій рамі, прикрашеній купідонами в найрізноманітніших позах, обвитих блакитною стрічкою, що ніби випадково прикривала кожного з них в певному місці. Важила ця річ щось із 75 фунтів і була така чудова, що розбила Багсове серце. Він просто не міг залишити дзеркало.

З усіх, хто воював у Сіцилії, найтяжчою була війна для Багса, адже він усюди тягав на своїх плечах дзеркало. Коли обстріл був особливо сильним, він клав дзеркало додо-

¹ Зіпсоване англійське «Welcome to Palermo» — «Гостинно просимо до Палермо»

лу і присипав землею. Під час наступу він залишав його, але потім обов'язково повертався вночі і забирав знову, хоча це означало пройти вдвоє більше, ніж його товариші.

Нарешті Багс прилаштував дзеркало на своїй спині так, що під час атаки скидався на носія афіш. Дійшло до того, що він став присвячувати більшу частину свого життя тому, щоб доглядати, переносити і зберігати найбільший сувенір у всій 7-й армії. І коли він нарешті дійшов до Палермо, то це був справжній триумф. Його дзеркало ні трохи не попсувалось, і тільки рама була злегка заяложена руками.

Вперше за довгий час Багс дістав можливість заночувати під дахом — в одному із старовинних високих будинків з чавунними балконами й вузькими сходами. Багс марно намагався просунути дзеркало на повороті вузьких сходів. Тоді взявши мотузку, він прив'язав один її кінець до балкона і, вийшовши на вулицю, другим кінцем обв'язав дзеркало. Втягнувши його на другий поверх, Багс вбив у стіну гвіздок і повісив свій сувенір, а потім відступив на крок, щоб полюбуватись ним досхочу. Тут гвіздок несподівано вискочив, і чудове дзеркало, брязнувши об підлогу, розбилось на мільйон скалок.

Багс довго із сумом дивився на купу уламків, але кінець кінцем філософська жилка взяла гору, і він промовив: «Ет! Це дзеркало однаково було занадто розкішним для нашої квартири».

Гостинна зустріч

Десь на середземноморському театрі воєнних дій, 14 жовтня 1943 р.— В різних місцевостях італійці по-різному вітають наступаючі американські та англійські війська, але скрізь вони роблять це занадто темпераментно. Іноді це навіть трохи бентежить солдатів. Так, коли проходять війська, величезний натовп народу завжди заповнює тротуари і безперестану плеще в долоні, неначе в театрі. Від цього солдати почувають себе незручно, крокують напружено, ніяково посміхаючись,— наполовину солдати, наполовину актори.

Але оплески — це ще найскромніше з їхніх вітань. Солдатам стає зовсім не по собі, коли на них навалюється ціла лавина сповнених дружніх почуттів чоловіків-італійців, що стискають їх у своїх обіймах і, схлипуючи, залишають на щоках мокрі сліди від дзвінких поцілунків. Солдати не наважуються відштовхувати їх; незвиклі до чоловічих поцілунків, вони червоніють і намагаються якнайшвидше пройти далі.

Ще один прояв ентузіазму з приводу

власної поразки полягає в тому, що італійці кидають прямо в солдатів окупаційної армії фрукти або овочі, що саме в цю пору дозріли. В Сіцилії достигає виноград, і багато солдатів мали приємність відчутти на собі удари величезних грон винограду, що їх кидали із найкращими намірами в світі.

Виноградний сік стікав по обличчю та шиї на сорочки і, пройшовши під таким обстрілом кілька кварталів, солдати промокали наскрізь, та ще й приваблювали до себе цілі хмари мух. Але з цим нічого не можна було вдіяти.

Найбезглуздішою і найнебезпечнішою була історія окупації острова Іск'ї. Там населення вирішило, що при зустрічі найефективнішою квіткою має бути рожевий амариліс. Насправді ж квітка зовсім не відзначалась приємністю, а в руках засліплених ентузіазмом італійців могла стати прямо-таки смертоносною зброєю.

І дійсно: середнього розміру букети амарилісів, квітів з великими товстими стеблами, важили коло чотирьох фунтів. Під час коротких перебіжок по вулиці Іск'ї деякі частини були побиті квітами майже на смерть, а одного морського офіцера влучно поцілений букет збив з автомобіля. Згодом друзі представили його до медалі і написали рапорт про виявлену ним хоробрість: «Під смертельним градом амариліса,— говорилося в рапорті,— капітан-лейтенант третього рангу такий-то проклав собі шлях через вулицю, незважаючи на тяжке поранення цієї новою і секретною зброєю».

Гніт, під яким перебували італійці, мав бути справді нестерпним. Здавалось, вони не витримують надмір почуттів при звістці, що війна для них скінчилась. Люди просто стояли і плакали — чоловіки, жінки й діти. Їм страшенно кортіло щось зробити для солдатів, але можливостей у них було небагато. Пляшка вина, квіти, який-небудь невеликий подарунок. Вони то кидались у церкви, щоб молитись, то, боячись пропустити що-небудь цікаве, повертались назад. Італійські солдати моментально підкорились наказові здати зброю. Вони так хутко скидали гвинтівки в купи прямо на вулицях, що кожному було ясно, яке це щастя — здихатися тих клятих гвинтівок раз і назавжди.

Якою б не була правда про фашистський уряд, цілком ясно, що прості люди Італії ніколи не були нашими ворогами. Цілі міста не могли б так легко здаватись, якби населення не хотіло цього. Проте майже в кожній громаді можна було знайти гладкого, опасистого чоловічка, іноді полковника, іноді цивільну адміністративну особу. І той, і інший носив кинджал з позолоченим кінчиком піхов — ознака того, що власник його брав участь у наступі Муссоліні на Рим.

В селі, майже поспіль голодному, цей чоловік смачно їсть і добре одягається. Він живе за рахунок селян відтоді, як фашизм прийшов сюди, і він влаштувався непогано. Коли союзні війська займають село, він першим пропонує свої послуги в управлінні. Він готовий на все, аби тільки зберегти свої нечесні прибутки і свою владу.

Треба сподіватись, що таким людям не дозволять зберегти свої позиції. І справді, комітети городян і селян часто звертаються до американського командування з проханням арештувати фашистів.

Вони знають, що варто тільки фашистові відчути силу, як він зразу ж помститься на них. Вони ненавидять і хочуть спекатися його.

Чим далі на північ посуваються війська союзників, наближаючись до районів, де вирощується капуста й картопля, тим більше зростають побоювання солдатів, як би ці овочі не було використано, подібно до амариліса, як ознаку подяки та захоплення.

Бармен Луїджі та його дочка

Десь на середземноморському театрі воєнних дій, 20 жовтня 1943 р.— Коли наші солдати без жодного пострілу захопили острів Капрі, то, звичайно, їм довелося познайомитися з барменом Луїджі. Луїджі протягом усієї війни зберігав теплі почуття до американців, виплекані, як він сам визнає, на спогадах про чайові в ті кращі дні, коли американські туристи приїздили купатися в голубому гроті і пити рожеве вино. Коли невеликий загін військових моряків провів розвідку «укріплень» бару Луїджі, вони виявилися, як завжди, майже непереборними для любителів рожевого вина. Луїджі зустрів завойовників сердечно, але вигляд мав зажурений. Він розмовляв англійською мовою вуличних продавців спагетті та шарманщиків. Мова Луїджі нагадувала про рідну домівку.

За щирою жвавістю бармена ховався сум. Веселість його раптом згасала і розвіювалася, як дим. Якось опівдні, коли ми всі марно намагалися згадати чоловіка на ім'я Джузеппе Марінарі із штату Індіана, який доводився Луїджі троюрідним братом, ми нарешті запитали господаря про причину його суму. І тут уже його горе вилилось назовні.

Виявилось, що Луїджі мав доньку і, більше того, чекав онука. Але його дочка і майбутній онук були по той бік вузької смужки води — в Кастелламаре. І, що найгірше, німці якраз посунули на Кастелламаре, а наші сили там були не стільки великі, щоб

відігнати їх або відрізати їм шлях. Видимо, внукові Луїджі судилося з'явитися на світ десь у воронці під ілюмінацію освітлювальних снарядів і сигнальних ракет і, можливо, навіть раніше ніж треба, завдяки вибухам бомб. Луїджі страшенно турбувався, бо, як він нам пояснив, добре, коли маєш кілька дітей та внуків, а в нього була одна-єдина дитина — з причини, відомої лише богу. І, так виливаючи свої почуття, Луїджі виливав віскі в наші чарки із пляшки, що була схована в нього під підлогою ще з самого початку війни.

Повернувшись на корабель, моряки дозго не могли позбутися суму, нав'язаного розповіддю Луїджі.

— А що коли б таке горе трапилось у вашій сім'ї? — мовив лейтенант Бленк. Дивіться, звідси до Кастелламаре — рукою подати!

Зрештою, моряки не витримали і відправилися на флагманський корабель. Вони розповіли всю історію капітанові 1-го рангу. Той мовчки вислухав їх, сидячи за чашкою кави. Його дуже спокійні сині очі посвітлішали від цікавості.

— Чого ж ви хочете від мене? — спитав він.— Щоб я дав наказ атакувати Кастелламаре?

— Ні, сер,— відповів лейтенант Бленк.— Але в нас є шість італійських катерів. Що якби взяти один із них і тільки переїхати на той бік і забрати дівчину? На це потрібна лише година, а то й менше.

— А що як ви втратите катер та ще й самі загинете?

— Цього не трапиться, сер. Нам би тільки переїхати і забрати її. Ми б це зробили буквально за кілька хвилин.

Капітан І-го рангу промовив:

— Я не можу цього дозволити. Це безглуздя. Ми як-не-як займаємось війною, а не прийманням пологів. І, крім того, я маю для вас завдання. Нічого вам байдикувати.

— Слухаю, сер,— відповів лейтенант Бленк.

— Ось вам наказ. Візьміть один з італійських катерів і налагодьте патрулювання вздовж узбережжя, особливо в районі Кастелламаре. Повідомте про присутність німецьких суден в цьому районі і, якщо виявите якість, відкривайте по ньому вогонь. Можливо, вам доведеться підійти досить близько до берега, щоб виконати наказ. Зрозуміли?

— Так, сер,— відповів лейтенант Бленк.— А все-таки я певен, що ми могли б її забрати.

— Зараз нам не до сентиментів,— перебив капітан.

Все сталося дуже швидко. Треба було всього-на-всього причалити до маленької

пристані невеличкого містечка і запитати про дочку Луїджі. За 10 хвилин вона була вже на пристані з клунком одежі, і, як на нашу думку, то сподівання Луїджі могли виправдатися дуже скоро. Мотори запрацювали, і за катером потяглась біла смуга. Він різав хвилі в напрямі до Капрі — бо катери не сковзають по поверхні води, а врізаються в неї.

Що було далі — можна собі уявити. Луїджі чекав на березі. Він плакав, і дочка його плакала, і коло тисячі мешканців Капрі плакали під оглушливі звуки поцілунків, і купка моряків здавалась якоюсь чужою в цьому океані почуттів. Ціла тріумфальна процесія піднялась на гору фунікулером, і в барі відбувся урочистий обід. Дитина, незалежно від статі, буде, зрозуміло, названа іменем лейтенанта Бленка, і не тіль-

ки Луїджі, а й усі його родичі мають намір згадувати нас у своїх молитвах протягом найближчих сотень років.

Здавалось би, вже й годі висловлювати подяку. Та ось наступного ранку п'ятеро моряків прийшли до перукаря поголитись. Чекаючи своєї черги, бо в перукарні було лише одне крісло, вони читали англійські журнали за 1937 рік, коли раптом на дверях з'явився Луїджі. Він ніс тацю з шотландським віскі та содою для кожного з них. І потім, коли моряки гуляли по вулицях, зазираючи до крамниць,—всюди, де б американці не зупинялись, як з-під землі виростав Луїджі із своєю невеличкою тацею в руках.

Це був дуже приємний день.

*З англійської перекладали І. АСТАФЬЄВА та
І. ХРИСТЕНКО*

Вершки суспільства

«Бичем людства» називають сьогодні наркотики в західній пресі, і коли знайомишся із щоденними повідомленнями й доповідями, то може здатися, що органи поліції капіталістичних країн тільки й зайняті боротьбою із підпільною торгівлею наркотиками. Навіть при ООН створена спеціальна комісія — так звана «Постійна центральна опіумна комісія», завданням якої є контроль за виготовленням та використанням наркотиків у різних країнах. Американське ФБР, французьке «Сюрте», англійський Скотланд-Ярд, західнонімецьке управління поліції, поліцейські організації всіх західноєвропейських, південноамериканських та азіатських країн, а також західна міжнародна поліцейська організація «Інтерпол» мають спеціальні відділи по боротьбі з нелегальною торгівлею наркотиками; але число наркоманів зростає день у день, а прибутки міжнародних рекетів по продажу наркотиків обчислюються мільярдними сумами. І хоч час від часу поліцейським удається виловлювати дрібних контрабандистів, скільки-небудь значного успіху їх зусилля не приносять.

Понад десять років очолює колишній офіцер американської військової розвідки Чарльз Б. Сірагуза «Відділ наркотиків» ФБР. І понад десять років колесить Сірагуза по земній кулі, вистежуючи торговців наркотиками. Де б не був затриманий такий контрабандист — у Танжері чи Трієсті, Парижі чи Нью-Йорку — вже за кілька годин Сірагуза прибуває на місце арешту на спеціальному військовому літаку.

Мільйони кілометрів налітав він за останні десять років. Склав тисячі протоколів, брав участь у ловитві сотень контрабандистів, але нікого з «великої риби» — головних організаторів міжнародної торгівлі наркотиками — йому так і не вдалося піймати. А слід сказати, що Сірагуза знає на ім'я всіх великих босів цього страшного бізнесу; більш того, він також неодноразово сам допитував їх...

Він знає, наприклад, що верховодом синдикату по продажу наркотиків є міжнародний гангстер, в минулому колега Аль Капоне — Лакі Лючіано, який у даний час живе в Неаполі, в розкішній білій віллі на березі моря. Італія є центральним «перевалочним пунктом» підпільних торговців опіумом та гашишем. Світове споживання опіуму та гашишу в лікувальних цілях становить приблизно 500 тонн на рік. Проте в країнах Близького Сходу, передусім в Ірані, Іорданії, Ізраїлі, Туреччині, а також Греції, щороку виробляється щонайменше 12 тисяч тонн цих наркотиків. Таким чином, 11 500 тонн опіуму й гашишу зникає в темних лабіринтах підпільної торгівлі. І шляхи контрабандистів сходяться в Італії. Наркотики перевозяться екіпажами літаків близькосхідних авіаліній, власниками незліченної кількості невеликих риболовецьких суден та приватних яхт.

З Італії посередники Лючіано розвозять «товар» у Францію, Західну Німеччину, Південну Америку і, передусім, у США, які останнім часом стали найбільшим споживачем наркотиків.

Все це добре відомо Чарльзу Б. Сірагузі й чиновникам контрольної комісії ООН, і вони, звичайно, не сидять склавши руки. Але організатори підпільної торгівлі, як і раніше, залишаються непокараними...

ДАРЕМНО ПІДСЛУХУВАВ СІРАГУЗА...

Показова історія полювання на двох італійських перепродувачів Оне та Леані, які восени 1958 року вивезли з Ірану героїну на суму 45 000 доларів і збиралися переправити його потім через Ніццу й Марсель на американський корабель «ІнDEPENDенс» з тим, щоб приставити наркотик у Нью-Йорк. Дрібні контрабандисти — інформатори ФБР — повідомили про цей план Сірагузу; за їх словами, вантаж героїну мали привезти в Ніццу на італійській приватній яхті «Марфа» у вересні 1959 р. В готелі «Рул», у номері 333, італійці збиралися передати «товар» американцям Моллроу та Беккеру (останні вже місяць мешкали в цьому номері). Пароль мав бути такий: «Джонні чекає на вас у барі», на що слід

було відповісти: «Дякую, ми з Джонні вже бачилися».

На прохання Сірагузи Моллроу й Беккера заарештувала французька поліція — на тій підставі, що в них були неправильно оформлені паспорти. Замість американських контрабандистів у номері оселилися два агенти ФБР, яким навіть видали 45 000 доларів — вони мусили показати ці гроші італійцям, аби в тих не виникло ніякої підозри. Сірагуза з чотирма іншими агентами ФБР влаштувався в сусідньому номері, спочатку з'єднавши обидві кімнати телефонною установкою. Крім того, кілька агентів постійно чергували на набережній; в їхнє завдання входив захват «Марфи», в разі якщо операція в готелі чомусь зірветься. Здавалося, план Сірагузи — впіймати злочинців на гарячому — був бездоганний і передбачав будь-яку несподіванку.

4 вересня, як і чекали, «Марфа» причалила до берега Ніцци. Після митної перевірки, яку французькі чиновники, на прохання агентів ФБР, провели тільки формально, Оне й Леані зішли разом з командою на берег. На них була матроська форма, в руках — напхані торби.

Як тільки контрабандисти увійшли до 333-го номеру, Сірагуза притулився вухом до підслухувального апарату. Але до нього не долинуло ані звука. Апарат був несправний. Ще з чверть години Сірагуза чекав, гадаючи, що причина мовчання апарату — чисто технічна; та коли потім, не витримавши, він на чолі своїх помічників з пістолетом у руці вдерся до 333-го номеру, то застав там тільки обох своїх агентів. Зв'язані, з кляпами в роті, вони лежали непритомні

на підлозі. Оне й Леані безслідно зникли, прихопивши з собою 45 000 доларів...

Сірагуза негайно віддав наказ про захват «Марфи», але найретельніший обшук її не дав жодних наслідків. Агенти ФБР і не могли знайти на судні наркотиків, бо їх там не було — ще вночі героїн був переданий у відкритому морі капітану риболовецького судна, яке взяло курс на Марсель. Хтось завчасно попередив екіпаж «Марфи» про заплановану ФБР операцію.

Сірагуза дізнався про це тільки через три дні, коли французька радіослужба «Інтерполу» розшифрувала перехоплену радіограму. Хто ж міг надіслати її? Кому відомі були плани Сірагузи? Тільки йому самому, кільком його агентам у Ніцці й начальству в Вашингтоні, бо Сірагуза регулярно рапортував по радіо про хід подій. В своїх агентах Сірагуза був упевнений і цілком покладався на них. Отже, нитки зради вели у Вашингтон — у штаб ФБР! І знову — вже в котрий раз — Сірагузі довелося переконатися, що вищі урядові чиновники США працюють рука в руку з гангстерами. Тепер стало ясно, яким чином екіпаж «Марфи» було попереджено про підготовку операції. В Неаполі, на даху вілли, де жив король торговців наркотиками Лакі Лючіано, стирчала антена потужного короткохвильового радіопередавача...

І все ж Сірагуза не відмовився від надії захопити вантаж героїну. Він знав, що наркотик потрапить в Нью-Йорк на океанському лайнері «Індепенденс». Корабель мав прибути в порт 16 вересня 1959 року. Цих відомостей було, звичайно, не досить для того, щоб знову натрапити на слід контрабандистів. Отже, навряд чи Сірагуза домігся б свого, коли б йому не допоміг щасливий випадок.

Зникли разом з 45 000 доларів контрабандисти Оне й Леані.

ПОРОЖНИЙ АПОСТОЛ

До обов'язків отця О'Коннора входило піклування про душі емігрантів, що прибували в нью-йоркський порт із Старого Світу. Проте улюблена розвага його була досить плотською: кілька разів на тиждень він відвідував «Кавер-герл студію» — фотографувати голих дівчат.

В Нью-Йорку такі заклади є цілком легальними — їх навіть рекламують у газетах. В самому лише районі Манхеттена їх нараховується більше сотні,

Отець О'Коннор був постійним клієнтом «Сексі-студіо», розташованої на 51-й стріт. Тричі на тиждень, замінивши чорну рясу мирським двобортним костюмом, він з'являвся туди з фотоапаратом через плече...

Ця пристрасть церковного пастиря й допомогла Сірагузі — цілком випадково! — захопити вантаж героїну.

Одного дня, коли отець О'Коннор віддавався улюбленому мистецтву в «Сексі-студіо», туди завітав «пофотографувати» лейтенант Пауерс — чиновник нью-йоркської портової митниці. Лейтенант добре знав портового священика, і тому одразу пізнав його в мирському одязі. Спочатку ця зустріч тільки шокувала Пауерса: «слуга божий» — і раптом у такому місці! — але незабаром в його голові почали роїтися підозри...

Отець О'Коннор, у своїй ролі душепастиря, мав право відвідувати й залишати всі кораблі, минаючи поліцейський і митний контроль. На своєму баркасі він безперешкодно сновигав по гавані від судна до судна, і ніде його не перевіряли. А що, коли слуга божий був не такою вже безгрішною особою? Його поява в цьому ательє вже сама по собі свідчила про те, що патер знається з дияволом і не відмовляє собі в мирських благах...

Лейтенант доповів начальству про свою зустріч у «Сексі-студіо», і за отцем О'Коннором почали стежити. А 16 вересня 1959 року підозри Пауерса виправдалися.

На новоприбулому океанському лайнері «Індепенденс» О'Коннор звернувся з вітальною проповіддю до сімдесяти п'яти іммігрантів з Італії. Одного з італійців промова патера, очевидно, особливо зворушила, бо він раптом підніс отцю О'Коннору півметровою дерев'яну статую апостола Павла, яку — за його словами — він вирізьбив власноручно.

Побачивши статую, митні чиновники насторожилися. Вони дали отцю О'Коннору проказати до кінця «Отче наш», але коли він попрямував до трапу з подарунком під пахвою, його затримали.

Всередині статуя апостола виявилася порожнистою і наповненою білим порошком — героїном. Важив порошок не більш і не менш як тридцять п'ять кілограмів. З цієї кількості в таємних лабораторіях контрабандистів виготовили 6 сім мільйонів ампул найдорожчого сильнодіючого наркотика. Таку ампулу підпільні торговці продають за три долари. Отже, всередині статуї було заховано «товару» на 21 мільйон доларів!

Дізнавшись про великий вилов, Чарльз Б. Сірагуза одразу вилетів з Ніцци до Нью-Йорка. В дорозі він радісно тер руки: на-

став час розквитатися за провал у готелі «Рул»! Адже було цілком ясно, що за спиною патера О'Коннора (який, після зняття відбитків пальців, виявився гангстером Елмером Берком — спеціалістом з «мокрих справ» і торгівлі наркотиками) стояла широко розгалужена, добре організована зграя контрабандистів. Отже, можна було сподіватися на те, що Елмер Берк викаже посередників і ватажків. До того ж, сам заарештований не належав до якоїсь там дрібноти. Свого часу він служив ад'ютантом і охоронцем у Лакі Лючіано — коли той жив ще в США, а також в Альберто Анастасія та Віто Дженовезе, тобто в богів американського злочинного світу. Треба було тільки примусити Берка заговорити...

Гангстери могли ще спробувати усунути Берка — відповідно до принципу «мертві мовчать» — і тому про його арешт пресу не повідомили. В реєстраційній книзі й протоколах слідства він був записаний під вигаданим прізвиськом, і лише кілька агентів ФБР знали, хто він такий насправді. Одрразу ж після арешту гангстера відправили не в центральну тюрму Нью-Йорка, а перевезли в Канзас-Сіті, у в'язницю, оснащену новітніми «досягненнями» тюремної техніки. Слідство в справі Берка вів сам Чарльз Сірагуза.

На восьмий день безперервних допитів Берк заговорив. Він розповів усе, що йому було відомо про контрабандну торгівлю наркотиками, назвав імена посередників, адреси підпільних лабораторій і заявив, що організаторами останньої операції були всі ті ж самі Лакі Лючіано в Неаполі та Віто Дженовезе в Нью-Йорку.

Але найважливішим результатом слідства було те, що Берк погодився виступити на суді як свідок обвинувачення. Власне, Сірагуза й до цього знав імена керівників контрабандистської організації. Але ще жодного разу не вдавалося йому знайти свідка, який би на суді підтвердив злочинну діяльність Лючіано, Дженовезе та інших гангстерських ватажків.

Своїми зізнаннями Елмер Берк купив собі свободу. Тепер йому нічого було боятися, що його засудять до восьми-десяти років ув'язнення. В подібних випадках американські закони забезпечують головним свідкам обвинувачення звільнення з-під варти. Але Берк рішуче відмовився від великодушної пропозиції Сірагузи. В злочинному світі зрада карається жорстокою смертю. Тимто він попросив дозволу залишитися ще на деякий час у своїй тісній камері-одиночці. Спартанське життя за мурами в'язниці було йому куди миліше, ніж похорон за рахунок держави.

СВІДКИ БЕЗСЛІДНО ЗНИКАЮТЬ

Здавалося, цього разу деяким великим гангстерам уже не викрутиться. Віто Дженовезе — ватажок контрабандистів, який одержував і розповсюджував по США наркотики, гангстер, що за 57-років свого життя не заробив і цента чесним шляхом і нажив собі тридцятимільйонне багатство — був заарештований в його розкішній нью-йоркській віллі. Він спокійно посміхався, коли три агенти ФБР вели його до чорного «каділлака», а перед тим, як сісти в поліцейську машину, підморгнув газетним репортером і сказав:

— Це лише маленька формальність, хлопці. Я скоро повернуся.

У Дженовезе були всі підстави не сприймати свій арешт серйозно. Одинадцять разів на протязі його гангстерської кар'єри ФБР заарештовувало його. Одинадцять разів його судили. І всі одинадцять разів його звільняли за відсутністю показань свідків. Ще жоден свідок не заприсягнувся в залі суду, що Дженовезе мав відношення до того чи іншого злочину.

Король гангстерів Віто Дженовезе: «Той, хто цяткає проти мене, — вмирає!»

Два роки тому дрібний гангстер на ім'я Гаррі Уестен зголосився був виступити проти Дженовезе в ролі «свідка обвинувачення». Але коли Гаррі Уестена везли з в'язниці до приміщення суду, в поліцейську машину врізався грузовик, і якихось двоє на очах перехожих, в самісінькому центрі Нью-Йорка, витягли свідка обвинувачення з розбитої машини, кинули в легковий авто-

мобіль, що стояв поруч напоготові, і втікли у невідомому напрямку. І знову прокурор, опинившись без свідків, змушений був відпустити Дженовезе додому.

То ж чи варто було Дженовезе боятися дванадцятого процесу? Коли, через кілька годин, всміхнене обличчя заарештованого короля гангстерів з'явилося на шпальтах нью-йоркських газет, в підписах під портретом говорилося: «Що замишляє Дженовезе цього разу? Чи знову свідок обвинувачення передчасно замовкне?» Газети наперед глузували з безсилля американського правосуддя.

Разом з Дженовезе були заарештовані ще шість торговців наркотиками — шість надзвичайно небагатослівних осіб, які наполягали на своїй невинності й в один голос твердили, що не тільки не одержували від Дженовезе й Лючіано ніяких наркотиків, а й взагалі жодного разу і на очі їх не бачили. Таким чином, успіх процесу залежав виключно від свідчень Елмера Берка.

Напередодні процесу прокурор сповістив Берка, що його захищатиме спеціально запрошений адвокат. Ця новина актірохи не втішила «свідка обвинувачення». Адже його мали звільнити, навіщо ж йому адвокат? Він попросив прокурора прийняти його.

2 грудня, об 11 годині 30 хвилин Елмера Берка вивели з камери, щоб, як йому сказали, відвести до приймальні прокурора. Двоє тюремних наглядачів підняли його на ліфті на 16 поверх і повели до кімнати 16/384. У цій кімнаті — одній з небагатьох у в'язниці — вікна не були заграбовані. Від коридору її відділяли оббиті шкірою подвійні двері. Коли вартові провели Берка крізь перші двері, другі розчинилися, і їх зустрів чоловік у цивільному, якого Берк досі ніколи не бачив. Він показав вартовим посвідчення й сказав, що хоче поговорити з Берком сам на сам. Після цього обидва вартові вийшли в коридор і сіли на лаву чекати. Майже одразу за оббитими шкірою дверима почувся пронизливий зойк. Але вартові не звернули на нього уваги — в цьому будинку зойки та стогін арештантів не були новиною. Вони тільки ще зручніше вмостилися на лаві.

Минуло ще кілька хвилин — і раптом в усіх коридорах завила тривожна сирена, яка звичайно сповіщала про те, що хтось із в'язнів зробив спробу втекти.

Вартові одразу кинулися до кімнати 16/384. Але в ній не було нікого — ні Берка, ні незнайомця в цивільному. Вартові підбігли до розчиненого навстіж вікна й побачили вниз, на широкій терасі третього поверху — тринадцятьма поверхами нижче — нерухоме тіло.

Це був труп Елмера Берка, єдиного свідка обвинувачення.

Що ж до чоловіка в цивільному, то він зник з кімнати, немов розтанув у повітрі. В кімнаті не було іншого виходу, а через вікно він теж не зміг би вибратися: стіна в'язниці не мала жодного виступу.

Найбільш імовірно, що «чиновника прокуратури» не існувало, що обох вартових, як натякали газети, підкупили агенти Дженовезе, і вони самі викинули Елмера Берка з вікна. До речі, подібні припущення преси є зайвим свідченням того, з якою легкістю громадська думка США готова повірити в тісне співробітництво державних чиновників і гангстерів.

Обох вартових звільнили з роботи, проте їх зв'язок з Дженовезе так і не був доведений...

Смерть Елмера Берка не була єдиною в цій історії. Наступного дня італійського іммігранта П'єтро Муньяні — того самого, що привіз у Нью-Йорк статую апостола Павла — знайшли з перерізаним горлом у каплиці центральної нью-йоркської тюрми. І цього разу, як і у випадку з Берком, убивцю не знайшли...

Бандити Віто Дженовезе ще раз продемонстрували свою необмежену владу в Америці. Недаремно «король гангстерів» посміхався, коли його забирали до в'язниці. Він сміявся й на протязі всього процесу — поки прокурор марно силкувався довести його винність. Так і дванадцятий судовий процес закінчився звільненням матеріального гангстера.

А Чарльз Б. Сірагуза знову вирушив до Італії — ловити дрібних контрабандистів, сподіваючись перехопити кілограм-другий героїну чи опіуму.

НАПАД НА ЖУРНАЛІСТА

Чим пояснити, що американські королі гангстерів ось уже десятки років чинять найтяжчі злочини, фактично не наражаючись на перешкоди з боку поліції та правосуддя? Чому створилося таке становище, при якому кілька злісних злочинців користуються в країні більшою повнотою влади, ніж власті?

В 1956 році нью-йоркський журналіст Віктор Різель спробував поставити перед громадськістю ці питання й відповісти на них. Протягом довгого часу він збирав матеріали про діяльність гангстерів, складав карту-теку політичних діячів, урядових чиновників та промислових босів, які підтримують зв'язки із злочинним світом і регулярно

одержують хабарі від гангстерів. Потім він почав викладати результати своїх досліджень у кількох газетах, а також у виступах по телебаченню.

5 квітня 1956 року Віктор Різель, виступивши по телебаченню, розповів про те, що керівництво нью-йоркського відділу профспілки транспортних та портових робітників підпорядковане Віто Дженовезе та його помічникам Джонні й Томмі Діогарді. Він пояснив, що синдикат торговців наркотиками прагнув захопити ключові позиції в цих профспілках передусім тому, що нью-йоркський порт є ворітьми, через які в країну ввозяться наркотики — найчастіше під виглядом звичайних вантажів. Далі Різель показав істинне обличчя керівників портових профспілок — братів Діогарді. Це були справжнісінькі гангстери, посіпаки Віто Дженовезе, яких він неодноразово визволяв з Сінг-Сінга.

Виступ Різеля тривав до другої години ночі. В чверть на третю він з двома редакторами програми, а також з своєю секретаркою Бетті Нівінс залишив студію і зайшов в одне бродвейське кафе — випити по чашці кави.

Коло третьої години ранку Різель разом із секретаркою вийшов з кафе й попрямував до свого автомобіля, який він залишив на розі 51-ої стріт. Коли Різель взявся за ручку дверцят, до нього підійшов добре одягнений молодий чоловік. Він зазирнув Різелю в обличчя, дружельно промовив «хелло!» і, попросивши прикурити, сунув руку в кишеню, немов для того, щоб дістати портсигар. Нараз в його правій руці блиснула маленька скляна пляшечка. Різель не звернув на неї уваги, бо саме запалював сірника. Коли ж він знову підвів голову, то незнайомець блискавично плеснув йому в обличчя пекучу, їдку рідину. Журналіст мимовільно змахнув лівою рукою, намагаючись захистити лице, і від цього бризки рідини потрапили невідомому на щоку й на руку. Нападник одразу втік, а Різель знепритомнів від різкого болю в очах.

За кілька годин всі ранкові газети Нью-Йорка повідомляли про напад на Віктора Різеля, і цей новий злочин викликав вибух обурення в усій країні.

А наступного вечора Різель знову з'явився на екранах телевізорів. Незважаючи на заборону лікарів, насилу переборюючи страшний біль, він розповів мільйонам телеглядачів про вчинений на нього напад.

— Ще вчора ви могли подивитися мені в очі, сьогодні на моєму обличчі лише дві кровоточиві, заліплені пластирем дірки. Я сліпий, і лікарі кажуть, що немає ніякої надії: я більше не бачитиму. Мене осліпили

Віктор Різель виступає по телебаченню на другий день після нападу на нього.

гангстери за те, що я виступив проти них. Цей перший напад був, звичайно, лише попередженням, яке мало примусити мене замовкнути. Але я не мовчатиму. Поки дихаю, я боротимуся за викорінення бандитської погані.

Різель назвав організаторів нападу на нього. Це були ті самі люди, яких він називав напередодні: Віто Дженовезе, Джонні й Томмі Діогарді.

І ЗНОВУ ЗЛОЧИНЦІ ПОПЕРЕДЖАЮТЬ

Напад на Різеля, його виступи в газетах і по телебаченню викликали величезний резонанс у Сполучених Штатах та поза їх межами. Всі газети світу розповіли про страшний злочин і його причини.

Американському урядові хоч-не-хоч довелося втрутитися в справу. Розслідувати її доручено було федеральному прокуророві Полю Уільямсу. Щоб хоч якось заспокоїти громадськість, прокурор дав санкцію на арешт братів-гангстерів Діогарді. Всевладного Віто Дженовезе і цього разу не наважилися притягти до відповідальності. А втім, арешт братів Діогарді теж був усього лише фарсом. Прокурор не мав проти них ніяких доказів. Братів можна було б засудити лише в тому випадку, коли б людина, що вчинила напад на Різеля, засвідчила, що вона діяла за їх вказівкою. Кілька тижнів агенти поліції полювали на «людину з пляшкою». Та хоч у злочинця на обличчі й руках мусив залишитися слід від опіку, розшуки не давали наслідків.

Кінець кінцем поліції допоміг інформатор Джозеф Карліно, який ціною зради хотів уникнути довічного ув'язнення за пограбування. Він сказав, що в березні 1956 р., коли сам він, Карліно, був ще на волі, до нього звернулися брати Діогарді з проханням підшукати надійну людину. Йшлося про напад на Віктора Різеля. Карліно познайомив братів із своїм колишнім сусідом по тюремній камері Ейбом Телві, і той погодився на «операцію» за відповідну платню.

Вранці після нападу Ейб Телві прибіг до Карліно додому. Останній перев'язав йому опіки й допоміг переодягтися. Прощаючись, Телві сказав, що збирається пересидіти кілька тижнів у свого брата, Лео Телві — «поки ця історія не поросте травою».

Після цього свідчення поліція могла б одразу заарештувати нападника — адже їй відомі були як його ім'я, так і місце, де він переховувався. Але «охоронці порядку» обрали інший шлях: вони передали портрет Телві газетам і через пресу звернулися до населення з закликом шукати злочинця. Отже, про людське око, поліція неначе й робила все, щоб упіймати гангстера; але насправді вона цим самим попереджала організаторів нападу про небезпеку, що нависла над ними, і, власне, просто пропонувала Віто Дженовезе якнайшвидше ввести в дію найманих вбивць, аби врятувати Джонні й Томмі Діогарді. Цей дружній натяк зрозуміли. Незабаром перехожі знайшли труп Ейба Телві з трьома кульовими ранами.

Проте Джозеф Карліно ще залишався живий і міг виступити як свідок обвинувачення. Він і справді виступив на суді, але його показання не були взяті до уваги, бо адвокат братів Діогарді «довів» присяжним, що Карліно — подвійний обманщик і отже на підставі його слів «не можна засуджувати людей». Брати-бандити були випущені на волю...

Як же реагувала на хід процесу американська преса? Вона називала Дженовезе найбільшим шахраєм у світі, першим ворогом Америки... Але коли Віктор Різель запропонував газетним видавцям продовження своїх статей, вони один по одному відмовилися їх друкувати. Керівники впливових фірм попередили редакторів, що в разі, якщо вони й далі публікуватимуть статті Різеля, ці фірми перестануть друкувати в їхніх газетах свої рекламні оголошення.

І це знову свідчить про те, як тісно переплелися в Америці бізнес та гангстеризм. Коли Віктор Різель мав ще доступ на газетні шпальти, він справедливо писав:

«Гангстерські боси не тільки торгують наркотиками, не тільки заправляють ігровими домами й будинками розпусти. Вони прагнуть використовувати свої мільярди прибутки для встановлення свого панування в галузі економіки й політики. Сьогодні в Америці немає жодного промислового концерну, керівництво якого не було б зв'язане з гангстерами. Через підставних осіб вони скуповують на біржі пакети акцій, а ставши співвласниками фірм, починають диктувати їм свою політику. Мине ще кілька років, і різниця між бізнесом і злочином цілкомовито зникне».

Переклад з німецької

АВСТРІЯ

ДОДЕРЕР ТАВРУЄ МІЩАНСТВО

Вихід у світ нової збірки оповідань відомого австрійського письменника Хейміто фон Додерера є значною подією в літературному житті країни. Головний ідейний зміст оповідань — викриття австрійського бюргерства, його обмеженості, міщанства, лицемірства.

Жага до наживи, яка може довести навіть до вбивства, викрита в оповіданні «Дві брехні». Заради золота мати вбиває сина, що повернувся з полону.

В низці оповідань письменник знущається над бюргерською обмеженістю та жорстокістю капіталістичного світу. В оповіданнях «Татуйована», «Родинний добробут» автор з боєм за своїх героїв показує, як вони заради заробітку, заради добробуту родини зневажають свою людську гідність, потурчуючи найбільш низьким інстинктам міщанства. Глузливий сміх викликає показна доброчесність міщанок («В лабіринті»), фальшивий пафос їх по-

чуттів («Вона продає себе»).

Зовсім в іншому плані написані оповідання «Жайворонок», «Похорон кохання», «Ампутація», «Леон Пуєт».

В «Похороні кохання» офіцер під час війни знаходить листи господині замку, в якому він зупинився із своїми солдатами. Це — п'ятнадцятирічне листування з її коханим. Приголомшений величиною цієї пристрасті, офіцер шанобливо хоронить листи.

Шофер таксі Леон Пуєт рятує життя багатьох людей. Він на ходу стрибає з автомобіля в паровоз, машиніст якого нагло вмер. Серед врятованих і дівчина, яка відмовила йому в коханні. Та Леон розуміє, що не можна жити лише для себе. В служінні людям можна знайти своє щастя («Леон Пуєт»).

Оповідання Додерера дають яскраве уявлення про творче обличчя цього талановитого представника австрійського критичного реалізму.

АНГЛІЯ

НОВИНКИ БРИТАНСЬКОГО КІНО

На екрани Англії вийшов фільм «Мільйонерка» — екранізація одно-

йменної п'єси Бернарда Шоу. У своїй комедійно-фарсі «Мільйонерка»,

Кадр з фільму «Мільйонерка». Епіфанія — Софія Лорен, лікар — Пітер Селлерс.

Актори Речел Робертс та Альберт Фінней у фільмі «Суботній вечір та недільний ранок».

написаній 1936 року, великий драматург змалював гротескний образ жінки, яка понад усе ставить гроші і впевнена, що вони допоможуть їй стати володаркою світу.

Режисер Ентоні Асквіт запросив для участі у «Мільйонерці» кількох відомих кіноакторів. Серед них італійські кіномитці Вітторіо де Сіка та Софія Лорен. Зарубіжні кінокритики однозначно відзначають бездоганну гру талановитого актора та режисера Вітторіо де Сіка, який виконує роль хазяїна кондитерської Джо. У ролі мільйонерки Епіфанії грає Софія Лорен, а роль лікаря-египтянина, який у фільмі чомусь перетворився на індійця,

виконує англійський актор Пітер Селлерс.

Цікавий і інший новий англійський фільм — «Суботній вечір та недільний ранок» режисера Карела Рейза. Сценарій фільму написав за власним романом англійський письменник Алан Сіллітоу. «Суботній вечір та недільний ранок» трактує популярну зараз у світовій кінематографії тему — юнак повстає проти рутини навколишнього світу. Фільм Карела Рейза нагадує нам відомі твори англійської та французької кінематографії: «Обернись, розгніваний» Тоні Річардсона за однойменною п'єсою Джона Осборна та «Чотириста ударів» Франсуа Трюффо.

АНГОЛА

ГОЛОС ПОЕТА КЛИЧЕ ДО БОРОТЬБИ

Португальські колонізатори вчинили в Анголі жахливий злочин. Загони поліції оточили два села — Бенго та Іколо і розстріляли усіх жителів, а потім підпалили їхні хати.

Що ж викликало таку лють колонізаторів?

Жителі Бенго та Іколо

влаштували демонстрації з вимогою звільнити з в'язниці ангольського поета Агостіно Нето. Вірші Нето передаються в країні з уст в уста. Їх вивчають напам'ять, співають, як бойові пісні.

Агостіно Нето — лікар, один з двох ангольців-лікарів за всю історію

цього пригнобленого народу. Нето сміливо підніс свій голос проти колоніального гніту. Португальські колонізатори схопили його і кинули у в'язницю. Тепер його буде судити військовий суд.

Населення Анголи виступило на захист свого поета, вимагаючи його

негайного звільнення. Рух на захист Агостіно Нето шириться з кожним днем, його вірші розповсюджуються в рукописах по всій країні, а написи з вимогами звільнити поета з'являються навіть на стінах будинків колоніальної адміністрації в головному місті Анголи Луанді.

БОЛГАРІЯ

КІНОМІСТО

За рішенням уряду поблизу болгарської столиці Софії споруджується велике кіномісто. Воно розкинеться на площі понад 110 гектарів, біля самого підніжжя гори Вітоша. Тут виростуть просторі зйомочні павільйони, оснащені новітньою технікою, декора-

тивні майстерні, велика копіювальна фабрика. Нове кіномісто матиме свою власну потужну електростанцію.

Технічні можливості нового болгарського кіноцентру дадуть можливість знімати в 1962 році 15 повнометражних художніх фільмів.

ГВІНЕЯ

НАРОДНІ ТАЛАНТИ

Ансамбль народного мистецтва в Конакрі виник спочатку як агітаційна група Демократичної партії Гвінеї. Учасники цієї групи, виступаючи перед населенням, своїм співом і танцями намагалися привернути увагу людей, щоб потім розповісти їм про плани нового уряду, про господарські та інші завдання населення Гвінеї.

Згодом серед учасників групи виявилось багато обдарованих співаків і танцюристів. Так виникла думка створити постійний ансамбль народного мистецтва. Цю справу очолив відомий гвінейський композитор,

знавець місцевого фольклору Траоре Мамаду.

Склад ансамблю поки що невеликий — 20 учасників. Тут виконавці стародавніх і сучасних пісень Гвінеї, танцюристи, музиканти.

В репертуарі ансамблю — пісні «Нарешті ми вільні», «Свобода, єдність, солідарність», «Пісня дітей Африки» та інші. До програми включені й оригінальні народні танці, а також танці, в яких відображено життя і працю людей у вільній Гвінеї.

Гвінейський ансамбль готується до великого турне по країнах Європи.

ІНДІЯ

МИСТЕЦТВО ЯМІНІ КРІШНАМУРТІ

Яміні Крішнамурті — ще зовсім молоді за віком індійська танцюристка, але у неї неабияк

який досвід сценічної роботи. Ще маленькою дівчинкою Яміні захопилася хореографічним ми-

стецтвом і почала удосконалювати свою майстерність спочатку під керівництвом батька, а потім у школі класичного танцю Рукміні Деві.

Зараз Яміні Крішнамурті вважається однією з найталановитіших представниць класичної традиції індійського народного танцю.

«Яміні Крішнамурті вигідно відрізняється від багатьох сучасних індій-

ських танцюристок, — розповідає рецензент журналу «Ілюстрейтед уіклі оф Індія», — бо на відміну від них їй не треба замаскувати недоліків у техніці яскравими барвами костюмів та безліччю зайвих прикрас. Виконавська майстерність Яміні Крішнамурті відзначається надзвичайною ліричністю та мозаїчною чіткістю малюнку».

Яміні Крішнамурті виконує ритуальний танок.

ІТАЛІЯ

ДЖАННІ РОДАРІ НА ВИСТАВЦІ АБСТРАКЦІОНІЗМУ

«Ми почали огляд виставки, сповнені добрих надій. Та вже в іспанському павільйоні зупились розгублені перед «Безмежною скульпту-

рою» Анхела Феранта, яка складалася з 36 болтів. Як ми потім переконалися, це не виняток: переглядаючи експонати інших павільйонів, ми

побачили ще тисячі, десятків, а може й сотні тисяч іржавих болтів.

А вже цвяхів не можна було й порахувати. Естетичне призначення цвяха, яке довгий час заперечували критики, зараз, як видно, повністю визнане. Хто з художників тепер малює фарбами? Художник Альберто Бурі, один з лауреатів «Б'єнале», загнав у свою картину «Велике залізо» 107 цвяхів. Взагалі його витвір складається з кількох товстих шматків заліза, прибитих до столу. Якщо уважно придивитися, то можна помітити, що в одному місці бракує цвяха. Є лише дірка. Хтось з відвідувачів нахилився, щоб пошукати цей цвях на підлозі, але критики почали суворо дорікати невігласові: не вже митець не може дозволити собі залишити одну дірку без цвяха?!

Це перші враження відомого письменника Джанні Родарі від XXX виставки образотворчого мистецтва у Венеції «Б'єнале». Організатори її зібрали тут переважно твори авангардистів, крайніх модерністів та абстракціоністів, начебто з метою «заохочення найсміливішого новаторства» у мистецтві.

«О, ти, людино, яка вирішила підрахувати всі цвяхи! — пише далі Джанні Родарі. — Наберися терпіння, бо ще попотиєш в югославському павільйоні! Там виставлено твір молодого скульптора Душана Замоня, зроблений з самих цвяхів. Тільки цвяхи — чорні й гострі. Мрія факіра!

Напрочуд цікаві й різноманітні матеріали знаходять художники, щоб передати свої муки, невідомі світові. Іспанець Сорія для своїх «полотен» використовує металеву сітку. Вам може здатися, що це дуже легко, та де там! Тут ще треба неабияк орудувати ножицями, щоб вирізувати дірки і ширші, і вузчі, а все щоб нагадувало сітку для курника або від комах. А далі ще спробуй наклеїти їх на полотно та притрусити зверху сажею!

Хуанна Франчес працює з піском та щебенем і, як добре господи-

ня, використовує й дрібне вугілля. Її твори мають назви «Картина II», «Картина 19», «Картина 33». Найбільший номер — 34. Ця нумерація продовжується в картинах Чезаре Манріке і доходить до 49. Закінчення її, мабуть, слід чекати на наступній «Б'єнале».

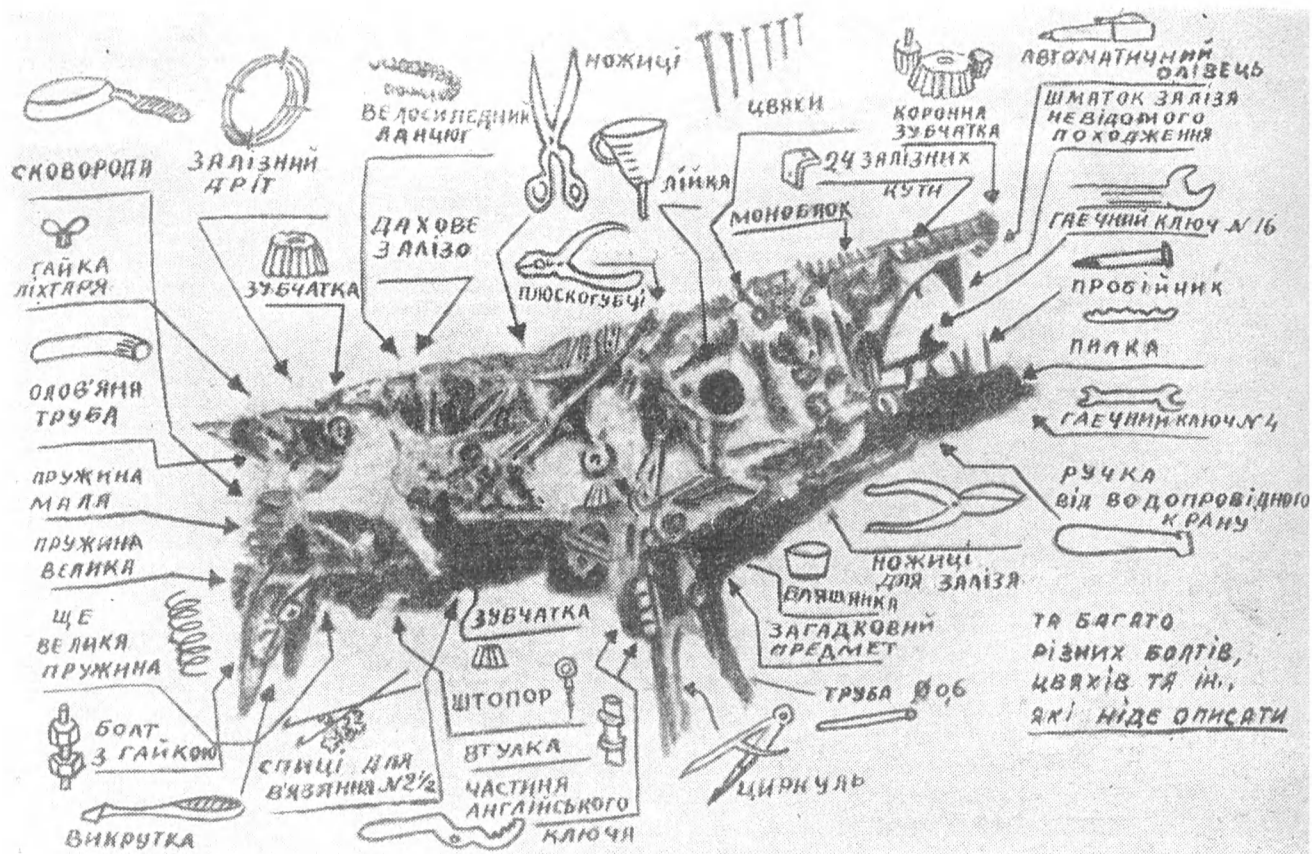
Не можна сказати, що іспанці не «реалісти». Мієр, наприклад, намалював картину, на якій зображено двері, а на місце замка повісив справжнісінький залізний засув до олов'яну ручку. Все це має назву «Живопис з предметами».

Відвідувачу, не обминай і скульптора Салаха Абдель Керіма та його твір номер 41 під назвою «Крик тварини». В ньому ти побачиш предмети, зображені на малюнку (див. ст. 146).

Італійський художник Бурі назвав одну з своїх картин «Червоний». Вона зроблена з клаптя сорочки, цигаркового паперу, ганчір'я та іншого мотлоху, наліпленого на червоне полотно. А ось і друга картина — «Багатий вівторок», в якій поряд з шматками піжами — клапот від наволочок з гудзиком. Є тут і рукав з чорної шерсті. По-хазяйськи живе цей Бурі — ніщо не викидається на смітник!

Але передусім — техніка. О, відвідувачу, якщо ти нічогосінько не тямиш у картині американського художника Франца Клайна, не скуси на собі з відчаю волосся! Пам'ятай, останнє, що втрачає людина, — це надія. Знайди в каталогі сторінку 322 і побачиш, що Клайн і сам був приголомшений тим, що йому поталанило створити.

Скульптор Кансагра — найсимпатичніша, найпрацьовитіша і найсумлінніша людина у всій Італії — від Альп аж до Сіцилії, — але він дещо одноманітний. Візьміть хоч би назви його творів — «Важка розмова», «Впевнена розмова», «Бурхлива розмова», «Розмова з жінкою», «Розмова без жінки», «Розмова з місяцем», «Темна розмова», «Диявольська розмова». В цей розмовник включені

«Твір» Салах Абдель Керіма «Крик тварини».

бронза, дерево, навіть поламаний будильник та велосипедний насос...

Перуанець Еміліо Родрігес Ларрен виставив одинадцять творів. Всі вони мають одну назву: «Композиція № 1960 (1960)». Незрозуміло, чому 1960 пишеться один раз в дужках, а другий без дужок? Якщо за взірця він бере поштовий

переказ, то в дужках слід було б написати «одна тисяча дев'яност шістдесят». Певне, авторів поки що бракує досвіду. Відвідувачу, ти не повинен забувати, що всі живі учасники цієї виставки мають повну свободу, що жоден з них не працював під дулом пістолета. Може, хоч це трошки тебе втішить».

КУБА

«НАША ВІОЛЕТА»

В буремні дні 1958 року, коли революційна кубинська армія вела запеклі бої проти режиму Батісти, щодня в ефірі лунало: «Говорить радіо вільної Куби!»

Кубинцям, а також жителям сусідніх країн, був добре знайомий голос, що промовляв ці слова, голос Віолети Касаль,

відомої кубинської артистки, учасниці революційної боротьби, солдата армії Фіделя Кастро. 14-річною дівчинкою Віолета Касаль вже брала участь у театральних виставах. Під час навчання в Гаванському університеті (Віолета Касаль має ступені доктора філософії та педагогіки)

почалося її знайомство з революційним студентством. Майбутня артистка, яка вважає, що мистецтво має служити народові, сміливо виконувала складні революційні доручення.

Ставши актрисою, з величезним успіхом виступала Касаль в театрі. Вона грала провідні ролі в п'єсах Шекспіра, Евріпіда, але з особливою радістю готувала ролі в п'єсах славного іспанського драматурга Гарсія Лорки.

Віолета Касаль виступала майже в усіх країнах Латинської Америки, в Сполучених Штатах, працювала на телебаченні. Її знали на всьому американському континенті.

Коли влітку 1953 року Фідель Кастро з невеликою ще тоді групою своїх спільників почав відважну боротьбу проти режиму Батісти, квартира Віолети Касаль в Гавані стала місцем зустрічей кубинських підпільників. Протягом кількох років тут був справжній центр «Руху 26-го лип-

ня». Але в квітні 1958 року таємна поліція Батісти вдерлася в квартиру Віолети Касаль. Артистку було заарештовано.

Однак популярність Касаль в народі була такою великою, що уряд Батісти змушений був звільнити її. Наступного дня Віолета Касаль залишила Гавану і незабаром була вже в горах Сьєрра-Маєстра, в штабі армії повстанців.

А незабаром її назвали «Голосом повстанців». Правда, дуже часто артистці доводилося відкладати мікрофон і брати в руки гвинтівку або автомат.

8 січня 1959 року, коли переможна революційна армія вступала в Гавану, Віолета Касаль в'їжджала в кубинську столицю на танку, поруч з Фіделем Кастро.

«Операція «Правда» — так називалася кампанія, яку організувала Віолета Касаль. Вона зробила велику подорож по багатьох країнах американського континенту, розповідаючи правду про

кубинську революцію.

Зараз Віолета Касаль — керівник кубинського радіо і телебачення, президент об'єднання митців Куби. І вона завжди з народом, якому віддає свій великий талант артистки, своє полум'яне серце справжньої патріотки.

«Наша Віолета» — так ласкаво називають її кубинці. І гучна овація завжди покриває полум'яні слова, якими артистка закінчує кожний свій виступ:

«Патріа о муерте!» — «Батьківщина або смерть!»

Віолета Касаль в президії мітингу в Гавані. Пра-
боручі від неї — Фідель Кастро.

ПІМЕТЧИНА

ПДР

РОДИНА НАГЕЛЬШВЕРТІВ ВСТУПАЄ В НОВЕ ЖИТТЯ

Один з найстаріших німецьких пролетарських письменників Людвіг Ту-

рек, автор творів «Пролетар розповідає», «Друзі» та інших, в новому

Людвіг Турек.

романі «Родина Нагельшвертів» пише про німецьких робітників.

Фрезерувальник Карл-Фрідріх Нагельшверт протягом багатьох років був членом соціал-демократичної партії. Спочатку він вважав її своєю робітничою партією, але потім з великим розчаруванням побачив, як політика соціал-демократів руйнувала усі його юнацькі ідеали.

Роки фашизму й війни, важких випробувань і страждань залишили глибокий слід у свідомості колишнього переконаного соціал-демократа. І після 1945 року, коли Карл-Фрідріх Нагельшверт усвідомив, де правда, соціал-демократичним демагогам вже не вести його в оману. Карл знаходить своє місце в лавах єдиної партії робітничого класу, стає активним будівником нового суспільства на німецькій землі.

Але навіть в самій родині Нагельшвертів не всі думають так само, як він. Ось, наприклад, одна з дочок Нагельшверта — Ірма та її чоловік Герберт. Їм байдуже, що буде з заводом, на якому вони тепер працюють, — чи стане він власністю народу, чи залишиться в руках колишніх хазяїв. І до нової влади вони ставляться якщо не з одвертим недовіром, то у всякому разі з повною байдужістю.

Великі труднощі доводиться переживати в перші післявоєнні роки родині Нагельшвертів. Але більшість її членів, так само як батько, вірить в краще майбутнє і бореться за нього.

Глибоке знання письменником робітничого середовища, психології, звичок і традицій його героїв дозволило Людвігу Туреку написати цікавий і правдивий твір.

НОРВЕГІЯ

ІЗ ВЕЛИКИМ ЗАПІЗНЕННЯМ...

До останнього часу Норвегія, яка вважається країною з досить високим життєвим рівнем, зовсім не мала свого власного національного телебачення.

Кілька років тому в Осло було збудовано невелику телевізійну станцію, але далі пробних

передач справа не йшла. З невідомих причин норвезький уряд не давав згоди на введення телевізійної станції в дію.

Лише тепер одержано таку згоду.

Отже, Норвегія виявилася найвідсталішою країною Європи в галузі телебачення.

ПОЛЬЩА

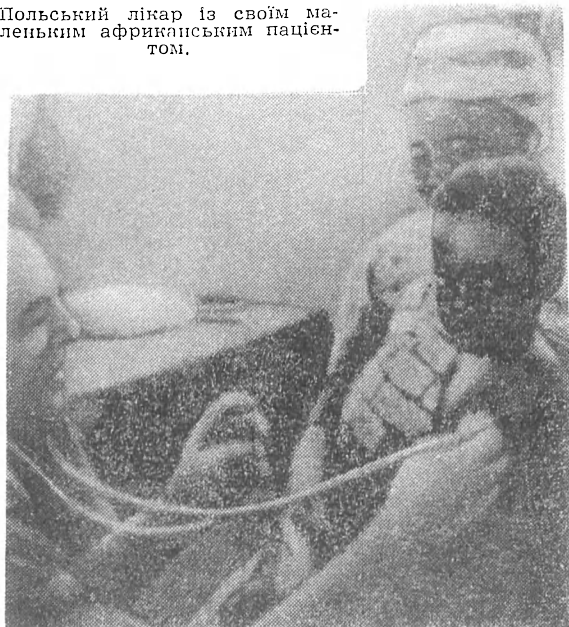
«АФРИКА 1960»

...Невеличкі легкі човники, спритно перескакуючи з хвилі на хвилю, наближаються до великого океанського пароплава, приймають вантаж, і так само спритно, керовані лише одним веслом, яке тримає міцна чорна рука, доставляються вантажі на берег. Але це вже минуле Африки: ось

над берегом Гвінейської затоки виростають нові будівлі сучасного порту...

Так в кожній з 4 новел, з яких складається новий документальний фільм польських кіномитців Тадеуша Яворського та Збігнева Раплевського, зустрічаються вчорашній та сьогоднішній день Африки.

Польський лікар із своїм маленьким африканським пацієнтом.

Вчора — це ритуальні обряди мисливців перед полюванням, це виснажлива боротьба з джунглями (новела «Нфума»), це історія вимираючого, загубленого в болотах та хащах племені бассарі (новела «Бассарі»), сьогодні — це народний референдум в Гвінеї, це маніфестація народу за незалежність, це запальна промова Секу Туре («Гвінея незалежна»).

Творці фільму не обмежуються самою лише реєстрацією фактів — вони показують всі сторони життя сучасної Африки.

А ось один з тих, хто своєю самовідданою працею допомагає молодій державі: кіномитці

зустріли свого земляка лікаря Генріха Парнеса, слава якого відома далеко за межами Гани, Нігерії, Верхньої Вольти. В джунглях він побудував лікарню і свої сили присвячує боротьбі з страшними тропічними хворобами та епідеміями (новела «Біла людина з Якоу»).

У Чорній Африці багато надійних друзів — з різного кольору шкірою, але з однаково світлою душею.

Газета «Трибуна люду» пише: «Великою заслугою творців фільму є не лише актуальність теми, не лише пізнавальне значення фільму, а й його яскраве політичне спрямування».

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ШОПЕНА

Польська фабрика грампластинок «Муза» випускає повне зібрання творів Шопена на довгograючих пластинках. Воно складається з 24 пласти-

нок. Вже надійшло у продаж 15.

Ряд зарубіжних компаній замовили в Польщі записи творів Фр. Шопена.

США

АНТАЛОГІЯ АФРИКАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В американському прогресивному видавництві «Краун» нещодавно ви-

йшла в світ антологія африканської літератури під назвою «Хай живе

Африка!», упорядкована відомим негритянським письменником Ленгстоном Х'юзом.

Упорядник чимало попрацював, щоб включити до збірки якомога різноманітніший матеріал: антологія містить політичні маніфести, нариси, взірці африканської прози та поезії, пісенну творчість, народні прислів'я та приказки.

Творчий доробок відомих письменників африканського континенту вміщено поряд з творами початківців. В антології вміщено твори понад сорока авторів.

«Скарбниця африкан-

ської літератури «Хай живе Африка!» — зауважує рецензент газети «Уоркер», — одна з тих небагатьох книжок, перегорнівши останню сторінку якої, жалкуєш, що книга занадто коротка. До антології, на жаль, не увійшли твори Ези Бото, Фердінанда Ойно, Поля Нігера, Кейта, Фодеба та багатьох інших поетів та прозаїків. Антологія являє собою багатющу колекцію африканської літератури, але її 203 сторінок — замало для того, щоб показати всі скарби африканської культури. Ця цінна ініціатива потребує повторення».

ШЛЯХ ДО ВИЩОГО СВІТУ

Новий роман відомого американського письменника і сценариста Нівена Буша «Каліфорнійська вулиця» змальовує життя заповзятливого журналіста і ділка Анчеуса Сакса.

Багато років тому, ще до першої світової війни, блукав молодий Сакс вулицями Сан-Франціско, шукаючи роботи. Випадково він зустрівся з видавцем газети «Сан-Франціско дей» Фабіаном Рупке і влаштувався на роботу в газеті, спочатку друкарем, а невдовзі енергія та винахідливість зробили його першим репортером. Анчеус не хехтував жодними засобами, щоб завоювати популярність в газеті, а разом з тим і симпатії свого боса.

Після смерті тестя Сакс став хазяїном газети, але успіх не приніс йому щастя. Дві його дочки виступають проти

батька і намагаються відібрати в нього газету.

Типова для американської буржуазної літератури й кіно тема людини, що вийшла з низів і досягла успіху та багатства, вирішується в книзі Буша аж ніяк не типово. Багатство і влада приносять Саксу лише самотню старість.

Морально спустошені дочки Сакса. Красуня Александра стає алкоголичкою. Шарон, кинута кар'єристом-чоловіком, приходиться до гіркої розуміння безцільності свого існування. Тільки третя дочка, Памела, що вийшла заміж за простого солдата, знаходить в сім'ї любов і щастя в житті. Долею Памели автор ще раз підкреслює основну думку роману: щастя, щирість і любов не можуть бути досягнуті в світі грошей.

УГОРЩИНА

НОВИЙ РОМАН ШАНДОРА РІДЕГА

Визначною подією в культурному житті УНР є вихід у світ нового роману відомого письменника, ветерана угорської революційної літератури Шандора Рідега «Троян-

ди Крістофа». Високу оцінку новому роману дав, зокрема, журнал «Кортарш» у великій рецензії критика Пола Е. Фехара.

Головний герой рома-

ну Кріштоф — веселий, дотепний, винахідливий хлопчина, літературними предками якого можна назвати і всесвітньвідомого Ходжу Насреддіна, і Тіла Уленшпігеля, і козака Мамай, і німецького Сімплісіссімуса. Кріштоф, — як зазначає критик, — «далекий від класово свідомих робітників, від їх боротьби, але в усій його гротескній історії звучить «диявольський сміх», сміх над відживаючим капіталізмом. І не випадково дотепні витівки Кріштофа, його гумор просякнуті угорським пролетарським фольклором...»

Визначаючи позицію письменника, характер його гумору, Пол Е. Фехар нагадує слова само-

го Рідега, який назвав свій твір «соціалістичним пригодницьким романом». Саме в цьому «соціалістичному дусі» критик вбачає відмінність твору Рідега від попередніх угорських романів такого ж жанру, написаних в тридцяті роки.

Критик окремо зупиняється на яскравій, соковитій мові роману. «Хоча пророкувати не входить в завдання критики, — пише Пол Е. Фехар, — ми без ризику можемо додати: «Троянди Кріштофа» невдовзі стануть популярною книгою. Новий роман Шандора Рідега — першорядний твір нашої сучасної прози, що заслуговує всілякої уваги».

ФРАНЦІЯ

БРІЖІТТ БАРДО У НОВІЙ РОЛІ

Після спроби Бріжітт Бардо накласти на себе руки, французькі глядачі з великим нетерпінням

Кадр з фільму «Правда».

чекали останнього фільму з її участю — фільму режисера Анрі Клузо «Правда».

Сюжет фільму нескладний: молода дівчина Домініка вбиває свого коханця і хоче заповіяти й собі смерть, але її врятовують. Врятовують, щоб кинути в тюрму і судити. Адвокати, судді, свідки бачать в ній лише легковажну дівчину, і ніхто з них не вірить, що вона була здатна так сильно кохати. На суді дівчина кидає гнівні слова в обличчя холодних, безсердечних суддів, для яких доля людини нічого не важить, їх не цікавить правда, тільки б були які-небудь підстави, щоб вершити «правосуддя».

«Я кохала його, ви цього не можете зрозуміти», — закінчує Домініка — Бріжітт Бардо.

Критики одноставно твердять, що молода, відома всьому світові лише по комерційних фільмах, кінозірка спромоглася з незвичайною для неї драматичною силою передати складний психологічний малюнок ролі.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

СПЕКТАКЛЬ БЕЗ СЛІВ

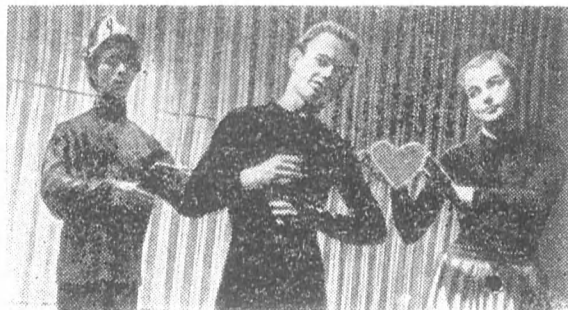
Петрік — герой однієї з пантомім (Л. Фіалка) повідомляє про початок вистави.

Розсувається завіса, і на залитій світлом сцені стрімко розгортаються події: герої борються, страждають, загамовують біль, перемагають стихію і кохаються...

Та дивна річ: в театрі панує абсолютна тиша — не лише в залі, але й на сцені. Актори «розмовляють» жестами, пласти-

дев'яти його акторам разом не більше двохсот років, а стародавнє мистецтво пантоміми вони сповнюють новим змістом, сучасністю та молодим завзяттям.

— Наш театр розуміють у всьому світі без перекладача, — розповідає Ладіслав Фіалка. — Хоч актори — корінні

Сцена з спектаклю Празького театру пантоміми.

кою, мімікою. Ось навіть і оспівдання відбуваються досить прямим способом: дівчина віддає коханому своє «серце».

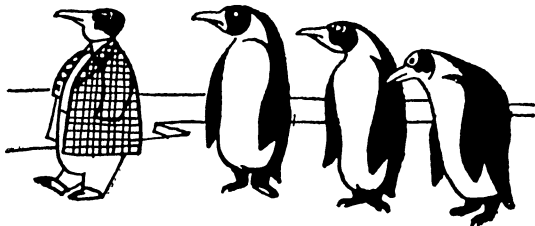
Йде спектакль Празького театру пантоміми.

Це молодий театр — молодий з усіх точок зору: молоді ще його керівники і засновники Фіалка та Плєскат, всім

празжани, їх чудово розуміють французи, голландці, китайці. Адже пантоміма — так само як і фотографія — користується інтернаціональною мовою. Крім того, теми наших вистав, так би мовити, загальнолюдські, зрозумілі на всіх географічних широтах: кохання, зло, добро.

У великому альбомі карикатур, зарисовок та пародійних малюнків кращих художників-гумористів «Чехословацькі рідкості» особливо ви-

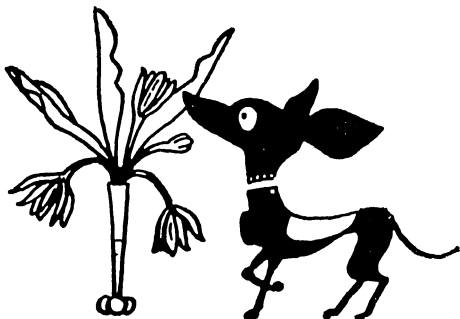
різняються дотепні малюнки з дуже популярної в Чехословаччині серії художника Рейхмана «Літературна зоологія». Ось деякі з них:

Індивідуаліст

Епігон

Декадент

Романтик

Лірик

ШВЕЙЦАРІЯ

ТРАГЕДІЯ МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ

Відомий швейцарський драматург Фрідріх Дюренматт випустив у світ свою нову трагікомедію «Страніцкі та національний герой». Як завжди, Дюренматт близький до гротеску. Його сатира на буржуазне суспільство гостра та в'длива.

Дія п'єси відбувається за наших днів в одній з європейських столиць. У напівзруйнованій богадільні живуть двоє інвалідів війни — безногий Страніцкі та сліпий Антін, що жебракують, співаючи пісень про те, як стали каліками.

Раптом вони дізнаються про «національне лихо»: прем'єр-міністр Балдур фон Мьове під час подорожі до Абіссинії захворів на проказу. Фотографія його ноги, враженої хворобою, публікується в усіх газетах та журналах. Почав виходити спеціальний бюлетень про стан здоров'я «національного героя». Відразу ж припинилися всі страйки та заворушення серед робітників і службовців. Міністр внутрішніх справ закликів усіх громадян «продемонструвати свою єдність перед лицем жакхливої катастрофи». Засновано спеціальний фонд «національного героя». І ніхто вже не звертає уваги на двох інвалідів. Їм і раніше ледве вистачало на прожиття, а зараз вони за цілий день не збирають ні гроша.

Страніцкі осяває блискуча ідея. Він каже Антону: «Наше лихо в тім, що ми, інваліди, не могли як слід постояти за себе. Але тепер усе буде інакше. Зараз Мьове такий же, як і ми, він — прокажений, ми — каліки. Тепер він нас зрозуміє. Ми підемо до Мьове». Проте поліцаї побили і вигнали жебраків з резиденції: «Національний герой» зайнятий і не може приймати всіх під'ряд. Він уже прийняв делегації жіночого союзу, конгресу філологів, епіскопату та філателістів,

до того ж він почав писати мемуари під назвою: «Я страждаю». Страніцкі та Антону так і не пощастило б потрапити до прем'єр-міністра, коли б на них випадково не натрапив журналіст, який ганявся за сенсациями. Він ублажав Мьове прийняти двох інвалідів: «Адже безперечно громадськість відгукнеться на це з захопленням».

Страніцкі оголосив усім сусідам, що тепер він з Антоном стануть міністрами. Терміново куплені меблі, вино і закуски. Страніцкі обіцяє сусідам потурбуватися про бідних, він добре знає їхні потреби.

Нарешті каліки вирушають до «національного героя». Страніцкі виголошує промову. Він пропонує Мьове створити уряд з інвалідів, неспроможних працювати. Нехай працюють здорові, а інваліди візьмуть на себе керівництво. Пообіцявши «національному героєві» навідатися наступного дня, щоб обговорити питання про створення уряду, інваліди залишають його резиденцію, не звертаючи уваги на мовчання присутніх.

Усі мешканці богадільні радіють, але раптом радіорепортаж про візит двох інвалідів до «національного героя» кладе край всім радощам. Інвалідів знову лупцюють, і їм насилу вдається сховатись. Не витримавши облуди і образ, вони вирішують накласти на себе руки і кидаються в канал.

У своїй п'єсі Дюренматт показав трагедію маленької людини, скаліченої війною, безпорадної і смішної. Але зворушливий і смішний герой драматурга прагне до кращого життя, де не буде ні злиднів, ні воєн. І в цьому його моральна перевага над тупим і жорстоким буржуазним суспільством, в цьому життєстверджуючий сенс п'єси.

В. ЯСНИЙ

СЬОГОДНІШНІЙ ДЕНЬ
ІСПАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Фашизм завдав страшних ран іспанській літературі. Особливо постраждала поезія. В перші дні заколоту 1936 року був розстріляний Федеріко Гарсія Лорка, в таборі для інтернованих республіканців у Франції загинув Антоніо Мачадо, у катівнях замовк голос поета-комуніста Мігеля Ернандеса, був вбитий фашистами галісійський партизан, поет Хосе Гомес Гайосо. Майже два десятки років перебуває в ув'язненні поет Маркос Ана. На чужині помер видатний іспанський лірик, лауреат Нобелівської премії Хуан Рамон Хіменес, який не захотів повертатися на батьківщину, сплюндровану фашистами. В еміграції живуть Рафаель Альберті, Сесар Муньос Арконада, Габріель Гарсія Наресо, Хуан Рехано та багато інших.

В перше десятиріччя франкістського режиму в іспанській літературі жорстко переслідувався будь-який прояв вільної думки. Письменники прагнули відійти від сучасності, звертаючись до історії, до релігійної тематики.

І зараз в Іспанії є група поетів (Карлос Боусоньйо,

Хосе Марія Вальверде, Вісенте Гаос та ін.), на творчості яких позначилися релігійні настрої й містицизм. Певна група поетів усе ще проголошує себе адептами чистої поезії, а деякі пишуть лише традиційні вірші про бій биків.

Але не ці поети визначають головну лінію сучасної іспанської поезії. Не їх визнає і читає іспанський народ.

Останнім часом в іспанській літературі помітний певний злам. Нові тенденції проявляються в найрізноманітніших формах. Перш за все — у зверненні значної частини сучасних письменників до актуальних тем сучасності. З'являються твори, в яких робиться спроба осмислити історію країни за останні два десятиріччя, розповісти про шляхи молодого покоління, акцентується суспільне, гуманістичне призначення мистецтва.

Стало ясно, що режим диктатури остаточно збанкрутував. Про це свідчать масові народні виступи в перші роки минулого десятиріччя: страйки в Каталонії та Астурії, демонстрації протесту, масові виступи

студентів та викладачів Мадрида, Вальядоліда та інших міст. З особливою силою це знайшло свій вияв у проведенні дня національного опору 5 травня 1958 р. і у хвилі страйків, що прокотилися по країні в червні 1959 року.

Опозиційний рух вплинув навіть на тих інтелігентів, які раніше підтримували франкістський уряд. Так, один з найвизначніших представників офіційної фалангістської поезії, поет Діонісіо Рідруехо, який свого часу пішов добровольцем до горезвісної «Блакитної дивізії», публічно виступив із засудженням франкістського режиму і потрапив за це до в'язниці.

Іспанським поетам доводиться працювати в складних умовах. В країні, як і раніше, лютує франкістський терор. Тисячі політв'язнів страждають у тюрмах. Найменша підозра в антиурядовій діяльності приводить до в'язниці. Кілька місяців тому разом з великою групою прогресивної інтелігенції був ув'язнений один з найталановитіших молодих письменників Іспанії Луїс Гойтісоло Гай. Лютує

жорстока цензура, нерідко забороняються окремі вірші, цілі збірки або номери журналів. Поети, змушені користуватися езопівською мовою, публікують книжки за свій рахунок дуже незначним тиражем або розповсюджують їх в рукописах чи, нарешті, видають за межами країни.

За таких складних і суперечливих умов формується нова іспанська поезія. Втім, її характерною рисою стало звернення до соціальної тематики. Критик і поет Хосе Луїс Кано, в «Антології нової іспанської поезії» (Мадрид, 1958) пише, що соціальна поезія «шукає натхнення в суспільній несправедливості, в стражданнях і прагненнях сучасника».

Прихильниками соціальної поезії є найвидатніші поети Іспанії, представники кількох поколінь. Тут поети, які почали свій творчий шлях разом з Ф. Г. Лоркою та Р. Альберті, — такі як Вісенте Алейсандре, Хорхе Гільєн, представники наступного покоління — Габріель Селайя, Вікторіано Кремер, Гальєго, молодші — Блас де Отеро, Еухенйо де Нора, Хосе Йерро, Леопольдо де Луїс, Рамон де Гарсіасол та зовсім юні — Хосе Агустін Гойтісоло, Хосе Луїс Пачеко, Карлос Сагун та багато ін. Це поети найрізноманітніших творчих напрямків та стилів. Але всіх їх об'єднує прагнення наблизити поезію до дійсності, до сьогоденного дня, поставити її на службу інтересам народу. Причому, йдеться не про якийсь черговий «ізм», на які, так само як і література інших буржуазних країн, була така багата іспанська поезія (починаючи від модернізму на початку двадцятого століття і аж до так званого «постизму», який проголосив себе свідомим спадкоємцем всіх «ізмів», що існували раніше).

Таким чином, мова йде не про літературну течію, не

про якісь окремі зрушення, а про рух, який охопив широкі кола іспанських поетів.

Новій соціальній поезії притаманні активне звернення до сучасної дійсності, відмова від формалістичних викрутасів. В. Алейсандре ще 1950 року заявив, що «реалізм є єдиним перспективним шляхом для іспанської поезії».

Сьогодні для Іспанії однією з найважливіших життєвих проблем є національне об'єднання в боротьбі проти франкістського режиму. Тому мотиви національного єднання в боротьбі за свободу та мир звучать у творах багатьох поетів. З'являються поезії, присвячені іспанським комуністам, вірші, в яких висловлюються почуття дружби до СРСР.

Заклики до боротьби, з огляду на цензурні утиски, мають часом абстрактний характер. Але, незважаючи на це, такі твори, як вірш молодого поета Мігеля Лабордетта «Тридцятирічна людина просить слова», — звучать обвинувальним актом проти франкістської диктатури.

Вихід на широкий шлях соціальної, громадянської поезії аж ніяк не веде до втрати художньої краси, збіднення поетичної форми, як твердять деякі іспанські критики.

Навпаки, іспанська поезія переживає зараз період розквіту. В ній представлені різноманітні поетичні форми: ми зустрічаємо тут народні романи та пісні, класичні сонети, невеликі ліричні вірші, великі поетичні послання, поеми.

Молоді поети часто наслідують таких корифеїв іспанської поезії, як Антоніо Мачадо, Федеріко Гарсія Лорка та Мігель Ернандес. Гуманізму, простоти, справедливості вчать вони у Антоніо Мачадо. Він завжди високо тримав прапор реалістичної поезії, виступав проти реакційного буржуазного

мистецтва, невтомно підкреслюючи, що поезія є не самоціль, а засіб служіння людям, народу. «Краще в Іспанії — народ, — писав Мачадо в роки громадянської війни. — Тому героїчна оборона Мадріда, яка схвилювала весь світ, звичайно, хвилює, але не дивує мене. Так було завжди».

Поезія Ф. Г. Лорки органічно пов'язана з фольклором, з традицією народного романсу. В його творчості знайшла своє втілення тема боротьби із злом, що переростала в ненависть до тиранії, в любов до свободи. Він був непримиренним ворогом фашизму, і фашизм не зміг забути йому цього полум'яного протесту проти зла і насильства. Фашисти вбили Лорку в перші ж дні війни, але душу його поезії вбити було неможливо. Романи Лорки читалися на фронті, ставали народними піснями.

Вперше про Мігеля Ернандеса почули, коли йому було двадцять років, а незабаром він став одним з найцікавіших поетів Іспанії. В двадцять шість років — він, солдат і комісар республіканської армії, не лише пером, але й гвинтівкою захищає батьківщину від фашизму, а в 29 років його спостигла фашистська катівня і смертний вирок. Коротке життя Ернандеса — справжній людський подвиг. Вишуканість форми, багатство образів та асоціацій, постійна піднесеність, схвилюваність, чистота почуттів, надзвичайно проникливе сприйняття природи, — ось характерні риси поезії Ернандеса.

Сучасна іспанська поезія представлена публіцистичною, близькою до манери Маяковського, творчістю Габріеля Селайї, короткими віршами-роздумами Бласа де Отеро. Тут ми зустрічаємо і сповнені войовничого гуманізму, хоч дещо декларативні, вірші Рамона де Гарсіасол, і навмисно проза-

ічну, буденну поезію Вікторіано Кремера, поета робітників і бідноти, і карбований, піднесений, сповнений любові до батьківщини вірш Еухеньйо де Нори.

З гострим антивоєнним віршами виступає юний Хосе Агустін Гойтісоло (брат двох відомих письменників Хуана та Луїса Гойтісоло).

У віршах одного з найстаріших поетів Хорхе Гальєна звучить протест проти атомної бомби і загрози війни. Творчість іншого представника старшого покоління В. Алейсандре, який написав у роки громадянської війни «Баладу про розстріляного», протягом довгого часу позначалася прагненням поета сховатися від дійсності. Втім, останнім часом він звертається до реалізму, стверджуючи, що «поезія жива лише доти, доки вона служить людині».

Про страшну долю жінки в сучасній Іспанії пише свої грікі прості вірші Глорія Фуєртес.

Одним з найвидатніших поетів Іспанії був і лишається Рафаель Альберті. Ще тридцять років тому поет, за його власним висловом, поставив свій талант «на службу іспанській революції та світовому пролетаріату». В роки громадянської війни він створив чимало бойових полум'яних віршів («Захист Мадрида», «Л'ятий полк»). І в останні роки, поряд з цілою низкою ліричних віршів, він пише твори, які закликають енергійно боротися за ліквідацію франкістської диктатури. В поемі «Повернення до Європи» є чимало рядків, в яких висловлюється почуття любові до Радянського Союзу. Поема Альберті «Китай посміхається» присвячена вільному Китаю.

Головною метою творчості поетів-комуністів Габріеля Гарсія Наресо та Хуана Рехано, колишніх активних учасників громадянської війни, що живуть тепер в

Мексичі, є туга за батьківщиною, прагнення бачити її вільною. У своїх віршах вони відтворюють яскраві реалістичні картини тяжкого життя народу. Саме так зображено в «Літі Кастілії» Г. Г. Наресо «змучене і злиденне іспанське село». Тема інтернаціональної солідарності, миру особливо виразно звучить в «Піснях миру» — останній збірці віршів Хуана Рехано.

Габріель Селайя виступив на поетичну арену десь на початку тридцятих років. Перші його вірші були глибоко індивідуалістичні. В них панувало гіпертрофоване «я» поета, він іще жив у своєму замкнутому світі, відгородженому від усього навколишнього. Це знайшло відображення в збірці «Музика і кров», в якій зібрані вірші передвоєнних років. У віршах, написаних в роки громадянської війни, накреслився поворот до великих соціальних тем. Селайя пише ряд творів, близьких по духу до поезій Альберті та Ернандеса.

Після поразки республіки Габріель Селайя залишився на батьківщині. Як і всі кращі представники іспанської інтелігенції, він глибоко переживав трагедію свого народу. У віршах, написаних в цей період, бачимо і скорботу, і біль, і мотиви самотності. Але великою заслугою поета є те, що він одним з перших зміг перебороти ці настрої і вийти на широкий шлях бойової громадянської поезії. Це ми бачимо уже в збірці віршів «Листи, написані горілиць» (1949—1950) і у віршах початку п'ятидесятих років. У 1953—54 роках в творчості поета настав рішучий перелом. Він звертається до соціальної теми, знаходить шлях до народу. Це особливо виразно помітно в його «Іберійських піснях» (1955).

Надзвичайно цікава остання поетична збірка Селайї «Міцні, як криця», яка

розповідає про підпільників, що таємно переходять кордон.

В середині сорокових років почався творчий шлях Еухеньйо де Нори. Ще 1944 р. зовсім юний Нора проголосив: «Треба вирватися із задушних кімнат... поезії, відірваної від життя». У своїх виступах він закликає братів по перу вчитися бойового духу у поетів епохи Відродження та іспанських революційних романтиків. Такий є дух і його поезії, починаючи від «Пісень долі» і аж до останнього вірша — «Іспанія, моє життя». Для Нори поезія невіддільна від проблем часу, в який живе поет. Він прагне радикальної перебудови суспільства. Його симпатії на боці народу, на боці трудящих. Нора роздумує про покликання і призначення художника. Поет для нього «обвинувач сучасного», а не «споглядач майбутнього». Іноді в поезії Нори звучать сумні ноты, але, незважаючи на це, творчість його в основі своїй глибоко оптимістична.

Інший характер носить поезія Хосе Йерро. Він майстер музикальної оркестровки вірша, його твори вражають блискучими алітераціями, пластичною, майже скульптурною ліпкою образів. Втім, Йерро теж воров мистецтва для мистецтва. Протягом довгого часу лейтмотивом його творчості було прагнення перебороти горе — «радість крізь горе». В останніх своїх віршах поет вже підіймається до великих соціальних узагальнень, в них звучать ноти протесту.

Популярні в Іспанії й вірші Анхели Фігери, поетеси, що належить до старшого покоління. Збірка «Жорстока краса» якнайкраще відображає основну лінію її поезії — зіткнення чистих людських почуттів, краси з грубою дійсністю, з похмурим днем сучасної Іспанії. Звідси надзвичайно реалістичні картини тяжкої долі

іспанської жінки в «Жінках на ринку». А поряд з ними — чудові вірші про «продані руки» робітника, сильні руки трудящої людини, працею якої «світ наново кроїться і росте». Тут і глибоко символічні вірші про Іспанію, яка під п'ятою фашизму стала тюрмою народу.

Поезія Анхели Фігери гірка, навмисне проста і трохи беззахисна. Поетесі крають серце страждання народу, але в цьому змученому серці живе (нехай і абстрактна) віра в остаточну перемогу світла над тьмою. І тому похмурий вірш «Жінки на ринку» кінчається напівзапитанням — напівствердженням, в якому звучить надія: «Але ж є десь і сонце? Блакить? І краса?..»

Здається, найповніше втілилися риси нової іспанської поезії в творчості Бласа де Отеро. Більшість останніх його творів заборонена цензурою. Остання книга де Отеро була видана наприкінці 1959 року в Парижі.

Блас де Отеро прагне говорити правду і тільки правду про свою палко любиму, змучену, багатостраждальну батьківщину, яка стогне під фашистським чоботом.

Пробуджувати свідомість народу, закликати його до єднання, до боротьби за справедливість, за світле майбутнє країни — таке завдання поета. Він страждає

разом з народом: «Іспаніє, не забувай — страждаємо ми разом», — говорить поет. В «Духовних гімнах» звучить сум і скорбота, є тут і релігійні мотиви.

1950 року виходить бунтівна книга «Несамовито людяний ангел», яка принесла поетові заслужене визнання і любов народу. Ще через п'ять років у збірці «Прошу миру і слова» з новою силою пролунали мотиви свободи, заклики до боротьби. Якщо вчора де Отеро звертався до бога, сподіваючись знайти у нього захист і підтримку, то сьогодні він вже піднімає проти нього бунт.

Але де Отеро бунтує не лише проти бога. Бог в його поезії — це уособлення тих сил, які тримають у тюрмі весь іспанський народ.

Роки життя за франкістського режиму — загублені роки. Де Отеро вміє сказати про це в скупих і водночас надзвичайно поетичних рядках.

Поезія де Отеро глибоко сучасна. В ній особливо відчувається дух часу. Кожний його вірш — роздум, узагальнення, що йде від самого життя. Його творчість своїм корінням глибоко сягає в народний ґрунт. Вона вся для людства, для людини. Органічно входить в поезію де Отеро і тема боротьби за мир. Тема миру червоною ниткою проходить крізь

більшість віршів де Отеро. Є у поета вірш з дивною, на перший погляд, назвою «Ка Ні Гер». Коли прочитати цю назву по складах у зворотному порядку, вийде «Герніка». Це назва міста, особливо дорога для кожного баска, бо тут ріс дуб, що символізував свободу басків, і в тіні якого в давнину збиралися вільні іспанці. Герніка була першим містом, знищеним варварським бомбардуванням під час громадянської війни в Іспанії. З любов'ю і сумом говорить поет про зруйновану Гернику, гнівно засуджує це варварство фашистів.

Однією з тем, які поряд з темою миру звучать з особливою силою в останніх віршах Бласа де Отеро, є тема інтернаціональної дружби.

Так, поезія де Отеро — це поезія боротьби. Але він не один, поруч з ним друзі, народ. «Я знаю, яка радість боротися в загальному строю», — говорить поет.

Поезію народу з віковими поетичними традиціями представляють нині люди, різні щодо сили свого таланту, поетичного бачення світу, художніх засобів, темпераменту та політичних переконань. Але більшість їх об'єднує палке бажання бачити свою батьківщину вільною від фашистів, і вони трудяться в ім'я цього ідеалу зброєю слова.

ЧУНГ СТАЄ ЛЮДИНОЮ

Переважна більшість сучасних науково-фантастичних творів присвячена проблемам майбутнього. Невідомі світи, польоти у космічний простір, зустрічі з істотами і тваринами зоряних далей... І це цілком закономірно, адже людство стоїть на порозі нових грандіозних звершень — завоювання космічного простору.

Втім, автори наукової фантастики звертаються не лише до майбутнього, а й до далекого минулого. Одним з таких творів є роман відомого болгарського письменника-комуніста Димитра Ангелова «Сміливий чунг», нещодавно перекладений на українську мову.

Димитр Ангелов вже відомий радянському читачеві романом «Не на життя, а на смерть», присвяченим темі опору болгарського народу фашистській окупації.

Ще в 1940 році Д. Ангелов на-

писав роман «Коли ще не було людини», котрий являв собою художню ілюстрацію наукової теорії походження людини і ролі праці в процесі її розвитку.

Наукова теорія походження людини — гостра зброя у боротьбі з релігійними забобонами за виховання матеріалістичного світогляду.

Займаючись питанням народної освіти в післявоєнні роки, письменник знов повернувся до цієї теми і, написавши другу частину роману, видав його під загальною назвою «Сміливий чунг».

Чунгами письменник називає істот, з яких вийшла людина. Чунги жили в лісі на верхівках дерев. Тільки здібність спиртно

і швидко діставатися туди давала їм змогу виживати у важкій боротьбі з володарями доісторичних лісів — страшними хижаками.

Життя доісторичних тварин було боротьбою, в якій виживав лише той, хто був краще до неї пристосований. «У споконвічному лісі панувала сила. Сильніші тварини полювали на слабших, а їх, у свою чергу, підстерігали ще сильніші. Грау, наприклад, пожирив грі, грі нападав на ланча, ланча — на жига. Але жиг здатний був перегризти горло тсі-тсі, а тсі-тсі міг задушити грау. І перші ставали останніми, а останні — першими.

У споконвічному лісі кожна тварина мала ворога: крі-крі завзято ворогував з ми-ші, ми-ші були ворогами добродушного хо-хо, хо-хо смертельно ненавидів грау, а грау не міг терпіти чунгів». Таку характеристику взаємин у лісі дає автор.

Як бачимо, не лише предкам людини автор дає умовну назву — чунг, умовно названі й інші тварини.

У передмові до російського видання Димитр Ангелов писав, що розуміється, ніхто не може сказати, як відбувався процес виникнення людини. «Однак книга, яку я пропоную, — продовжує письменник, — не дивлячись на те, що по формі вона художній твір, є результатом серйозних досліджень. Саме тому в ній строго витримана наукова тенденція».

Д. Ангелов. Сміливий чунг.
Держлітвидав, 1960.

Кожний розділ книги автор робить, по суті, закінченою новелою. З кожної новели ми дізнаємось про те чи інше нове надбання у досвіді чунгів. А незчисленна сума цих надбань і була тим, що перетворило чунгів, — тобто особливу породу людиноподібних мавп, — на людину.

Так, одного разу у передні кінцівки поми — самки чунга — потрапила гілка. І, розмахуючи нею, пома успішно боронилася від нападу сірих миші. Одним помахом гілки вона скидала їх десятками. Чунг, який був набагато дужчий від неї, спочатку дивувався з її успіхів, а потім і сам схопився за гілку.

Можливо саме таким був один з етапів накопичення досвіду, внаслідок якого наші предки навчилися виготовляти бойові палиці. Випадок, необхідність і спостережливість — все це було тими обставинами, завдяки яким створювався досвід пралюдини.

Оволодіння вогнем — одна з найвизначніших подій у процесі

перетворення мавпи на людину. Автор розповідає, як колись маленькі чунги бавились і ненароком здобули третям вогонь. Цим скористалися дорослі, — і ось вже в печері чунгів палає веселе багаття, біля якого можна зігрітись і яке лякає хижаків. Так одна за одною приходять перемоги, які були кроками на багатовічному шляху від мавпи до людини. Зрозуміло, що обмежений вибраною ним формою художнього твору, Ангелов свідомо порушує вірогідність історичної дійсності — у нього одне відкриття іде за іншим.

Книга Д. Ангелова безперечно викличе інтерес в українського читача. Особливо хочеться її бачити в руках юних читачів — учнів старших класів середніх шкіл, для яких вона буде добрим посібником, який допоможе їм засвоїти матеріал шкільних програм, допоможе у зміцненні науково-матеріалістичного світогляду.

С. ВОЛИНСЬКИЙ

кропітких розшуків йому вдалося встановити, що лише протягом 1883—1896 рр. в українській пресі з'явилося не менше 46 перекладів новел Мопассана, а від 1899 р. (тобто від року, в якому за редакцією І. Франка вийшло в світ перше українське книжкове видання творів Мопассана) до 1959 р. на Україні було здійснено принаймні 55 окремих видань його творів. Серед перекладачів та редакторів Мопассанових творів є видатні українські письменники кількох поколінь. Ми можемо справді пишатися майже повним виданням творів великого французького письменника, що вийшло в світ у десяти томах у 1927—1930 рр. За підрахунками М. Греська, загальний тираж творів Мопассана на Україні перевищує 800 тисяч примірників, з яких в останні роки (1954—1958) було надруковано 339 тисяч! Цілком переконливий доказ пошани й любові до літератури великої французької нації.

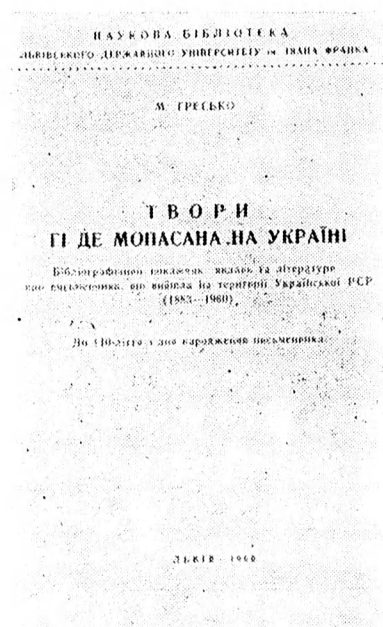
Праця М. Греська — це не просто перелік перекладених на Україні творів Мопассана та літератури про нього. Передмови (українською та французькою мовами) й анотації до бібліографічних записів відбивають значну дослідницьку працю текстологічного та бібліографічного характеру, яку провів автор — зрештою, відомий вже як спеціаліст в галузі французької літератури. М. Греськові, наприклад, вдалося — вперше в радянському літературознавстві — довести, з яким великим інтересом ставився до творчості Мопассана В. І. Ленін. (див. М. Гресько. Робота В. І. Леніна в Женевській бібліотеці 1905—1908 рр. — «Український історичний журнал», К., 1960, № 2) та встановити авторство анонімних статей про Мопассана — одних з перших в українському літературознавстві та літературній критиці.

Автор показчика наводить переконливі докази, що підтверджують існування безпосередніх українсько-французьких літературних зв'язків у 80-х рр. XIX ст., тобто в період розквіту таланту Мопассана. Перший український переклад твору Мопассана — новели

ДВА ВИДАННЯ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

І Українське літературознавство одержало цінний подарунок до 110-річчя з дня народження великого французького письменника Гі де Мопассана. Відомо, що твори Мопассана — поруч з творами таких класиків французької літератури, як Е. Золя, А. Доде, —

М. Гресько. Твори Гі де Мопассана на Україні. Бібліографічний показчик видань та літератури про нього, що вийшла на території УРСР (1883—1960). Львів, 1960. (Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. І. Франка).

дуже популярні серед українських читачів. Яскравим підтвердженням цього є бібліографічна праця львівського літературознавця Михайла Греська. Після тривалих та

«En voyage» («В дорозі»), що була надрукована вперше в паризькій газеті «Le Gaulois» в травні 1883 р.,— з'явився у львівській газеті «Новий Пролом» приблизно через чотири місяці після французького першодруку. Є всі підстави вважати, що український переклад був взагалі першим іноземним перекладом цього Мопассанового шедевр.

М. Гресько витратив чимало зусиль на те, щоб розв'язати ряд псевдонімів та криптонімів українських перекладачів, виправити помилки попередніх дослідників, які подавали неправильні розв'язання

Покажчик «Твори Гі де Мопассана на Україні» — перша спроба такого роду в українській бібліографії. Вона й не позбавлена деяких незначних недоліків, зв'язаних, зрештою, в першу чергу з незадовільним станом української ретроспективної бібліографії. На нашу думку, не варто було обмежувати записи газетних публікацій перекладів творів Мопассана роками 1883—1899. Переклади новел Мопассана друкувалися в газетах також пізніше, серед них чимало цікавих, які навіть не увійшли у книжкові видання творів Мопассана в українських перекладах.

В анотаціях до бібліографічних записів немає послідовності. Назви Мопассанових творів подаються в одному випадку по-французьки, в іншому — по-українськи (при тому, що перекладачі підшукували для одного й того ж твору різні українські заголовки). Алфавітний список оригінальних назв творів французькою мовою, вміщений в кінці покажчика, трохи виправляє цю непослідовність — але, очевидно, в усіх випадках поруч з українським заголовком треба було давати заголовки французького оригіналу.

Допоміжний покажчик прізвищ (стор. 41—42) не варто було обмежувати тільки українськими перекладачами й редакторами видань — треба було в ньому відбити також прізвища авторів статей і праць про Мопассана, рецензентів на видання його творів і т. д.

Всі ці незначні недоліки не

зменшують значення покажчика М. Греська для дослідження українсько-французьких літературних зв'язків.

Вихід в світ покажчика «Твори Гі де Мопассана на Україні» — це ще один доказ активізації дослідницької праці в галузі вивчення культурних зв'язків українського народу з народами світу. Перед українським радянським літературознавством і бібліографією постає завдання відбити ці культурні зв'язки минулого та сучасного у великій колективній біб-

ліографічній праці, яка стала б важливою базою для розгорнення більш глибоких досліджень. Українська радянська бібліографія має непогані традиції в цій галузі (зокрема, покажчик Ю. Меженка та М. Яшека «Бібліографія чужоземної літератури українською мовою», част. I, надрукований в журналі «Життя і революція», К., 1929), а виконана на високому рівні праця М. Греська доводить, що такі завдання нам під силу.

Я. ДАШКЕВИЧ

II У березні 1958 року була відзначена двохтисячна річниця з дня народження Овідія. Саме з цією урочистою датою пов'язане і виникнення наукового збірника, підготовленого кафедрою класичної філології Львівського університету ім. Івана Франка.

Збірник, про який іде мова, невеликий обсягом (100 сторінок), проте відзначається неабиякою широтою й різноманітністю матеріалу. Тут і вірш львівського поета А. Волошак на пошану Овідієві, і популярний нарис про життя та творчість Овідія (автор — Й. Кобів), і вісім статей спеціального характеру, присвячених різним проблемам творчості Овідія або його ролі в світовій літературі. Тут, нарешті, вміщено й три уривки з творів Овідія в перекладі співробітників тієї ж таки кафедри класичної філології.

Отже насамперед про статті, з яких кожна по-своєму значна і цікава. В одній з них («Образ Геро і Леандра в Овідія і Му-

Публій Овідій Назон. Видавництво Львівського університету. 1960.

сея») Л. Чурилик зіставляє опрацювання тієї самої теми в Овідія і грецького поета Мусея і відому дослідникам античної літератури проблему — чи наслідував Мусей Овідія, а чи вони обидва використали невідомий нам літературний зразок — розв'язує на користь другої гіпотези.

Є. Скоробогата опрацьовує лінгвістичну тему, досліджуючи власні імена і загальні назви грецького походження в Овідієвих «Метаморфозах».

Й. Кобів розглядає творчість Овідія періоду заслання, занотовуючи там відомості про природу і людей західного Причорномор'я — місцевості, де перебував засланий поет.

Г. Гузар, автор статті «Овідій у німецькій літературі», простежує вплив Овідія на німецьку літературу, починаючи з середніх віків. Дуже шкода, що змістовний цей огляд уривається на Лессінгові, Гете й Шіллері. Ще цікавіше було б розглянути роль Овідія в німецькій літературі пізнішого часу, бо цей період досліджений менше, ніж епохи, про які йде мова в статті.

С. Лур'є в статті «Пушкин и русские революционные демократы о Вергилии и Овидии» наводить відомі висловлювання Пушкіна, Белінського і Чернишевського про Вергілія й Овідія. Мета його статті — застерегти сучасних радянських дослідників античної літератури і звичайних читачів від несправедливого приниження Овідія за рахунок надмірного піднесення Вергілія. Цікава ця стаття, що містить багато цілком слушних зауважень, не позбавлена все ж таки деяких елементів спрощення. Недаремно й полемізує С. Лур'є не з якимось певним дослідником, а з невизначеними «некоторыми советскими историками литературы», які пібито, вбачаючи в Вергілії «великого творца римского народного эпоса», в той же час розглядають Овідія, як «веселого болтуна, автора легкомысленных безделушек». У дійсності справа виглядає не зовсім так: в усіх інших відомих радянських працях на цю тему Овідієві віддається належне, і в той же час про Вергілієву «Енеїду» говориться, як про видатний художній твір (а як же інакше?), але ж ні в якому разі не народний епос. Досить переглянути найпоширеніші підручники або хрестоматії римської літератури, щоб пересвідчитися в цьому. Але якщо небезпека несправедливого ставлення до Овідія дещо перебільшена в статті С. Лур'є, то може

виникнути інша, протилежна загроза, — надто сумарної й неприхильної оцінки Вергілія. А початок цьому може покласти надміру стисла й категорична стаття С. Лур'є.

І, нарешті, три статті збірника пов'язані з українською тематикою. Стаття Ю. Мушака «Овідій у «Поетиці» Феофана Прокоповича», яку з інтересом прочитає кожен, хто цікавиться старою українською літературою, ще більш виграла б, якби автор, не обмежуючись рясними цитатами з «Поетики», не пошкодував праці та переклав їх на українську мову і трохи більше прокоментував, щоб наблизити до читача, незнайомого з латинською мовою.

Т. Пачовський розглядає всі відомі спроби перекладу «Метаморфоз» на українську мову. Такі роботи, як ця або наступна в збірнику стаття Й. Дідика «Іван Франко — перекладач і дослідник творчості Публія Овідія Назона» необхідні нашому літературознавству. Час уже розпочати працю над історією українського перекладу, видати хрестоматію теоретичних висловлювань і зразків перекладного мистецтва від його початків до сучасності. А ця синтетична робота неможлива без попередніх часткових дослідів, на зразок тих двох, про які йде мова. Цілком слушно зауважує Т. Пачовський, що повний переклад «Метаморфоз» — невідкладне завдання наших перекладачів. Та й не тільки «Метаморфоз». Слід видати том вибраних поезій Овідія, куди б увійшли найкращі зразки його творчості. Принадібно зазначу, що необхідно також перевидати всі переклади М. Зерова з римських поетів — адже це поки що вершина того, чого досягло українське перекладне мистецтво в галузі засвоєння римської поезії.

Лишилося сказати ще кілька слів про віршовані переклади з Овідія, вміщені в збірникові. Це «Лист Дідони до Енея» та «Палії» (уривок з «Фастів») у перекладі М. Білика і епізод з «Метаморфоз» («Дедал та Ікар») у перекладі Ю. Кузьми. Перекладачі досягли чималої точності у відтворенні оригіналу, але на цьому не слід було б зупинятися. Філологічно близькі до первотвору, переклади були б досконаліші, якби автори їх більш уваги приділяли техніці вірша.

Треба уникати непоправних наголосів (спаліть, зненавидів) — справжнього лиха західноукраїнських літераторів.

І, нарешті, особливо треба стежитись того, щоб на догоду ритмові не порушувати природного для розмовної мови порядку слів, не створювати штучних або неприродних конструкцій на взірць хоча б отакіх:

«Ті, що читаєш слова, є вже останні мої...»

або:

«Як твоє серце бажає війни,
теж Іюль, як нагоди,
Хоче, щоб він власноруч міг
перемогу здобути».

Важко цей останній дистих зрозуміти без оригіналу.

Варто, щоправда, зауважити — з погляду природності й прозорості мови переклад Ю. Кузьми заперечень майже не викликає.

Поодинокі, часом дрібні зауваження й побажання не міняють загальної думки: це дуже цікава й корисна книжка. Вона приналежить й тому, хто вивчає античну літературу, і тому, хто цікавиться літературою українською, її охоче візьме до рук кожен допитливий читач.

Г. КОЧУР

